

SHARQSHUNOSILK
ВОСТОКОВЕДЕНИЕ
ORIENTAL STUDIES

1

2025

ILMIY JURNAL
ISSN 2181-8096

ISSN 2181 – 8096

SHARQSHUNOSLIK ВОСТОКОВЕДЕНИЕ ORIENTAL STUDIES

TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK UNIVERSITETI ILMIY JURNALI

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ТАШКЕНТСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

SCIENTIFIC JOURNAL OF THE TASHKENT STATE UNIVERSITY
OF ORIENTAL STUDIES

№ 1, 2025

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Toshkent shahar matbuot va axborot boshqarmasi ro'yxatidan qayta o'tgan (№ 02-0053, 26.09.2014-y – ISSN 2181 – 8096)

Bosh muharrir – Rixsiyeva Gulchehra Shavkatovna
filologiya fanlari nomzodi, professor

Tahrir hay'ati

D. Sayfullayev	<i>tarix fanlar doktori, professor (bosh muharrir o'rinbosari)</i>
D. Muxiddinova	<i>filologiya fanlari doktori (mas'ul kotib)</i>
A. Mannonov	<i>filologiya fanlari doktori, professor</i>
R. Xodjayeva	<i>filologiya fanlari doktori, professor</i>
Sh. Shomusarov	<i>filologiya fanlari doktori, professor</i>
Q. Omonov	<i>filologiya fanlari doktori, professor</i>
U. Muxibova	<i>filologiya fanlari doktori, professor</i>
X. Xamidov	<i>filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)</i>
B. Abduhalimov	<i>tarix fanlari doktori, professor</i>
A. Xodjayev	<i>tarix fanlari doktori, professor</i>
M. Is'hoqov	<i>tarix fanlari doktori, professor</i>
A. Doniyorov	<i>tarix fanlari doktori, professor</i>
I. Xaydarov	<i>tarix fanlari nomzodi, dotsent</i>
X. Fayziyev	<i>tarix fanlari nomzodi, dotsent</i>
N. Karimov	<i>tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)</i>
D. Xodjimuratova	<i>tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)</i>
Sh. Yovqochev	<i>siyosiy fanlar doktori, professor</i>
N. Abdullayev	<i>siyosiy fanlar doktori, dotsent</i>
A. Vahobov	<i>iqtisod fanlari doktori, professor</i>
R. Abdullayev	<i>iqtisod fanlari doktori, professor</i>
I. Mavlanov	<i>iqtisod fanlari doktori, professor</i>
R. Bahodirov	<i>falsafa fanlari doktori, professor</i>
E. Izzetova	<i>falsafa fanlari doktori, professor</i>
G. Glizon	<i>AQSHning New Mexico universiteti professori</i>
A. Shonazarova	<i>AQSHning Kolumbiya universiteti professori</i>
Ono Masaki	<i>Yaponiyaning Tsukuba universiteti professori</i>
Li Dji In	<i>Koreya Respublikasining Xankuk chet tillar universiteti professori</i>
V. Mesamed	<i>Isroilning Quddus universiteti professori</i>
A. Gurer	<i>Turkiyaning Anqara universiteti professori</i>
A. Vorobyov	<i>Rossiya Fanlar akademiyasi, Sharqshunoslik instituti katta ilmiy xodimi</i>
G. Avda	<i>Misr Arab Respublikasining Helvon universiteti professori</i>
A. Tohir	<i>Misr Arab Respublikasining "Al-Hivar" siyosiy tadqiqotlar markazi direktori</i>
H. Baydemir	<i>Turkiyaning Otaturk universiteti professori</i>

Nashrga tayyorlovchilar:

J. Ismoilov, A. Ziyodov, Sh. Askarova, L. Xamdanzoda, G. Hushnazarova

Jurnal doktorlik dissertatsiyalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi
lozim bo'lgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga O'zbekiston Respublikasi
Oliy Attestatsiya Komissiyasi tomonidan kiritilgan.

e-mail: nashriyot@tsuos.uz

web-site: www.tsuos.uz

MUNDARIJA / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS

ADABIYOTSHUNOSLIK // ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ // LITERATURE

- Qoraboyev S.** G‘ulom G‘avs Xaybariyning “Abdaley to‘ra” – “Abdaliy qilichi” romanida tarixiy haqiqat va badiiylik masalasi 4
- Abdurashidova N.** Yangi davr Vyetnam hikoyanavisligining g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari 18
- Ashurova M.** Xitoy adabiyotida esse janrining paydo bo‘lishi va taraqqiyoti 30

TILSHUNOSLIK VA TARJIMASHUNOSLIK // ЯЗЫКОЗНАНИЕ И ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЕ // LINGUISTICS AND STUDY OF TRANSLATION

- Закурова У.** Англицизмы в лингвистической литературе языка урду 41
- Tursunbayeva Z.** Tarixiy asarlar tarjimasida o‘lchov birliklarining ifodalanishi 52
- Yusupova G.** Koreys va o‘zbek lingvomadaniyatida xayrlashish nutq aktining ifodalanishi 62
- Karimova X.** Overview and thinking on the development of modern chinese terminology .. 74
- Fatxutdinova I.** Tarjimada semantik ekvivalentlik darajasining ahamiyati 88
- Fayzullayeva M.** Xitoy tilida gastronomik metaforalarning klassifikatsiyasi 98
- Ismoilova F.** Ingliz olam milliy lisoniy manzarasida islomiy istilohlar tarjimasi..... 108

MANBASHUNOSLIK VA TARIXSHUNOSLIK // ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ // SOURCE STUDIES AND HISTORIOGRAPHY

- Ergashev J.** Qadimgi turk davlatchiligida “Kichik xoqonlar” boshqaruv institutining shakllanishi va rivojlanishi 117
- Turdiyeva D.** Zamonaviy diniy jarayonlar va yangi diniy oqimlar 126

XALQARO MUNOSABATLAR VA SIYOSAT // МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ И ПОЛИТИКА // INTERNATIONAL RELATIONS AND POLITICS

- Xodjimuratova D.** Eron siyosiy tizimida teokratik institutlarning o‘rni 141
- Shukurov A.** O‘zbekiston respublikasi va Saudiya Arabistoni o‘rtasidagi hamkorlikning yangi bosqichi va rivojlanish istiqbollari 150
- To‘ychiyeva R.** Yangi davrda Hindiston – Yaqin Sharq aloqalari: energetik hamkorlik va geosiyosiy dinamika 160

FALSAFA // ФИЛОСОФИЯ // PHILOSOPHY

- Изметова Э.** Парадигма постконфуцианства Фэн Юланя в контексте философского дискурса 174
- Soysal D.** Magtymguly Pyragy’s Philosophy and Its Relevance to International Relations .. 187
- Ikramova I, Rashidova X.** Ibn Tufaylning “Hayy ibn Yaqzon” asarining ontologik va gnoseologik jihatlar tahlili 195
- Abduvaxidov A.** Sarvepalli Radhakrishnaning falsafiy-teologik qarashlari 207

ADABIYOTSHUNOSLIK // ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ // LITERARY STUDY

G'ulom G'avs Xaybariyning "Abdaley to'ra" – "Abdaliy qilichi" romanida tarixiy haqiqat va badiiylik masalasi

SARDOR QORABOYEV

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), TDSHU

Annotatsiya: Maqolada pashtu adabiyotida tarixiy roman janrining rivojiga katta hissa qo'shgan G'ulom G'avs Xaybariyning د ابدالی توره "Abdaley to'ra" – "Abdaliy qilichi" romani tahlil qilingan. 1973-yilda chop etilgan mazkur roman afg'on davlatchiligi asoschisi Ahmadshoh Abdaliyning Hindistonga qilgan yurishini aks ettirgan yirik tarixiy asar hisoblanadi.

Asarda bir qancha tarixiy, etnografik va geografik ma'lumotlar keltirilgan. Muallif romanda aniq tarixiy shaxslar va voqealarni berish orqali o'quvchini o'sha davrdagi harbiy-siyosiy mojarolar girdobiga olib kira olgan. Buning uchun Xaybariy katta hajmdagi tarixiy faktlarni o'rganib, tahlil qilib chiqqanligi asarni o'qish davomida sezilib turadi.

Tahlil jarayonida asosiy e'tibor romanda tarixiy haqiqatning talqin etilishi hamda asarning badiiyati masalalariga qaratilgan.

Kalit so'zlar: pashtu adabiyotida tarixiy roman, milliy qahramonlar masalasi, tarixiy shaxslar va voqealar, tarixiy davr ijtimoiy muhitini tasvirlash, tarixiy romanda sevgi mojarolari.

Аннотация: В статье анализируется роман Гуляма Гавса Хайбари د ابدالی توره «Абдалей тура» - «Мечь Абдалей», внесший большой вклад в развитие жанра исторического романа в пуштунской литературе. Этот роман, опубликованный в 1973 году, представляет собой масштабное историческое произведение, описывающее поход Ахмад-шаха Абдали, основателя афганской государственности, в Индию.

В работе представлен ряд исторических, этнографических и географических сведений. Представляя в романе конкретные исторические личности и события, автору удалось погрузить читателя в ситуации военно-политических конфликтов того времени. При чтении произведения заметно, что для достижения этой цели Хайбари изучил и проанализировал большой объем исторических фактов.

В процессе анализа основное внимание уделяется вопросу интерпретации исторической действительности в романах, а также их художественности.

Ключевые слова: жанр романа в пуштунской литературе, проблема национальных героев, исторические личности и события, изображение социальной

среды исторического периода, любовные конфликты в исторических романах, художественность.

Abstract. The article deals with the analysis of the “Abdaley to‘ra” – “Abdaliy qilichi”, a novel by Ghulam Ghaus Khaybari who made a great contribution to the development of the historical novel genre in Pashto literature. Published in 1973, this novel is a major historical work that reflects the campaign of Ahmad Shah Abdali, the founder of Afghan statehood, to India.

The work contains a number of historical, ethnographic and geographical information. By presenting specific historical figures and events in the novel, the author was able to immerse the reader in the whirlpool of military-political conflicts of that time. For this, it is noticeable during the reading of the work that Khaybari studied and analyzed a large amount of historical facts.

The analysis focuses on the issue of interpretation of historical reality in the novels as well as their fictionality.

Key words: the novel genre in Pashtu literature, the issue of national heroes, historical figures and events, depiction of the social environment of the historical period, love-related conflicts in historical novels.

Pashtu romanchiligida tarixiy mavzuga murojaat qilish XX asrning ikkinchi yarmida kuchaydi. Mavzuga dastlab murojaat qilgan ijodkorlardan biri G‘ulom G‘avs Xaybariy hisoblanadi. U 1933-yilda Nangarhor viloyati Kama tumani Sangarsaroy qishlog‘ida tug‘ildi. 1951 – 1955 yillarda G‘.G‘. Xaybariy Hindistonda Dehli universitetida tahsil oldi. Afg‘onistonga qaytgach, Kobul radiosida afg‘on madaniyat arbobi Abdurauf Benavo (yozuvchi va adabiyotshunos olim, 1947 – 1951 yillarda Afg‘oniston Fanlar akademiyasining prezidenti) bilan birga ishladi. Uning maslahati bilan tarixiy mavzuda asarlar yozishni boshladi va tarixiy roman janrida ijod qilgan adib sifatida nom qoldirdi.

Pashtu tilidagi dastlabki tarixiy roman G‘.G‘. Xaybariy tomonidan 1956 yilda yozilgan, birinchi ingliz-afg‘on urushi (1838 – 1842 yy.) tasvirlangan د اور لمبه “D’ o‘r lamba” – “Olov alangasi” romani hisoblanadi. Shundan so‘ng, G‘.G‘. Xaybariyning tarixiy mavzudagi د کندهار ناوې “D’ Kandahor nore” – “Qandahor hayriqig‘i”, د مرگ سندرہ “D’ marg sandara” – “O‘lim qo‘shig‘i” kabi romanlari, پاکه “Poka vina” – “Pokiza qon” nomli qissasi, pashtunlarning tarixiy shaxsi Shershoh Suriy to‘g‘risidagi tadqiqotlari jamlangan لوی افغان شېرشاه سوري “Lo‘y afg‘on Shershoh Suriy” – “Buyuk afg‘on Shershoh Suriy” monografiyasi chop etildi.

G‘.G‘. Xaybariyning 1973-yilda chop etilgan د ابدالی توره “Abdaley to‘ra” – “Abdaliy qilichi” asari afg‘on davlatchiligi asoschisi Ahmadshoh Abdaliyning Hindistonga qilgan yurishini aks ettirgan yirik tarixiy roman hisoblanadi. Asarda bir qancha tarixiy, etnografik va geografik ma‘lumotlar keltirilgan. Tarixiy shaxslar hamda voqealar xususida tarixiy manbalarga murojaat qilib, ulardan iqtiboslar keltirilishi asarning badiiy g‘oyasini tarixiy haqiqat bilan yaqinlashtirgan. Roman 5 ta fasldan iborat bo‘lib, har bir fasl voqealar rivojiga mos ravishda “Bhaou Rao va

do'stlari", "Qon daryosi", "Ajal sharpasi", "Shamshir jilosi" va "Bhaou Rao, Vishvos va Jhangu Rao" deb nomlangan.

Romanda voqealar silsilasi fasldan-faslga tomon rivojlanib boradi. 1-faslda Hindistondagi Maratha konfederatsiyasi¹ lashkarboshisi Sadhashiv Bhaou Rao va uning do'stlari – qo'mondonlar Shamshir Bahodir, Vishvos Rao, Jhangu Rao, Malhar Rao, Govind Pant, Damaji Gaikvad, Ibrohim Gardiy va Suraj Mal Jat boburiylar sulolasini bo'ysundirib, shimoliy Hindistonni marathlar davlati tarkibiga qo'shib olish rejasini tuzadilar. Bu yo'lda ularga asosiy dushman sifatida afg'onlar va Afg'oniston podshosi Ahmadshoh Abdaliy xalal berayotgan edi. Chunki marathlar tomonidan kuchayib borayotgan tahdidni to'g'ri baholagan boburiy podshoh Olamgir Ikkinchi mulozimi Najib ud-Davla² maslahati bilan ularga qarshi Ahmadshoh Abdaliydan yordam so'raydi. Lekin Ahmadshoh Abdaliy 70 ming qo'shini bilan yetib kelishidan oldin Olamgir Ikkinchi marathlar bilan yashirincha til biriktirgan vaziri Imod ul-Mulk tomonidan o'ldiriladi va o'rniga Shoh Jahon Uchinchi taxtga o'tqaziladi.

Shu sababli Hindistonga yetib kelgan Ahmadshoh Abdaliy ittifoqchisi hisoblangan boburiy podshoh Olamgir Ikkinchining qotillari va marathlarga qarshi urush boshlab yuboradi. Shoh Jahon Uchinchi Dehlini tashlab qochadi, Imod ul-Mulk esa shimolga kelgan marathlar lashkariga borib qo'shiladi. Lekin taqdir taqozosi bilan ikki yirik qo'shin Jamna daryosining ikki qirg'og'ida qolib ketadi. Yomg'ir mavsumi bo'lganligi sababli Jamna daryosining suvi toshib, katta lashkar bilan daryodan o'tishning iloji bo'lmay qoladi.

G'.G'. Xaybariy Ahmadshoh Abdaliy boshchiligidagi qo'shinning umumiy miqdorini raqamlarda keltirmagan bo'lsa-da, "afg'on qo'shinlari Maratha qo'shinidan ham son jihatdan kam edi, ham ularda hindlarniki kabi zirhli yopinchiqlar kiydirilgan fillari yo'q edi", deb keltiradi³. Bundan tashqari, asarda Ibrohim Gardiyning uzoq masofaga otuvchi to'plardan iborat og'ir artilleriya bilan qurollangan 12 minglik lashkari ham marathlar ixtiyorida ekanligi aytib o'tilgan.

Lekin tarixiy manbalarda va ularga asoslangan ilmiy maqolalarda afg'onlar va hindlar orasida bo'lib o'tgan 3-Panipat jangida marathlar qo'shini (umumiy 70 ming) afg'onlarnikidan (umumiy 100 ming) kam ko'rsatilgan⁴. Ushbu manbalarda

¹ Maratha konfederatsiyasi 1674 – 1820- yillarda Janubiy va Janubiy-sharqiy Hindistondagi rojalar sulolalari, ya'ni Gvaliorda joylashgan "Shindiy" sulolasi, Indaurdagi "Hulkar", Baroddagi "Gaykvad", Nagpurdagi "Govind Pant Bhonsle", Dhar va Devasda joylashgan "Pavar" sulolalari ittifoqidan tashkil topgan, markazi Raygad (keyinchalik Puna) shahri bo'lgan davlat.

² Najib ud-Davla 1707 – 1770- yillarda yashagan, asli kelib chiqishi pashkunlarning Yusufzay qabilasidan bo'lgan davlat arbobi. Boburiylar sarkardasi bo'lgan Najib Xon Yusufzay 1740-yillarda Najibobod shahriga asos soldi. U 3-Panipatning jangida Ahmadshoh Abdaliyning g'alaba qozonishda muhim rol o'ynaganligi uchun yirik sarkarda sifatida tanildi va umrining oxirigacha Boburiylar qo'mondoni va Dehli hokimi sifatida faoliyat yuritdi.

³ غلام غوث خيبري، ابدالی تورہ، کندهار- 1389 ش، 73 مخ

⁴ www.wikipedia//Third Battle of Panipat

jangchilar bilan birga muqaddas hind qadamjolarini ziyorat qilish uchun kelgan 200 ming noharbiy fuqarolar ham bo'lganligi ko'rsatib o'tilgan. Ibrohim Gardiyning to'plar bilan qurollangan qo'shini ham 12 ming emas, 9 ming kishi sifatida ko'rsatilgan¹.

Ahmadshoh Abdaliyga esa Dehlidagi hokimiyat uchun bo'lgan ichki kurashda o'z manfaatini ko'zlayotgan, asli kelib chiqishi afg'on bo'lgan boburiylarning sarkardasi Najib ud-Davla hamda Avadh² hukmdori Shujo ud-Davla³ o'z qo'shini bilan qo'shildi. Ayniqsa, Hofiz Rahmatxon⁴ boshchiligidagi ruhila (Hindiston hududida yashovchi pashtun qabilalari) sardorlarining ham Ahmadshoh Abdaliyga qo'shilishi marathlarni sarosimaga solib qo'yadi.

Asarda G'.G'. Xaybariy Ahmadshoh qo'shinining shimoliy Hindistondagi aholi tomonidan xayrxohlik bilan kutib olinishi, ayniqsa, musulmon aholi orasida qo'llab-quvvatlanishi Maratha qo'mondonlariga kuchli ruhiy zarba bo'lganligini tasvirlab, ular Ahmadshoh qo'shinini aholi orasida obro'sizlantirish maqsadida yashirincha "afg'on askarlari hind qizlarining nomusini bulg'amoqda", degan bo'hton to'qib chiqarganlari sahnasini yaratadi va asarga afg'on askari Akbarxon, uni sevib qolgan hind qizi Krishnapari kabi badiiy obrazlarini olib kiradi.

G'.G'. Xaybariy tarixiy voqealar haqida ma'lumotlar berish bilan cheklanmasdan, ularni badiiy jonlantirish orqali o'quvchilarni o'rta asrdagi afg'onlar va hindlarning urf-odatlarini, qadriyatlarini va o'zaro munosabatlari bilan tanishtiradi. Asarga badiiy to'qima sifatida kiritilgan Akbarxon obrazi ikki xalq o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning ijobiy tomonlarini tasvirlashga xizmat qiladi. Yozuvchi uning timsolida pashtunlarning idealini yaratishga harakat qilgan. U yordam berish uchun o'ziga birlashtirilgan Gungram oilasiga eng og'ir kunlarda yelkadosh bo'ladi. Urush tufayli mamlakat poytaxti Dehli shahrida oziq-ovqat taqchilligi boshlanadi. Ayniqsa, maratha qo'shinlari shaharni qamal qilgach, vaziyat yanada og'irlashadi. Hatto shahar mudofaasida turgan askarlarga ham yegulik yetkazib bo'lmay qoladi. Shunday murakkab vaziyatda yordam berayotgan Akbarxonga Gungram oilasi chuqur hurmat bilan qaraydi. Lekin oilaning kichik qizi Krishnaparining Akbarxonni sevib qolishi unga bo'lgan munosabatni tubdan o'zgartiradi. Gungramning katta qizi Rampiari otasiga singlisi va afg'on askari orasida ishqiy munosabat mavjudligini aytganida, Akbarxon biron marta ham ostona hatlab ichkariga kirmaganiga qaramay, Gungram vaziyatni noto'g'ri baholaydi va qizini yo'ldan urgani uchun uni o'ldirishga qaror qiladi. Qasos o'tida yonayotgan Gungram Maratha qo'mondonlariga murojaat qiladi.

¹ [www.wikipedia/Battle of Panipat \(1761\) Military Wiki_Fandom](http://www.wikipedia/Battle of Panipat (1761) Military Wiki_Fandom)

² Avadh – Boburiylar kuchsizlanganidan foydalanib, o'zini mustaqil deb e'lon qilgan hudud. Dehlidan sharqda joylashgan bu hudud hindistonlik shia musulmonlar tomonidan boshqarilgan.

³ Shujo ud-Davla – 1754 – 1775 -yillarda Avadh hukmdori.

⁴ Hofiz Rahmatxon – 1748 – 1774- yillarda Hindiston hududidagi pashtun qabilalari yashovchi Ruhilobod viloyati hukmdori.

Bu esa lashkarboshi Sadhashiv Bhaou Raoga ayni muddao edi. U mahalliy aholini Ahmadshoh Abdaliy qo‘shiniga qarshi qo‘zg‘atish uchun bahona qidirayotgan edi. U Krishnapiariga afg‘on askarlarini aholi orasida obro‘sizlantirishi mumkin bo‘lgan dalil sifatida qaraydi va Suraj Mal Jatga uni Oromgarh¹dagi zindonda saqlab turishni, vaqti kelganda “afg‘on askarlari hind qizlarining nomusini bulg‘amoqda” deb xabar tarqatib, uni ommaga ko‘rsatishni buyuradi.

Gungram o‘zi bilmagan holda qizini baloga ro‘baro‘ qiladi. Chunki Oromgarhda marath askarlari unga nomussiz qiz sifatida muomalada bo‘lishadi va badnom qilishadi. Qiz shuncha azob-uqubat, xo‘rlıklardan keyin ham o‘zida yashash uchun kuch topadi. Akbarxonga bo‘lgan sof muhabbati uni yashashga, kurashishga undaydi.

Asarda hind qo‘mondonlari orasida yoshi ulug‘ bo‘lgan Vishvas tajribali sarkarda sifatida tasvirlangan. U “Ahmadshoh Abdaliy qo‘shiniga qarshi puxta tayyorlanish shart, aks holda tarix takrorlanadi. Afg‘onlar doim bizni yutib kelgan” deb, Mahmud G‘aznaviy va hind sarkardasi Partahniy Raj o‘rtasidagi jangni eslaydi².

“Abdaley to‘ra” romanida ba‘zi ma‘lumotlar muallif tomonidan bir yoqlama talqin etilganligini ham kuzatishimiz mumkin. Masalan, G‘.G‘. Xaybariy asli kelib chiqishi movarounnahrlik turkiy xalq vakili bo‘lgan Mahmud G‘aznaviyni afg‘on deb noto‘g‘ri talqin qilgan³.

“Qon daryosi” deb nomlangan 2-faslda asosan Shohjahonobod, Oromgarh va Sobitgarh yaqinidagi qonli janglar tasvirlangan. Ushbu fasl asar bosh qahramoni Ahmadshoh Abdaliyning Dehli yaqinidagi Saharanpur shaharchasida⁴ unga tobelik izhor qilib kelgan hind rojalarini qabul qilish marosimi bilan boshlanadi. Unda Ahmadshoh Abdaliy dushmanga qarshi shafqatsizlik bilan jang qilsa-da, o‘z yaqinlariga mehribon, tanti, insonparvar va kamtarin shaxs sifatida gavdalantirilgan. Hind maxarojalari uning o‘z askarlari bilan bir qozondan oddiy ovqat yeyishini, askarlarniki kabi oddiy chodirda tunashini ko‘rib hayratlanishadi. Muallif hind maxarojalarining hashamatga o‘chligini ularning ma‘naviy kamchiligi sifatida izohlaydi. Hind maxarojalari “insonning buyukligi baland qasrlar va saroylarda, tilla va ipak liboslarda emas, uning ma‘naviyatida, fikrlarida va xatti-harakatida namoyon bo‘lishi to‘g‘risida tasavvurga ham ega emasdilar. Hashamatli saroylarda yashab, oltindan yasalgan idishlarda ovqatlanadigan rojalar Ahmadshohning askarlarnikidan rangidan boshqa farqi bo‘lmagan chodirini ko‘rib, yashirin bir qudrat va salobatni his qildilar”⁵. G‘.G‘. Xaybariy romanda bir qator tarixiy shaxslar nomlarini ham eslab

¹ Oromgarh – o‘rta asrlardagi mavjud bo‘lgan Hindistondagi shahar. Dehlidan janubiy-sharqda joylashgan.

² غلام غوث خيبري، ابدالی تورہ، کندهار- 1389 ش، 25 مخ

³ غلام غوث خيبري، ابدالی تورہ، کندهار- 1389 ش، 25 مخ

⁴ Hindistonning Uttar-Pradesh shtatidagi shahar. Bu shahar o‘sha paytda Ahmadshoh Abdaliyni Hindistonga yordamga chaqirgan Boburiylarning pashtunlardan bo‘lgan sarkardasi Najib ud-Davla hukmronligi ostida edi.

⁵ غلام غوث خيبري، ابدالی تورہ، کندهار- 1389 ش، 55 مخ

o'tadi. Ahmadshoh Abdaliyini tasvirlar ekan muallif "Bu Shershoh Suriydan keyin hind maxaroyalari ko'rib turgan 2-pashtun sarkardasi edi"¹, deb ta'rif beradi.

Ushbu faslni muallif nima uchun "Qon daryosi" deb nomlagani Maratha qo'mondonlari tomonidan Shohjahonobod, Oromgarh va Sobitgarh shaharlarining egallanishi jarayonida oydinlashib boradi. Muallif Shohjahonobodda Maratha qo'mondoni Jhangu Raoning bosib olingan hududlarda "misli ko'rilmagan jinoyatlarni" sodir etishini tasvirlash orqali sarlavhani izohlagandek bo'ladi.

Oromgarhda esa lashkarboshi Sadhashiv Bhaou Raoning do'stlari bilan aholini afg'onlarga qarshi qo'zg'atish uchun tuzgan fitnasi qurboni, "afg'on askari tomonidan nomusi bulg'angan" hind qizi Krishnapiari zindonda saqlanmoqda edi. Lekin bu fitna amalga oshmay qoldi. Oromgarhni qayta qo'lga kiritgan Ahmadshoh Abdaliyini bu fitnadan Suraj Mal Jat ogoh qiladi.

Suraj Mal Jat o'z jonini asrab qolish uchun marathlar mahalliy aholini afg'onlarga qarshi qo'zg'atish uchun shunday fitna tuzganlarini, Ganjpur hokimi Najobatxon marathlarga sotilganligi, shahar darvozasini ochib berib, afg'on qo'mondonlari Abdulsamad Muhammadzay va Miyo Qutb Shohlarning tuzoqqa tushirishni rejalashtirganligi kabi bir qancha sirlarni oshkor qiladi. Lekin Ahmadshoh Abdaliy "o'sha qizni topib kel, o'zim gaplashaman", deganda uni topib berolmaydi. Chunki Krishnapiari Ahmadshoh qo'shinlari shaharni ishg'ol qilayotganda qochib ketishga muvaffaq bo'ladi va afg'on askarlarining kiyimida Ganjpurga qarab yo'l oladi. Krishnapiarining o'rniga unga mas'ul bo'lgan Permonand va Dehandevi ismli er-xotinni olib kelishadi. Dehandevi "ayol kishi bo'lganligim uchun Krishnapiari menga afg'on yigitni sevib qolganligini, shuning uchun uni qamab qo'yishganini aytgandi", deb ta'kidlaydi.

Asarda muallifning ayollarga munosabatda bir yoqlama yondashuvga yo'l qo'yanligi seziladi. Unda pashtunlar har qanday ayolni o'z opa-singlisidek ko'rib, e'zozlashi va hindlar tomonidan ayollarning huquqlari oyoq osti qilinishi, ayniqsa bevalarning yashash huquqidan ham mahrum etilganligi alohida ta'kidlanadi.

Afg'onlarning ayollarga chuqur hurmat ko'rsatishini muallif Suraj Mal Jat tilidan bayon qiladi: "Afg'onlar hatto o'z ashaddiy dushmanining ayoliga "ona" yoki "singlim" deb murojaat qiladigan, ularni o'zining oila a'zolaridan ham ko'proq hurmat qiladigan dunyodagi yagona xalqdir"²

G'.G'. Xaybariy XX asrning 60-yillarida Hindistonda yashaganligi va Dehli universitetida tahsil olganligi sababli bu yerdagi shaharlar joylashuvi, geografiyasi va iqlimi haqida yaxshi ma'lumotga ega edi. Shuning uchun u Dehli, Shohjahonobod, Oromgarh va Ganjpuridagi vaziyatni, ijtimoiy-siyosiy muhitni mahorat bilan batafsil tasvirlay olgan.

¹ غلام غوث خيبري، ابدالی تورہ، کندھار- 1389 ش، 56 مخ

² غلام غوث خيبري، ابدالی تورہ، کندھار- 1389 ش، 107 مخ

Ko'pgina tarixiy asarlarda Dehli marathlar tomonidan egallangani to'g'risida ma'lumotlar mavjud. Ba'zi hind tarixchilari, hatto Dehlining Maratha lashkarboshisi Sadhashiv Bhaou Raoning buyrug'iga binoan talangani, bu qo'shinga oziq-ovqat topish maqsadida amalga oshirilgani haqida yozib qoldirganlar¹. Shunga qaramay, G'.G'. Xaybariy romanda marathlarning Dehlini ololmay ortga chekinishga majbur bo'lganini yozadi. Asardagi syujetga ko'ra, Ahmadshoh Abdaliy o'zining Panjobda qoldirgan qo'mondoni Shoh Pisandxonga Dehli himoyachilariga yordamga kelishni buyuradi² va bundan xabar topgan marathlar Ganjpurga yo'l oladilar. Ganjpurga hujum qilinganini eshitgan Ahmadshoh qo'mondonlar Hofiz Rahmatxon, Ali Muhammadxon Bahodir va Najib ud-Davla boshchiligidagi afg'on kuchlarini Ganjpur himoyachilariga yordamga yuboradi³.

3-fasl "Ajal sharpasi" deb nomlangan bo'lib, unda Maratha qo'shinining Ganjpurni egallash jarayoni tasvirlangan. Maratha qo'mondonlari Shamshir Bahodir, Vishvos Raolarning lashkarboshi Sadhashiv Bhaou Rao boshchiligidagi bir vaqtning o'zida har tomondan keng ko'lamli hujumga o'tishi juda katta talafotga olib keladi. Hamma yerda o'lim sharpasi kezib yurganday chor-atrof jasadga to'lib ketadi. Najobatxon shahar darvozasini ochib berishi natijasida marathlar shaharga kiradilar va shaharda hech kim xotirjam uxlolmay qoladi. Afg'on qo'mondonlari Abdulsamad Muhammadzay va Miyo Qutb Shohlar halok bo'ladilar. Lekin afg'onlar qarshilikni to'xtatmay, so'nggi nafaslarigacha kurashadilar. Hofiz Rahmatxon boshchiligidagi ruhila pashtunlari qarshilikni davom ettiradilar. Ular bilan birga Shujo ud-Davla, Panjobdan Dehli himoyachilariga yordamga kelayotgan afg'on qo'mondoni Shoh Pisandxon ham marathlarga qarshi yelkama-yelka jang qiladilar⁴. Tarixiy manbalarda esa marathlar shaharni tezda egallagani va Jamna daryosining narigi qirg'og'ida qolgan Ahmadshoh Abdaliyning asir tushgan afg'on askarlarining qatl qilinishini tomosha qilishdan boshqa chorasi qolmagani qayd etiladi. Bu Ahmadshohga juda yomon ta'sir qiladi va u qo'shinga har qanday yo'l bilan Jamna daryosini kechib o'tishni buyuradi. Afg'onlar marathlarni chalg'itish maqsadida janubga harakatlantiradilar va ularni g'aflatda qoldirib, daryoni kechib o'tadilar⁵. Tarixiy manbalarda Ahmadshoh qo'shinining Jamna daryosini 1760-yil 27–28- oktabr kunlari Bag'pat shaharchasi shimolidagi Gauripur mintaqasidan kechib o'tib, Sonapatga yetib borgani va marathlarning Dehliga qaytish yo'lini to'sib qo'yganligi aytiladi⁶.

Ganjpurdagi janglar ayni qizigan paytda bu yerga yetib kelgan Krishnapari yana marath askarlari qo'liga tushadi. Bu safar uni afg'onlarga josuslik qilishda ayblashadi

¹ www.wikipedia/Third Battle of Panipat

² غلام غوث خيبري، ابدالی تورہ، کندهار- 1389 ش، 172 مخ

³ غلام غوث خيبري، ابدالی تورہ، کندهار- 1389 ش، 179 مخ

⁴ غلام غوث خيبري، ابدالی تورہ، کندهار- 1389 ش، 196 مخ

⁵ Lateef, S M. "History of the Punjab", p. 235.

⁶ [www.wikipedia/Battle of Panipat \(1761\) Military Wiki_Fandom](http://www.wikipedia/Battle of Panipat (1761) Military Wiki_Fandom)

va mislsiz qiynoq va azoblarga duchor qilishadi. Qizning bu azoblari afg'on askarlarning marathlarni yengib, shaharni qayta qo'lga kiritganlaridan keyin barham topadi.

"Shamshir jilosi" nomli 4-faslda asosan Ganjpurning afg'on qo'shinlari tomonidan qayta qo'lga kiritish jarayoni tasvirlangan bo'lsa-da, muallifning bobni bunday nomlashdan asosiy maqsadi Hindistonda pashtunlar uzoq muddat hukmronlik qilganligini ta'kidlashdan iborat edi. G'.G'. Xaybariy pashtunlar Hindistonni kuch bilan idora qilganliklarini faxr bilan tilga oladi: "Hindistonda kuch-qudrat pashtunlarning qo'lida edi va ular hech kimga ularning kuchi, tarixiy muvaffaqiyatlari, buyukligi va shon-shavkatiga shubha bilan qarashga yo'l qo'ymas edilar. Agar kimki bunga jur'at etsa, unga qattiq jazo berilishi kerak edi"¹. Ahmadshoh Abdaliy ham pashtunlar qudratiga shubha bilan qaragani uchun, Shamshir Bahodir, Vishvos Rao, Malhar Rao, Jhangu Rao va ittifoqchilari Ibrohim Gardiy, Suraj Mal Jatlarni shunday qattiq jazolashga qaror qildi va o'z lashkarboshilari Hofiz Rahmatxon, Najib ud-Davla, Shujo ud-Davla, Inoyatxon, Dundixon, Fayzullaxon, Ahmadxon Bangash, Shoh Pisandxonga Maratha qo'shinlarini Ganjpurdan Panipat qal'asi² yaqinidagi jang maydoniga siqib chiqarishni buyurdi. Ahmadshohning rejasiga ko'ra, Maratha qo'mondonlari va butun boshli qo'shinini qatli om qilish uchun tanlangan joy Panipat jang maydoni edi³.

Ahmadshoh Abdaliy tomonidan Panipat maydoni bejiz tanlanmagan. Bu tarixiy ahamiyatga ega maydon edi. Chunki o'rta asrlarda Hindistonni egallash uchun olib borilgan yirik urushlar aynan shu maydonda o'tkazilgan. 1-Panipat jangi Zahiriddin Muhammad Bobur va Ibrohim Lo'diy orasida 1526-yil 21-aprelda bo'lib o'tadi va unda Zahiriddin Muhammad Bobur 12 ming kishilik qo'shin bilan Ibrohim Lo'diyning 70 ming kishilik armiyasini yengadi va Hindistonda 332 yil hukmronlik qilgan boburiylar sulolasiga (1526-1858) asos soladi. 2-Panipat janggi 1556-yil 5-noyabda Zahiriddin Muhammad Boburning nabirasi Akbarshoh va Hind rojasi Hemu orasida bo'lib o'tadi va Akbarshohning g'alabasi bilan yakunlanadi.

3-Panipat jangi haqida fikr yuritganda aksariyat tarixchilar jang uchun Panipat maydoni Maratha qo'mondoni Sadhashiv Bhaou Rao tomonidan tanlangan degan fikrni ilgari suradilar. Chunki Panipatga birinchi bo'lib, hindlar yetib keladilar va jang uchun qulay bo'lgan shimoliy tomonni egallaydilar. Buning ustiga Panipat qal'asi ham maydonning shimoliy qismida joylashgan edi. 1- va 2-Panipat janglarini tahlil qilgan mutaxassislar Zahiriddin Muhammad Bobur va boburiy podshoh Akbarshohlar ham maydonning aynan shimoliy qismida qulay pozitsiyada joylashganligi askarlari son jihatdan oz bo'lishiga qaramay, ularning g'alaba

¹ غلام غوث خيبري، ابدالی تورہ، کندهار- 1389 ش، 201 مخ

² Panipat qal'asi – mustahkam devorlarga ega bo'lgan qadimiy mudofaa qal'asi. Keyinchalik qal'a atrofida shaharcha paydo bo'lgan. Shaharcha hozirgi kunda Hindistonning Haryana shtati tarkibiga kiradi. Dehlidan taxminan 99 kilometr (60 mil) shimoliy-sharqda joylashgan.

³ غلام غوث خيبري، ابدالی تورہ، کندهار- 1389 ش، 204 مخ

qozonishiga sabab bo'lganligini ta'kidlaydilar. Sadhashiv Bhaou Rao ham shuni inobatga olib, g'alaba ular tarafda ekanligiga qo'mondonlarini ishontirdi.

Janubga harakatlangan va marathlarni g'aflatda qoldirib, daryoni kechib o'tgan Ahmadshoh qo'shini Panipat maydonining janubiy qismiga joylashadi. Nihoyat ikki yirik qo'shin yuzma-yuz keladi va jangga tayyorlana boshlaydi. Omonsiz jangda ikki qo'shinda biri to'liq mag'lub bo'lishi kerak edi. Chunki ular bir-birlarining yo'lini to'sib qo'ygan edilar. Maratha qo'shini jang maydonining shimolida Afg'oniston (hozirgi Pokiston) tomonda, afg'onlar esa janubda Hindiston tomonda joylashgan, jang maydonining har ikki tomoni toshqin daryo bilan to'silgan edi.

Jang qilish uchun noqulay pozitsiyaga tushib qolgan Ahmadshoh juda ehtiyotkor bo'lishi shart edi. Jang taqdiri nafaqat Hindiston, balki Afg'oniston kelajagiga ham ta'sir ko'rsatardi.

Ahmadshoh shu yerda mohir sarkarda ekanligini namoyon qiladi. Uzoq yillik harbiy tajribaga ega bo'lgan Ahmadshoh to'g'ri taktika – mudofaa jangini tanlaydi. Jang maydonining o'zi joylashgan qismida xandaq qazdiradi. Qo'mondon Jahonxon boshchiligidagi 6 ming suvoriyni Maratha qo'shiniga oziq-ovqat ta'minoti kelishi mumkin bo'lgan yo'llarni to'sish uchun yubordi. Ganjpurdan chiqib, maratha qo'shinlarini ta'qib qilib kelayotgan Shoh Pisandxonga yaqin atrofdagi qishloqlardan askarlar, otlar va Ganjpurda marathlardan tortib olingan jangovar fillarga yegulik topish vazifasini yuklaydi. Bahodirxon Pashtunga esa marath askarlari xandaqlardan o'tib kelmasligini ta'minlash topshiriladi. Romanda qo'mondonlar Jahonxon, Shoh Pisandxon va Bahodirxon Pashtunlarning o'zlariga topshirilgan vazifani muvaffaqiyatli uddalaganliklari ta'kidlangan¹. Tarixiy manbalarda ham Ahmadshoh tomonidan yuborilgan kuchlar oziq-ovqat uchun kurashda marathlarni mag'lub etganligi yozib qoldirilgan. Ularda marathlarga ta'minot olib kelayotgan Damaji Gaikvad mag'lub etilgani, natijada marathlar asosiy ta'minotdan mahrum bo'lgani, hattoki 1760-yilning 22-dekabrida Maratha qo'mondoni Govind Pandning Abdali yuborgan qo'shin tomonidan G'ozibodda pistirmaga tushirilgani va boshi kesilib, Ahmadshohga olib borilgani qayd etilgan².

Tez orada oziq-ovqat ta'minotidan mahrum bo'lgan Maratha qo'shinining zaxirasi tugaydi. Chunki ular bilan birga muqaddas hind qadamjolariga ketayotgan ko'p sonli ziyoratchilar ham bor edi. Qishki sovuq kuchaygani va oziq-ovqat ta'minoti yetishmayotganligi tufayli marathlar uchun qamalga o'xshash vaziyat vujudga keladi. Maratha qo'mondonlari bosh qo'mondon Sadhashiv Bhaou Raoni bir necha bor hujum qilishga ko'ndirishga urinadilar. Chunki askarlar kun sayin holgan to'yib borayotgan edilar.

G'.G'. Xaybariy bu vaziyatni quyidagicha tasvirlaydi: "Maratha qo'mondonlari askarlar barglarni yeyishni boshlaganini ko'rgach, endi boshlariga kelayotgan baloni

¹ غلام غوث خیبري، ابدالی تورہ، کندھار- 1389 ش، 212 مخ

² www.wikipedia//Third Battle of Panipat (January 14, 1761)

to'xtata olmasliklarini, qo'shin tezda holdan toyishini, o'zlarining esa kunlari bitganini tushundilar"¹.

Marathlar muzokara qilish uchun odam yuboradilar, lekin olib borilgan muzokaralar muvaffaqiyatsizlikka uchradi. Marathlar Attok² shahrigacha bo'lgan yerlarni afg'onlarniki deb tan olib, ushbu mintaqa ularning hududlari chegarasi bo'lishini taklif qilganlar. Ahmadshoh Abdaliy esa marathlarga Dehlidan 500 km janubda joylashgan Chambal mintaqasidan shimolga o'tmaslik shartini qo'yadi³. Muzokaralar natija bermagach, Maratha qo'mondonlari 1761-yilning 13-yanvarida bo'lib o'tgan yig'ilishda o'z pozitsiyalaridan chiqishga va dushman qo'shinini yorib o'tish uchun hujumga qilishga qaror qiladilar. Ularning rejasiga ko'ra, Maratha qo'shinlari va ko'ngillilar afg'on qo'shinlarini Jamna daryosi tomondan yorib o'tishlari, ularning ortidan ziyoratchilar ham ergashib jangni davom ettirgan holda Dehli tomon harakatlanishlari kerak edi.

"Abdaley to'ra" romanida G'.G'. Xaybariy hindistonlik tarixnavis Ali Ibrohimning "Avadh va Jhangu Bhaou tarixi" asariga havola keltirgan holda "Maratha qo'shinlarining soni yuz mingdan ko'p edi"⁴, deb yozadi. Tarixiy manbalarda esa Panipat maydoniga jangga chiqqan Maratha qo'shinlarining umumiy soni Ibrohim Gardiyning 9 minglik artilleriya qo'shinini qo'shib hisoblaganda 70 ming ekani ko'rsatiladi. Ahmadshoh Abdaliy tomonida esa jang boshlanishida 30 ming ruhila qo'shinini qo'shib hisoblaganda 100 ming kishilik lashkar jangga kiradi. Keyinchalik afg'onlar tomonga ta'minot yig'ish bilan shug'ullanayotgan zaxira qo'shin, marathlar tomonga esa ziyoratchilar orasidagi ko'ngillilar ham kelib qo'shiladi.

1761-yil 14-yanvar kuni Ahmadshoh Abdaliy (Durraniy) va Maratha qo'shinlari orasida bo'lib o'tgan 3-Panipat jangi 18-asrdagi eng yirik va talafotli (bir kunda eng ko'p inson halok bo'lgan) jang sifatida tarixda qoldi. Talafotning ko'p bo'lishiga jangda o'sha davr uchun ilg'or harbiy qurollar qo'llanilishi ham sabab bo'ldi. Afg'onlar tuyalarga o'rnatilgan tez harakatlanuvchi artilleriya – zambarakni qo'llagan bo'lsalar, Maratha qo'shinlari fransuzlar tomonidan ishlab chiqarilgan uzoq masofaga otuvchi og'ir to'plardan foydalandilar. Har ikki tomonda "jezail" deb nomlanuvchi poroxli miltiqlar mavjud edi. Jangda umumiy hisobda 170 mingdan ortiq askar ishtirok etdi. Tarixchilar jang davomida har ikkala tomondan umumiy hisobda 80 mingdan ortiq askarlar halok bo'lganini ta'kidlaydilar.

Ko'pgina tarixiy manbalarda maratha va afg'on qo'shinlari quyidagi tartibda joylashtirilgani yozib qoldirilgan:

MARATHA QO'SHINLARI (umumiy 70 ming)

¹ غلام غوث خيبري، ابدالی تورہ، کندهار- 1389 ش، 214 مخ

² Dehlidan 800 km shimoliy-g'arbda boburiyoda Akbarshoh tomonidan qurilgan, hozirgi Pokiston Islom Respublikasi hududida joylashgan shahar. XVII-XVIII asrlarda aholisi asosan pashtunlardan iborat bo'lgan.

³ www.wikipedia/Third Battle of Panipat (January 14, 1761)

⁴ غلام غوث خيبري، ابدالی تورہ، کندهار- 1389 ش، 212 مخ

PANIPAT QAL'ASI	ZIYORATCHILAR ORASIDAGI KO'NGILLILAR (noma'lum)		
MALHAR RAO (8 ming)	SADHASHIV BHAOU RAO (25 ming)		IBROHIM GARDIY ARTILLERIYASI (9 ming)
SHAMSHIR BAHODIR (8 ming)	VISHVOS RAO (10 ming)	JHANGU RAO (10 ming)	
PANIPAT JANG MAYDONI			
NAJIB UD-DAVLA (15 ming)	SHOH VALIXON (20 ming)		HOFIZ RAHMATXON (15 ming)
AHMADXON BANGASH (5 ming)	AHMADSHOH ABDALIY (42 ming)		SHUJO UD- DAVLA (3 ming)
AFG'ON QO'SHINLARI (umumiy 100 ming)			

G'.G'. Xaybariy romanda afg'on qo'shinlarining joylashuvini biroz boshqacha tartibda keltiradi. U Ahmadshoh qo'shinlarining qanotlari haqida ma'lumot bermagan holda "Shohanshoh Ahmadshoh ning o'ng tarafida Shujo ud-Davla chodir qurgandi, uning oldidan Dundiyyxon, Hofiz Rahmatxon, Fayzullaxon va Ahmadxon Bangash joy olgandi"¹, deb yozadi. Shu o'rinda aytib o'tish kerakki, Dundiyyxon, Fayzullaxon (Hofiz Rahmatxonning o'g'li) Ahmadxon Bangash kabi kichik qo'mondonlarni sanab o'tgan muallif Panipat jangidagi eng asosiy sarkardalardan biri bo'lgan Najib ud-Davlaning joylashuvi haqida ham, qo'shinining miqdori haqida ham ma'lumot bermaydi.

Jang erta tongda Ibrohim Gardiy artilleriyasining hujumi bilan boshlanadi. Ahmadshoh qo'shinlarining o'ng tarafida joylashgan Hofiz Rahmatxon boshchiligidagi ruhila pashtunlari katta talafotga uchrab, chekina boshlaydilar. Reja ish berayotganini ko'rgan Sadhashiv Bhaou Rao markazdagi Vishvos Rao va Jhangu Rao boshchiligidagi qo'shinga ham hujumga o'tishni buyuradi. Ahmadshoh vaziri Shoh Valixon boshchiligidagi markazdagi otliq qo'shinni ularni to'xtatish maqsadida yuboradi. Hujumni rivojlantirish maqsadida Sadhashiv Bhaou Raoning o'zi ham hujumga o'tadi. Natijada maratrlarning qo'li baland kela boshlaydi. Sadhashivning hujumi Shoh Valixon rahbarligidagi afg'on markaz qo'shinlarini ham chekinishga majbur qiladi.

G'.G'. Xaybariy romanda markaz qo'shinlarining chekinishini "Shoh Valixonning jiyanlari Atoyixonning jasadini jang maydonidan olib chiqish uchun markazdagi

¹ غلام غوث خیبري، ابدالی تورہ، کندهار- 1389 ش، 213 مخ

bir qism askarlar Shoh Valixonning chodiri tomonga ketdilar”¹, deb izohlaydi. Hind tarixiy manbalarida esa Atoyixon Shoh Valixonning o‘g‘li sifatida qayd etiladi².

Ahmadshoh o‘zi boshchilik qilayotgan asosiy qo‘shinning bir qismini markazga Shoh Valixonga, bir qismini Hofiz Rahmatxonga yordamga yuboradi. Kunning ikkinchi yarmida qo‘mondon Shoh Pisandxon boshchiligidagi ta‘minot yig‘ish bilan shug‘ullanayotgan 6 minglik zaxira qo‘shinning yetib kelishi Ahmadshohning umumiy hujum uchun buyruq berishiga turtki beradi. Qo‘shinning chap qanotidagi Najib ud-Davla va Shujo ud-Davla marathlarning o‘ng qanotiga, ya‘ni Panipat qal‘asi tomonda zaxirada turgan Malhar Rao va Shamshir Bahodirga hujum qilishni buyurgan Ahmadshoh o‘z ixtiyorida qolgan bo‘linmalar bilan markazga qarshi hujumga o‘tadi. Bu tarixiy haqiqat romanda ham o‘z tasdig‘ini topgan. G‘.G‘. Xaybariy “Panipat jangida eng murosasiz va qonli urush shahanshoh Ahmadshoh Abdaliy sipohilari va qo‘mondonlar Sadhashiv Bhaou Rao, Vishvos Rao, Jhangu Rao qo‘shinlari orasida bo‘lib o‘tdi”³, deb yozadi.

Marathlarning afg‘on qo‘shinini yorib o‘tish rejasi barbod bo‘ladi. Buning ustiga holdan toygan va afg‘onlarning keng ko‘lamli hujumga o‘tganini ko‘rgan marath askarlari ortga chekina boshlaydilar. Afg‘on sarkardalari marath jangchilarining boshi uchun mukofot e‘lon qiladilar. Bu afg‘onlar hujumini yanada rivojlanishiga yordam beradi. Chekinayotgan marathlarning afg‘on otliqlari tomonidan ta‘qib qilinishi ularga o‘zlarini o‘nglab, qayta hujum qilishga yoki mudofaa positsiyasiga o‘tishga imkon bermaydi va jang taqdiri hal bo‘ladi. Marathlarning oxirigacha mardonavor jang qilgan qo‘mondonlari Vishvos Rao, Jhangu Rao va Sadhashiv Bhaou Rao jang maydonida halok bo‘ladilar. Ibrohim Gardiy asirga olinadi, keyinchalik so‘roq qilish jarayonida vafot etadi. Tarixiy manbalarda Malhar Rao bir qism ziyoratchilar, shu jumladan, lashkarboshi Sadhashiv Bhaou Raoning rafiqasi Parvatini qutqarib, marathlar poytaxti Puna shahriga qaytib borgani va jang maydonida yaralangan Shamshir Bahodir qochishga muvaffaq bo‘lgani, lekin Dehliga yetib bormasdan yo‘lda halok bo‘lgani haqida yozib qoldirilgan⁴.

Lekin romanda muallif marath qo‘mondonlarining taqdiri haqida boshqacharoq ma‘lumot keltiradi. Uning yozishicha, hech qaysi marath qo‘mondoni afg‘on qilichidan qochib qutulmagan. Barxurdor ismli afg‘on askari jang maydonida unga kiyinishidan aslzoda ko‘ringan bir jasadni mukofot olish maqsadida Shujo ud-Davlaning oldiga sudrab keladi. Shujo ud-Davla uni darhol Ahmadshoh huzuriga olib boradi. Jasad vazir Shoh Valixonning maslahati bilan Muti Lal va Koshi Ray ismli hind brahmanlariga ko‘rsatiladi. Ular jasadning Vishvos Rao ekanligini tasdiqlaydilar.

¹ غلام غوث خيبري، ابدالی تورہ، کندهار- 1389 ش، 215 مخ

² The Indian Journal of International Law: Official Organ of the Indian Society of International Law, Volume 3, the University of Michigan. 1963. Archived from the original on 4 April 2023.

³ غلام غوث خيبري، ابدالی تورہ، کندهار- 1389 ش، 213 مخ

⁴ www.wikipedia//Third Battle of Panipat (January 14, 1761)

Keyin Shujo ud-Davla brahmanlar bilan jang maydoniga yo‘l oladi. Shu taxlit Sadhashiv Bhaou Rao, Jhangu Rao va Shamshir Bahodirlarning ham jasadlari topiladi¹.

Asarda jang natijalari va undan keyingi voqealar haqida muallif batafsil to‘xtalmaydi. Faqatgina bir o‘rinda “Bu jangda marath qo‘shinlari qaqshatqich zarbaga uchradi, afg‘on shohanshoi lashkariga 22 ming marath erkag-u ayollari asir tushdilar, 50 ming ot, 200 ming xachir, 20 ming tuya va 500 fil qo‘lga kitirildi”², deb ko‘rsatib o‘tadi.

Tarixiy manbalarda ham 22 ming hind ayoli va bolalari afg‘on askarlari tomonidan qul qilib olib ketilgani qayd etilgan³. Lekin undan avval juda katta miqdorda (har xil manbalarda turlicha beriladi – 40 mingdan 100 mingga) asir tushgan marath askarlari va ziyoratchilar qatl qilingani yozib qoldirilgan. Ahmadshoh jangda yaqinlari halok bo‘lgan afg‘on zobitlariga qasos olish uchun ruxsat bergan bo‘lishi ehtimoldan xoli emas. Chunki Pashtunvolayning⁴ “badal” – “qasos” prinsipiga ko‘ra o‘ldirildan odamning xuni uning yaqinlari tomonidan olinishi kerak. Manbalarda Ganjpurda halok bo‘lgan afg‘on qo‘mondonlari Abdulsamad Muhammadzayning o‘g‘li Bahodirgad yaqinida 5 ming marathni, Miyo Qutb Shohning o‘g‘li Sonepat shaharchasida 4 ming marathni otasining qasosi uchun o‘ldirganligi yozib qoldirilgan⁵.

Romanda esa g‘alabadan keyin Ahmadshoh Abdaliy askarlari oldida nutq so‘zlab, “g‘alaba Buyuk Parvardigorning ixtiyorida. Kimni unga loyiq ko‘rsa, g‘oliblik o‘shanga nasib qiladi. Biz muvaffaqiyatdan mag‘rurlanib, zulm va tavojuzga yo‘l qo‘ymasligimiz kerak”⁶, degan nasihatimiz so‘zlar bilan ularni insof va intizomga chaqiradi. Albatta bu muallifning Ahmadshoh siymosini ijobiy xarakter sifatida namoyon qilishga bo‘lgan urinishi va badiiy mahorati samarasi hisoblanadi.

Tarixiy manbalarda Ahmadshoh jangdan keyin Dehliga borib, boburiylar podshohi sifatida Shoh Olam Ikkinchini taxtga o‘tqizadi va unga Shujo ud-Davlani vazir, Najib ud-Davlani lashkarboshi etib tayinlaydi va o‘z tarafdorlariga butun shimoliy Hindistondagi musulmonlar va musulmon bo‘lmagan hind rojalari ham Boburiylar saltanatiga bo‘ysunishi shart deb e‘lon qiladi. Shu bilan birga boburiylarning tashqi xavfdan himoya qilish uchun marathlarga berayotgan to‘lovini endi duroniylarga to‘lashni shart qilib qo‘yadi va 1761-yilning mart oyida Kandahorga qaytadi.

Asardagi ma’lumotlarga ko‘ra, jangdan keyin Ahmadshoh birinchi bo‘lib Ganjpurga boradi. U yerga borishdan maqsad marath qo‘shinlari hujumi natijasida

¹ غلام غوث خيبري ، ابدالی تورہ ، کندهار- 1389 ش ، 218 مخ

² غلام غوث خيبري ، ابدالی تورہ ، کندهار- 1389 ش ، 219 مخ

³ H.G. Rawlinson, Cambridge History of India. 1937, Vol. IV. Cambridge University Press. p. 424

⁴ Pashtunvolay – afg‘onlarning yozilmagan “or-nomus” qonuni.

⁵ The Indian Journal of International Law: Official Organ of the Indian Society of International Law, Volume 3, the University of Michigan. 1963. Archived from the original on 4 April 2023.

⁶ غلام غوث خيبري ، ابدالی تورہ ، کندهار- 1389 ش ، 217 مخ

vayron bo'lgan shaharni obod qilish, deb ko'rsatiladi. Ganjpurda shahar hokimi suhbat davomida Ahmadshohga uning Ganjpurga kelganini eshitgan Krishnapari ismli bir hind qizi u bilan uchrashtirishni talab qilayotganini, lekin u marathlarning josusi bo'lishi mumkinligini aytib qoladi. Krishnaparining ismini eshitgan Ahmadshoh Oromgarhdagi voqealar, er-xotin Permonand va Dehandevining gaplarini eslaydi, qizni darhol huzuriga olib kelishni buyuradi.

Ahmadshoh Abdaliy Krishnapari bilan shaxsan o'zi suhbatlashadi. Qiz Ahmadshohga qiyin kunlarda ularga yordam bergan Akbarxon ismli afg'on askarini sevib qolganini, undan hech qanday ozor ko'rmaganini aytadi va uni topib berishni so'raydi. Akbarxon topiladi, u Ganjpurdagi jangda ko'zidan yaralanib, ko'r bo'lib qolgan edi. Buni Krishnapariga ma'lum qilishgach, u Akbarxonni boricha qabul qilishini, bir umr uning xizmatini qilib o'tishga tayyorligini ta'kidlaydi.

Akbarxon va Krishnaparining sevgi qissasi ularning bir-biriga dushman bo'lgan ikki tomonda bo'lishlariga qaramay, oxir-oqibat bir-biriga yetishishi bilan tugaydi. Asar so'ngida sevishganlar Afg'onistonga kelib, G'azni shahrida baxtli hayot kechiradilar.

Roman badiiy jihatdan ham, g'oyaviy jihatdan ham ancha puxta ishlangan bo'lib, unda pashtunvolay kabi milliy qadriyatlardan tashqari umuminsoniy g'oyalar ham tarannum etilgan. Asarda Krishnapari tilidan "faqatgina sevgi, do'stlik va sadoqat jamiyatdagi baxt, xursandchilik va tinch-totuv hayotning birdan-bir manbayi bo'ladi"¹ degan umumbashariy g'oya yangraydi.

Xulosa o'rinda aytish mumkinki, G'ulom G'avs Xaybariyning "Abdaley to'ra" – "Abdaliy qilichi" romaniga xos eng asosiy xususiyatlardan biri uning real tarix bilan hamohangligidir. Shu bilan birga, muallif asarda tarixiy haqiqat va badiiy voqelik orasidagi muvozanatni saqlay olgan.

G'ulom G'avs Xaybariy romanda aniq tarixiy shaxslar va voqealarni berish orqali o'quvchini o'sha davrdagi harbiy-siyosiy mojarolar girdobiga olib kira olgan. Buning uchun muallif katta hajmdagi tarixiy faktlarni o'rganib, tahlil qilib chiqqanligi asarni o'qish davomida sezilib turadi. Hatto ba'zi muhim voqea-hodisalarni tarixiy asarlar, ilmiy ishlarga havola ko'rsatgan holda beradi. Bu asarning badiiyligiga salbiy ta'sir ko'rsatmagan. Chunki badiiy tafakkur mahsuli sifatida romanga kiritilgan Akbarxon va Krishnapari obrazlari asarning boshidan oxirigacha voqealar silsilasiga uzviy bog'langan holda rivojlanib boradi va asarning yakuni ularning taqdiri timsolida baxtli xotima topadi.

Asarning yaratilish omillaridan eng asosiysi yirik tarixiy o'zgarishlar paytida pashtun millati hayotida sodir bo'lgan muhim tarixiy voqealarni yoritishga va adabiy jarayonlarda milliy g'urur tuyg'usini maydonga olib kirishga bo'lgan ehtiyoj edi. Roman pashtu adabiyotidagi tarixiy romanning yangi bir sahifasiga asos soldi. G'ulom G'avs Xaybariyning ushbu romanidan ilhomlangan adiblar pashtunlar

¹ غلام غوث خيرى ، ابدالى تورہ ، كندهار- 1389 ش ، 130 مخ

hayotida bo‘lib o‘tgan tarixiy voqea-hodisalar, rivojlanish va taraqqiyot bosqichlari, janglar va shu kabi muhim jarayonlarni roman janrining imkoniyatlari orqali ifodalash qulay ekanligini his qildilar va keyinchalik tarixiy romanning pashtu tilidagi noyob durdonalarini yaratdilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA INTERNET MANBALARI:

1. غلام غوث خيبري ، ابدالی تورہ ، کندهار- 1389 ش
2. The Indian Journal of International Law: Official Organ of the Indian Society of International Law, Volume 3. The University of Michigan. 1963. Archived from the original on 4 April 2023
3. Lateef, S M. “History of the Punjab”, Punjab University Press.
4. H.G.Rawlinson, Cambridge History of India. 1937, Vol. IV. Cambridge University Press.
5. [www.wikipedia.org/Third Battle of Panipat](http://www.wikipedia.org/Third%20Battle%20of%20Panipat)
6. [www.wikipedia.org/Third Battle of Panipat](http://www.wikipedia.org/Third%20Battle%20of%20Panipat) (January 14, 1761)
7. [www.wikipedia.org/Battle of Panipat](http://www.wikipedia.org/Battle%20of%20Panipat) (1761) Military Wiki_Fandom

Yangi davr Vyetnam hikoyanavisligining g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari

NOZIMAXON ABDURASHIDOVA

O‘qituvchisi, TDSHU

Annotatsiya: Mazkur maqola XX asr boshlarida Vyetnamda tarixiy adabiy muhit, ushbu muhitda yaratilgan hikoyalar tahliliga asoslangan.

XX asrning birinchi yarimida ijod qilgan yozuvchilarning adabiy merosi, ijodi, xususan, ular yaratgan yangi hikoyalar keng tahlil qilingan bo‘lib, har bir tahlil yordamida mualliflarning badiiy mahoratining o‘ziga xos ekanligini ochib berishga harakat qilingan.

Maqolada biz XX asr boshlarida Vyetnam hikoyasi, xususan, Nguyen Kong Xoan va Nam Kao qalamiga mansub bir nechta hikoyalarning o‘ziga xos jihatlarini ko‘rishimiz hamda yozuvchilar ijodida yangi yo‘nalishlar bilan yaqindan tanishishimiz mumkin. Shuningdek, hikoyalarni tahlil qilish jarayonida, yozuvchilar har bir asari orqali Vyetnamning ma‘naviy va madaniy qadriyatlarini, an‘analari-yu, yaxwi urf-odatlarini chiroyli va mohirona tasvirlashga harakat qilganligi yaqqol ko‘zga tashlanadi.

Adabiy aloqalar faol harakat qilayotgan sharoitda har bir xalq, har bir millat uchun ta’sirlar mojarosida o‘zligini saqlab qolish o‘ta muhim masaladir. Chunki ana shunday umumjahon adabiy aloqalar ta’siri natijasida Vyetnam adabiyotiga G‘arbdan kirib kelgan adabiy yo‘nalishlar va oqimlar katta ta’sir ko‘rsatdi. Shu asnoda XX asr birinchi yarmida ijod qilgan vyetnam yozuvchilari Nguyen Kong Xoan va Nam Kao zamonaviy oqim va badiiy ifoda uslublaridan oqilona foydalangan holda Vyetnam xalqining o‘ziga xos dunyoqarashi,

milliy xususiyatlari, turmush tarzi, qadriyatlari, hattoki diniy o'y-fikrlarining ahamiyatli jihatlariga mutanosib bo'lgan yangi hikoya va novellalar yaratgan ilk yozuvchilardan hisoblanadilar. Ushbu maqolada Nguyen Kong Xoan va Nam Kaoning bir nechta hikoyalari misollar yordamida tahlil qilingan. Tahlilga tortilgan barcha misollar ijodiy metod va yo'nalishlarning xilma-xilligi hamda ijodkor uslubining o'ziga xosligini yanada ochib beradi. Zero, har bir asarda tasvirlangan hayot manzaralari, insonlararo munosabatlar, ularning dialoglari, shuningdek, yozuvchining o'ziga xos badiiy uslubi juda tabiiy hamda samimiyligi bilan ajralib turadi.

Tayanch so'z va iboralar: hikoya, oqim, yo'nalish, romantizm, realizm, tanqidiy realizm, istehzo, uslub, obraz, grotesk.

Аннотация: Данная статья основана на анализе историко-литературной среды Вьетнама начала XX века, рассказов, созданных в этой эпохе.

Литературное наследие и творчество писателей, творивших в первой половине XX века, особенно созданные ими новые рассказы, широко анализировались, и с помощью каждого анализа делалась попытка раскрыть уникальное художественное мастерство писателей.

В статье мы можем увидеть отличительные стороны вьетнамской истории начала XX века, в частности, несколько рассказов, написанных Нгуен Конг Хоаном и Нам Као, а также познакомиться с новыми тенденциями в творчестве писателей. Также в процессе анализа рассказов хорошо видно, что писатели через каждое свое произведение старались красиво и умело описать духовные и культурные ценности, традиции и обычаи Вьетнама.

В контексте активных литературных связей для каждой нации очень важно сохранить свою идентичность в конфликте влияний. Потому что в результате влияния таких универсальных литературных отношений литературные течения и течения, возникшие на Западе, оказали большое влияние на вьетнамский роман в рамках художественного мышления. В то же время вьетнамские писатели Нгуен Конг Хоан и Нам Као, писавшие во второй половине двадцатого века, мудро использовали современные течения и художественные выражения для создания новых рассказов и рассказов, которые соответствовали мировоззрению вьетнамского народа, национальным особенностям, образа жизни, ценности и даже важные аспекты религиозной мысли. В этой статье на примерах анализируются несколько историй Нгуен Конг Хоана и Нам Као. Все проанализированные примеры в дальнейшем раскрывают разнообразие творческих приемов и направлений, а также специфику творческого стиля. Ведь сцены жизни, изображенные в каждом произведении, межличностные отношения, их диалоги, а также неповторимый художественный стиль писателя очень естественны и искренны.

Опорные слова и выражения: сюжет, течение, режиссура, романтизм, реализм, критический реализм, ирония, стиль, образ, гротеск.

Abstract. This article is based on the principles of formation and development of New Age Vietnamese short stories. In it we can see the peculiarities of the Vietnamese short story of the early twentieth century, in particular, several short stories by Nguyen Kong Xoan and Nam Kao, and get acquainted with new directions in the writer's work. Also, in the process of analyzing the short stories, it is obvious that the writer tried to beautifully and skillfully depict

the spiritual and cultural values, traditions and customs of Vietnam through each of his works.

In the context of active literary relations, it is very important for every nation to preserve its identity in the conflict of influences. Because as a result of the influence of such universal literary relations, the literary trends and currents that emerged in the West had a great influence on the Vietnamese novel within the framework of artistic thinking. At the same time, the Vietnamese writer Nguyen Kong Xoan and Nam Kao, who wrote in the twentieth century, wisely used modern trends and artistic expression to create new stories and short stories that were in line with the Vietnamese people's worldview, national characteristics, lifestyle, values and even important aspects of religious thought. is one of the writers. In this article, several stories by Nguyen Kong Xoan and Nam Kao are analyzed using examples. All the examples involved in the analysis further reveal the diversity of creative methods and directions, as well as the specificity of the creative style. After all, the scenes of life depicted in each work, interpersonal relationships, their dialogues, as well as the writer's unique artistic style are very natural and sincere.

Keywords and expressions: plot, flow, direction, romanticism, realism, critical realism, irony, style, image, grotesque.

Maqsad va vazifalar: Yangi davr Vyetnam hikoyasining shakllanish va rivojlanish tamoyillarini o'rganish bizga o'sha davr, ya'ni XX asr birinchi yarimida Vyetnam adabiyotidagi o'zgarishlar, adabiy jarayondagi yangilanishlar, an'anaviy realizm va romantizmning o'zgacha tus olishi, yangi ko'rinishlari va tamoyillarini aniqlashga, tushunishga hamda ularni bir-biridan ajrata bilishga yordam beradi, adabiy muhitni tasavvur qilishga imkon yaratadi.

Natijalar va mulohazalar:

Vyetnam xalqi boshqa Sharq xalqlari singari qadim zamonlardayoq yuksak taraqqiy etgan madaniyatga ega bo'lgan.

Shuningdek, Vyetnam xalqining og'izdan - og'izga, avloddan - avlodga o'tib kelgan doston va qo'shiq shakllaridagi boy folklori bo'lgan.

Mulkdorlarning jabr-zulmlariga qarshi doimiy xalq g'alayonlari, bosqinchilarning beboshliklari va yangi hujumlar xavf-xatari Vyetnam xalqining og'zaki ijodida o'z ifodasini topgan. Xalq ijodiyotining qahramoni hamma vaqt yovuz odamlarga va jinlarga qarshi kurashib kelgan bahodir sifatida ifodalangan. Ko'pincha bu bahodir qahramon kambag'al-dehqon obrazida tasvirlanar va sotqin-savdogar yoki yer mulkdoriga qarama-qarshi qo'yilar edi.

Vyetnamliklar XIII asrgacha xitoy yozuvidan foydalanganlar.

Ushbu yozuv to XX asrgacha rasmiy qo'llanilib kelingan. XII–XIII asrlarda “nom” (“ommabop”) deb ataluvchi milliy yozuv vujudga kelib, dastlabki milliy adabiyot namunalari shu yozuvda yaratilgan. Keyinchalik vyetnam yozuvi hozirgi shakldagi lotinlashtirilgan “kuok ngi” yozuvi qabul qilingunga qadar doimiy ravishda o'zgarib turgan.

XV asrda Vyetnam mustaqil davlat bo'lib olgandan keyin siyosiy va iqtisodiy jihatdan tez rivojlanish davriga kiradi. Shu bilan bir vaqtda madaniy yuksalish davri ham boshlanadi. Bu, birinchi navbatda, Vyetnam adabiyoti hamda san'atining uyg'onish va rivojlanishida o'z aksini topgan.

Vyetnamning madaniy hayotida XVII asrning o'rtalarida ma'rifatparvarlik g'oyalarini uchratish mumkin. Yevropalik missionerlar sa'y-harakatlari bilan yaratilgan vyetnam tilining yangi lotinlashtirilgan "kuok ngi" yozuvining tarqalishi bunga isbotdir. 1651-yilda ular tomonidan yangi yozuvga asoslangan uch tildagi "Annamit lug'ati" yaratiladi. Yangi yozuv hali takomillashgan bo'lmaganligi sababli, uni faqat missionerlik maktablarida uchratish mumkin edi.

Vyetnam adabiyoti XVIII asrga kelibgina ravnaq topa boshlaydi. Xuddi shu vaqtda vyetnam poeziyasi va prozasining ajoyib namunalarida milliy adabiy til batamom shakllanadi: ko'zga ko'ringan qator yozuvchi va shoirlar maydonga keladi.

Vyetnamdagi adabiy tilning tarixi ko'p qatlamligi bilan o'ziga xosdir.

XVIII asrdan boshlab xanvan (venyanning vyetnamlashgan turi)dagi adabiyot va "ti nom"dagi adabiyot parallel tarzda rivojlanib kelgan. Milliy lotinlashtirilgan "kuok ngi" yozuvini oson o'rganishga keng va tez sur'atda bilimlarni egallash garovi sifatida qaralgan. Yangi yozuvni o'zlashtirish esa ma'rifatparvarlik harakati bilan uzviy bog'liq bo'lgan.

XIX asrning ikkinchi yarmida iqtidorli tarixchi-olim, yozuvchi, tarjimon, sharhlovchi, lingvist Chiong Vin Ki (1837 – 1898) boshchiligidagi ma'rifatparvarlarning bir guruhi yangi yozuvni keng targ'ib qila boshlaydilar. "Kuok ngi" yozuvining tatbiq etilishi kitobxon auditoriyani ancha demokratlashtirgan.

"Ti nom" yozuviga qaraganda "kuok ngi" yozuvini o'rganish oson bo'lgan. Ma'rifatparvarlar adabiyot va folklarning mashhur va ko'zga ko'ringan "ti nom"dagi namunalarni "kuok ngi"ga transliteratsiya qila boshlaydilar. Shu davrda yangi yozuvda vyetnam va xitoy klassikasining asarlari nashr etilgan ("To'rt kitob", "Kiyu", "Lyuk van Tiye" va boshqalar). Chiong Vin Ki ilk bor vyetnam kitobxonini G'arb adabiyoti bilan tanishtirgan. U 1856-yilda "Lafonten masallari"ni she'r qilib, 1887-yilda Fenelonning "Telema sayohati"ni "kuok ngi"ga tarjima qilgan. Chiong Vin Ki "Fransuz-vyetnam lug'ati" (1884) va "Vyetnam-fransuz lug'ati" (1887) muallifi bo'lib; fransuz tilida ikki jildli (1875 va 1877) "Vyetnam tarixi" asarini yaratgan.

XIX asrning ikkinchi yarmida fransuzlar tomonidan Hindi-Xitoyning zabt etilishi natijasida vyetnam adabiyotida tushkunlik yuz beradi. Mamlakatga bostirib kirgan mustamlakachilar xalq san'atini oyoq osti qiladilar, o'zlarining madaniyatlarini o'rnatishga urinib, Vyetnam xalq tilini tahqirlaydilar. Bu ishda ularni davlat amaldorlari bilan mulkdorlar qo'llab-quvvatlaydilar. Biroq ilg'or vyetnam adiblari har qanday qiyinchiliklarga qaramay milliy adabiyotni himoya qiladilar. Ular

mustamlakachilik zulmi sharoitida hozirgi zamon vyetnam adabiyotining poydevorini quradilar.

Vyetnamda XX asrning birinchi choragi – voqealarga boy jo‘shqin davr sifatida tarixda qolgan.

O‘sha yillarda Vyetnamda Sokrat, Aflotun, Aristotel, Bekon, Dekart, Monteske, Volter, Russo, Darvin, Adam Smit, Spenserlarning nomlari ilk bor eshitildi. Tashqaridan kirib kelayotgan axborotning juda katta oqimi vyetnam jamiyatining dunyoqarashini kengaytirdi, barcha ijtimoiy sohalaridagi o‘zgarishlarga, yangilashlarga intilishni uyg‘otdi.

XX asr boshida Vyetnamdagi ma‘rifatparvarlikning keng harakati taniqli olim, adabiyotchi va ensiklopedist Le Kuy Don (1726 – 1784)ning nomi bilan bog‘liqdir. U “Shutszin” (“Tarix Kitobi”)ning tarjimoni va sharhlovchisi, turli falsafiy, tarixiy va adabiy asarlar muallifi edi. Asarlarining orasida birinchi vyetnam ensiklopediyasi va birinchi mualliflik asari bo‘lmish “Turli so‘zlarning eng baland minorasi” alohida o‘rin tutgan (Le Kui Don davrda asosan xitoy ensiklopediyalari o‘qilar edi).

“Turli so‘zlarning eng baland minorasi” o‘ziga to‘qqizta faslni oladi: kosmogniya, kosmografiya, geografiya, tizimlar va o‘rnatilgan narsalar, adabiyot va san‘at, til va yozuv, kitoblar, xalqni boshqarish usuli, tabiat predmetlari va ijtimoiy hodisalar haqida. Ma‘lumotlarning aksariyatini Le Kuy Don qadimgi va unga zamondosh bo‘lgan xitoy va vyetnam manbalaridan olgan edi. Shuningdek, muallif jahon geografiyasi boshlang‘ich asoslari bilan tanishtirib turib, Min sulolasi davridagi Xitoyga safar qilgan katolik missioner Ferdinand Verbiyestning “Yerning geografik ta‘rifi” kitobiga ishora qiladi.

Vyetnamda ma‘rifatparvarlik harakati milliy ozodlik harakati bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, undagi ishtirok etayotgan arboblarning aksariyati milliy chegaralanish doirasidan chiqib ketib, taniqli ma‘rifatparvarlarga aylandi. 1904-yilda birinchi bor Vyetnamda “Vyetnamning yangilanish jamiyati” ni ta‘sis etgan Fan Boy Tyau (1868 – 1940) ning safdoshi bo‘lmish Fan Tyu Chin (1872 – 1926) xalqning ma‘rifatida uning yashash darajasini ko‘tarilishini ko‘rgan. Fan Boy Tyau yoshlarning Yaponiyaga o‘qishga borishini da‘vat qilgan edi; keyinchalik bu da‘vat “Dongzu” (“Sharqqa”) nomini olgan harakatga aylandi. Fan Tyu Chin o‘z mamlakatida ta‘limning yangi yevropalik tizimini tatbiq etish kerakligini va o‘rgatish jarayonida milliy lotinlashtirilgan “kuok ngi” yozuviga asoslanishni ta‘kidlagan. Shu maqsadda Vyetnamning ko‘pgina viloyatlarida maktablar ochilgan. Bu maktablarda “kuok ngi”da tabiiy fanlar, arifmetika, tarix va adabiyot, hattoki jismoniy tarbiya ham o‘rgatilgan. Maktab dasturidan diniy kitoblarni o‘qib, yod olish va she‘r yozish mashqlari chiqarib tashlangan. O‘quvchilar uzun kiyimlarda emas, balki yevropalik kiyimlarda, sochlarini kalta qilib kelishlari talab qilingan.

Ijtimoiy fikr tarixida Xanoydagi 9 oy davomida faoliyat ko‘rsatgan “Tonkin ijtimoiy maktabi” ko‘zga ko‘rinarli o‘rinni egallagan (1907 – 1908). “Tonkin ijtimoiy

maktabi” “kuok ngi”da o‘z “Dang ko tung bao” (“Qadim zamon jurnali”) gazetasini nashr etgan. Maktabda ta’lim uch tilda – vyetnam, xitoy va fransuz tillarida olib borilib, u yerda geografiya, tarix, tabiiy fanlar o‘rgatilgan. O‘quvchilar soni ming kishidan ortiq edi; makabning asosiy maqsadlaridan biri – “kuok ngi”da darsliklarni tayyorlash va nashr etish edi. “Tonkin ijtimoiy maktabi” faollariga mustamlakachilar va xoinlarga nisbatan murosasiz munosabat, o‘z vataniga sevgi-muhabbat va siyosiy, iqtisodiy va madaniy qaramlik (tobelik)dan ozod bo‘lishga intilish xos edi. Ular feodalizm illatlarini yo‘q qilishga, jahon tarixi va geografiya haqidagi bilimlarni tarqatishga, yevropalik mexanika yutuqlarini ishlab chiqarishda tatbiq etilishiga da’vat qilganlar. Ular “ekonomika”, “evolyutsiya”, “revolutsiya” kabi G‘arb atamalarini muomalaga kiritib, tilning lug‘aviy tarkibiga bebaho hissa qo‘shganlar. “Tonkin ijtimoiy maktabi” sodda, barchaga tushunarli, yaqqol ko‘rinib turgan siyosiy mavzuga ega she’rlar, dostonlar, qo‘shiqlardan iborat katta adabiy merosni qoldirdi¹.

XX asrning birinchi choragida publitsistikaning rivojlanishi ham ko‘zga ko‘rinadi. O‘sha davrda adabiy hayotning markazlari hisoblanib, ikkita jurnal “Dong ziong” (“Hindxitoy”, 1913 – 1917) va “Nam faung” (“Janubiy shamol”, 1917 – 1934) faoliyat ko‘rsatgan. Bu jurnallar zamonaviy shoir va yozuvchilar, mahorat maktabi, zamonaviy vyetnam adabiyotining tug‘ilish joyi minbari sifatida xizmat qilgan. Aynan mazkur jurnallarning ma’rifatparvarlik faoliyati bir yarim o‘n yillikdan keyin yangi milliy adabiyotning rivojlanishiga zamin yaratib bergan. Jurnallarning sahifalarida G‘arb adabiyotining ko‘plab tarjimalari nashr etildi: “Lafonten masallari”, “Perro ertaklari”, Molyerning “Tartyuf” va “Dvoryanlikdagi meshchan” komediyalari, Lesajning “Dil Blaz”, A.Prevoing “Manon Lesko”, A.Dyumaning “Uch mushketyor”, Dj.Sviftning “Gulliverning sayohati”, O.Balzakning “Shagren terisi”, Paskalning “Fikrlar”i, Dekartning “Usul haqida mulohazalar”, shuningdek, xitoy klassikasidan tarjimalar – “Uch hokimiyat” va “G‘arbg sayohat” kabilar shular jumlasidandir².

Vyetnam adabiyoti tarixiga nazar tashlasak, XX asrda Vyetnamda yangi mazmundagi adabiyot vujudga kelganligi va rivoj topa boshlaganining guvohi bo‘lamiz.

Vyetnamliklar uchun yangilik bo‘lgan yangi davr nasriy janrlarining, xususan, yangi hikoyaning paydo bo‘lishi, adabiyotning erkinlashuvi ushbu adabiyotni novator deb hisoblashga imkon beradi. Avvalambor, shuni ta’kidlab o‘tish joizki, Vyetnam adabiyotida hikoya janrining kelib chiqishi uzoq o‘tmishga borib taqaladi. Ammo, vaqt o‘tishi bilan an’anaviy hikoyalar o‘rnini yangi tipdagi hikoyalar egalladi. Vyetnam hikoyanavisligi taraqqiyoti uchun xos bo‘lgan ijodiy izlanishlarning shakllanishi

¹ Зимонина И.П. О просветительских тенденциях во вьетнамской новелле начала XX в – В кн.: Просветительство в литературах Востока. М., «Наука», 1973, Б. 45

² Зимонина И.П. О просветительских тенденциях во вьетнамской новелле начала XX в – В кн.: Просветительство в литературах Востока. М., «Наука», 1973, Б. 45.

3 bosqichga bo‘linadi. Jumladan: ma’rifatparvarlik davri, romantizm davri va realizm davri bosqichi.

Ma’rifatparvarlik davrida Vyetnamda matbuot va tarjima yetakchi o‘rinni egal-ladi. Vyetnam xalqi o‘z adabiy merosi hamda taraqqiy topgan G‘arb adabiyotini chu-qur o‘rganib, uni o‘zlashtirgan holda milliy adabiyotni rivojlantirishga bel bog‘ladi.

Vyetnam hikoyanavisligi o‘z rivojlanish yo‘lida, xususan, XX asrning 20 – 30-yillarida o‘ziga xos romantik yo‘nalishda taraqqiy etdi.

XX asrning 40-yillarida Vyetnam realistik yozuvchilari yangi yo‘nalishlarni izlay boshladilar. O‘sha paytlarda qahramon psixologiyasini chuqur o‘rganish tamoyili ki-rib keldi. Ushbu tamoyillar rus yozuvchilari Chexov va Dostoyevskiylar ijodi ta’siri-da shakllangan bo‘lib, ularning ijodi bilan esa fransuz tarjimalari orqali tanishganlar¹.

O‘sha yillardagi Vyetnam realistik adabiyotini Nam Kao va Nguyen Kong Xoanlarning nomlarisiz tasavvur qilish qiyin.

Nguyen Kong Xoan Vyetnamning tajribali yozuvchilaridan biri. Jumladan, satirik va yumoristik hikoyalar yozishda iste’dodli yozuvchi Nguyen Kong Xoanning hissasi katta bo‘lgan. U asosan “oddiylikning mantiqsiz ekanligini” ochib berishga harakat qilgan, ya’ni yarim feodal mustamlaka bo‘lgan Vyetnam uchun odat bo‘lib qolgan mantiqsizlikni ko‘rsatgan. Uning “Telba” (“Thằng điên”, 1935) nomli hikoyasida bir kambag‘al dehqon shaharlik badavlat janobga musibatida yordam beradi, janob esa uni mehmonga taklif qiladi. Bechora soddaligi tufayli haqiqatdan boyning uyiga keladi. Boy esa uni tanimasdan, telba deb haydaydi. Dehqonning qilgan ishi mantiqli, chunki u masalaga insonparvarlik yuzasidan yondashgan, ammo, boy kambag‘alni haydab bu ishni mantiqsizlik ekanini ko‘rsatgan.

Nguyen Kong Xoanning hikoyalarida turli xildagi hajviy ma’nolarni topish mum-kin. Shuningdek, istehzodan grotesk gacha bo‘lgan moyillik yozuvchining asarlarida yaqqol ko‘zga tashlanadi².

Nguyen Kong Xoan asosan tanqidiy nishon sifatida – poraxo‘rlik va sudxo‘rlikka ko‘milib ketgan amaldorlarni, oddiy xalqning qo‘rqoqligidan foydalangan qishloq boshqaruvchilarini, zamindorlarni tanlagan. Nguyen Kong Xoanning hikoyalarida jamiyatdagi ijtimoiy muammolar ko‘tarilganligi sababli katta sotsial o‘tkirlik seziladi.

Vyetnam tanqidiy realizm adabiyoti badavlat burjua, yer mulkdori va amaldor-larni, eski tuzumdagi ijtimoiy hayotni kulgili, hatto masxara darajasiga ko‘targanligi bilan ajralib turadi. Jumladan, yozuvchi o‘zining “Berk ko‘cha” nomli asarida amaldorlar va “xalq deputati” Layning masxara obrazini yaratgan. U giyohvand, fitnachi va qonxo‘r bo‘libgina qolmay, ayyor qilmishlari bilan dehqonlarni urish-tiradi, ularni xonavayron qiladigan sudlashuvga olib keladi, ularni qarzlarga botirib, yerlarini tortib oladi. Uning qurbonlaridan biri – yosh dehqon Fa ismli yigit. Hikoya mobaynida yozuvchi Faning evolutsiyasini ko‘rsatadi, ya’ni amaldorning va’dalariga

¹ Никулин И.Н., Вьетнамская литература. М.: Наука, 1971. 650 с

² Рассказы вьетнамских писателей. Изд.Москва 1960. 130 с.

soʻzsiz ishongan, soddadil va qoʻrqitilgan qishloq yigitidan, ziyrak va dadil odamga aylanadi va oʻz huquqini himoya qila boshlaydi. Asar soʻngida Fa amaldorlar va “xalq deputati” Layning ustidan gʻalaba qozonadi.

Yuqorida aytib oʻtganimizdek, Nguyen Kong Xoan barcha asarlarida jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni koʻtargan va ushbu muammolarning sababchilarini hajviy tarzda tanqid qilgan.

Tanqidiy realizm vakili Nguyen Xong ham oʻz asarlarida tanqidiy realizmning belgilarini yoritib bera olgan. Uning “Oʻgʻri qiz” hikoyasi – aldangan va tashlab ketilgan qishloq qizi Bin toʻgʻrisida. Amaldorlar undan bolasini tortib olishadi, u esa Xayfonga qochadi va u yerda “Ishratxona”da ishlashga majbur boʻladi. Bin u yerda oʻgʻrilarning sardori boʻlgan Namni uchratadi. Nam obrazi romantik planda tasvirlangan (muallif uni oʻzicha yoqimli, bagʻri keng va doʻstlar bilan oliyjanob munosabada boʻladigan shaxs qilib koʻrsatadi). Nam Binga uylanadi va uni oʻzining “oʻgʻrilik hunari” ga oʻrgatadi.

Asarda baxtsiz ayolning azob chekish mavzusi psixologik-axloqiy jihatdan keng yoritilgan:

...Binh yeu Nam, nhing anh ay yêu đến cô tôi, thì còn gì bằng nữa Tôi hôm nay, cuối trời canh hai, xin mời ông lại chơi nói chuyện

....Bin Namni sevadi, ammo uning nopok, vijdonsiz hayotidan qiynalar edi. U oʻgʻrilar dunyosi ichidan insoniy uchqunlarni qidira boshlaydi ¹.

Hikoya yakuni fojiali yakun topadi. Nam qimmatbaho narsalarni oʻgʻirlamoqchi boʻlganida tasodifan bir bolani pichoqlab qoʻyadi, bu bola esa Binning oʻgʻli boʻladi. Bin va Namni hibsga olishadi. Shunday qilib Bin halol va mehnatkash hayotidan voz kechgani uchun jazo oladi. Muallif uning fojiali taqdiri negizini jamiyat hayotidagi turli xil vaziyatlarni tasvirlaydi.

Demokratik front davrida realist yozuvchilarning asarlarida – mehnatkashlar manfaatlari uchun kurashuvchi himoyachi obrazi paydo boʻladi. Nguyen Xong “Xitoylik ona” hikoyasidagi oddiy xitoy ayoli obrazi shunday tasvirlagan:

...Cô từ một người bình thường, không khác gì những người tị nạn Trung Quốc bất lực khác, bị áp bức bởi nghèo đói và những lo toan thường ngày, trở thành một chiến binh vì sự nghiệp của giai cấp công nhân.

...U qashshoqlik va kundalik tashvishlardan ezilgan boshqa nochor xitoylik qochqinlardan farqi yoʻq oddiy odamdan ishchilar sinfi yoʻlidagi kurashuvchiga aylanadi.

Mazkur hikoyada qahramonning ruhiyati, ichki kechinmalari keng yoritilgan.

Nguyen Kong Xoanning oxirgi asari “Dehqonlar va yer mulkdorlari” nomli hikoyalar toʻplami boʻlib, u kitobxonlar tomonidan juda katta qiziqish bilan qabul qilingan va hozirgacha sevib oʻqilmoqda. Ushbu toʻplamdan oʻrin egallagan hikoyalar Nguyen Kong Xoanning ijodida asosiy mavzu hisoblangan dehqonlar

¹ Tong Tap Van Hoc Viet Nam, Nha xuất bản khoa học xã hội – Hà nội 1980. B.23

mavzusiga bag'ishlangan. Uning yaratgan hikoyalari tilining ravonligi, obrazlarning haqqoniyligi bilan kitobxonlar diqqatini o'ziga jalb qiladi. Xususan, yozuvchining qishloq amaldori – xalq dushmani va munofiq kishi taqdirini tasvirlashga bag'ishlangan “Munofiq” nomli hikoyasini alohida ta'kidlab o'tish joizdir.

Hikoyada butun umri davomida o'z xalqiga xiyonat qilib, dushmanlarning yordamchisiga aylangan May ismli amaldor haqida so'zlanadi. May mansab, obro' uchun o'zligidan, insoniyligidan voz kechadi. U dushmanlarga qo'shilib o'z xalqini azoblaydi va bundan zarracha afsuslanmaydi. Muallif ushbu hikoyasida kinoyani kuchaytiradi va hikoya yakunida o'z qahramoni, ya'ni munofiq insonning qilgan gunohlari uchun jazo olgan epizodini mohirona tasvirlab beradi. Shuncha yil davomida o'z xalqidan voz kechib, dushmanlarga yordamlashgan May hikoya yakunida o'z ishini bitirib bo'lgan dushmanlar tomonidan otib tashlanadi. Munofiqning o'limi muallif tomonidan kuchli va ta'sirli iboralar orqali beriladi va bu bilan asarda eski hukmron sinf halokatining ramziy tasviri ko'rsatiladi.

...Chiếc xe tải lao đi như một con chim, và May nằm trên mặt đất với cánh tay dang rộng. Gió đùa giỡn với chiếc khăn lụa của cô, và cơ thể cô hiện rõ qua lớp áo rách.

Vào mùa thu, khuôn mặt của May không thể nhận ra, miệng và mũi cô bê bết máu đen....¹

.... Yuk mashinasi qushdek uchib borar, May bo'lsa qo'llarini ikki tomonga tashlagan holda yerda yotardi. Shamol uning ipak sharfi bilan o'ynashar, yirtilgan kiyimlari orasidan uning tanasi ko'rinib turardi.

Haligi yiqilishda Mayning yuzi tanib bo'lmas darajada, og'zi-burni qop-qora qonga belangan edi....

Hikoyaning bunday yakun topishi bir tomondan Mayga achinish hissini paydo qilsa, yana bir tomondan kishini quvontiradi. Zero, May o'z manfaati yo'lida, hattoki o'zining oilasi va qishloqdoshlarini qirib tashlashda faol ishtok etgan (yetakchi rolni egallaydi). Nguyen Kong Xoanning ushbu hikoyasi ham tamomila tanqidiy realizm yo'nalishida yozilgan bo'lib, jamiyatdagi ijtimoiy muammolar mohirona ochib berilgan.

O'sha yillar Nguyen Kong Xoan singari boshqa realist yozuvchilar ham o'zlarining yaratgan asarlarida dehqonlar mavzusini bosh mavzu qilib tanlaganlar. Keyinchalik esa realistik asarlarda dehqonlar mavzusi bilan bir qatorda shahardagi quyi qatlam hayoti mavzulari haqida yoza boshlaganlar. Shuningdek, taniqli yozuvchi Nam Kaoning ijodida ham dehqonlar va shaharliklarning quyi hayoti mavzularini uchratishimiz mumkin.

Nam Kao (1917-1951) 40 - yillarda Vyetnamda tanqidiy realizmning taniqli vakillardan bo'lgan. Mashhurlikni unga “Ti Feo” (1941) hikoyasi olib kelgan. Hikoyaning qahramoni – tubanlashib ketgan, doimo mast va may uchun har qanday

¹ Tong Tap Van Hoc Viet Nam. Nha xuất bản khoa học xã hội – Hà nội 1980. 5.65

jinoyatga tayyor Ti Feo hamma narsadan va hammadan g‘azablangan inson edi. Ammo, shu maxluq qalbining tub-tubida insoniylik uchqunlari saqlanib qolgan edi. Hikoyadagi bitta tasodifiy epizod – uning ayol bilan uchrashuvi, Ti Feoda insoniylik uchqunlarini uyg‘otadi va uning ichishni tashlab, insoniy hayotga qaytishiga sabab bo‘ladi. Lekin, uning axloqiy tiklanishining behuda orzulari Ti Feoni o‘limga olib keladi. Yozuvchi, o‘z qahramoni uchun yangi hayotga bo‘lgan real yo‘lni ko‘rmaydi, chunki jamiyatdagi sharoitlarda unga qulay bo‘ladigan vaziyatlar yo‘q edi. Natijada Ti Feo halok bo‘ladi.

Mustamlaka-feodal jamiyatda o‘z qobiliyatini ishlatish yo‘lini topmagan, ijodiy mehnatkash inson fojiasi – Nam Kaoning sevimli mavzusi bo‘lgan. Uning “Eskirgan hayot” (“Shong mon”) nomli asari shular jumlasidandir. Hikoya qahramoni – xususiy maktab o‘qituvchisi Txi. U kuchga to‘la va jamiyat uchun foyda keltirishni orzu qilib yashaydi. Ammo, uning hayoti bir kosa guruch tashvishida o‘tardi. Txi ro‘zg‘ordagi yo‘qchilik botqog‘idan chiqib ketishni juda xohlaydi, u erkin va yangi hayotni kutadi, lekin hammasi bekor edi.

Txi osongina taslim bo‘ladiganlardan emas. Fikrlovchi, azoblanuvchi va yolg‘iz odam, u nafaqat o‘zi uchun, balki hamma uchun yaxshiroq kelajakni orzu qiladi. Txi o‘sha davrdagi hayot tarzining shartlarini qabul qilishga tayyor emas edi.

“Anh ấy nghĩ rằng chừng nào một người bị ép lấy thức ăn từ nô lệ khác để hài lòng, trong khi một người bị buộc phải chà đạp người khác để không kéo mình vào đầm lầy, thì nhân loại sẽ vẫn còn bản thủ, độc ác. và ích kỷ. Cuộc sống này tự nó là thuốc độc.....”¹

“U o‘ylardi – qachongacha bir odam to‘yib yeyish uchun boshqasining qo‘lidan ovqatini tortib olishga majbur bo‘lsa, qachongacha inson o‘zini botqoqlikka tortib ketmasin deb boshqalarni oyoq osti qilishga majbur bo‘lsa, o‘shanda insoniyat iflos, shafqatsiz qolaveradi. Shu hayotning o‘zi zahar”.

Ikkinchi jahon urushi boshlandi, yaqin orada inqilobning tozalovchi bo‘roni butun mamlakat bo‘ylab yoyildi. Ammo, hozircha sukunat, lekin Txi kutadi, hayot esa “eskiryapti”, maqsadsiz o‘tib ketyapti.

..... Ông ta chết không làm gì cả, không hiểu cuộc sống là gì...²

“.....u hech narsani amalga oshirmasdan, hayot nimaligini anglamasdan o‘ladi”.

Muallif, qahramonining ruhiy azoblaridan tashqari, uning harakatsizligini hayotini o‘zgartirish uchun hech narsa qilmaydigan qilib ko‘rsatadi. Nam Kao yaratgan hikoyalarning aksariyati realizmning ijtimoiy-psixologik chizig‘i ostida yaratilgan, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Zero, realizmning ijtimoiy-psixologik chizig‘i ostida yaratilgan asarlarda, asosan qahramonning ichki tuyg‘ulari, uning psixologiyasiga chuqur e‘tibor beriladi.

¹ Никулин И.Н., Вьетнамская литература. М.: “Наука”, 1971. 650 с.

² O‘sha asar, B. 663.

Nam Kao inson qalbining o'tkir kuzatuvchisi, nozik tasvirchi va har turli tashqi ta'sirlarga begona kishi sifatida ko'z oldimizda namoyon bo'ladi. Nam Kao o'zining sermahsul ijodiy faoliyati davomida yillar mobaynida mamlakat hayotida ro'y berayotgan yangiliklar, o'zgarishlar va inqilobning guvohi bo'lgan hamda davr talabiga moslashgan holda ijod qilgan. Bunga misol qilib Nam Kaoning 1945-yillarda ijodida yuz bergan o'zgarishlarni keltirishimiz mumkin.

Butun insoniyat uchun ahamiyatli 1945-yil Vyetnam tarixida ham katta o'zgarishlar yili bo'lgan.

Yosh respublikaning birinchi yili – qiyin, xavfli va quvonchli bo'lgan: qiyin – chunki mamlakatda ochlik, xo'jaliklar vayron bo'lgan; xavfli – chunki ingliz, fransuz qo'shinlari hali ham Vyetnam yerini bosib turar edilar, quvonchli – chunki xalq chuqur ijtimoiy o'zgarish paytini anglagandi. Bu payt, eskicha qolib ketgan barcha narsalarning buzilishi va yangisining yaratilish payti edi. Oldingi mustamlaka davlatning ijtimoiy va madaniy hayotida ko'rinmagan o'zgarishlar endi ko'zga tashlanayotgan edi: Xanoyning o'zida 50 ga yaqin gazeta va jurnallar chop etila boshladi. Tabiiyki, inqilobdan so'nggi birinchi yil yangi adabiyotning tug'ilish yili ham bo'lgan¹.

O'tkir g'oyaviy kurashlarda yangi adabiyot tug'ilgan edi, uning rivojlanishining aniq yo'nalishlari haqidagi masala kun artibiga qo'yilgandi, “Eng avvalo, biz xalq ommasi tomonida turishimiz va ishga kirishishimiz kerak” – deb atoqli tanqidchi Dang Txay May madaniyat xodimlarini shu ishlarni qilishga chorlagan edi. “Xalq bilan yashash, uning tashvishlarini anglash, uning fikrlari bilan fikrlash, umidlariga ishonch bildirish bizning vazifamizdir”².

Vyetnamning bu davrdagi adabiy jarayoni bundan avval mavjud bo'lmagan yo'nalishlarning shakllanishi va xilma-xilligi bilan ifodalanar edi.

Shunga ko'ra, Nam Kaoning ijodida ham sezilarli o'zgarishlar ko'zga tashlana boshladi. Zero, o'sha davrga kelib Nam Kao o'z hikoyalarida jamiyat muammolarini fosh qilishga bo'lgan intilishni kuchaytirdi. Endi uning hikoyalarida zulmga qarshi yakka kurashchi emas, balki o'zining kuchiga ishongan xalq ommasi turar edi. Bunga misol qilib uning “Jasur ayol” hikoyasini keltirishimiz mumkin. Hikoyada yozuvchi hukumat tomonidan amalga oshirilgan o'g'rilik, nohaqlik kabi adolatsizliklardan g'azablangan dehqonlarning ommaviy ko'tarilish manzarasini mohirona tasvirlab beradi.

Hikoyaning bosh qahramoni Nyun obrazi yangi odam, zulm dunyosiga qarshi chiqqanlarning, ommaning yo'lboshchisi sifatida namoyon bo'ladi.

U hamqishloqlarini bir yoqadan bosh chiqarishga hamda birlashib nohaqliklarga chek qo'yish sari da'vat etadi. Hikoyaning kulminatsiya nuqtasi Nyunning maqsadiga erishishi, ya'ni barchani birlashtirgan holda o'g'ri, tekinxo'r amaldor va mulkdorlarini fosh qilishi, ularga jazo berishga sazovor bo'lishi bilan ko'rsatiladi.

¹ Литература Востока в новейшее время. изд. Московского университета 1977. 550 с

² O'sha asar. B. 551.

Tabiiyki, ushbu epizod hikoyaning yechimi bo'lishi mumkin edi, ammo muallif ushbu hikoyasida ham o'zining sevimli mavzusi – mehnatkash insonning fojiasidan voz kechmaydi. Hikoya Nyunning og'ir xastalikka duchor bo'lishi va bevaqt dunyodan ko'z yumishi bilan yakun topadi.

Vyetnamda eng ko'zga ko'ringan hamda barcha kitobxonlarning sevimli yozuvchisiga aylangan, mashhur realist Nam Kaoning yaratgan asarlaridagi ta'sir kuchi va badiiy go'zallik shundan iborat ediki, u zamonaviy hayotni – yangi badiiy usullar bilan ochishga harakat qilardi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tish joizki, XX asrning boshlariga kelib vyetnam adabiyotida juda tezlik bilan zamonaviy janrlar vujudga keldi. An'anaviy janrlar yo'qolib, hikoyali dostonlar o'rniga yangi tipdagi hikoya paydo bo'ldi.

Yangi tipdagi hikoyalar an'anaviy hikoyadan ancha farq qilgan holda, to'qima o'rniga kundalik hayotga idrokli qarash, mo'jiza va evrilishlar o'rniga haqiqiy voqealikni tasvirlash yuzaga keldi.

Shuningdek, XX asr boshlarida vyetnam hikoyanavisligida uslub va tildagi aniqlik, lo'ndalikni kuzatishimiz mumkin. Og'ir, murakkab konstruksiyalar, tushunarsiz konfutsialik iboralardan, xitoy tilidan o'zlashtirilgan so'zlar va arxaizmlar (eskirgan, muomaladan chiqib ketgan so'zlar) dan qutulishga harakat qilgan yozuvchilar aniq va ravshan nasmi yarata boshladilar. Qolaversa, vyetnam adabiyoti yangi davr hikoyasi birmuncha omillarga tayanganining guvohi bo'lamiz. Zero, vyetnam adabiyoti yangi davr hikoyalariga an'anaviy hamda adabiy meros omil bo'libgina qolmay, G'arb adabiyotining ta'siri ham yaqqol ko'zga tashlanadi.

XX asr Vyetnam realistik hikoyalarining o'ziga xosliklariga to'xtaladigan bo'lsak, hikoyalarda voqealar tizimi tabiiy ravishda kechib, asarning tub mohiyati va g'oyasini ochishda yozuvchilar tashqi detallar va nafis chizgilardan unumli foydalanganlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA INTERNET MANBALARI:

O'zbek tilidagi adabiyotlar:

1. Xudoyberdiyev E. Adabiyotshunoslikka kirish. – T.: "Iqtisod-moliya". 2007. – 304 b.
2. Quronov D. va boshqalar. Adabiyotshunoslik lug'ati. – T.: "Akademnashr", 2010 – 304 b.
3. Umirov X. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – T.: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2004. – 262 b.
4. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – T.: "O'zbekiston", 2002. -558 b.
5. Nosirov O'.N. Obrazlarda uslub jilolari. –T.: "Fan", 1991. – 196 b.
6. Sulaymonova F. Sharq va G'arb. – T.: "O'zbekiston", 1997. – 415 b.
7. Adabiy turlar va janrlar. – T.: "Fan", 1991. 1-jild. -383 b., 2-jild. 1992 – 246

Rus tilidagi adabiyotlar:

8. История всемирной литературы.. М., "Наука", 1989.

9. Вьетнамская литература. “От средних веков к новому времени. X – XIX вв Никулин Н. И. М., “Наука”, 1989.
10. Никулин Н. И. Вьетнамская литература [на рубеже XIX и XX веков].
11. Литература Востока в новейшее время. изд. Московского университета 1977. 550 с.
12. Литература и фольклор народов Востока. – М.: “Наука”, 1967. - 267 с.
13. Никулин И.Н., Вьетнамская литература. М.: “Наука”, 1971. 650 с.
14. Рассказы вьетнамских писателей. Изд.Москва 1960. 130 с.
15. Зимонина И.П. О просветительских тенденциях во вьетнамской новелле начала XXв –В кн.: Просветительство в литературах Востока. М., «Наука», 1973

Vyetnam tilidagi adabiyotlar:

16. Tổng Tập Văn Học Việt Nam, – Ha noi, 1980. – 350 б.
17. Văn học dân gian các dân tộc – Ha noi, 1959. – 320 б.
18. Tho van Nguyen Khuyen – Ha noi, 1971. – 478 б.

Internet saytlari:

19. www.wattped.com
20. www.vietnamise.com
21. www.facebook.com
22. www.thegioi.vn

Xitoy adabiyotida esse janrining paydo bo‘lishi va taraqqiyoti

MAKTUBA ASHUROVA

O‘qituvchi, TDSHU

Annotasiya: Ushbu maqolada xitoy adabiyotida esse janrining shakllanishi va rivojlanishiga alohida e’tibor qaratilgan. Esse adabiy ifoda shakli nuqtayi nazaridan murakkab ijtimoiy, falsafiy va badiiy jihatlarini aks ettiruvchi janr sifatida Xitoy madaniyatida o‘ziga xos o‘rin tutadi. Xitoyda essening paydo bo‘lishining tarixiy sharoiti, uning klassik matnlardan hozirgi davrgacha bo‘lgan evolutsiyasi, shuningdek, G‘arb adabiy an‘analarining ta’siri tahlil qilinadi. Essening uslubiy xususiyatlari va tematik rang-barangligi, jamoatchilik fikri va tafakkuri, madaniyatini shakllantirishdagi roliga alohida e’tibor qaratilgan.

Essening janr sifatida zamonaviy sharoitga moslashishida shakllanishida, an’anaviy xitoy she’riyati va nasrining ta’siriga alohida e’tibor qaratilgan. Xitoy essesiga xos bo‘lgan asosiy mavzular va uslubiy vositalar, masalan, metafora, esselar va madaniy havolalar tahlil qilinadi. Essening Xitoy ijtimoiy hayotidagi o‘rni, muhokamani va jamoatchilik fikrini shakllantirish qobiliyati ham ko‘rib chiqiladi.

Maqolada Xitoy adabiyoti va madaniyatining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘zida aks ettiruvchi kichik epik janrlardan biri sifatidagi essening o‘ziga xos xususiyati va ahamiyatini,

shuningdek, globallashuv va texnologik o'zgarishlar sharoitida ushbu janrning rivojlanishda davom etishini aniqlashga qaratilgan.

She'riyat va nasr kabi an'anaviy janrlardan farqli o'laroq, esse o'quvchilarga dunyoga o'ziga xos nuqtayi nazarni taqdim etadi, bu esa muallifiga o'z fikrlari, his-tuyg'ulari va kuzatishlarini erkin ifoda etish imkonini beradi. Maqolada Xitoy adabiyoti kontekstida kichik epik janrlarning ahamiyati va ularning adabiy an'ana rivojiga qo'shgan hissasi alohida ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: esse, Xitoy adabiyoti, adabiy janrlar, adabiyot tarixi, tanqid, madaniyat, an'ana, zamonaviylik.

Аннотация: Данная статья посвящена становлению и развитию жанра эссе в китайской литературе. Эссе занимает особое место в китайской культуре как жанр, отражающий сложные социальные, философские и художественные аспекты с точки зрения формы литературного выражения. Анализируются исторические условия возникновения эссе в Китае, его эволюция от классических текстов до современности, а также влияние западных литературных традиций. Особое внимание уделяется стилистическим особенностям и тематическому разнообразию эссе, его роли в формировании общественного мнения и мышления, культуры.

Особое внимание уделено влиянию традиционной китайской поэзии и прозы на формирование эссе как жанра при адаптации к современным условиям. Анализируются ключевые темы и стилистические приемы, характерные для китайского эссе, такие как метафоры, эссе и культурные отсылки. Также рассматривается роль эссе в общественной жизни Китая, его способность формировать дискуссию и общественное мнение.

Целью статьи является определение специфики и значения эссе как одного из малых эпических жанров, отражающих уникальные особенности китайской литературы и культуры, а также дальнейшее развитие этого жанра в условиях глобализации и технологических изменений.

В отличие от традиционных жанров, таких как поэзия и проза, эссе предоставляет читателям уникальный взгляд на мир, позволяя автору свободно выражать свои мысли, чувства и наблюдения. В статье подчеркивается значение малых эпических жанров в контексте китайской литературы и их вклад в развитие литературной традиции.

Ключевые слова: эссе, китайская литература, литературные жанры, история литературы, критика, культура, традиция, современность.

Abstract: This article is devoted to the formation and development of the essay genre in Chinese literature. The essay occupies a special place in Chinese culture as a genre reflecting complex social, philosophical and artistic aspects in terms of the form of literary expression. The article analyzes the historical conditions of the emergence of the essay in China, its evolution from classical texts to modern times, as well as the influence of Western literary traditions. Particular attention is paid to the stylistic features and thematic diversity of the essay, its role in shaping public opinion and thinking, culture. Particular attention is paid to the influence of traditional Chinese poetry and prose on the formation of the essay as a genre when adapting it to modern conditions. The key themes and stylistic devices characteristic of the Chinese essay, such as metaphors, essays and cultural references, are analyzed. The role

of the essay in the social life of China, its ability to shape discussion and public opinion are also considered. The purpose of this article is to define the specificity and significance of the essay as one of the minor epic genres that reflects the unique features of Chinese literature and culture, as well as the further development of this genre in the context of globalization and technological changes. Unlike traditional genres such as poetry and prose, the essay provides readers with a unique view of the world, allowing the author to freely express his thoughts, feelings and observations. The article emphasizes the significance of minor epic genres in the context of Chinese literature and their contribution to the development of literary tradition.

Key words: essay, Chinese literature, literary genres, history of literature, criticism, culture, tradition, modernity.

Kirish. Xitoy adabiyotidagi esse janri qadim zamonlarga borib taqaladigan uzoq va boy tarixga ega. U mamlakatdagi madaniy-ijtimoiy o'zgarishlarni aks ettiruvchi, o'zini - o'zi ifodalash va falsafiy g'oyalarni yetkazishning muhim vositasiga aylandi. Esse adabiy shakl sifatida muallifning shaxsiy mulohazalarini atrofdagi dunyoga chuqur tahliliy va tanqidiy qarashlari bilan uyg'unlashtiradi. Xitoyda esse janrining rivojlanishiga kirishda uning kelib chiqishi, turli tarixiy davrlardagi evolutsiyasi va zamonaviy Xitoy adabiyotiga ta'siri kabi jihatlarni ko'rib chiqish talab etiladi.

Maqsad va vazifalar. Xitoy adabiyotida esse janrining evolutsiyasini o'rganish, uning asosiy xususiyatlari va zamonaviy adabiy ijodga ta'sirini aniqlash.

Vazifalar. Xitoy adabiyotidagi esselarning tarixiy ildizlarini o'rganish, janr rivojlanishining asosiy bosqichlarini, jumladan, an'anaviy va zamonaviy shakllarini tahlil qilish, essening shakllanishiga falsafiy va madaniy oqimlarning ta'sirini ko'rib chiqish, essening Xitoy adabiy tanqidida va publitsistikasida tutgan o'rniga baho berish, esse janrining hozirgi tendensiyalari va istiqbollarini aniqlash.

Usullar. Tadqiqot jarayonida adabiy manbalar, tarixiy hujjatlar va tanqidiy maqolalarni o'rganish, Xitoy tilidagi esselarni boshqa madaniyat va adabiy an'analardan olingan esselar bilan solishtirish, kontentni tahlil qilish, mavzu va stilistik xususiyatlarni aniqlash uchun esse mazmunini tahlil qilish, janrning holati va kelajagi haqidagi zamonaviy mualliflar va tanqidchilarning fikrlari to'plamlarini o'rganish usullaridan foydalanildi.

Natijalar. Xitoy adabiyotida esse janrining rivojlanishi haqidagi bilimlarni tizimlashtirish, Xitoy essesiga xos bo'lgan asosiy xususiyatlar va mavzularni aniqlash, janr evolutsiyasiga madaniy-tarixiy sharoitlarning ta'sirini aniqlash, Xitoy adabiyoti sohasida kelgusida olib boriladigan tadqiqot va amaliyot uchun tavsiyalar.

Yigirmanchi asrning birinchi choragi juda qisqa tarixiy davr, ammo Xitoyda mamlakatning siyosiy, madaniy va adabiy hayoti uchun muhim voqealarga to'la bo'lgan davr hisoblanadi. Mamlakat adabiy hayotining manzarasi noaniq va qarama-qarshi hodisalardan iborat edi, badiiy ongning ikki turi o'rtasida kurash bor edi: konfutsiy mafkurasiga asoslangan an'anaviylik va yangilikka asoslangan qarashlar,

ya'ni ularning shakllanishida yapon, rus va ingliz adabiyoti muhim rol o'ynaganini ko'rishimiz mumkin.

Osmon osti saltanatining¹ adabiy ahvolini asta-sekin o'zgartirib yuborgan yangilanishlar umumiy adabiyot tizimida, og'zaki tildagi nasrning roli (xiaoshuo, 小说) kuchayishida yanada yaqqol namoyon bo'ldi.

Xitoy adabiyotida sodir bo'lgan jarayonlar 19-asr oxiri 20-asr boshlarida Sharq mamlakatlarida adabiy taraqqiyotning umumiy qonuniyatlariga bo'ysundi va shu bilan birga aniq ta'rifni talab qiluvchi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ldi. Xitoy adabiyotida o'rganilayotgan davr muhim hodisalar bilan ajralib turadi: yangi badiiy harakatlarning shakllanishi, adabiy-estetik nazariyaning evolutsiyasi va keyinchalik 19-asr oxiridagi adabiyot asarlari shaklidagi tub o'zgarishlar.

Xitoy adabiyoti dunyodagi eng qadimiy adabiyotlardan biri. Yangi davr G'arbiy Yevropa adabiyotidan farqli o'laroq, 19-asrgacha Xitoyda adabiy matnlar konfutsiy mafkurasi hukmronligining bevosita natijasi sifatida tarixshunoslik va axloqiy-falsafiy yo'nalishdagi adabiyotga nisbatan ikkinchi o'rinni egallagan.

Xitoy adabiy janrlari ierarxiyasining o'ziga xos xususiyati dramatik janrning mavqeyining pastligi va unga nisbatan kech paydo bo'lishidir. Memuar va epistolyar janrlar Yevropa an'analariga nisbatan kam rivojlangan bo'lib chiqdi, ammo ularning o'rini biji "qaydnoma" sanwen "esse" deb atalmish janrlar egalladi.

Biji (笔记) - klassik xitoy adabiyotidagi janr. Taxminan "yon daftar" deb tarjima qilinadi. Biji janridagi asarda qisqa hikoyalar, iqtiboslar, tasodifiy fikrlar, filologik munozaralar, adabiy tanqid – muallif yozishga loyiq deb hisoblagan barcha narsalar bo'lishi mumkin. Bu janr ilk bor Vey va Jin sulolalari davrida paydo bo'lgan va Tan sulolasi davrida rivojlangan.

Sanven (turli janrdagi adabiy asarlar - esselardan chekka eslatmalargacha, avtobiografiyalardan ritmik nasrgacha va boshqalar) 20-asrning birinchi yarmi, esse individualligi koinot markaziga qo'yilgan davrda shakllangan. Oldingi madaniyatda uning o'xshashi nima edi? esse bilan parallel ravishda, qadimgi ongning qandaydir shaklini qo'yish mumkinmi, xuddi xiaoshuo (小说) epik shaklida bunday proformaga ega bo'lgani kabi.

Tasvir, g'oya va haqiqat o'rtasidagi bog'liqliklarning ishlashi nuqtayi nazaridan, Sanven afsonaga eng mos keladi, shuning uchun biz taqqoslash uchun odatda mif va mifologiyani tizim sifatida tavsiflash uchun ishlatiladigan tushunchalardan foydalanishni taklif qilamiz.

Sanvenning turli adabiy uslublarni birlashtirishga intilishi tabiatan mifologiyaning qadimgi essening bo'linmagan jamoaviy ongiga xos bo'lgan insoniyat madaniyatining turli qismlarini birlashtirish tendensiyasiga juda o'xshaydi. Sanven sintezi qadimgi davrlarda ibtidoiy jamoaning bo'linmasligiga asoslangan va shaxsdan

¹ Xitoy madaniyati bo'yicha xitoyliklar o'zlarini shunday nomlashadi:

tashqari, kosmik yo‘nalishga ega bo‘lgan o‘sha birlik va bo‘linmaslikning insonparvarlik asosida qayta tiklanishidir. Sanvenning o‘ziga xosligi shundaki, uning individualligi tabiatan mifga va umuman, har qanday mifologizmga qarama-qarshidir, lekin bir qismi sifatida butunga qarama-qarshi emas, balki yangi asl nusxaga ziddir. Sanven – g‘ayritabiiy mifologiyani inkor etish va shu bilan birga uni birlashtiruvchi tamoyillarning merosxo‘rligi, ularni sanwenda individual amalga oshiriladi.

Mahalliy tadqiqotchilar zamonaviy davr madaniyatida mifologiyaning uchta asosiy turini aniqlaydilar:

Birinchidan, bu avtoritar mifologizm, ba’zi totalitar mafkuralarga xos bo‘lib, yetakchilarning o‘ziga xos obrazlari, tuproq va qon mifologemalari, targ‘ibot timsollari bilan ajralib turadi.

Ikkinchidan, bu ommaviy madaniyatning ko‘plab hodisalariga xos bo‘lgan va kitob qahramonlari obrazlarida, reklama shifrlarida va boshqalarda ifodalangan qo‘pol mifologiya.

Uchinchidan, bu modernistik fojia (tragikomik) mifologiya, F. Kafka, J. Joys, S. Dali kabi ko‘plab taniqli rassomlarga xos bo‘lib, jamiyatning o‘ta shaxsiy tuzilmalari yoki ongsizligi hujumi oldidan shaxsning kuchsizligi va ahamiyatsizligini ifodalaydi. Bu mifologiyalar qanchalik bir-biridan farq qilmasin, ular bir-biri bilan va qadimiy mifologiya bilan shunday omillarning shaxsga ta’siri bilan birlashadi.

Ular, eng yaxshi holatda, shaxsga befarq yoki hatto unga to‘g‘ridan-to‘g‘ri qarshilik ko‘rsatib, kosmik elementlarning, ijtimoiy qonunlarning yoki ruhiy munosabatlarning ustidan hokimiyatni ifodalaydi¹.

Mifologiyaning mohiyatini “G‘ayritabiiy” sifatida ifodalash mumkin va u har qanday inson “men” ni bostiradi yoki K. G. Yungning so‘zlariga ko‘ra, “arxetiplar” yig‘indisi “kollektiv ongsizlik” buyrug‘ini bajaradi. Bu yerda hamma joyda mifologizmnining ommaviy kelib chiqishi birinchi o‘ringa chiqadi, u qahramonlik, pastoral yoki dahshatli deb qabul qilinadi, manik qo‘rquvni yoki to‘liq uyqusizlikni keltirib chiqaradi. Ushbu mifologizmlarning hech biri mifologiyaning o‘ziga tegishli bo‘lgan asosiy funksiyasini bajarmaydi, E. M. Meletinskiy yozganidek, “shaxs, jamiyat va tabiatni uyg‘unlashtirish insonning asosiy fundamental antinomiylarini yengishga qaratilgan”².

Qadimgi xitoylarning shaxssiz xarakteri va boshqa har qanday mifologiya uni shaxs hali chiqmagan ibtidoiy jamoa madaniyati holatiga uyg‘un muvofiqlik bilan ta’minladi. O‘rta asrlardan keyingi davrda, xoh Yevropada, xoh Xitoyda, ommaviy mifologiyani qayta yaratishga bo‘lgan har qanday urinishlar uni asosiy mulkidan – umumiy inson massasi o‘rniga yangi odamning hayotini yaxlit aks ettirishdan mahrum qildi. Individual Sanven, aslida, qadimgi davrlarda mifologiya tomonidan amalga oshirilgan madaniyatning turli sohalarini birlashtirish funksiyasini o‘z

¹ Мелетинский Е. М. Мифология // Филос. энцикл. словарь. – М., 1983. С. 354.

² Shu manba С. 377

zimmasiga oldi. Sanvenda yaxlitlik shaxsning begonalashishi bilan emas, balki uning o‘zini ochib berishi bilan yaratiladi. Sanven va mif o‘rtasidagi bu funksional umumiylik ularning umumiy tarkibiy o‘xshashligidan kelib chiqadi. Mifning asosiy xususiyatlaridan biri undagi umumiy fikr va hissiy obrazning mos kelishidir. Xuddi shu narsani Sanvenda ham ko‘rish mumkin, ammo unda g‘oya tasvirda timsollanmagan, balki u bilan fakt va umumlashma sifatida birlashtirilgan.

Xitoy dunyoqarashi fenomenologik yondashuv bilan ajralib turadi, bu mantiqan “o‘n ming hodisa” bo‘lgan dunyo g‘oyasiga mos keladi.

Har bir hodisa – san‘at, madaniyat, janr, adabiyot asari alohida hodisa sifatida qaraladi. Bu dunyoqarashning asosi bo‘lgan kanonga alohida ahamiyat beriladi. Liu Xie shunday deb yozgan edi: “Konon osmon va Yerning tasvirlarini berdi, xudolar va shaytonlarni taqdim etdi, narsalarning tartibini va odamlar o‘rtasida qonunlarni o‘rnatdi, inson tabiati va ruhi haqida bilim berdi. Bu adabiyotning miyasi va suyagidir”¹.

Yevropa talqinida kanon ikki shaklda belgilanadi: moddiy, qat’iy belgilangan, o‘rnatilgan va moddiy jihatdan qayd etilgan narsa sifatida, shuningdek, ma’lum bir davrda majburiy deb hisoblangan ma’lum usullarning (masalan, badiiy) ma’lum bir to‘plami sifatida.

Xitoy kosmogonik tizimiga ko‘ra, adabiyot tabiat borlig‘i bo‘lib, u inson ko‘ziga ko‘rinadigan ven naqshlari ko‘rinishida namoyon bo‘ladi, shu tariqa adabiyot, naqshlarning to‘qilishi, ma’lum bir koinot ishtiroki xususiyatlariga ega bo‘lib, g‘ayrioddiy mazmunini o‘z ichiga oladi. Kanonik kitoblar qandaydir yuqori ma’no ifodasi sifatida talqin qilinadi. Kanonik kitoblarning har biri bir qator janrlarni keltirib chiqardi: fikrlash (lun), nutqlar (ci), taxtga hisobot (zou), xronikalar (ji) va boshqalar.

Biroq, matnlarning ma’nosini to‘g‘ridan -to‘g‘ri va so‘zma-so‘z idrok etish allegorik nutqni talqin qilishga imkon beradigan usullardan foydalanmaslik mumkin emas edi. Har qanday allegoriya, birinchi navbatda, ramzlar tizimi bilan chambarchas bog‘liqdir. Atrofdagi kosmosning deyarli har qanday hodisasi Xitoyda o‘zining keng qamrovli ramziga ega edi. Belgi, o‘z navbatida, adabiyotda o‘zini tasvir yoki tasvirlar tizimi orqali namoyon qiladi, bu Xitoy an‘analarida bevosita qadimgi jamiyatning mifologik g‘oyalaridan kelib chiqadi.

Sanven haqida birinchi eslatma Sun davri yozuvchisi Luo Dajingning “Turnalar, o‘rmonlar va qimmatbaho toshlar to‘g‘risida” asarida uchraydi, shuning uchun bu adabiy janrdagi asarlar 4–5- asrlarda paydo bo‘lgan va Xitoy an‘analariga ko‘ra, bu shakl XX asr boshlariga qadar deyarli o‘zgarmagan. “Adabiy inqilob” dan beri (taxminan 1919-yildan 1929-yilgacha), sanven asarlari, boshqalar singari, bayhua tilida yozila boshlandi, ammo K.I.Goligina ta’kidlaganidek: “Adabiy tizim o‘z modelidan ko‘ra sekinroq o‘zgaradi ... va bayxuada adabiyotning paydo bo‘lishi adabiy modelni o‘zgartirdi, lekin tizimni bekor qilmadi... Adabiyotda shunday qoladi,

¹ Цит. по: Голыгина К. И. Великий предел. –М., 1995. С.155.

mifologik xarakter matritsasiga ko'ra qahramonning tavsifi... an'ananing asosini madaniy kodda "yashirin" bo'lgan olam haqidagi global g'oyalar tashkil etadi¹.

Shuni ta'kidlash kerakki, 20-asr boshidagi sanvenlarni baihuada yozilgan to'laqonli asarlar deb atash qiyin. Bularning barchasi ularni kanon an'anaviy tasvirlar va belgilangan belgilar tizimida ko'rib chiqish huquqini beradi.

Shunday qilib, barcha yangiliklariga qaramay, sanvenda ishlatiladigan sujetlar va tasvirlar juda arxaikdir. Buning yaqqol misoli Syu Chjimonning "Tayshanda quyosh chiqishi" sanvenining sujetidir.

Muallif hikoyachi sifatida Tayshan tog'ining cho'qqisiga ko'tarilib, u yerda ulkan gigantga aylanib, quyosh chiqishini kutib olgan xayolini hikoya qiladi. Bu yerda ishlab chiqilgan asosiy hikoyalar bilan bevosita bog'liqlik mavjud

3–4-asrlarda Xitoy nasrida. K.I.Goliginaning kuzatishlariga ko'ra, bu sujet klishe (muhr)larining asosiy xususiyati "chegara makonini yengib o'tib, boshqa borliqda tugashdir. Bu turkumga avliyolarning osmonga ko'tarilishi va ularning erga tushishi haqidagi hikoyalar kiradi. Bunday syujetlarga qahramonning qanday qilib yer osti olamiga tushib qolgani, yo tog'ga chiqishi, yo daraga tushib qolgani haqidagi epizodlar kiradi..."².

Tog'ga chiqish – bu juda keng tarqalgan voqea, ammo u muqaddas toqqa chiqish haqida gapiradigan bo'lsa, u alohida ahamiyatga ega bo'ladi, bizning holatimizda bu Taishan, beshta "Muqaddas cho'qqilar" dan biri bo'lib, u nafaqat fazoviy modellarda beshta asosiy yo'nalishni belgilaydi. Xitoy dunyosining har biri mustaqil muqaddas markaz, xususan, Taishan – imperatorlar hukmronlik qilish uchun "Osmon mandati" ni qabul qilish uchun borgan joy.

Aynan shuning uchun bu Sanven qahramonining Taishanga ko'tarilishi va quyosh chiqishi bilan uchrashuvi o'z-o'zidan ramziydir, chunki bu harakat muqaddasdir va o'quvchini ongsiz ravishda unga kiritilgan madaniy kod qo'shimcha assotsiatsiyalar va ta'sirlarga undashi kerak.

Aytgancha, bu holat matnni juda ixcham tarzda taqdim etishga imkon beradi, bu esa ushbu shakldagi asarlarni she'riy janrlarga juda yaqinlashtiradi.

Yuqorida aytib o'tilganidek, Xitoy adabiyotidagi har qanday adabiy matn keng ramz majmuasini o'z ichiga oladi. Keltirilgan sanvenda, Taishan tog'ining kanonizatsiya qilingan ramziga qo'shimcha ravishda, Jannat kabi ramzni ham ajratib ko'rsatish mumkin. Osmon aynan bir ramz, kuch ramzi, hayot ramzi va bir vaqtning o'zida o'lim ramzidir.

Osmon o'z irodasini yulduzlar orqali ochib beradi, unda xudolar va ruhlar yashaydi, u abadiy va mustahkamdir, u mavjud bo'lgan hamma narsadan ustundir va u o'zining namoyon bo'lishida cheksizdir – inson undan ma'lumot oladi. Har qanday belgi dekodlash va arxaik ong bilan adabiyotdan tashqarida talqin qilishni talab qiladi.

¹ Цит. по: Голыгина К. И. Великий предел. –М., 1995. С.133.

² Цит. по: Голыгина К. И. Великий предел. М., 1995. С.143.

Madaniy kod hali shakllanayotgan va shuning uchun funksional bo'lmaganida, ramziylik ruhoniylar tomonidan Osmon va odamlar o'rtasidagi vositachi sifatida talqin qilingan. Kanonlar rasmiylashtirilgandan so'ng, ramzning tili yanada qulayroq bo'ldi, ammo kanonning o'zi to'liq belgilar bilan kodlanganligi sababli, biz sharhlarga murojaat qilishimiz kerak edi, ammo bu dekodlash jarayonini osonlashtirmadi, chunki sharhning o'zi adabiyotning bir qismi bo'lgan va shuning uchun unga hamma narsada taqlid qilish ramziylik va tasvirga to'la edi.

Adabiy ijod tobora individuallashib, asarlarda muallifning shaxsiy "men"i yanada kuchli namoyon bo'la boshladi, ramz bevosita asarning o'zida obrazlar, yozuvchining ijodga shaxsiy munosabati orqali tasvirlangani ochib talqin qilina boshladi. Boshqacha aytganda, muallif vositachi va sharhlovchi rolini o'z zimmasiga ola boshladi. Belgi har qanday tasvir, tushuncha, g'oyaning shartli belgisi bo'lganligi sababli, muallifning "men"i ushbu tizimga bog'langanda, tasvir, ramz, tushuncha, g'oya bir-biri bilan shaxsning ongi orqali erigandek, bir-biridan o'tib ketadi.

Sanvenda fikr bir nechta obrazlar orqali sinadi, obraz esa bir qancha tushunchalar orqali talqin qilinadi va bu bir-biriga munosabati sanven asaridagi shaxsning ongi orqali obrazni mifdagi obrazdan ajratib turadi.

Shu munosabat bilan, sanvenning subyektivlik kabi o'ziga xos xususiyatiga e'tibor qaratish lozim. Bu janrda ijod qilayotgan muallifning maqsadi bu hodisalarga kirib borish natijasida vujudga kelgan his-tuyg'ularni ifodalash orqali narsa yoki hodisalar haqida emas, balki o'zi haqida tushuncha berishdir yoki aniq narsalar haqida fikr yuritish.

Binobarin, tavsif yoki bayon lahzalari ustunlik qilmaydi va muhim ahamiyatga ega emas, balki g'oya tashuvchisi, tushuncha timsoli sifatida obrazni qurish va rivojlantirish jarayoni muhim ahamiyat kasb etadi. Asarni qurishning bunday turida ramz o'zining asl ma'nosini yo'qotadi, chunki individual ong doirasida u ommaviy ongning namoyon bo'lishi sifatida madaniy kod funksiyasini bajara olmaydi. Obraz ramz funktsiyalarini oladi va o'zini izohlaydi, chunki u barqaror ramzdan farqli o'laroq, harakatchan bo'lib, o'zini o'zgartiradi va oqlaydi yoki rad etadi.

Xususan, "Taishanda quyosh chiqishi" sanvenida hikoyachi obrazi juda qiziq. Bu obraz inson ongi o'zining shaxsdan tashqari shaxsgacha bo'lgan rivojlanish bosqichlarini bosib o'tganga o'xshaydi. Tog'ga chiqish jarayonida hikoyachi hali o'zini farqlay olmayotgandek o'ziga o'xshagan odamlarning umumiy massasidan hamma kabi muqaddas tog' cho'qqisiga chiqishga intiladi va shu orqali o'z jamiyatining ommaviy ongiga yanada oshno bo'ladi.

Yana bir obraz – bevosita muallif Syu Chjimoning o'zi, u keyingi yozadigan narsasidan chetga chiqish va o'sha yerdan o'z fikrlari taraqqiyotini kuzatishga harakat qilishini ko'rish mumkin, chunki "u o'z his-tuyg'ularini, hatto qisqa vaqtga aqlga ham izni yo'qotmasdan yozish uchun bo'ysundirishga qodir emas."

Demak, bir asarda biz bir shaxsning go'yo uchta obrazini ko'ramiz, bunda u o'zini bir vaqtning o'zida subyekt va obyekt deb hisoblaydi, xuddi shu shaxs mutafakkir va tafakkur qiluvchi rolini bajaradi. Mifologik ong bilan bunday kombinatsiya mumkin emas edi, ammo bunday to'qnashuvlar ko'p janrlarda mumkin emas, ehtimol sanvendan tashqari. Bu obrazlarning aqliy uyg'unlashuvi – dunyo hodisasi sifatidagi oddiy odam obrazi – unga o'zining timsoli bo'lish, o'zini oqlash va talqin qilish imkoniyatini beradi. Belgilar (Osmon, Taishan, gigant) shunchaki tushunchalarga, tasvirlarga aylanadi; har qanday aniq fikr, lekin faqat unga ishora. Qisman bir-biriga tegishli bo'lgan va qisman yangi aloqalarga ochiq bo'lgan bunday harakatchan kombinatsiyada bo'lgan bunday tasvirlar tizimini mifologemaga o'xshatib, tafakkurning tasvirlarda bayon etilgan faktning erkin birikmasi va uning fikrlarini umumlashtirish sanitariya birligi deb atash mumkin.

Sanven badiiy fantaziyalar yoki falsafiy abstraksiyalardan farqli o'laroq, o'z obrazlarini real hayot doirasiga olib kiradi.

Ushbu obrazlar muallif hayotining o'zi uchun ajralmas qismidir. Sanven, afsona kabi, g'oyani nafaqat hissiy tasvir bilan bog'laydi, balki ularni davom etayotgan haqiqat bilan ham bog'laydi. Faqat Sanvenda bu jamiyatning barcha a'zolari ishtirok etadigan afsonadagi kabi oliy voqelik emas, balki o'zining barcha subyektivligi va cheklovlari bilan shaxsning shaxsiy haqiqatidir.

Sanven shaklining o'ziga xosligi shundaki, sanven falsafiy, fantastik, tarixiy, avtobiografik bo'lishi mumkin, lekin ko'pincha bu shakldagi asarlar bir vaqtning o'zida ham ikkinchisi, ham uchinchisi bo'lishi mumkin.

Shuning uchun Sanven narsani tushunishning bir necha usullaridan, ya'ni ko'p qatlamlilik, ba'zan mavzularning chalkashligi, tasvirlarning ko'pligi va badiiy texnikadan bir xil foydalanadi.

Sanven Guo Mojoning "Ginkgo" (Dujuan) misoli bo'lishi mumkin, unda muallif har tomondan bir obyektga – ginkgo daraxtiga o'z munosabatini har tomonlama ifoda etishga harakat qiladi. Fikrni asoslash uchun u turli xil: tarixiy, amaliy, kundalik, falsafiy, siyosiy, etnik-madaniy, empirik va shunchaki hissiy yo'nalishlarni tanlaydi.

Shunga qaramay, to'g'ridan to'g'ri yoki bilvosita har bir bayonotda Guo Mojoning subyektiv "men"i mavjud, masalan: "...sen, albatta, Xitoy milliy daraxti hisoblanishing kerak, men seni yaxshi ko'raman".

Bu iborada daraxt qiyofasi ochib berilmaydi, lekin u yozuvchi uni sevgani uchun ham sodir bo'ladi, ya'ni hodisa mavjudligi bilan emas, balki u haqida o'ylaydigan shaxsning subyektiv idroki bilan oqlanadi. Boshqacha qilib aytganda, obyekt allaqachon mavjud, chunki subyekt uni emotsional jihatdan his qiladi.

Bu holda tasvir bir vaqtning o'zida tushuncha, g'oya va fakt yoqasida bo'lgandek mavjud. Belgiga kelsak, u asarda yo'q, chunki... har qanday vaqtda uni amalga oshiradigan g'oyaning barqaror yaxlit idroki yo'q, har bir bayonotda u ta'rifdan chetga chiqadi, lekin o'zgarishsiz qoladi; Ushbu sanvenda ginkgo tasviri ramz bo'la

olmaydi, chunki ginkgoning o'zi ramz emas, chunki ramz – madaniy kodga kiritilgan narsa, u go'yo mifologik ong ko'rsatkichi sifatida kanonning bir qismidir. Ushbu sanvenda, muallif ginkgoni Xitoy madaniyatining ramzi sifatida qanchalik ko'p keltirmoqchi bo'lmasin, bu mumkin emas, chunki har bir argument oxir-oqibatda faqat subyektiv va asoslanadi, individual idrok, ramz esa ommaviy ongning hodisasi bo'lib, bu yerda shaxsiy boshlanishi yo'q. Shunday qilib, ko'rib chiqilayotgan sanvenda obyektivlikka subyektivlikdan voz kechish bilan emas, balki uni to'liq tan olish va shu sifatda namoyon qilish orqali erishiladi¹.

Sanvema o'ziga xos ruhiy tasvirga o'xshaydi, u mifologemaga manba sifatida iloji boricha yaqinroq bo'lishi mumkin, lekin u bilan hech qachon mos kelmaydi, chunki u o'zini mukammal anglaydigan individual ong tomonidan yaratilgan va shuning uchun o'tib ketmaydi, konsepsiya tasvir sifatida, tasvir esa haqiqat sifatida.

Ushbu turdagi aqliy tasvir qurilishi o'z imkoniyatlariga atrofda voqelikni aks ettirishning turli usullarini – falsafiy mulohazalardan tortib hoshiyadagi eslatmalargacha o'z ichiga olgan sintetik super-janr tuzilmasi sifatida Sanvenga xosdir. Aytgancha, bu muhim janr shakllanishini tushuntirishi mumkin sanvenning qisqaligi xiaoshuo va xuxi kabi shakllarga nisbatan, bunda harakat vaqt o'tishi bilan rivojlanadi. Bu janrlar uchun asosiy birlik voqea, vaqtning ma'lum bir nuqtasida sodir bo'lgan narsadir, lekin mif va sanven uchun muhimi, har doim sodir bo'ladigan narsa, u yoki bu shaxsga, odamlarga xosdir. Sanvenda muhim narsa bir marta sodir bo'lgan narsa emas, balki umuman sodir bo'ladigan narsa, lekin mifda bu jamoaviy ong bilan sodir bo'ladi, sanvenda esa bu faqat muallifning o'zining ongiga tegishli. Ko'pgina sanvenlarda yetakchi rollardan biri urf-odatlarini tavsiflash va tushunishga tegishli turli odamlarga xos bo'lgan odatlar, lekin birinchi o'rinda muallifning o'zi har doim ko'rinadi, shuningdek, uning xatti-harakatini belgilaydigan bir qator qoidalar, g'ayrioddiy xususiyatlar sifatida tavsiflanadi. Mifda bunday tavsif ijtimoiy xulq-atvor me'yori, sanvenda esa muallifning o'zini boshqa odamlarning xatti-harakatlari bilan taqqoslash o'lchovi sifatida ishlaydi.

Bu shuni ko'rsatadiki, Lu Xun Xitoyda mifologiyaga qiziqish uyg'onishidan oldin ham birinchilardan bo'lib, unga og'zaki san'at va umuman madaniyat manbayi sifatida murojaat qilgan. U o'zining "Xitoy hikoya nasri tarixi ocherklari" asarida badiiy adabiyot tarixini mifologiyadan boshlaydi. Ammo u nafaqat Xitoy adabiyotining manbayi sifatida mifologiyaga murojaat qilgan, balki mifologik sujetlardan foydalangan holda "Yangi nashrdagi eski afsonalar" nomli sanvenlar to'plamini yaratgan. Fikrimizcha, ushbu to'plamni Lu Xunning individual ong davrida afsonani endi bu kabi idrok etish mumkin emasligini, aks holda u grotesk va satirik konturlarni olishini aniq ko'rsatishga bo'lgan muvaffaqiyatli urinishi deb

¹ «История Китайской литературы» / Л.Д.Позднева. Сборник трудов. – М. 2016 г.

hisoblash mumkin. Hozirgi zamonda mif vazifasini atrofdagi dunyoni yaxlit aks ettirishga qodir bo'lgan yagona shakl sifatida Sanven o'z zimmasiga oldi¹.

Shunday qilib, biz sanvenni afsonaga yaqinlashtiradigan bir qator xususiyatlarni qayd etishimiz mumkin:

- 1) psixik obrazda shaxsning hissiy va aqliy umumlashtirilganning aloqasi;
- 2) bu aqliy tasvirlarning atrofdagi dunyoda ishonchliligi;
- 3) inson mavjudligining eng barqaror shakllari sifatida marosim va urf-odatlariga yo'naltirilganlik. Biroq, mifning yaxlit tabiati va sanvenning sintetik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, ularning farqlari aynan mana shu nuqtalarda namoyon bo'ladi:
 - a) sanven asarida yaratilgan ruhiy obrazda uning tarkibiy qismlari (tushuncha, g'oya, fakt) bir-birini erkin almashtira oladi, lekin mifologemada ular bir-biridan ajralmas;
 - b) mifda psixik obraz mutlaq voqelik bilan bog'liq, sanvenda muallif shaxsi bilan uzviy bog'langan;
 - d) mifda marosim, muqaddas ramz sifatida ko'rinsa, sanvenda muallif xarakteriga xos odatlardan biri sifatida qaraladi.

Xulosa. Shunday qilib, xitoy adabiyotida esse janrining rivojlanishi mamlakat jamiyati, falsafa va madaniyatidagi o'zgarishlarni o'zida aks ettiruvchi jadal jarayondir. Qadim zamonlardan to hozirgi kungacha esse nafaqat adabiy ifoda vositasi, balki ijtimoiy tanqid va falsafiy mulohazalar vositasi sifatida ham xizmat qilgan. XXI asrda esse zamonning yangi chaqiriqlari va talablariga moslashib, dolzarb va izlanuvchan janr bo'lib qolmoqda. Ushbu janrni o'rganish nafaqat Xitoy adabiyotini, balki jahon adabiy yo'nalishlarini tushunish uchun yangi ufqlarni ochadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Труды по китайской литературе /Алексеев В.М.: – М.“Наука”, 2002–2003- стр.
2. Мифы народов мира. –М.: Советская энциклопедия. 1992.
3. История Китайской литературе» / Л.Д.Позднева. Сборник трудов. – М. 2016 г.
4. Демифологизация образа в произведениях саньвэнь (первая половина XX в.). А.Н. РУСИН.
5. Цит. по: Голыгина К. И. Великий предел. –М., 1995.
6. Мелетинский Е. М. Мифология // Филос. энцикл. словарь. –М., 1983.

INTERNET SAYTLARI

7. Mifi narodov mira.–М.:
8. China.kulizhki.net
9. Kitai.ru.net.
10. Kitaigorod.narod.ru
11. www.uza.uz

¹ Демифологизация образа в произведениях саньвэнь (первая половина XX в.). А.Н. РУСИН,

TILSHUNOSLIK VA TARJIMASHUNOSLIK //
ЯЗЫКОЗНАНИЕ И ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЕ //
LINGUISTICS AND STUDY OF TRANSLATION

Англицизмы в лингвистической литературе языка урду

УМИДА ЗАКИРОВА

Старший преподаватель, ТГУВ

Аннотация: Статья рассматривает влияние англицизмов на современный язык урду, анализируя их исторические, социальные и технологические аспекты. Автор отмечает, что английские заимствования в урду стали особенно заметными после колониального периода, когда британское правление способствовало внедрению английских терминов в административную и правовую сферу.

В современном мире трудно найти другие такие государства, как Индия и Пакистан, в которых бы, в столь беспрецедентных масштабах использовался английский язык, а местный занимал бы менее престижные позиции, особенно в высших органах государственных структур. Поэтому гражданами этих стран владение английским языком ясно осознается как важнейшее условие для их успешной карьеры и будущего материального благополучия.

В работе выделены три основные причины распространения англицизмов: колониальное наследие, технологический прогресс и процессы глобализации. Технические инновации требуют введения новых терминов, часто заимствованных из английского языка. Глобализация, в свою очередь, способствует распространению англицизмов в маркетинге, СМИ, делая их неотъемлемой частью современной коммуникации.

В статье автор классифицирует англицизмы в урду на две основные группы: прямые заимствования (например, "کپیٹر" — компьютер, "ٹیلیفون" — телефон) и кальки (например, "کالا بازار" — черный рынок, "اعلیٰ تعلیم" — высшее образование). В статье также анализируются англицизмы, характерные для различных сфер жизни, включая технологии, моду и бизнес.

Особое внимание уделено влиянию англицизмов на языковую систему урду. Исследования показывают, что их активное использование способствует расширению словарного запаса, однако чрезмерное проникновение английских слов может привести к утрате уникальности языка и усложнению коммуникации для тех, кто не владеет английским. В статье также упоминается феномен Urdish — смешанного языка, сочетающего элементы урду и английского.

В заключении подчеркивается, что англицизмы играют значительную роль в развитии языка урду, помогая адаптироваться к современным реалиям, но требуют сбалансированного подхода к их использованию.

Ключевые слова: процесс заимствования, заимствованные слова, прямые заимствования, калька, англицизмы, словарный запас, смешанный язык, реалия.

Annotatsiya: Maqola zamonaviy urdu tiliga ingliz o'zlashmalarning ta'sirini tarixiy, ijtimoiy va texnologik jihatlarini asosida tahlil qiladi. Muallif inglizcha so'zlarning urdu tiliga kirib kelishi ayniqsa mustamlaka davridan keyin sezilarli bo'lganini ta'kidlaydi. Chunki Britaniya hukmronligi ingliz terminlarini ma'muriy va huquqiy sohalarga joriy etishga harakat qilgan. Hozirgi kunga kelib, Hindiston va Pokiston kabi ingliz tili keng miqyosda qo'llaniladigan davlatni topish qiyin. Urdu tilining nufuzi esa yuqori davlat organlarida nisbatan kamroqdir. Shu sababli ushbu mamlakatlar fuqarolari uchun ingliz tilini bilish ularning muvaffaqiyatli martaba va kelajakdagi moddiy farovonligining eng muhim sharti hisoblanadi.

Tadqiqotda ingliz o'zlashmalari tarqalishining uchta asosiy sababi ajratib ko'rsatilgan: mustamlaka merosi, texnologik taraqqiyot va globallashuv. Texnologik innovatsiyalar yangi atamalarini kiritishni talab qiladi va bu atamalar ko'pincha ingliz tilidan olinadi. Globallashuv esa marketing, ommaviy axborot vositalarida ingliz o'zlashmalarning keng tarqalishiga sabab bo'lib, ularni zamonaviy kommunikatsiyaning ajralmas qismiga aylantirmoqda.

Muallif urdu tilidagi ingliz o'zlashmalarni ikki asosiy toifaga ajratadi: to'g'ridan-to'g'ri o'zlashmalar (masalan, "كمپیوتر" — kompyuter, "تیلیفون" — telefon) va kalka so'zlar (masalan, "قارا بازار" — qora bozor, "اعلى تعلیم" — oliy ta'lim). Maqolada, shuningdek, texnologiya, moda va biznes sohalariga xos ingliz o'zlashmalar tahlil qilinadi.

Maqolada ingliz o'zlashmalarining urdu til tizimidagi ta'siriga alohida e'tibor qaratilgan. Tadqiqotlarga ko'ra, ularning faol qo'llanilishi lug'at tarkibini kengaytiradi. Biroq inglizcha so'zlarning haddan tashqari ko'p kirib kelishi tilning o'ziga xosligini yo'qotishiga va ingliz tilini bilmaydiganlar uchun muloqotni murakkablashtirishiga olib kelishi mumkin. Muallif shuningdek, urdu va ingliz tillarining aralashuvi natijasida yuzaga kelgan **Urdish** fenomenini ham tilga oladi.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, maqolada ingliz o'zlashmalari urdu tilining rivojlanishida muhim rol o'ynashini va uni zamonaviy sharoitlarga moslashtirishga yordam berishi ta'kidlanadi, ularni ishlatishda muvozanatni saqlash zarurligi qayd etilgan.

Kalit so'zlar: so'z o'zlashish jarayoni, o'zlashma so'zlar, to'g'ridan-to'g'ri o'zlashish, kalka, inglizcha so'zlar, leksik boylik, aralash til, realiyalar.

Annotation: The article examines the influence of Anglicisms on the modern Urdu language, analyzing their historical, social, and technological aspects. The author notes that English borrowings in Urdu became particularly noticeable after the colonial period when British rule facilitated the introduction of English terms into administrative and legal spheres.

In the modern world, it is difficult to find other states such as India and Pakistan, in which the English language is used on such an unprecedented scale, and the Urdu language occupies less prestigious positions, especially in the highest bodies of state structures.

Therefore, for the citizens of these countries, knowledge of the English language means as the most important condition for their successful career and future material well-being.

The study identifies three main reasons for the spread of Anglicisms: colonial legacy, technological progress, and globalization. Technological innovations necessitate the introduction of new terms, often borrowed from English. Globalization, in turn, contributes to the spread of Anglicisms in marketing, media, making them an integral part of modern communication.

The author classifies Anglicisms in Urdu into two main categories: direct borrowings (e.g., "کمپیوٹر" — computer, "ٹیلیفون" — telephone) and calques (e.g., "کالا بازار" — black market, "اعلیٰ تعلیم" — higher education). The article also analyzes Anglicisms characteristic of various spheres of life, including technology, fashion, and business.

Special attention is given to the impact of Anglicisms on the linguistic system of Urdu. Studies show that their active use contributes to the expansion of the vocabulary. However, excessive penetration of English words may lead to a loss of linguistic uniqueness and complicate communication for speakers who do not know English. The author also mentions the phenomenon of Urdish—a mixed language combining elements of Urdu and English.

In conclusion, the article highlights that Anglicisms play a significant role in the development of the Urdu language, helping it adapt to modern realities. However, a balanced approach to their usage is necessary.

Keywords: The borrowing process, loanwords, direct borrowings, calques, anglicisms, vocabulary, mixed language and realia.

Англицизмы являются одной из ключевых тем в современной лингвистике, отражающей динамику языковых контактов в условиях глобализации. Английский язык, будучи международным языком общения, активно проникает в различные языки, оказывая влияние на их лексику, грамматику и синтаксис. Этот процесс получил особенно интенсивное развитие с конца XX века благодаря распространению информационных технологий, международного сотрудничества и доминирования английского языка в научной и культурной среде.

Проблема англицизмов вызывает широкий интерес как в теоретической, так и в прикладной лингвистике. С одной стороны, англицизмы обогащают языки-реципиенты, предоставляя новые слова и понятия, которые описывают явления современной жизни. С другой стороны, чрезмерное заимствование может привести к разрушению языковых норм, снижению роли национального языка и возникновению коммуникативных барьеров между поколениями. Эти вопросы широко обсуждаются в трудах таких ученых, как Н.Д. Арутюнова, А.В. Суперанская, В.Г. Костомаров и Л.П. Крысин.

Цель данной статьи — рассмотреть понятие англицизма в лингвистической литературе в языке урду, определить его основные черты, классификацию, а также исследовать причины и последствия их заимствования. Основное

внимание уделяется лексическим заимствованиям, поскольку они наиболее заметны и вызывают наибольший резонанс в обществе.

Определение англицизма

Термин “англицизм” происходит от латинского корня “*anglicus*”, что означает “английский”. В лингвистике он используется для обозначения элементов английского языка, заимствованных другими языками. Эти элементы могут включать лексические единицы (слова и выражения), синтаксические конструкции, а также фонетические и орфографические особенности.

Одно из наиболее четких определений англицизма предлагает Н.Д. Арутюнова: “Англицизмом называется заимствование языковых средств из английского языка в язык-реципиент в результате языкового контакта, вызванного культурными, социальными или экономическими причинами”¹. Это определение подчеркивает, что англицизмы возникают не стихийно, а в результате взаимодействия языков, вызванного определенными социальными процессами.

Е.М. Верещагин, в свою очередь, выделяет следующие характерные черты англицизмов:

Лексическая форма: слово заимствуется в исходном или адаптированном виде. Например, *лайк*, *фейк*.

Семантическое значение: значение может быть полностью перенесено (например, *тренд*), либо адаптировано к реалиям языка-реципиента.

Упрощение фонетики и орфографии: англицизмы часто подвергаются фонетической и графической адаптации, чтобы соответствовать нормам принимающего языка.

Кроме того, англицизмы могут принимать различные формы:

Прямое заимствование: слово перенимается без изменений. Например, *флешмоб*, *хештег*.

Калькирование: структура выражения сохраняется, но его элементы переводятся, как в случае *брейништорминг* → *мозговой шторм*.

Полусемантическое заимствование: слово принимает новое значение, связанное с английским языком, как в примере *парк* (в значении *парковать*).

Таким образом, англицизм — это сложное лингвистическое явление, связанное с влиянием английского языка на язык-реципиент. Оно охватывает как лексический уровень языка, так и его синтаксис, семантику и даже прагматику.

Ключевые особенности англицизмов

Частотность: заимствования из английского языка появляются в языке-реципиенте в ответ на конкретные общественные потребности, что делает

¹ Арутюнова, Н.Д. "Языковые контакты и их последствия". Москва: Наука, 2003.

англицизмы высокочастотными в определенных сферах, таких как технологии, наука, медиа.

Гибкость адаптации: англицизмы быстро адаптируются к новым условиям, принимая форму, соответствующую нормам языка-реципиента.

Стилистическая нагрузка: англицизмы часто воспринимаются как стилистически окрашенные элементы, подчеркивающие "модность" или принадлежность к определенной социальной группе.

Эти аспекты делают англицизмы не только объектом изучения лингвистов, но и предметом культурологических исследований.

Классификация англицизмов

Классификация англицизмов в лингвистике основывается на их характеристиках, способах заимствования и функциях, которые они выполняют в языке-реципиенте. Рассмотрим основные типы англицизмов, которые выделяются в научной литературе.

1. Лексические англицизмы

Это наиболее распространённая категория, включающая отдельные слова или выражения, заимствованные из английского языка. Они могут быть заимствованы в исходной или адаптированной форме.

Примеры:

Исходная форма: тайм-аут, гаджет, селфи.

Адаптированная форма: компьютер (от англ. computer), сканировать (от англ. scan).

Лексические англицизмы активно используются в областях, связанных с наукой, бизнесом и технологиями. Например, слова *маркетинг*, *дизайн*, *программист* стали повседневными во многих языках.

2. Семантические англицизмы

Семантические англицизмы — это случаи, когда уже существующее слово или выражение в языке-реципиенте приобретает значение, характерное для английского аналога.

Примеры:

Офис (изначально в русском языке означало "канцелярия", но под влиянием англ. office стало обозначать рабочее пространство).

Портфель (традиционное значение "сумка для документов", но в современном языке — "набор проектов" от англ. portfolio).

3. Фразеологические англицизмы

Это устойчивые выражения, заимствованные из английского языка. Они могут сохранять оригинальную форму или переводиться дословно.

Примеры:

В оригинальной форме: *keep calm*.

В переводе: *мозговой штурм* (от англ. brainstorm).

Фразеологические англицизмы чаще встречаются в профессиональной речи и рекламе, где важна выразительность и лаконичность.

4. Морфологические англицизмы

Морфологические англицизмы включают заимствования, которые адаптируются к грамматическим нормам языка-реципиента. Это могут быть слова, получающие окончания, характерные для принимающего языка.

Примеры:

лайкать (от англ. *like*), *гуглить* (от англ. *Google*).

Образование существительных: *продакт-менеджер*, *стример*.

5. Синтаксические англицизмы

Синтаксические англицизмы проявляются в заимствовании грамматических конструкций, характерных для английского языка.

Примеры:

Использование конструкции “быть + инфинитив”: *быть успешным* (от англ. *to be successful*).

Конструкция “тренд на + существительное” (от англ. *trend towards*).

6. Орфографические и фонетические англицизмы

Этот тип заимствований связан с переносом английских орфографических или фонетических особенностей.

Примеры:

Орфография: написание латиницей в русскоязычных текстах (*e-mail*, *Wi-Fi*).

Фонетика: заимствование звучания, как в словах *рингтон*, *стартап*.

Причины заимствования

Причины заимствования англицизмов разнообразны и связаны с социальными, культурными, экономическими и технологическими факторами. Рассмотрим основные из них.

1. Технический прогресс

Английский язык занимает лидирующую позицию в сфере технологий и научных разработок. Большинство технических терминов изначально создаются на английском языке, а их заимствование упрощает коммуникацию.

Примеры:

Смартфон (от англ. *smartphone*).

Софт (от англ. *software*).

2. Международные связи

Интеграция в мировую экономику, участие в международных организациях и сотрудничество между странами требуют единого лексического аппарата, часто заимствованного из английского языка.

Примеры:

Аутсорсинг (от англ. *outsourcing*).

Франчайзинг (от англ. *franchising*).

3. Культурное влияние

Глобализация англоязычной культуры способствует проникновению англицизмов в повседневную речь. Популяризация фильмов, сериалов, музыки и социальных сетей формирует новые модели общения.

Примеры:

Чилить (от англ. *chill*).

Краш (от англ. *crush*).

4. Экономические факторы

Международная торговля и развитие бизнеса способствуют внедрению англицизмов в деловую лексику.

Примеры:

Менеджмент (от англ. *management*).

Бренд (от англ. *brand*).

5. Социальный престиж

Использование англицизмов иногда связано с желанием говорящего подчеркнуть свою образованность, принадлежность к определённой социальной группе или современность.

Примеры:

Фэшн-индустрия (от англ. *fashion industry*).

Коворкинг (от англ. *coworking*).

6. Отсутствие эквивалента

Во многих случаях англицизмы заимствуются из-за отсутствия эквивалентного термина в языке-реципиенте.

Примеры:

Лайфхак (от англ. *lifehack*).

Хэштег (от англ. *hashtag*).

7. Экономия языковых средств

Англицизмы часто предоставляют более краткие или удобные формы для выражения сложных понятий.

Примеры:

Фриланс вместо “удалённая работа”.

Кейтеринг вместо “организация питания вне ресторана”.

Анализ классификации и причин заимствования англицизмов позволяет сделать вывод, что эти явления связаны не только с языковыми процессами, но и с глобальными социальными изменениями. Англицизмы становятся важным индикатором мировых тенденций и неизбежным следствием межкультурной коммуникации.

Что касается влияния англицизмов на язык урду, то нужно отметить, что англицизмы оказывают значительное влияние на язык-реципиент, вызывая как позитивные, так и негативные изменения.

Англицизмы, или заимствования из английского языка, играют значительную роль в современном развитии лексики урду. Исторически урду впитывал элементы различных языков, таких как арабский, персидский и тюркский, однако влияние английского языка стало особенно заметным после колониального периода. Современные исследования показывают, что английские заимствования активно внедряются в различные сферы жизни, включая науку, технологии, бизнес и культуру.¹

Причиной заимствования англицизмов в языке урду является в первую очередь колониальное наследие. Британское правление в Южной Азии оказало существенное влияние на языковую политику и систему образования региона. Введение английского языка в официальные сферы, такие как администрация и право, привело к широкому распространению английских терминов в урду. Данный процесс изучался в работах ряда исследователей, где отмечается, что англицизмы стали важным инструментом для выражения понятий, ранее отсутствующих в урду.² Рассмотрим основные аспекты этого влияния на язык урду.

Технологический прогресс

Современные технологические инновации требуют введения новых терминов, для которых зачастую отсутствуют аналоги в традиционном словаре урду. В этой связи английский язык становится источником заимствований, как это видно на примерах таких слов, как computer (کمپیوٹر) и internet (انٹرنیٹ). Лингвисты отмечают, что этот процесс связан с необходимостью адаптации языка к быстроменяющимся реалиям современного мира.³

Глобализация

Процессы глобализации и международного обмена информацией способствуют распространению английской лексики в языковой среде урду. Англицизмы используются во всех сферах, что подчеркивает их значимость в современной коммуникации. В исследованиях подчеркивается, что глобальные информационные потоки и межкультурное общение стимулируют рост англицизмов в языках постколониальных стран.⁴

Категории англицизмов в урду

Англицизмы в урду можно условно разделить на две основные категории:

¹ Халмурзаев Т. "Влияние английского языка на урду в эпоху глобализации." Журнал современных языковых исследований, 2014.

² Саид А., Кумар П. "Колониальное наследие и его отражение в современной лексике урду." Лингвистический вестник Южной Азии, 2016.

³ Рахман М. "Технологии и языковые изменения: англицизмы в урду." Научный журнал по прикладной лингвистике, 2018.

⁴ Халмурзаев Т. "Влияние английского языка на урду в эпоху глобализации." Журнал современных языковых исследований, 2014.

1. Прямые заимствования

Это слова, перенятые из английского языка без значительных изменений или с минимальными адаптациями к фонетике и орфографии урду. Примеры таких заимствований включают:

Комната (англ. *room*) → “رُوم”

Телефон (англ. *telephone*) → “ٹیلیفون”

Исследования показывают, что прямые заимствования чаще встречаются в бытовой и технической лексике, где точность передачи термина имеет первостепенное значение.¹

2. Кальки (переводные заимствования)

Кальки представляют собой перевод дословных английских выражений или адаптацию смысловых конструкций. Примеры включают:

Черный рынок (англ. *black market*) → “کالا بازار”

Высшее образование (англ. *higher education*) → “اعلیٰ تعلیم”

Лингвисты отмечают, что кальки помогают сохранить структуру оригинального понятия, при этом адаптируя его к культурным и языковым особенностям урду.²

Примеры англицизмов в различных сферах технологии:

Современная технологическая терминология в урду в значительной мере состоит из английских заимствований:

Компьютер → “کمپیوٹر”

Интернет → “انٹرنیٹ”

Лэптоп → “لیپ ٹاپ”

Эти примеры отражают тенденцию заимствования терминов, связанных с быстро развивающимися технологиями.³

В сфере моды и стиля наблюдается активное использование англицизмов, что отражает глобализацию модных тенденций:

Джинсы → “جینز”

Футболка → “ٹی شرٹ”

Макияж → “میک اپ”

¹ Саид А., Кумар П. "Колониальное наследие и его отражение в современной лексике урду." Лингвистический вестник Южной Азии, 2016.

² Рахман М. "Технологии и языковые изменения: англицизмы в урду." Научный журнал по прикладной лингвистике, 2018.

³ Рахман М. "Технологии и языковые изменения: англицизмы в урду." Научный журнал по прикладной лингвистике, 2018.

Подобные заимствования подчеркивают адаптацию урду к современным культурным реалиям.¹

В деловой и экономической лексике также активно используются англицизмы:

Маркетинг → “مارکیٹنگ”

Менеджер → “منیجر”

Финансы → “فنانس”

Эти примеры подтверждаются исследованиями, демонстрирующими влияние глобальных экономических процессов на языковую практику.²

Влияние англицизмов на урду

Заимствование английских терминов обогащает словарный запас урду, позволяя адаптироваться к современным реалиям и техническим новшествам. Однако чрезмерное использование англицизмов может привести к снижению уникальности языка и усложнить коммуникацию для носителей, не владеющих английским. Некоторые исследователи также указывают на возникновение смешанного языка, иногда именуемого Urdish, где английские и урду слова используются в одном предложении, что отражает динамические процессы в языковом развитии.³

Заключение

Англицизмы являются неотъемлемой частью современной лингвистической литературы урду, отражая исторические, социальные и технологические изменения. С одной стороны, они способствуют обогащению языка и позволяют точно передавать современные понятия, которые описывают новые явления и понятия. Это особенно важно в сферах технологий, науки, культуры и экономики, где английский язык занимает доминирующее положение.

Англицизмы также способствуют унификации терминологии, что облегчает международное взаимодействие в научной и деловой среде. Это особенно важно для глобализации и цифровизации. Но нельзя забывать и об угрозе языковой идентичности. Чрезмерное заимствование может привести к вытеснению родных слов и выражений, что вызывает опасения у защитников языковой чистоты. Некоторые считают, что это разрушает языковую идентичность и снижает уровень владения родным языком. Также использование англицизмов может создавать барьеры между поколениями или социальными

¹ Халмурзаев Т. "Влияние английского языка на урду в эпоху глобализации." Журнал современных языковых исследований, 2014.

² Саид А., Кумар П. "Колониальное наследие и его отражение в современной лексике урду." Лингвистический вестник Южной Азии, 2016.

³ Халмурзаев Т. "Влияние английского языка на урду в эпоху глобализации." Журнал современных языковых исследований, 2014.

группами. Молодежь, активно употребляющая такие слова, может казаться непонятной для старшего поколения. В сферах бизнеса, IT и науки англицизмы становятся нормой, позволяя быстро и эффективно передавать информацию. Социальные сети способствуют распространению англицизмов, делая их частью повседневного общения.

Анализ показал, что влияние англицизмов многогранно и неоднозначно. Оно зависит от культурных, социальных и лингвистических факторов. Важно сохранять баланс между заимствованием и сохранением уникальной черты урду, чтобы избежать негативных последствий и одновременно использовать преимущества, которые предоставляет английский язык как глобальное средство общения. Не зря в современных исследованиях подчеркивается необходимость сбалансированного использования заимствований для поддержания культурной и языковой идентичности.¹

Список использованной литературы:

1. Арутюнова, Н.Д. "Языковые контакты и их последствия". Москва: Наука, 2003.
2. Верещагин, Е.М., Костомаров, В.Г. "Языковые заимствования: теоретический и прикладной аспекты". Москва: Высшая школа, 1985.
3. Коваленко, А.В. "Роль англицизмов в современных языковых процессах". Вестник Лингвистики, 2021, №4, с. 34–41.
4. Костомаров, В.Г. "Русский язык на рубеже веков". Москва: Просвещение, 2001.
5. Крысин, Л.П. "Лингвистическая интерференция в условиях билингвизма". Москва: Издательство МГУ, 1996.
6. Рахман М. "Технологии и языковые изменения: англицизмы в урду." Научный журнал по прикладной лингвистике, 2018.
7. Саид А., Кумар П. "Колониальное наследие и его отражение в современной лексике урду." Лингвистический вестник Южной Азии, 2016.
8. Суперанская, А.В. "Основы теории заимствований". Санкт-Петербург: Академия, 1998.
9. Халмурзаев Т. "Влияние английского языка на урду в эпоху глобализации." Журнал современных языковых исследований, 2014.
10. Хейзинга, Й. "Культурные аспекты заимствований". Москва: Прогресс, 1990.

¹ Суперанская, А.В. "Основы теории заимствований". Санкт-Петербург: Академия, 1998.

Tarixiy asarlar tarjimasida o'lchov birliklarining ifodalanishi

ZUHRA TURSUNBAYEVA

Tayanch doktorant, TDSHU

Annotatsiya. Mazkur maqolamiz tarixiy koloritning bir bo'lagi hisoblangan o'lchov birliklari haqida bo'lib, ularning hindiy tilidagi tarjimasida qanday aks etgani haqida yozilgan. Maqolada Odil Yoqubovning "Ulug'bek xazinasi" va Pirimqul Qodirovning "Yulduzli tunlar" romanlarining hindiy tilidagi tarjimasida o'lchov birliklarining berilishi o'rganildi. Yana alohida e'tibor mazkur o'lchov birliklarining tarjimon tomonidan qanday, qay usullarni qo'llagan holda tarjima qilganiga qaratilgan va tahlilga tortilgan. Maqolada farsah, gaz, qadoq, chaqirim, misqol, tosh kabi uzunlik va og'irlik o'lchov birliklari, shuningdek, oltin, kumush kabi pul birliklarining tarjimada qanday aks etgani haqida yozilgan. Shuningdek, tarixiy asarlarda tarixiy arxaik leksika tarjimasida nimalarga e'tibor berish kerakligi haqida bir qancha olimlarning fikr- mulohazalari ham keltirib o'tilgan. Ushu maqola uchun ilmiy manba sifatida Odil Yoqubovning "Ulug'bek xazinasi" va Pirimqul Qodirovning "Yulduzli tunlar" asarlari hamda ularning Sudhir Kumar Mathur tomonidan hindiy tiliga qilingan tarjimasi tanlab olindi va tahlil qilindi. Tarjima asardagi yutuq va kamchiliklar batafsil keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar. Tarjima, hindiy tili, translitertasiya, ekvivalent, asliyat, tarixiy kolorit, tarixiy stilizatsiya.

Аннотация. В нашей статье речь идет также о единицах измерения, которые являются частью исторического колорита, и о том, как они отражены в их переводе на хинди. В статье рассматривается использование единиц измерения в переводе на хинди романов Одила Якубова «Сокровища Улугбека» и Пиримкула Кадырова «Звездные ночи». Особое внимание уделяется также методам и приемам, использованным переводчиком для перевода данных единиц измерения. В статье обсуждается, как единицы длины и веса, такие как фарсах, газ, пакдак, миля, мискаль, тас, а также денежные единицы, такие как золото и серебро, отражены в переводе. В статье также приводятся мнения ряда ученых о том, на что следует обращать внимание при переводе исторической архаичной лексики в исторических трудах. Для данной статьи в качестве научных источников были выбраны и проанализированы «Сокровища Улугбека» Одила Якубова и «Звездные ночи» Пиримкула Кадирова и их переводы на хинди Судхира Кумара Матхура. Подробно описаны достижения и недостатки переводов.

Ключевые слова. Перевод, хинди, транслитерация, эквивалент, оригинальность, исторический колорит, историческая стилизация.

Annotation. Our article is also about units of measurement, which are considered part of the historical color, and how they are reflected in the Hindi translation. The article studies the presentation of units of measurement in the Hindi translation of Odil Yakubov's novels "The Treasure of Ulugbek" and Pirimqul Kadirov's "Starry Nights". Special attention is also paid to the methods and methods used by the translator to translate these units of measurement and analyze them. The article discusses how units of measurement such as farsah, gaz, kadaq, kildim, misqal, tash, as well as monetary units such as gold and silver, are

reflected in the translation. The article also cites the opinions of several scholars on what should be paid attention to when translating historical archaic lexicon in historical works. The works of Odil Yakubov "The Treasure of Ulugbek" and Pirmqul Kadirov "Starry Nights" and their translation into Hindi by Sudhir Kumar Mathur were selected and analyzed as scientific sources for this article. The achievements and shortcomings of the translation are described in detail.

Key words. Translation, hindi, transliteration, equivalent, originality, historical color, historical stylization.

Kirish. Asliyatga har tomonlama mos mukammal tarjima yaratish uchun mutarjim asl nusxa yaratilgan til, u mansub xalq tarixi, dini, madaniyati, turmush tarzi, urf-odat va madaniyatini bilishdan tashqari, muallifga ruhan yaqin, u bilan usluban bir yo'nalishdagi ijodkor bo'lishi kerak. Muallif va mutarjimning dunyoqarashi, fikrlari, o'zaro mushtarak bo'lishi ham muhimdir. Bunda hayotiy tajriba, malaka, yosh va boshqa ijtimoiy-ruhiy omillar ham muhim rol o'ynaydiki, ulardan birortasi yetishmasa, o'sha tarjima to'laqonli chiqmasligi mumkin. "Yulduzli tunlar" va "Ulug'bek xazinasi" tarixiy mavzudagi asar bo'lganligi uchun muallif istorizm va arxaiizmlardan uslubiy leksik vosita sifatida, tarixiy davr manzarasini, tarix voqeligini to'lafigicha aks ettirish uchun asar matnida juda ko'p o'rinlarda foydalanilgan. Pirovardida ular davriy, tarixiy-milliy koloritni ifodalash uchun xizmat qilgan.

Badiiy asarda o'rni bilan o'lchov birliklaridan ham foydalaniladi va ular kitobxonga muaayyan hajm, og'irlik, masofa kabilar haqida ma'lumot beradi. Asliyatdagi bunday ma'lumotni to'g'ri qabul qilib olish uchun kitobxon unda qo'llanilgan o'lchov birliklari xususida kerakli darajada tushuncha va tasavvurga ega bo'lishi kerak. Badiiy asardagi o'lchov birliklari tarjimasining o'ziga xos tomonlari, murakkabliklari, chigalliklari mavjud bo'lib, ba'zan u yoki bu o'lchov birligining noto'g'ri berilishi asl nusxa matniga jiddiy putur yetkazishi bilan birga, unga bog'liq voqealar rivojini haddan ziyod bo'rttirib yoki aksincha kulgili holga keltirib qo'yishi mumkin.

Tarixiy asarlarda uchraydigan o'lchov birliklari muayyan xalqqa xos tarixiy taraqqiyot mahsuli sifatida ma'lum tarixiy-milliy xususiyatlarni o'zida mujassamlashtiradi, davr ruhini ifodalash vazifasini o'taydi. Binobarin, mazkur birliklarni tarjimada to'g'ri bera olish asliyatdagi tarixiy-milliy yaxlitlikni saqlash demakdir. Bunday muayyan birliklarning asar doirasida tutgan o'rni, ahamiyati hisobga olinadi. O'z navbatida, qo'llanilgan usulning maqsadga muvofiq bo'lishi tarjimonning bilimi, saviyasi darajasi bilan belgilanadi. Zero, o'lchov birliklari ham boshqa birliklar singari tarixiy davr ruhini ifodalashda katta o'rin tutishini his qilgan holda, tarjimon tarixiy asarlarni o'g'irishda mazkur jihatlarga e'tibor va mas'uliyat bilan yondashadi.

Maqsad va vazifalari. Ushbu maqolani yozishdan asosiy maqsad Odil Yoqubovning "Ulug'bek xazinasi" va Pirmqul Qodirovning "Yulduzli tunlar" romanlarining hindiy tilidagi tarjimasida o'lchov birliklarining aks etishi va ularning

tarjimada berilishi o'rganishdir. Bu maqsadni amalga oshirish quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

- o'lchov birliklar tarjimasida uslubiy me'yor darajasini tadqiq etish.
- tarixiy arxaik leksikaga oid so'zlar tarjimada aks etish yo'l va usullarini tekshirish.
- o'lchov birliklariga oid so'zlarning tarjimada aks etishini ko'rish.

Usullari. Mavzuni yoritishda asosan tavsiflash, qiyoslash, tasniflash va statistik metodlaridan foydalanildi.

Natijalar va mulohaza. Tarjimalarni qiyosiy o'rganish jarayonida shunga amin bo'ldikki, asarlarda aks etgan tarixiy voqea-hodisalar tarjimonga hamisha ham ma'lum bo'lgan emas. Shu kabi hollarda mutarjim ayrim tarixiy-arxaik leksikaga xos so'zlarni izohsiz tashlab ketgan yoki umuman tarjimasiz qoldirgan. Bu so'zlarning ayrimlari tarjimada mavjud bo'lib, tarjimon ushbu so'zlarning muqobilini topishi va transliteratsiya usuli orqali tarjima qilishi mumkin.

Quyida biz o'lchov birliklariga oid so'zlarning tarjimada ifodalanishini ko'rib o'tamiz.

Nomaga qaraganda, shahzoda qo'shinlari ikki uch **farsah** joyga kelib qolgan, Mirzo Ulug'bek qanday qarorga kelmasin, bu qarorni darhol qabul qilmog'i lozim edi¹.

सब संकेतों से पता चल रहा था कि अब्दूल लतीफ इस समय उलूग बेक से दो-तीन फ़रसंग की दूरी पर था।²

Asarda "farsah" o'lchov birligi bir qancha o'rinlarda ishlatilgan. Ma'lumki, u "taxminan 7–8 kmga teng uzunlik, masofa o'lchovi"dir³. Qadimgi O'rta Osiyoda o'lchov birliklarini o'rgangan rus olimi E. Davilovich farsah–farsang, sang, tosh, yig'och deb ham nomlanganini ta'kidlab, "yig'och" nisbatan uzunroq masofani anglatganini uqtiradi⁴. Tarjimada bu so'z matn ostida quyidagicha izohlangan.

फ़रसंग-४००० गज़ या सवा दो मिल की दूरी का एक नाम।

So'zma-so'z tarjima. Farsah – 4 ming gaz yoki 2,15 mil uzunlikdagi o'lchov birligi nomi.

¹ Yoqubov O. Ulug'bek xazinasi. – Toshkent: G'G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1994. – B.78 (Keyingi iqtiboslarda "Ulug'bek xazinasi" romani quyidagi qisqartma bilan keltiriladi.[U.X.]

[Yakubov O. Ulug'bek's treasure. - Tashkent: Publishing house of literature and art "G.Gulom", 1994]

² Sudhir Kumar Mathur. Ulug'bek ki Dharo'hr. Raduga Prakashn. Tashkent. 1983. – B.18 (Keyingi iqtiboslarda ushbu asar quyidagicha keltiriladi. **उलूग बेक की धरोहर, प ६**).

³ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2-жилд. / С.Ф Ақобиров, Т.А. Аликулов, З.М Маъруфов ва бош. М Маъруфов таҳрири остида. – М.: Рус тили, 1981. – Б. 296.

⁴ Жавбўриев М.М. Бадиий таржимада миллий характер ва тарихий давр колоритини қайта яратиш: Филол. фан номз.... дисс. – Т., 1991. – Б. 102.

Farsah hindiy tiliga fors tilidan o‘zlashgan bo‘lib, hindiy tilida ham arxaik so‘z hisoblanadi. Izohda qo‘llanilgan मिल so‘zi o‘rinli deb hisoblaymiz. मिल¹ (mil) ingliz tilidan o‘zlashgan so‘z bo‘lib 1,6 km ga teng masofa o‘lchovidir. “Qadimiy asarda biz uchun eskirgan so‘zlarni izohlashda zamonaviy o‘quvchi uchun tushunarli bo‘lgan muqobillarni qo‘llash ayni muddaodir. Chunki, kontekstda transliteratsiya usuli orqali saqlangan arxaik so‘zga hozirgi davr ruhidan kelib chiqib izoh berish bu ayni sinalgan usul. Aks holda izohlarning o‘zi ham izohtalab bo‘lib qolishi tabiiy”². मिल va गज (gaz) so‘zlarining hindiy tilida tarixiy so‘z emasligini hisobga oladigan bo‘lsak, izohda zamonaviy o‘quvchi uchun tushunarli bo‘lgan so‘zlar qo‘llanilgan. Yuqoridagi fikrga asoslanib, फ़रसंग so‘ziga berilgan izoh to‘g‘ri berilgan.

Transliteratsiya o‘lchov birliklarini talqin etishning eng qulay yo‘llaridan biri bo‘lib, asl nusxa milliy ruhini tarixiy vaziyat hamda ijtimoiy muhitni siqiq holda qayta tiklaydi. Masofa, og‘irlik, pul birliklari, kiyim-kechak, ro‘zg‘or ashyolari kabi milliy xususiyatlarga ega bo‘lgan tushunchalarni anglatadigan so‘zlarni transliteratsiya yo‘li bilan tarqin qilish xorijiy muhit va sharoitning kitobxon ko‘z oldida ochiq-oydin jonlanishini ta‘minlaydi.

Quduq chuqur emas, nari borsa 10–15 gaz bo‘lib, uning bir tomonidan odam arang sig‘adigan tuyuk ochilgan edi [U.X.:87].

कुआं गहरा नहीं था, कोई पन्द्रह हाथ से अधिक नहीं, और उसमें नीचे, उसकी एक ओर छोटी खिड़की जितना बड़ा मोखा था। [उलूग बेक की धरोहर, प ९८]

Yuqorida keltirilgan jumladagi “gaz” so‘zi tarixiy arxaik so‘z hisoblanadi. Gaz–metrik sistema qabul qilinganga qadar ishlatilgan 0,71 metr ga teng uzunlik o‘lchov birligi: “arshin”³. Hindiy tilida ham “gaz” uzunlik o‘lchovi mavjud bo‘lib, गज⁴ (gaz) 90 cm ga teng uzunlik birligi hisoblanadi. Tarjimada “gaz” हाथ (hath) so‘zi bilan tarjima qilingan. हाथ⁵ 45 cm ga teng uzunlik o‘lchovidir”. Bu so‘z hindiy tilida ayni eskirgan arxaik so‘zdir. O‘rta hisobda 15 gaz 1065 cm ga, 15(पन्द्रह) हाथ esa 775 cm ga tengdir. Oradagi 250–300 cm farq bo‘lishiga qaramay, tarjimon gaz so‘zini गज tarzida emas हाथ so‘zi bilan ifodalab, tarixiy davr ruhini saqlab qolishga harakat

¹ Inglizcha-o‘zbekcha lug‘at. / U.Isoqovqa, M.Rahimov va bosh. N.Bozorova tahriri ostida. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2008 – B. 321.

² Ўрмонова Н. Таржимада тарихий-архаик лексикани акс эттириш принципилари ва таржима аниқлиги. (Ўзбек классик адабиётидан француз тилига қилинган таржималар таҳлили асосида) филол. фан. номз. дисс... – Тошкент: ЎзМУ, 2008. – Б. 108.

³ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 1-жилд. / С.Ф Ақобиров, Т.А. Аликулов, З.М Маъруфов ва бош. М Маъруфов таҳрири остида – М.: Рус тили, 1981. – Б. 182.

⁴ Хинди-русский словарь. В двух томах, 1-том. / А.С Бархударов, В.М Бескровный и др. Под ред. В.М Бескровный. – М.: Советская энциклопедия, 1972 – С. 439.

⁵ Хинди-русский словарь. В двух томах, 1-том. / А.С Бархударов, В.М Бескровный и др. Под ред. В.М Бескровный. – М.: Советская энциклопедия, 1972. – С. 800.

qilganligining guvohi bo‘lamiz. Bundan tashqari, tarjimon masofa haqida to‘g‘ri tasavvur berish bilan birga, til madaniyati qabul qila oladigan tabiiy ohangni yarata olgan. गज hindlarda tarixiy o‘lchov birlik hisoblanmaydi.

Chex olimi Irji Leviy o‘lchov birliklarining o‘girmasi xususida fikr yuritib, jumladan, shunday deydi: “.....arshin, stop, dyum, pint, gallon va shu kabilar faqat kolorit uchun xizmat qilsa hamda tarjima kitobxonida aniq moddiy tasavvur uyg‘otmasa, tasvir qilingan narsaning haqiqiy o‘lchamlari kitobxon ko‘z oldida gavdalanmaydi. Bu borada barcha birliklarni qabul qilgan metrik sistemaga, ya‘ni metr va kilogrammlarga o‘tkazib tarjima qilish mumkin, faqat bunda muayyan uzunlik yoki og‘irlik asar uchun koloritdan ko‘ra ko‘proq ahamiyatga ega bo‘lishi lozim”¹.

“Yuqorida keltirilgan misollarga ham shu nuqtayi nazardan yondashilsa, गज va फ़रसंग ni metr bilan o‘g‘irish mumkin ekanda, degan fikr tug‘ilishi tabiiy, biroq o‘rta asr Sharq hayotida keng qo‘llanilgan o‘lchov birliklarini o‘sha davr uchun xos bo‘lmagan yoki ayni paytdagi xalqaro o‘lchov birligi tizimida qabul qilingan termin orqali o‘g‘irish to‘g‘ridan -to‘g‘ri anaxronizmga olib kelgan bo‘lar edi. Mutarjimlar anaxronizmdan xarfxo‘rlikdan saqlangan holda bu o‘lchov birliklarini tarjima qilishda boshqa usuldan foydalanilsa ham bo‘ladi. Zero, tarjimon harbir muayyan holatga ijodiy yondashishi, muallif fikrini to‘g‘ri aks ettirish uchun qayg‘urishi shart”²

Og‘irlik o‘lchov birliklari

Naq uch qadoq kelur, –dedi [U.X.:18].

उफ़, कितना भरी है!..[उलूग बेक की धरोहर ,प २५]

Ushbu jumlada “uch qadoq” कितना भरी ya‘ni qanchalar og‘ir so‘z birikmasi tarzida ifodalangan. Qadoq³ 400 gr gacha keladigan og‘irlik o‘lchov birligi. Hindlarda ham “qadoq” o‘lchov birligiga muqobil tarzda सेर (ser) og‘irlik o‘lchov birligi mavjud. सेर⁴– 400 gr dan 1 kg gacha bo‘lgan og‘irlik o‘lchov birligidir. “Uch qadoq” 1 kg 200 gr bo‘lishini hisobga olsak, uni tarjimada एकसेर tarzida ifodalash mumkin edi deb o‘ylaymiz. सेर “qadoq” so‘ziga aynan ekvivalent bo‘lmasa-da, muqobil bo‘la oladi.

Endi e‘tiboringizni chaqirim so‘zining tarjimalariga qaratamiz.

¹ Левый.И. Искусство перевода. – М.: “Прогресс”. 1974. – С. 134.

² Исоқова Ш.Бадий таржимада миллийлик ва тарихийликни акс эттирилиши. (Ойбекнинг “Навоий” романининг французча таржимаси мисолида): филол. фан. номз.дисс... – Тошкент: ЎзМУ, 2004. – Б. 91.

³ Ўзбек тилининг изохли луғати. 2-жилд. / С.Ф Акобиров, Т.А. Аликулов, З.М Маъруфов ва бош. М Маъруфов таҳрири остида – М.: Рус тили, 1981. – Б. 534.

⁴ Хинди-русский словарь. В двух томах, 2-том. / А.С Бархударов, В.М Бескровный и др. Под ред. В.М Бескровный. – М.: Советская энциклопедия, 1972. – С. 720.

Dahkatdan uch-to'rt chaqirim quyida Qorazov deb ataladigan baland jarlar tagidan odamni oqizadigan ulkan Oqsuv yelib o'tadi [Y.T.:268].

दहकत से डेढ़-दो मील की दूरी पर ऊंची करारे तले आकसूव यानी सफेद नदी बहती थी, जिसमें इतना पानी था और जो इतनी तेज़ बहती थी कि असावधानी से उसके प्रवाह में घुसनेवाले आदमी को चक्कर खिलाकर फौरन बहा ले जाती थी। [बाबूर, प २८३]

Mirzolari kutganidan ham oson yenggan Shayboniyxon shahardan o'n besh chaqirimcha sharqdagi Qahdiron degan xushhavo o'tloqqa tushib, shohona chodirlarni tikdirdi. [Y.T.:149].

उसने शहर के पूर्व में कोई दस मील दूर अदभुत आबोहवा के लिये मशहूर हरे-भरे मैदान कहदिस्तान में पड़ाव डाला। [बाबूर, प ३४५]

Uning qo'shinidan besh-olti chaqirim orqada yana bir mahofa kelmoqda edi [Y.T.:149].

फौज के कोई दो-तीन मील पीछे एक और गाड़ी आ रही थी [बाबूर, प १७१]

Yuqorida keltirilgan jumalardagi "chaqirim" uzunlik o'lchov birligi मील (mil) tarzida tarjima qilingan. Bizga ma'lumki, chaqirim-metrik o'lchov tizimi qabul qilingunga qadar 1,06 km.ga teng qadimgi uzunlik o'lchov birligi qo'llanilgan. Tarjimada qo'llanilgan मिल so'zi ingliz tilidan o'zlashgan so'z bo'lib, 1,6 km ga teng masofa o'lchovidir. मिल "chaqirim" so'zini izohlay olsa-da, asar tarixiy bo'lganligi uchun ingliz tilidan o'zlashgan so'zlar o'rniga hindiy tilida mavjud so'zlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Hindiy tilida कोस (ko's) uzunlik o'lchov birligi mavjud bo'lib, u, 3200 m ga tengdir hamda u qisman bo'lsa-da, "chaqirim" so'zini izohlay oladi.

"Muayyan bir xalq hayotidagi o'lchov birliklarini boshqasi bilan almashtirishda uni asarning umumiy ohangiga, undagi tarixiy haqiqatga, milliy ruhga nechog'liq mos kelish-kelmasligini jiddiy o'ylab ko'rish kerak. Beparvolik bilan o'sha o'lchov birligi haqida zarur ma'lumotga ega bo'lmay turib, uni o'z tilidagi mos kelmaydign o'lchov birligi orqali ifodalash asarning badiiy-estetik qiymatiga putur yetkazadi, kitobxonda voqelikka nisbatan ikkilanish, ishonchsizlik uyg'otadi"¹.

Yozuvchi asar g'oyasidan, ruhiyatidan kelib chiqqan holda o'lchov birliklaridan foydalanar ekan, buni tarjimada arziyas narsa deb hisoblash asarda tasvirlanayotgan voqealar mazmuniga putur yetkazish bilan birga kitobxonni ishonchini yo'qotadi. Shuning uchun ham asarni o'z tili vositalari yordamida shakllangan yoki mazmunan qayta yaratar ekan, uning badiiy hamda estetik qimmatini mujassam etishda qo'llanilgan har bir unsumni atroflicha o'rganish tarjimondan katta mas'uliyat talab

¹ ИсоқоваШ.Бадий таржимада миллийлик ва тарихийликнинг акс этирилиши. (Ойбекнинг "Навоий" романининг французча таржимаси мисолида): филол фан. номз. дисс... – Тошкент: ЎЗМУ, 2004. – В. 90.

etadi. Zero, tarjimada faqat umumiy muqobillikka emas, balki detallarning aniqligiga ham jiddiy e'tibor berish lozim.

Binoiy tarjimon o'zi tarjima qilayotgan kitob haqida, undagi tasvirlangan xalq hayoti, turmushi va madaniyati to'g'risida hamma narsani biladi, shu jumladan o'lchov tizimining qadimda ishlatiladigan va hozirda qo'llanilayotgan birliklardan ham xabardor bo'lishini aytib o'tgan.

Asliyatda qo'llanilgan tarixiy-milliy o'lchov birligining chegara jihatdan uzoq joylashgan, tarixan turlicha rivojlangan, turmushning moddiy va ma'naviy taraqqiyoti xususiyatlari jihatidan keskin farq qiladigan boshqa bir xalq tilida aynan ekvivalenti yoki funksional o'xshash varianti bo'lmasligi mumkin. Ammo asar ruhi, davr koloriti, voqealar rivoji o'sha o'lchov birligini berishni talab etadi. Bunday hollarda tarjimonlar milliy tushunchalarni o'girishda keng qo'llaniladigan transliteratsiya usulidan foydalanadilar. Shu o'rinda "Yulduzli tunlar" romanidagi tosh, misqol, yog'och o'lchov birliklari tarjimasi e'tiborga molikdir.

Nihoyat, Bobur ham Samarqanddan qo'shin bilan keldi-yu, Saripulda Shayboniyxon askarlaridan **bir tosh berida** to'xtab, jangga tayyorlana boshladi [Y.T.: 238].

बाबर समरक्रन्द से निकलकर शैबानी खां की सेना की तरफ बढ़ा लेकिन एक ताश की दूरी पर सरेपुल में रुककर उसने ज़रफ़शान नदी के किनारे पड़ाव डाल दिया। [बाबूर, प २४६]

"O'zbek tilining izohli lug'ati"da "tosh 8 chaqirimga yaqin (taxminan 6 km) uzunlik o'lchov birligi"¹ tarzida berilgan.

Tarjimada "tosh" so'ziga quyidagi havola keltirilgan.

एक ताश लगभग छः मीलों के बराबर होता है।

So'zma-so'z tarjima: Bir tosh taxminan 6 chaqirimga teng bo'ladi. O'z o'zidan ma'lumki, tosh so'ziga berilgan ushbu izoh o'rinalidir.

Vazni yetti-sakkiz **misqol** kelur. [Y.T.:471]

कोई आठ-साठ **मिस्काल** [बाबूर, प ४८४]

Ko'hinur olmosi haqida so'z borayotgan ushbu gapda misqol so'ziga tarjimada quyidagicha izoh keltirilgan. **मिस्काल** लगभग 4,68 ग्राम के बराबर होता है। So'zma-so'z tarjima: Misqol taxminan 4,68 grammga teng. Misqol qadimgi o'lchov birligidir. Uning 4,35-4,86 gramm oralig'idagi og'irlik o'lchov birligi ekanligini hisobga olsak, tarjimada berilgan ushbu izoh o'rinalidir.

Podshohlari Andijondan **bir yog'och** berida sulh tuzib orqaga qaytgan emish. [Y.T.:69]

उसके बादशाह ने अंजीजान से दस कोस दूर ही जंगबंदी का समझौता कर लिया और वापस लौट आया। [बाबूर, प ७७]

¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 4-жилд. – Тошкент: Ўзб.Мил.Энц, 2006. – Б. 168.

Asliyatda bir yog‘och taxminan o‘n olti chaqirim deb izohlangan. Tarjimada esa u दस कोस (das ko’s) tarzida berilgan. Fikrimizcha, izohdagi chaqirim so‘zini ifodalash uchun कोस so‘zi to‘g‘ri tanlangan, ammo soni noto‘g‘ri ko‘rsatilgan. 16 chaqirim 16 km ni tashkil etadi. दस कोस esa 32 km. Demak, दस कोस o‘rniga पांच कोस deb berilsa, asliyatda ifodalanilgan o‘lchov birligi yanada aniq bo‘lar edi.

To‘qachning ichida naycha qilib o‘ralgan xat bilan **bir suyamcha** keladigan xanjar chiqdi. [U.X.:246].

रोटी के आधे-आधे दो टुकड़ों में कागज़ को कसकर लपेटकर बनाई हुई तंग नली छोटा-सा चाकू और रखे थे। [उलूग बेक की धरोहर , प ९८]

Xuddi shuningdek, pul, baho o‘lchov birliklarining tarjimasi ham mutarjim ro‘baro‘ keladigan murakkab masalalardan biridir. Chunki, birliklari har bir xalq tilida nafaqat nomlanishi, balki qimmatli jihatidan ham bir-biridan keskin farq qiladi. Hatto muayyan bir xalq hayotida ma‘lum bir baho o‘lchov birligi turli davrlarda turli qiymatlarga ega bo‘lganligi ayon. Bu, albatta, o‘sha davr hayotining iqtisodiy ahvoli, moddiy shart-sharoitlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan. Hozirgi kunda kundalik turmush tarzimizda ishlatiladigan baho birliklari hammamizga tanish. Ammo, o‘tmishda ota-bobolarimiz tushunchalaridan kelib chiqqan holda nomlangan va belgilangan baho o‘lchovlari haqida hamma ham aniq ma‘lumotga ega emas, albatta. Bunday baho o‘lchov birliklarini endilikda faqat ilmiy yoki tarixiy badiiy asarlarda uchratamiz. Qadimda O‘rta Osiyoda pul, paqir, miri, tanga o‘lchov birliklari bo‘lib, kumush va tilla tangalar alohida farqlangan.

Bazzoz **yog‘och gazni** qo‘liga oldi-yu, qizilbosh navkarlarga istehzoli ko‘z tashlab so‘radi [Y.T.:393]

दुकानदार ने लकड़ी का नाप उठाया और क़िज़िलबाशों की ओर व्यंग्यपूर्वक मुस्कराकर देखते हुए पुछा [बाबूर, प ३९२]

Ushbu jumladagi “yog‘och gaz” so‘zi tarjimada **लकड़ीकानाप**, ya‘ni yog‘och o‘lchov birligi tarzida, izohli tarjima qilingan.

Shayboniyxon o‘limidan uch-to‘rt yil burun Hirotdan to Toshkent va Turkistongacha bo‘lgan viloyatlarda pul islohoti o‘tkazgan, raqiblardan moliya sohasida ham ustun kelish uchun o‘z tangalarining og‘irligini temuriylar chiqargan tangalarning vazniga nisbatan **bir dang** oshirgan edi. [(Y.T.:394)]

उस बेचारे दुकानदार को याद था कि शैबानी द्वारा चलाया गया सोने का सिक्का तैमूर के वंशजों के शासन-काल में प्रचलित सोने के सिक्कों के मूक़ाबले में पूरा एक दंग ज्यादा भारी था। [बाबूर, प ३९.]

Asliyatda matn ostida “bir dang-oltidan bir demakdir. Temuriylar tangasining vazni 4,6 gramm bo‘lsa, Shayboniyxonning tangasi 5,2 gramm bo‘lgan”. Tarjimada ham “dang” so‘zi transliteratsiya qilinib, quyidagi izoh keltirilgan. दंग अथवा बीर दंग

सोने के तौल की इकाई। प्रचलित स्वर्ण-सिक्के का वज़न 4.6 ग्राम था। शैबानी ने उसे बढ़ाकर 5.2 ग्राम कर दिया था। “Dang” so‘ziga berilgan ushbu izoh o‘rinlidir.

Pul birliklari

Charm hamyonidan **bitta oltin** olib, bo‘sag‘a oldiga tashladi [Y.T.:46].

उसने चमड़े की थैली से एक अशरफ़ी निकालकर देहलीज़ पर फेंक दी। [बाबूर, प ५३]

Oltin–oltin metalidan zarb qilingan pul. Tarjimada oltin ашарфӣ (ashrafi)so‘zi bilan ifodalanilgan. ашарфӣ¹ hindiy tiliga fors tilidan o‘zlashgan so‘z bo‘lib, “oltin tanga” ma‘nosini bildiradi. ашарфӣ oltin tanga so‘ziga ayni ekvivalent bo‘la oladi.

Katta cho‘girma kiygan bir yigit charm hamyonidan **uch-to‘rtta kumush tanga** olib, bazzozga uzatdi [Y.T.:393].

लम्बी-सी झबरी टोपी लगाये हुए सिपाही ने चमड़े के बटुए मेंसे तीन-चार अशरफियां निकालकर दूर से घुमाकर दिखायीं। [बाबूर, प ३९२]

Ushbu jumlada esa “kumush tanga” ham ашарфӣ tarzida tarjima qilingan. Ammo ашарфӣ “oltin tanga “bo‘lganligi sababli kumush tanga so‘zini hindiy tilida mavjud bo‘lgan स्वर्ण-सिक्के (svarn sikke) tarzida ifodalash mumkun edi. स्वर्ण-सिक्के aynan “kumush tanga” ma‘nosini ifodalaydi.

Asarda biron buyumning, narsaning qiymatini anglatadigan yoki voqealar rivojiga bog‘liq holda muallif bayonida milliy ruhni ifodalab kelgan pul birliklarini tarjimada berishning birdan -bir to‘g‘ri yo‘li transliteratsiyadir. Chunki asliyatda qo‘llanilgan tarixiy pul birliklari hududiy jihatdan ancha uzoqda joylashgan, tarixan turli rivojlangan, turmushning moddiy va ma‘naviy taraqqiyoti xususiyatlari jihatidan keskin farq qilgan boshqa bir xalq tilida aynan muqobili yoki o‘xshashi bo‘lmasligi mumkin. Ammo asardagi davr ruhi, voqealar rivoji o‘sha pul birligini talab etadi. Bunda bir xalq pul birligi bilan berib bo‘lmaydi. Bu hol tarixiy asardagi muayyan xalqlarning tarixiy-milliy pul birliklari tarjimasi uchun ham xosdir².

Tarixiy asarlarda qo‘llanilgan o‘lchov birliklarini tarjima qilishda mutarjim uning nozik jihatlarini ilg‘ay olishi kerak bo‘ladi. Chunki bunday o‘lchov birliklari mazkur xalq tarixiy taraqqiyotining mahsuli bo‘lib, tarixiy-milliy xususiyatlarni o‘zida mujassamlashtirishi bilan xarakterlidir.

Xulosa. Istorizm va arxaizmlar tarixiy asar tilining bezagi hisoblanadi. Bunday so‘zlar tarixiy davr koloritini to‘liq tasavvur etishga ko‘maklashadi. Tabiiyki, tarjimada bunday so‘zlar tarjimonga katta mashaqqatlar tug‘diradi. Hind tarjimoni

¹ Хинди-русский словарь. В двух томах, 1-том. / А.С Бархударов, В.М Бескровный и др. Под ред. В.М Бескровный. – М.: Советская энциклопедия, 1972. – С.354.

² Исокова Ш.Бадий таржимада миллийлик ва тарихийликнинг акс этирилиши. (Ойбекнинг “Навой” романининг французча таржимаси мисолида): филол. фан. номз.дисс... – Тошкент: ЎзМУ, 2004. – Б. 92.

bunday asar tarjimasida soʻzma-soʻz tarjima, fonetiik tarjima, erkin tarjima, zamonaviylashtirish, tarixiylik prinsiplaridan kelib chiqib, ushbu ikki asarning hindcha tarjimasida ancha muvaffaqiyatlarga erishgan. Ayniqsa, oʻlchov birliklari tarjimasida bu narsa yaqqol koʻzga tashlangan.

Tadqiqot natijalaridan maʼlum boʻldiki, tarixiy soʻzlar tarjimasi yuzaki qaraganda alohida lisoniy muammo boʻlib koʻrinsa-da, tarixiy asarni zamonaviy tilga tarjima qilish jarayonida u hal qiluvchi unsur hisoblanib, tarjima sifatini belgilashda muhim omilga aylanadi. Tadqiqot davomida O.Yoqubovning “Ulugʻbek xazinasi”, Pirimqul Qodirovning “Yulduzli tunlar” romanlari hindiy tiliga tarjimasida oʻlchov birliklarning aks ettirilishi oʻzbek tilidagi asliyat bilan qiyosiy tahlil etildi.

Romandagi tarixiy-milliy oʻlchov birliklarini oʻgirishda mutarjim ularning asarda qoʻllanilgan oʻrniga qarab quyidagi usullardan foydalangan:

1. Translliteratsiya usuli.
2. Funksional oʻxshash varianti.
3. Xolis ifoda usuli.

Umuman olganda, asliyatdagi tarixiy-milliy oʻlchov birliklarini oʻz tillariga oʻgirish tarjimonlar uchun murakkab jumboqlardan biri sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Хинди-русский словарь. В двух томах, 1-том. / А.С Бархударов, В.М Бескровный и др. Под ред. В.М Бескровный. – М.: Советская энциклопедия, 1972 – 912 с.
2. Хинди-русский словарь. В двух томах, 2-том. / А.С Бархударов, В.М Бескровный и др. Под ред. В.М Бескровный. – М.: Советская энциклопедия, 1972. – 912 с.
3. Inglizcha-oʻzbekcha lugʻat. / U. Isoqovqa, M. Rahimov va bosh. N. Bozorova tahriri ostida. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2008 – B. 321.
4. Исокова Ш. Бадий таржимада миллийлик ва тарихийликнинг акс этирилиши. (Ойбекнинг “Навойи” романининг французча таржимаси мисолида): филол. фан. номз.дисс... – Тошкент: ЎзМУ, 2004. – 135 б.
5. Левый.И. Искусство перевода. – М.: “Прогресс”. 1974. – 134 стр.
6. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик 4-жилд. – Тошкент: Ўзб.Мил.Энц. 2006. – 618 б.
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 1-жилд. / С.Ф Ақобиров, Т.А. Алиқулов, З.М Маъруфов ва бош. М. Маъруфов таҳрири остида – М.: Рус тили, 1981. – 632 б.
8. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2-жилд. / С.Ф Ақобиров, Т.А. Алиқулов, З.М Маъруфов ва бош. М. Маъруфов таҳрири остида – М.: Рус тили, 1981. – 603 б.
9. Ўрмонова Н. Таржимада тарихий-архаик лексикани акс эттириш принциплари ва таржима аниқлиги. (Ўзбек классик адабиётидан француз тилига қилинган таржималар таҳлили асосида) филол. фан. номз. дисс... – Тошкент: ЎзМУ, 2008. – 142 б.

10. सुधीरकुमारमाथुर, उलूगबेककीधरोहर, रादुगाप्रकाशन, ताशक़न्द १९८३ – 366 प

11. सुधीरकुमारमाथुर, बाबूर, रादुगाप्रकाशन, मास्को १९८८– 556 प

KOREYS VA O'ZBEK LINGVOMADANIYATIDA XAYRLASHISH NUTQ AKTINING IFODALANISHI

GULCHEXRA YUSUPOVA

Dotsent v.b., PhD, TDSHU

Annotatsiya. Muomalaning turli formalari milliy o'ziga xoslikka egaligi uchun chet tilida gapirilganda, faqat tilning o'ziga xos an'anaviy xususiyatlari – fonetik, leksik, grammatik jihatlarini to'g'ri talqin qilish bilan chegaralanmay, shu xalq uchun milliy nutq odatini ham bilish kerak. Muomala jarayoni nutqning mazmuni bilan chegaralanmaydi, ba'zan informatsiyaning juda ko'p qismi suhbatdoshlarning milliy odatlariga xos bo'lgan paralingvistik vositalar, shuningdek, milliy-maishiy aloqa vositalari bilan beriladi. Bu tildan tashqari bo'lgan vositalar shu millatga sezilmaydi, ular hatto boshqa chet tilida gaplashganda ham o'z tiliga mansub mana shu vositalarni beixtiyor tarzda qo'llaydilar. Ma'lum millatga tegishli me'yorning buzilishi tez ko'zga tashlanib, ancha noqulaylik ham tug'dirishi mumkin. Mazkur maqolada bugungi koreys va o'zbek lingvomadaniyatida xayrlashish nutq aktining ifodalanishi, farqliklari, o'xshash tomonlari kabi masalalarni yoritish ko'zda tutilgan. Koreys va o'zbek tillaridagi nutqiy etiket birliklarining qurilish modeliga tavsif berilib, muloqot jarayonidagi sermahsul qoliplar aniqlangan, ulardagi universal, unikal, hamda differentsiallar ochib berilgan; verbal va nonverbal muloqotdagi xayrlashish vaziyatiga ijtimoiy omillarning ta'siri masalasi baholanib, bunda ko'zlangan kommunikativ maqsadga erishishda muloqot zamon, joyi, muhiti, suhbatdoshning yoshi, mavqeyi hamda gender kabi omillarning muhimligi isbotlangan; koreys va o'zbek muloqot jarayonida nutqiy etiket birliklarining qo'llanish darajasi urf-odat, madaniyat va milliy-me'yoriy mezonlar asosida ochib berilib, har bir ijtimoiy guruhning o'ziga xos me'yoriy nutqiy etiket birliklaridan foydalanishi aniqlangan; koreys va o'zbek nutqiy etiketi jamiyatdagi iyerarxik munosabatlarga, katta-kichiklik sharti va axloqiy mezonlarga asoslanishiga doir xulosalarga kelingan.

Kalit so'zlar: muomala, nutq, odob-axloq, etiket, qoida, madaniyat, qolip, munosabat.

Аннотация. Различные формы общения, обладая национальной специфичностью, требуют не только правильного понимания традиционных особенностей языка – фонетических, лексических и грамматических аспектов, но и знания национальных речевых обычаев данного народа, когда речь идет на иностранном языке. Процесс общения не ограничивается только содержанием речи; зачастую значительная часть информации передается с помощью паралингвистических средств, свойственных национальным обычаям собеседников, а также средствами повседневной коммуникации. Эти средства, не относящиеся к языку, незаметны для представителя

данной нации, и даже при общении на другом иностранном языке они невольно используют эти средства, характерные для их языка. Нарушение нормы, присущей определенному народу, быстро становится заметным и может вызвать значительные неудобства. В данной статье рассматривается выражение акта прощания в современной корейской и узбекской лингвокультуре, их различия и сходства. В статье рассматривается модель построения речевых этикетных единиц в корейском и узбекском языках. Описание включает определение продуктивных шаблонов в процессе общения, выделение универсальность, уникальность и дифференция в этих шаблонах. Оценен социальный фактор влияния на ситуацию прощания в вербальном и невербальном общении. Доказано, что для достижения коммуникативной цели важную роль играют такие факторы, как время, место, среда общения, возраст, статус и гендер собеседника. Проанализирован уровень применения речевых этикетных единиц в корейском и узбекском общении на основе традиций, культуры и национальных нормативных критериев, выявлено, что каждая социальная группа использует свои специфические нормативные речевые этикетные единицы. Сделаны выводы о том, что корейский и узбекский речевой этикет основаны на иерархических отношениях в обществе, условиях старшинства и моральных нормах.

Ключевые слова: общение, речь, этикет, норма, культура, шаблон, отношение.

Annotation. The different forms of communication, due to their national specificity, are not limited to the correct interpretation of the language's inherent traditional characteristics – phonetic, lexical, and grammatical aspects – when spoken in a foreign language. One must also understand the national speech customs of the people. The communication process is not limited to the content of speech; sometimes a large portion of the information is conveyed through paralinguistic means, which are specific to the national customs of the interlocutors, as well as national everyday communication tools. These non-verbal means are not perceived as foreign to the people, and they even use these tools subconsciously when speaking in another foreign language. A violation of the norms specific to a certain nation can quickly become noticeable and cause considerable discomfort. This article aims to highlight the expression of the act of farewells in contemporary Korean and Uzbek linguoculture, addressing their differences, similarities, and related issues. The article examines the model of constructing speech etiquette units in the Korean and Uzbek languages. The description includes the definition of productive patterns in communication, highlighting their universality, uniqueness, and differentiation. The social factor influencing the situation of farewells in verbal and non-verbal communication is evaluated. It is proven that achieving a communicative goal is significantly influenced by factors such as time, place, communication environment, age, status, and gender of the interlocutor. The level of application of speech etiquette units in Korean and Uzbek communication, based on traditions, culture, and national normative criteria, is analyzed. It is found that each social group uses its specific normative speech etiquette units. The conclusions indicate that Korean and Uzbek speech etiquette are based on hierarchical relationships in society, seniority conditions, and moral norms.

Keywords: communication, speech, etiquette, manners, rule, culture, stereotype, relationship.

Kirish. Nutq aktlari universal etiketning muhim tarkibiy qismlari sanaladi. Ma'lumki, "etiket – axloqiy madaniyatda yaqqol ko'zga tashlanadigan munosabatlarning ko'rinishlaridan biri (Yusupova, 2022, b. 290). Nutqiy etiket bu – til harakatlarini bajarishda odob-axloq qoidalariga rioya qilish, lekin til harakatining samaradorligini maksimal darajada saqlab qolishdir. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, maqsad – nutq me'yori va vaziyatiga mos keladigan holda adresat va adresantning ham qulaylikni his qilishidir (National Language Textbook Compilation Committee (Ed.), 1997, p. 247). Shuningdek, nutqiy etiket ham madaniy universal, ham madaniy individual xususiyatlarga ega. Bir lisoniy hamjamiyat ega bo'lgan madaniy individual nutqiy etiket qoidalarini tushunish bu tilni egallashning eng muhim qismlaridan biridir (Kim Seonghwan, 2002, p.16).

Ko'rinadiki, koreys tilshunosligida nutqiy etiket tushunchasi odamlar o'rtasida do'stona munosabatlarni shakllantirish va saqlash uchun kundalik hayotda suhbatdosh bilan xushmuomala bo'lish va vaziyatga mos ravishda to'g'ri ifodalarni tanlab qo'llashni anglatadi. Ular orasida nutqiy etiketning vazifasi odamlar til orqali ijtimoiy munosabatlar o'rnatishi va boshqa odob-axloq qoidalarining asosi bo'lishi e'tiborga sazovordir.

Nutqiy etiket formulalari nutqni yaratish jarayonida so'zlovchi tomonidan hosil qilinmaydi, balki u tomonidan tayyor qoliqlar sifatida qayta yaratiladi. Shuning uchun ham tilshunoslikda nutqiy etiket birliklari "nutqiy etiket qoliqlari", "turg'un muloqot qoliqlari", "nutq andozalari", "bog'langan ifodalar", "qolip iboralar", "nutq klishelari" va h.k. deb ham ataladi.

TADQIQOT USULLARI. Maqolada tavsiflash, qiyoslash metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning obyekti sifatida nutqiy etiket birliklari ishtirok etgan koreys va o'zbek tillaridagi badiiy asarlar va turli ijtimoiy guruh vakillarining jonli nutqi tanlangan.

Natijalar. Kishilar muayyan tilda muloqot qilar ekan, ularning milliy xarakteri, mentaliteti, yashash tarzi, urf-odat va an'analari asosida har bir xalqning o'ziga xos nutqiy etiket qoliqlari yuzaga keladi. Ko'rinadiki, nutqiy etiket qoliqlarining shakllanish jarayoni ijtimoiy, madaniy omillarga bog'liq bo'lgani uchun ham har qanday millatning nutqiy faoliyati boshqa millat vakilining nutqiy faoliyati bilan o'zaro qiyoslab o'rganilganda, ulardagi xarakterli belgilar to'laligicha namoyon bo'ladi. Shu bois ham mazkur tadqiqotimizda koreys va o'zbek nutqiy etiketlarini o'zaro qiyoslab, ulardagi umumiy va o'ziga xos, farqli jihatlarni ko'rsatish maqsad qilib olingan.

Muhokama. Aksariyat tadqiqotchilarning fikricha, "salomlashish va xayrlashish odati ijtimoiy hayotdagi tartib-qoidalar barqarorligi, kishilar o'rtasidagi yaxshi munosabatlarni saqlab qolishga va ularni mustahkamlashga qaratilgan ijtimoiy xatti-harakatlardir. Umumiy yoki muayyan vaziyatda uchrashganda yoki xayrlashayotganda do'stona munosabatlarni saqlab qolish maqsadida

xushmuomalalikni ifodalovchi maxsus soʻzlar aytiladi” (Park Youngsoon, 2003, p.13–14).

Nutqiy odatning har qaysi vaziyatida maʼlum millat urf-odatlarini, tiliga mansub boʻlgan maxsus turgʻun formulalar xizmat qiladi, bu aloqa vositasi hisoblanadi. Jumladan, oʻzbeklarda “Xayrlashuv” vaziyatida “Xayr”, “Boʻpti”, “Yaxshi qoling” /joʻnovchi/, “Yaxshi boring” /kuzatuvchi/, “...ga salom ayting” kabi birliklar bilan birga, diniy eʼtiqodlar natijasida “Xudoga topshirdim” tarzida maxsus jumlar ham yuzaga kelgan (Iskandarova, 1993, b. 40-41).

Koreys xalqi xayrlashayotganda, odatda, 안녕하세요 [annyeonghi gaseyo] “Yaxshi boring” deb xayrlashadi, lekin quyida berilgan iboralar *boʻsh nutq etiketi ifodasi* (빈말 인사 표현 [binmal insa pyohyeon]) boʻlib, u suhbatdosh bilan keyinroq koʻrishish istagini bildiradi. Jumladan, 나중에 (다음에) 뵈겠습니다 [najunge (daeume) boepgetseumnida] “Keyinroq koʻrishamiz”; 나중에 전화할게 [najunge jeonhwahalge] / 다음에 연락드릴게요 [daeume yeollakdeurilgeyo] “Keyinroq qoʻngʻiroq qilaman”; 나중에 밥 한번 먹자 [najunge bap hanbeon meokja] “Keyinroq bir ovqatlanaylik” / 나중에 술 한 잔 하자 [najunge sul han jan haja] “Keyinroq bir ryumkadan ichaylik” kabi iboralar tez-tez qoʻshimcha qilinadi. Bunday xushmuomalalikni bildiruvchi iboralar, albatta, suhbatdosh bilan keyinroq bogʻlanish yoki ovqatlanish uchun emas, balki yaqinlikni ifodalash uchun ishlatiladigan boʻsh nutq etiketi ifodalidir (Moon Geumhyeon, 2009, p. 4).

“Xayrlashish” vaziyatida makon omili muhim ahamiyat kasb etadi. Xayrlashishni makon omiliga koʻra quyidagi turlarga ajratish mumkin:

1) turli uchrashuv, mehmondorchilik va h.k.larda xayrlashish; 2) ish joyida xayrlashish; 3) uyda oila aʼzolari bilan xayrlashish; 4) restoran, kafeda xayrlashish; 5) koʻchada xayrlashish; 6) kasalxona yoki kasal ziyoratida xayrlashish; 7) yoʻl, safar oldidan xayrlashish.

1. Turli uchrashuv, mehmondorchilik va h.k. larda xayrlashish. Koreys va oʻzbek madaniyatlarida turli uchrashuvlar, marosimlar, mehmondorchilik, uyga mehmon kelganda va hokazo vaziyatlarda oʻziga xos xayrlashish iboralaridan foydalaniladi. Koreys muloqotining “Xayrlashish” vaziyatida ham xuddi “Salomlashish” vaziyatida qoʻllaniladigan 안녕 [annyeong] (tinchlik va osoyishtalik) soʻzidan hosil qilingan 안녕하세요 가십시오 [annyeonghi gasipsio], 안녕히 가세요 [annyeonghi gaseyo] “Yaxshi boring” birikmalaridan, shuningdek, 안녕 [annyeong] “Xayr” soʻzining oʻzidan ham foydalaniladi.

Koreys nutqiy etiketida standart va rasmiy vaziyatlarda xayrlashishning 안녕히 가세요 [annyeonghi gaseyo] qolipidan, yanada rasmiyroq vaziyatlarda esa hurmat darajasi yuqori boʻlgan 안녕히 가십시오 [annyeonghi gasipsio] qolipidan foydalaniladi. 안녕히 가십시오 [annyeonghi gasipsio] hurmat-eʼtiborga sazovor, yoshi ulugʻ, mansabi yuqori shaxslarga nisbatan qoʻllaniladi. Umuman, har ikkala

ibora ham, odatda, kuzatuvchining nutqida ishlatiladi. Jo‘novchi shaxs esa ularga javoban 안녕히 계세요 [annyeonghi gyeseyo] va 안녕히 계십시오 [annyeonghi gyesipsio] iboralarini qo‘llaydi. Misollarga e‘tibor qaratamiz:

그런 속삭임속에서, 나는 밖으로 나오면서 은근히 한마디를 기다리고 있었다. 그러나 결국 “안녕히 가십시오”는 나오지 않고 말았다. 그것이 서울과의 차이점이었다 (Kim Seungok, 1964, p.4).

Shunday shivir-shivirlar orasida men tashqariga chiqqanimda jimgina bir so‘z kutdim. Biroq, oxirida bir og‘iz “Yaxshi boring” ham deyishmadi. Bu yerning Seuldan farqi shu edi.

O‘zbek muloqotida, odatda, kuzatayotgan shaxs jo‘nayotgan kishiga yoki mehmonga “Xayr”, “Xayr, yaxshi boring”, “Yaxshi boring”, “Mayli, yaxshi yetib oling” va h.k. iboralarni qo‘llab xayrlashadi. Bunga javoban jo‘novchi shaxs “Xayr”, “Yaxshi qoling”, “Mayli, yaxshi qoling” deb xayrlashadi. Masalan:

Sanobar ularni eshikkacha kuzatadi. Katta sovchi chiqadi, kichik sovchi Sanobarga shubha bilan qaraydi.

SANOBAR: – **Xayr, yaxshi boringlar** (A‘zam, 2010, b. 191).

Aytganlar bilan birga, “Xayrlashish” vaziyatida to‘satdan, birdaniga vidolashib ketib qolish hurmatsizlik hisoblanadi. Shuning uchun bunday vaziyatlarda manzirat qilinib, “bo‘sh nutq etiketi ifodalari”dan, ya‘ni “xayrlashuv kalitlari”dan foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Koreys nutqiy etiketida, ayniqsa, mehmondorchilikdan so‘ng 초대해줘서 고마워요 [chodaehaejwoseo gomawoyo] “Taklif qilganingiz uchun rahmat”; 환상적인 파티였어요, 고마워요 [hwansangjeogin patieosseoyo, gomawoyo] “Ajoyib o‘tirish uchun rahmat”; 오늘 정말 즐거웠어요 [oneul jeongmal jeulgeowosseoyo] “Bugun haqiqatan yaxshi o‘tirdik”; 저는 지금 가는게 좋겠어요 [jeoneun jigeum ganeunge jokesseoyo] “Men endi ketsam yaxshi bo‘lardi”; 지금 가야 해요 [jigeum gayahaeyo] “Men endi ketishim kerak”; 너무 늦어서 가야 할 것 같아요 [neomu neujeoseo gayahalgeot gatayo] “Juda kech bo‘lib qoldi, endi men ham boray”; 또 올게요 [tto olgeyo] “Yana kelaman” singari manzirat iboralarining qo‘llanilishi ko‘p kuzatiladi.

“리안, 나는 가야 해요.” 고사 지내듯 그릇 앞에 무릎 꿇고 앉은 가람이 천천히 일어섰다 (Eun Hwa-seong, 2022, p.133). [“Rian, naneun gaya haeyo.” Gosa jinaedeut geureut ape mureup kkulko anjeun garami cheoncheonhi ireoseotda.]

–Rian, **endi men boray.**

Idish-tovoq oldida duo qilayotgandek tiz cho‘kib o‘tirgan Garam sekin o‘rnidan turdi.

Shuni alohida qayd etish joizki, Koreyada ish, tadbir, uchrashuv, mehmondorchilik va h.k. larda yosh jihatdan kichik bo‘lganlarning katta yoshli kishilardan oldinroq ketishi nojoiz hisoblanadi (masalan, xodimlar, albatta, rahbarning ketishini kutishlari va shundan keyingina ish joyini tark etishlari mumkin). Ammo ketish

zarurati bo'lgan vaziyatlarda 먼저 가겠습니다 [meonjeo gagetseumnida]; 먼저 갈게요 / 가볼게요 [meonjeo galgeyo/ gabolgeyo]; 먼저 갈게 [meonjeo galge] kabi iboralar ishlatiladi. Mazkur xayrlashuv iborasini so'zma-so'z "Men [sizdan] oldinroq ketaman" tarzida tarjima qilish mumkin. G'arb madaniyati vakillari uchun mutlaqo tushunarsiz bo'lgan ushbu ibora aksariyat hollarda "Men birinchi bo'lib ketaman" yoki "Birinchi men ketaman" shaklida noto'g'ri tarjima qilinadi. Qayd etilgan xayrlashuv shaklini o'zbek tiliga: "Aybga buyurmaysiz, ketishim kerak bo'lib qoldi" yoki "Mayli endi men boray" tarzida o'g'irish maqsadga muvofiq bo'ladi. Shuningdek, koreys muloqotida yuqoridagi holatlarda 먼저 실례합니다 [meonjeo sillyehamnida] shaklidan ham foydalanish mumkin. Misollarga e'tibor qarating:

“헉, 벌써 30 분이 넘었네. 농도 확인해야 하는데..... 저 먼저 가볼게요!” (Eun Hwa-seong, 2022, p.176). [“Heok, beolsseo 30 buni neomeonne. Nongdo hwaginhaeya haneunde..... Jeo meonjeo gabolgeyo!”]

– “Voy, birpasda 30 daqiqadan oshib ketibdi. Men konsentratsiyani tekshirishim kerak Mayli, **endi men boray**.”

O'zbek tilida ham “suhbatni birdan yakunlash, cho'rt kesish, to'satdan xayrlashish hurmatsizlik sanaladi. Shuning uchun suhbat yakuniga ishora sifatida “xayrlashuv kalitlari”dan foydalaniladi. O'zbek tilida “Uchrashganimiz yaxshi bo'ldi”, “Sizni ko'rib xursand bo'ldim”, “Gaplashib maza qildim” kabi jumlar esa suhbatni chiroyli yakunlashning boshlang'ich qismi bo'lib xizmat qiladi” (Turdiyeva, 2020. B.67,69). Shuningdek, o'zbek muloqotida ham mehmondorchilikdan so'ng, albatta, “Taklif qilganingiz uchun rahmat”, “Mehmondorchilik uchun katta rahmat”, “Juda yaxshi o'tirdik”, “Biznikiga ham boringlar”, “Mayli, menga ruxsat”, “Kutamiz” va h.k. deb mulozamat ko'rsatiladi. Misollarni qiyoslang:

– **Mayli menga ruxsat, mehmondorchilik uchun rahmat.**

Oygul Noila bilan xayrlashib, mahalla noziri G'ayrat aka bilan gaplashish niyatida mahalla guzaridagi militsiya tayanch punktiga yo'l oldi (Anorboyeva, 2012, b.41).

2. Ish joyida xayrlashish. Koreys nutqiy etiketida ish joylarida xodimlar orasida turli xayrlashish qoliplaridan keng foydalaniladi. Ish kuni tugaganda, odatda, hamkasblar bir-birlari bilan 안녕하세요 가십시오 [annyeonghi gasipsio] “Yaxshi boring” deb xayrlashishadi. Masalan:

차장은 기분이 좋다고 한다. 나는 기분 나쁘다. 자고 싶다. 곧바로 길가에 쓰러질 듯 피곤하다. “저는 집에 갑니다. 안녕하세요 가십시오.” (Yoon Ji-o, 2018, p. 9). [Chajangeun gibuni jotago handa. Naneun gibun nappeuda. Jago sipda. Gotbaro gilgae sseureojil deut pigeonhada. “Jeoneun jibe gamnida. Annyeonghi gasipsio.”]

Boshliq o'rinbosarimizning kayfiyati yaxshi edi. Mening esa kayfiyatim unchalik emas. Uygim kelyapti. To'g'ri yo'lda yiqiladigandek charchaganman.

– Men uyga ketyapman. **Yaxshi boring.**

Ishdan vaqtliroq chiqib ketayotgan kishi hamkasblariga 내일 뵈겠습니다 [naeil boepgetseumnida] “Ertaga ko‘rishamiz”/ “Ertagacha”; 먼저 가겠습니다/ 가보겠습니다/ 들어가 보겠습니다 [meonjeo gagetseumnida/ gabogetseumnida/ deureoga bogetseumnida] “Oldinroq boray”/ “Bo‘pti ketdim”; 먼저 실례하겠습니다 [meonjeo sillyehagetseumnida] “Uzr so‘rayman”/ “Uzr, ketishim kerak” deb xayrlashadi. 먼저 [meonjeo] “oldin, oldinroq avval” so‘zini o‘z ichiga olgan mazkur ifodalar to‘g‘ridan -to‘g‘ri uzr, kechirimni ifodalamaydi. 먼저 실례하겠습니다 [meonjeo sillyehagetseumnida] “Uzr so‘rayman” qolipi ish kuni tugamasdan ishdan erta chiqib ketilgandagina qo‘llaniladi. Bugungi kunda mazkur ifodani tez-tez uchratish mumkin bo‘lsa-da, u ilgari iste’molda bo‘lmagan:

“...걱정해 주셔서 감사합니다. 그럼 먼저 가보겠습니다.” 뒷머리를 굽적이던 담당자가 꾸벅 인사를 건네고서 재빠르게 사무실로 몸을 숨겼다 (Eun Hwa-seong, 2022, p.74). [“.....Geokjeonghae jusyeoseo gamsahamnida. Geureom meonjeo gabogetseumnida.” Dwinmeorireul geuljeogideon damdangjaga kkubeok insareul geonnegoseo jaeppeureuge samusillo momeul sumgyeotda.]

– “G‘amxo‘rligingiz uchun rahmat. **Mayli, men ketdim**”. Boshini qashib turgan mas‘ul xodim bosh irg‘ab, idoraga shoshilinch kirib ketdi.

Zamonaviy koreys odob-axloq qoidalarida “Xayrlashish” vaziyatida 내일 뵈겠습니다! [naeil boepgetseumnida!] “Ertaga ko‘rishamiz!” shakli ham eng keng tarqalgan vidolashish qoliplaridan biri hisoblanadi. Bu hurmat darajasi eng yuqori bo‘lgan shakldir. Hurmat darajasi mavjud bo‘lgan, lekin do‘stonalik munosabati kamroq vaziyatlarda 내일 뵈시다! [naeil bopsida!] “Ertaga ko‘rishamiz!” qolipidan istifoda etiladi. Do‘stona vaziyatlarda esa hurmat darajasi saqlangan 내일 봐요!/ 봐어요! [naeilbwayo!/ boeeyoyo!] “Ertaga ko‘rishguncha!” shakli qo‘llaniladi. Shuningdek, norasmiy vaziyatlarda do‘stlar orasida 내일 봐! [naeilbwa!] “Ertaga ko‘rishamiz!” qolipi ishlatiladi. Misol:

깨끗하게 비운 커피 잔을 내게 돌려주면서, ‘안녕히 계세요’나 ‘고마워요’가 아니라, “내일 봐어요.”라고 하면서 (Cheon, Seon-ran, 2020, p.296). [Kkaekkeuthage biun keopi jan eul naege dollyeojumyeonse, ‘annyeonghi gyeseyo’na ‘gomawoyo’ga anira, “naeil boeeyoyo.”rago hamyeonse.]

So‘nggi qultimgacha ichilgan kofe chashkasini menga uzatganicha, xayrlashish yoki rahmat aytish o‘rniga **ertaga ko‘rishguncha**, deya yo‘liga ravona bo‘ldi.

Yuqorida qayd etilganlar bilan birga, hamkasblar, chunonchi, quyi lavozimdagi xodimlar, yaqin munosabatdagi kishilar, do‘stlar, o‘rtoqlar orasida ketayotgan shaxsga nisbatan hurmat darajasi neytral bo‘lgan 잘 가요! [jal gayo!] “Yaxshi boring!” iborasi tez-tez qo‘llaniladi. Shuningdek, kattalar kichiklarga, do‘stlar, o‘rtoqlar bir-biriga hurmat darajasi mavjud bo‘lmagan 잘 가! [jal ga!] “Yaxshi bor!” yoki 안녕! [annyeong] “Xayr” ifodalaridan foydalanishlari mumkin. Bu o‘rinda 잘

가! [jal ga!] “Yaxshi bor”ga 잘 있어! [jal isseo!] “Yaxshi qol!” yoki 안녕! [annyeong]ga aynan 안녕! [annyeong] “Xayr!” deb javob qaytarish mumkin. Biroq shuni ham ta’kidlash joizki, o’zidan kattalar, yuqori lavozimdagi xodimlarga nisbatan 잘 가요! [jal gayo!] “Yaxshi boring!”, 잘 가! [jal ga!] “Yaxshi bor!” yoki 안녕! [annyeong] “Xayr!” qoliplarini qo’llash mumkin emas.

O’zbek muloqotida ish joylaridagi hamkasblar, odatda, o’zaro bir-birlari “Xayr, ertagacha!”, “Mayli, men ketdim”, “Bo’pti, men ketdim”, “Yaxshi qolinglar!” deb xayrlashishadi:

– *Sizning-chi? Sizning oilangiz yo’qmi? – savol nazari bilan ayolning ko’zlariga qaradi Behruz.*

– *Men shaxsiy savollarni yoqtirmayman, Behruz Shuhratovich, endi esa xayr, ertagacha – deya xonadan chiqib ketdi ayol.*

Har ikkala madaniyatda ish haftasining oxirida, odatda, hamkasblar bir-birlari bilan 즐거운 주말 보내세요! [jeulgeoun jumal bonaeseyo!] “*Dam olish kunlaringiz maroqli o’tsin!*”, “*Dam olish kunlarini yaxshi o’tkazing!*”// “*Dam olish kunlaringiz yaxshi o’tsin!*”, “*Yaxshi dam oling*” // “*Yaxshi dam olinglar*” kabi iboralardan foydalanib xayrlashishadi. Masalan:

“팀장님, 뭐 하세요?”

“아뇨. 그냥 문자 좀 확인하고 있었어요. 즐거운 주말 보내세요.”

“네. 팀장님도 즐거운 주말 보내세요.” [“Timjangnim, mwo haseyo?” “Anyo. Geunyang munja jom hwaginhago isseosseoyo. Jeulgeoun jumal bonaeseyo.” “Ne. Timjangnimdo jeulgeoun jumal bonaeseyo.”]

– *Guruh sardori, bandmisiz?*

– *Yo’q. Smslarni tekshirayotagn edim. Dam olish kunlarini yaxshi o’tkazing!*

– *Rahmat. Siz ham dam olish kunlarini yaxshi o’tkazing!*

3. Uyda oila a’zolari bilan xayrlashish. Koreys nutqiy etiketida uydan chiqayotgan kishi: 다녀오겠습니다 [danyeoogetseumnida] “*Borib kelaman*” deydi. Uni kuzatayotgan kishi esa: 잘 다녀오너라 [jal danyeooneora] “*Yaxshi borib kel*” deb javob qaytaradi. Suhbat vaziyatiga ko’ra, hurmat darajasi o’zgarib turadi: 다녀오리다 [danyeo orida], 다녀오겠소 [danyeoogetso], 다녀오다 [danyeooda], 다녀올게 [dinyeoolge]. Jumladan:

“로이랑 저는 일이 생겨서 지금 가 봐야 합니다.”

“.....예, 다녀와요.” (Eun Hwa-seong, 2022, p. 118) [“Roirang jeoneun iri saenggyeoseo jigeum gabwaya hamnida.” “.....ye, danyewayo.”]

– *Ro bilan mening ishim chiqib qolgani uchun borishimiz kerak.*

–*Ha, yaxshi borib keling.*

O’zbek an’analari uydan chiqayotgan kishi: “Mayli, men ketdim”, “Bo’pti, ketdim” deb, uni kuzatayotgan shaxs esa: “Yaxshi borib keling”, “Yaxshi ishlab

keling”, “Eson-omon borib keling”, “Kuningiz xayrli o‘tsin” kabi iboralarini ishlatadi. Misollarga e‘tibor qarating:

– *Nima qilayin, bonu, ishimga ketaveraymi? Uning ko‘nglidagini sezgandek so‘radi er.*

– **Yaxshi borib keling, hojim**, – *xiyol parishonhol javob qildi uy bekasi (Qahhor, 2001, b. 45).*

Koreys nutqiy muloqotida kechki payt oila a‘zolariga, xususan, keksalar, yoshi kattalarga 안녕하세요 주무십시오 [annyeonghi jumusipsio] // 안녕하세요 주무세요 [annyeonghi jumuseyo] “Yaxshi yotib turing”, (“Xayrli tun!”), kichiklarga 잘 자 [jal ja] (So‘zma-so‘z: “Yaxshi uxla”) “Yaxshi yotib tur” deb xayrli tun tilaklari bildiriladi. O‘zbek oilalarida ham shunga o‘xshash “Yaxshi dam oling”, “Yaxshi yotib turing”, “Xayrli tun!”, “Yaxshi tushlar ko‘ring” va h.k. ifodalar aytiladi.

Bu o‘rinda shuni ham ta’kidlash kerakki, Koreya va O‘zbekistonning kechki teleko‘rsatuvlari, internet tarmog‘idagi turli saytlar, telegram va facebook kanallarida ham 안녕하세요 주무십시오 [annyeonghi jumusipsio] “Xayrli tun!” yoki 좋은 밤 되시기 바랍니다 [joeun bam doesigi baramnida] “Tuningiz osoyishta o‘tsin!”, “Yaxshi dam olinglar” iboralaridan keng istifoda etiladi:

Xayrli tun sevimli gruppadosh do‘stlarim. Tuningiz osuda va tinch o‘tsin!
Yaxshi dam olinglar!

4. Restoran, kafeda xayrlashish. Koreys nutqiy etiketida restoran yoki kafega taklif qilgan kishi taom olib ikrom qiladi. Mehmon qilgan kishiga suhbatdoshi 잘 먹었습니다// 잘 먹었어요 [jal meogeotseumnida/ jal meogeosseoyo] (So‘zma-so‘z tarjimasida “Yaxshi yedim// ovqatlandim”) “Mehmon qilganingiz uchun rahmat” deb minnatdorchilik bildirib xayrlashadi. “Xayrlashish” vaziyatida yana 나중에 다시 만나요 [najunge dasi mannayo] “Keyin yana ko‘rishaylik”, 또 만나요 [tto mannayo] “Yana ko‘rishamiz”, 우리 다시 만날 수 있을까요? [uri dasi mannal su isseulkkayo?] “Yana uchrashamizmi?”, 헤어지려니 아쉽네요 [heeojiyeoni aswimneyo] “Ketgim kelmayapti”, 당신을 만나서 즐거웠어요 [dangsineul mannaseo jeulgeowosseoyo] “Siz bilan ko‘rishganimdan xursand bo‘ldim”, 고마워요, 저도 만나서 즐거웠어요 [gomawoyo, jeodo mannaseo jeulgeowosseoyo] “Rahmat, men ham xursand bo‘ldim”, 만나서 반가웠어요 [mannaseo bangawosseoyo] “Tanishganimizdan xursand bo‘ldim”, 정말 즐거운 대화였어요 [jeongmal jeulgeoun daehwayeosseoyo] “Siz bilan juda yaxshi o‘tirdik”, 우리 다시 함께 해요 [uri dasi hamkke haeyo] “Tez orada yana yig‘ilaylik”, 다시 만나기를 바랍니다 [dasi mannagireul baramnida] “Yana ko‘rishguncha” kabi iboralarini qo‘shimcha qilish mumkin.

O‘zbek nutqiy etiketida restoran, kafe va h.k. joylardagi “Xayrlashish” vaziyatida “Mehmon qilganingiz uchun rahmat”, “Keyingi safar men mehmon qilaman”, “Juda

yaxshi o'tirdik", "Topgan-tutganingizga baraka bersin", "To'kilganlaringizning o'rni to'lsin", "Yana o'tiraylik", "Yana ko'rishaylik", "Vaqtiniz bo'lganda, yana o'tiramiz" singari iboralardan foydalaniladi.

5. **Ko'chada xayrlashish.** Odatda, ko'chada uchrashib qolgan koreys suhbatdoshlari bir-birlari bilan 안녕히 가십시오 [annyeonghi gasipsio], 안녕히 가세요 [annyeonghi gaseyo] "Yaxshi boring" deb xayrlashishadi. Boshqa vaziyatlardan farqli o'laroq, ko'chada kuzatuvchi shaxs bo'lmaydi, har ikkala kommunikant ham jo'novchi hisoblanadi. Shuning uchun kommunikantlarning ikkalasi ham bir-biriga "Yaxshi boring" deyishadi.

Vaziyatga ko'ra, 이만 가볼게요 [iman gabolgeyo] "Mayli, men boray", 우리 계속 연락해요 [uri gyesok yeollakaeyo] "Yo'q bo'lib ketmang. Telefonlashamiz", 제 대신 가족에게 안부 좀 전해 주세요 [je daesin gajogege anbu jom jeonhae juseyo] "Oila a'zolaringizga salom aytib qo'yning" kabi iboralardan ham foydalanish mumkin.

Qayd etilganlar bilan birga, koreys muloqotining norasmiy xayrlashuv vaziyatida, ko'proq bolalar bilan va tengdoshlar orasida inglizcha ("Bye, bye!")dan o'zlashgan 바이바이 [baibai] "Bo'pti" iborasidan foydalanib vidolashish mumkin. Shuningdek, koreys muloqotida "Xayrlashish" vaziyatida o'ta samimiyat, yaqinlik va mehribonlik ifodasi sanalgan "O'zingni ehtiyot qil" yoki "Ehtiyot bo'l" 몸 조심해라/조심히 [mom josimhaera/ josimhi] shakllari ham qo'llaniladi.

"어! 저, 가 봐야겠네요. 올라가시는 길에 10 층 안내데스크에서도 임시 카드는 발급 가능해요. 그럼 조심히."

"아, 감사합니다." (Han Yo-na, 2022, p. 174). ["Eo! jeo, ga bwayagenneyo. Ollagaseuneun gire 10 cheung annaedeseukeueseodo imsi kadeuneun balgeup ganeunghaeyo. Geureom josimhi." "A, gamsahamnida."]

– *Voy, endi men boray. Yuqoriga ko'tarilayotganingizda 10-qavatdagi ma'lumot stolida vaqtinchalik kartani rasmiylashtirishingiz mumkin. O'zingizni ehtiyot qiling!*

– *Katta rahmat.*

O'zbek muloqotida ko'cha-ko'yda uchrashib qolib, keyin xayrlashish paytida "Mayli, xayr!", "Xo'p!", "Bo'pti!", "Bo'pti, sog' bo'ling!", "Mayli, omon bo'ling!" "Ko'risharmiz!", "Salomat bo'ling!", "Ko'rishguncha!" va h.k. qoliplardan istifoda etiladi. Biron kishi bilan yana qayta uchrashish niyati bo'lgan kommunikantning "Yana ko'risharmiz" deb xayrlashishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

O'zbek tilida "Ko'rishguncha", "Mayli, sog' bo'ling!", "Bo'pti, mayli ko'rishamiz", "Mayli, yana gaplasharmiz!", "Bo'pti, xayrlashmaymiz!", "Hali ko'rishamiz!" – Bu yerda *mayli* (rozilik javobini bildiruvchi yuklama "roziman, ma'qul"), *bo'pti* (bo'libdi so'zining qisqartmasi bo'lib, rozilik javobini bildiradi) so'zlari xayrlashuv aktini boshlab beradilar. "Ko'rishguncha", "Mayli, xayr", "Mayli, sog' bo'ling", "Bo'pti, mayli ko'rishamiz", "Mayli, yana gaplasharmiz" –

“Qachondir ko‘rishamiz, qachonligi aniq emas” ma’nosini beradi. “Bo‘pti, xayrlashmaymiz”, “Hali ko‘rishamiz” iboralari yana uchrashish yoki aloqada bo‘lishga niyat borligini bildiradi” (Turdiyeva, 2020, b. 69).

6. Kasalxonada yoki kasal ziyoratidagi xayrlashish. Har qanday millat madaniyatida bemorlar bilan ko‘rishganda yoki kasal ziyoratiga borganda, avvalo, xasta insonning ko‘nglini ko‘tarishga uriniladi va unga dalda beruvchi va shifo tilovchi niyatlar bildiriladi. Bemorning ruhini dadillantiruvchi bunday tilaklar “Xayrlashish” vaziyatida ham qo‘llaniladi. Masalan: 빨리 완쾌하세요[ppalli wankwaehaseyo]“Tezroq tuzaling!”, 항상 건강하세요[hangsang geonganghaseyo] “Boshqa kasal bo‘lmang!”.

O‘zbek madaniyatida ham shunga o‘xshagan “Dardini bergan, shifosini ham beradi”, “Xudo shifo bersin!”, “Hali ko‘rmagandek bo‘lib ketasiz”, “Otddek bo‘lib ketasiz” va h.k. iboralarni kuzatish mumkin.

7. Yo‘l, safar oldidan xayrlashish. Koreys tilida yo‘l, safar oldidan vidolashuv chog‘ida quyidagi qoliplardan keng foydalaniladi: 안녕히 다녀오십시오! [annyeonghi danyeoosipsio!] “Yaxshi borib keling”, 그동안 고마웠어요! [geudongan gomawosseoyo!] “Barcha yaxshiliklaringiz uchun katta rahmat!”, 잘 지내세요! [jaljinaeseyo!] “Yaxshi yuring!”, shuningdek, vaziyatdan kelib chiqqan holda, 조심하세요 [josimhaseyo] “Ehtiyot bo‘ling” deb ham qo‘shimcha qilish mumkin.

의뢰를 마친 강민과 김민지가 차혜린과 작별인사를 나누고 있었다.

“민지 언니, 그동안 고마웠어요.”

“그래, 혜린 씨 건강하게 잘 지내요. 앞으로 혼자 운전해서 도망가지 말고.”

“언니!” (Iron, 2000, p.204). [Uiroereul machin Gang Mingwa Gim Minjiga Cha Hyeringwa jakbyeorinsareul nanugo isseotda. “Minji eonni, geudongan gomawosseoyo.” “Geurae, Hyerin ssi geonganghage jal jinaeyo. Apeuro honja unjeonhaeseo domanggaji malgo.” “Eonni!”]

Iltimosni bajargandan so‘ng, Gang Min va Gim Minji Cha Hyerin bilan xayrlashdi.

–Minji opa, **barcha yaxshiliklaringiz uchun katta rahmat!**

–Arzimaydi, Hyerin, sog‘ salomat yaxshi yuring! Bundan buyon mashinani yolg‘iz haydab, gochmang.

–Opa!

O‘zbek tilida, odatda, “Safaringiz bexatar bo‘lsin!”, “Oq yo‘l!”, “Yo‘llaringiz oppoq bo‘lsin!” deb, ba‘zan uzoq muddatga, olis joyga ketayotgan yaqin insonlarni kuzatish paytida esa “Oy borib, omon kel!” deb xayrlashiladi.

Qayd etilganlar bilan birga, diniy e‘tiqodlar bilan bog‘liq “Xudoga topshirdim”, “Allohga (omonat) topshirdim”, “Xudo o‘z panohida asrasin” singari qoliplar ham qo‘llanilib, ular, asosan, yaqin kishilar, qon-qarindoshlar va qadrdonlarga nisbatan

ishlatiladi. Mazkur qoliplar ko‘pincha yoshi ulug‘ kommunikantlar tarafidan istifoda etiladi:

Uyda yolg‘iz yotma. Xayr endi, sog‘-omon bo‘linglar. Sizlarni Ollohga topshirdim. Men Buxoroyi sharifga ketdim (Ahmad, 2008, b. 231).

Xulosa. Umuman, koreys va o‘zbek madaniyatida “Xayrlashish” vaziyatida muayyan qoliplarni nutqda qo‘llash bilan chegaralanmaydi. Suhbatdoshlar o‘rtasida aksariyat hollarda xushmuomalalikni bildiruvchi qo‘shimcha iboralar ham qo‘llaniladi. Mazkur iboralarni suhbatdosh bilan keyinroq bog‘lanish, uchrashish yoki ovqatlanish uchun emas, balki samimiylilikni, yaqinlikni ifodalash uchun ishlatiladigan sof mulozamat iboralari deyish mumkin. Koreys va o‘zbek xalqlarining nutqiy xulq-atvori, asosan, suhbatdoshga e‘tibor berishga, unga hurmat ko‘rsatishga qaratilgan. Ikkala xalq vakillari uchun suhbatdoshning ruhiy holati muhim sanaladi. Koreys va o‘zbek nutqiy etiketining “Xayrlashish” vaziyatida makon omili muhim ahamiyat kasb etadi. Xayrlashishni makon omiliga ko‘ra: uchrashuv, mehmondorchilikda; ish joyida; uyda; restoran, kafeda; ko‘chada; shifoxonada; yo‘l, safar oldidan xayrlashish kabi turlarga ajratish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ahmad S. (2008). Kiprikda qolgan tong: Qissalar. Xotiralar. Hikoyalar. – Toshkent: Sharq, 2008. – B. 231.
2. Anorboyeva N. (2012). Gohi shodlik, gohi g‘am: qissa. – Toshkent: “Yurist-media”.
3. A‘zam A. (2010). O‘zi uylanmagan sovchi. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”.
4. Cheon, Seon-ran. (2020). The Love of Some Substance. Ajak.
5. Eun, Hwa-seong. (2022). The River of Winter, Vol. 1. Seoul: Isek.
6. Eun, Hwa-seong. (2022). The River of Winter, Vol. 1. Seoul: Isek.
7. Han, Yo-na. (2022). Errors Do Not Apologize. End.
8. <https://www.facebook.com/groups>
9. Iron, Kang. (2000). The Returnee Becomes a Bodyguard, Vol. 2. RS Media.
10. Iskandarova, Sh.M. (1993). O‘zbek nutq odatining muloqot shakllari: Filol. fan. nomz. ... diss. – Samarqand.
11. Kim, Seonghwan. (2002). A Study on the Language Etiquette of Serbian: Focusing on Honorifics and Address Forms. Hankuk University of Foreign Studies. East European Studies, Vol. 10, Issue 2.
12. Kim, Seungok. (1964). Mujin Journey. Sasangye.
13. Moon, Geumhyeon. (2009). The Usage Patterns and Characteristics of Polite Greeting Expressions in Korean. Department of Korean Language and Literature, Sookmyung Women's University.
14. National Language Textbook Compilation Committee (Ed.). (1997). *Korean Language and Speaking (2nd edition)*. Busan: Busan University of Foreign Studies Press.
15. Park, Youngsoon. (2003). A Sociolinguistic Study on the Greeting Behaviors of Koreans and Japanese. Doctoral Dissertation, Keimyung University Graduate School.

16. Qahhor S. (2001). Daydi qizning daftari. – Toshkent: Sharq.
17. Turdiyeva H. (2020). Nutqiy etiket birliklarining lingvopragmatik tadqiqi (fors va o'zbek tillaridagi materiallar asosida): Filol. fan. b. fals. d-ri (PhD) ... diss. – Toshkent.
18. Turdiyeva H. (2020). Nutqiy etiket birliklarining lingvopragmatik tadqiqi (fors va o'zbek tillaridagi materiallar asosida): Filol. fan. b. fals. d-ri (PhD) ... diss. – Toshkent.
19. Yoon, Ji-o. (2018). Bravelly. Zias Heart.
20. Yusupova G. (2022). Koreys va o'zbek tillarida uzr/kechirim so'rash nutq aktining ifodalanishi/O'zbekiston Milliy universiteti xabarлари, [1/1/2]. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti.

OVERVIEW AND THINKING ON THE DEVELOPMENT OF MODERN CHINESE TERMINOLOGY

KHURSHIDA KARIMOVA

Phd student, TSUOS

Abstract. In lexicological researches, terms are commonly regarded as words and phrases belonging to a specialized domain of usage. In this study, the concept of "term" is based on the following features, which, in our view, are sufficient to distinguish a term from a general-use word. A term is a linguistic unit (a word or a phrase) specific to a specialized domain of usage. A term is the designation of a specialized object or concept. It is a designation that corresponds to a definition that precisely and clearly reflects the content of the respective concept, highlighting such distinctive features that make it possible to differentiate one concept from another and, at the same time, place the given concept in a specific classification system. Terminology is defined as a system of terms in a particular field of science, correlated with a system of concepts. Each conceptual system corresponds to a specific system of terms. Terminological systems evolve with the development of science.

The most common shortcomings observed in terminology include polysemy (multiple meanings) and duplication (doublets). The presence of doublets in terminology not only complicates the assimilation of field-specific vocabulary but also creates difficulties in mutual understanding among specialists. While synonymy and polysemy enrich the language and expand its expressive capabilities, polysemy and duplication are considered fundamental flaws in terminology. When discussing the organization of terminology, the following terms are often used: standardization, unification, and harmonization. Although the creation of terms based primarily on native language sources and resources is considered justified, the rapid development of scientific fields today has led to the widespread adoption of many international or borrowed words, particularly in terminology.

Key words: term, terminology, standardization, terminology cause, terminology work, standardization organizations of terms

Annotatsiya. Termin – bu muayyan maxsus soha uchun xos bo'lgan lingvistik birlik (so'z yoki ibora) hisoblanadi. Termin maxsus ob'ekt yoki tushunchaning belgilanishi bo'lib, u

ushbu tushunchaning mazmunini aniq va ravshan aks ettiruvchi ta'rif bilan muvofiq keladi. Shu bilan birga, ushbu tushunchani boshqa tushunchalardan ajratish imkonini beruvchi muhim farqlovchi belgilarni o'z ichiga oladi va uni muayyan tasnif tizimiga joylashtirishga yordam beradi.

Terminologiya muayyan fan sohasidagi tushunchalar tizimi bilan bog'liq bo'lgan terminlar tizimi sifatida ta'riflanadi. Har bir tushunchalar tizimi muayyan terminlar tizimiga mos keladi. Terminologik tizimlar fan rivojlanishi bilan birga o'zgaradi va rivojlanadi.

Terminologiyada eng ko'p uchraydigan kamchiliklar qatoriga ko'p ma'nolilik (polisemiya) va takrorlanuvchi terminlar (dupletlar) kiradi. Terminologiyada dupletlarning mavjudligi nafaqat maxsus lug'at tarkibini o'zlashtirishni murakkablashtiradi, balki mutaxassislar o'rtasida o'zaro tushunmovchiliklarni ham keltirib chiqaradi. Til boyligini oshirish va uning ifodalash imkoniyatlarini kengaytirishda sinonimiya va ko'p ma'nolilik muhim rol o'ynasa-da, terminologiyada polisemiya va dupletlar asosiy kamchiliklar sifatida qaraladi.

Terminologiyani tashkil etish jarayonida quyidagi atamalar tez-tez qo'llaniladi: standartlashtirish, unifikatsiya va uyg'unlashtirish. Asosan, ona tilidagi manbalar va resurslarga asoslangan terminlarni yaratish to'g'ri deb hisoblansa ham, bugungi kunda fan sohalarining jadal rivojlanishi ko'plab xalqaro yoki chet tillardan olingan terminlarning keng qo'llanishiga sabab bo'lmoqda.

Kalit so'zlar: termin, terminologiya, standartlashtirish, terminologiya istiqbollari, terminologiya muammolari, terminlarni standartlashtirish tashkilotlari.

Аннотация. В лексикологических исследованиях термины обычно рассматриваются как слова и выражения, принадлежащие к определённой специализированной области употребления. В данном исследовании понятие «термин» основано на следующих характеристиках, которые, на наш взгляд, достаточны для его отличия от общеупотребительных слов. Термин – это лингвистическая единица (слово или словосочетание), специфичная для определённой предметной области. Термин является обозначением специализированного объекта или концепта. Это обозначение соответствует определению, которое чётко и точно отражает содержание соответствующего концепта, выделяя его отличительные особенности, что позволяет различать один концепт от другого и одновременно помещать данный концепт в определённую классификационную систему.

Терминология определяется как система терминов в конкретной области науки, связанная с системой понятий. Каждая понятийная система соответствует определённой системе терминов. Терминологические системы развиваются вместе с развитием науки.

Наиболее распространёнными недостатками терминологии являются многозначность (полисемия) и дублирование (дублеты). Наличие дублетов в терминологии не только усложняет усвоение специализированной лексики, но и создаёт трудности во взаимопонимании между специалистами. Хотя синонимия и полисемия обогащают язык и расширяют его выразительные возможности, в терминологии они считаются основными недостатками.

При организации терминологии часто используются следующие термины: стандартизация, унификация и гармонизация. Несмотря на то, что создание

терминов на основе родного языка и его ресурсов считается оправданным, стремительное развитие научных сфер сегодня привело к широкому заимствованию многих международных слов, особенно в терминологии.

Ключевые слова: *термин, терминология, вопросы терминологии, организации по стандартизации терминов.*

Introduction. Terminology refers to the collection of terms used to express concepts within specific academic or professional fields. Terminology studies, as a comprehensive and interdisciplinary discipline, have become increasingly prominent. Since the 20th century, the field of international terminology has experienced significant advancements in areas such as terminology databases and related technologies, standardization, translation, management, education, training, and theoretical research.

Methods. The analysis of the materials of this scientific article is carried out on the basis of descriptive methods, as well as elements of etymological and component analysis.

Findings. In order for terms to form a certain system, they must meet the following requirements: 1) uniqueness: Each term must represent only one meaning in the field in which it is used and belong to a specific concept; 2) consistency: The term must reflect the essence of the concept, or at least not contradict it. In addition, terms must be short and clear, since terms with a complex structure can cause inconvenience in use.¹

The characteristics of a term include: 1) systematicity; 2) the presence of a definition; 3) a tendency toward monosemic within its terminological field, i.e., the terminology of a given science, discipline, or scientific school; 4) lack of expression; 5) stylistics, neutrality. How can we understand these characteristics of a term? By systematicity we should understand the place a term occupies in the hierarchy of a language. In Chinese, as in other languages, a term is a lexical unit, therefore it is part of the lexical system of the language, although it is not always equal to a word. A definition is a clear reflection of the content of the corresponding concept.²

In lexicological researches, terms are usually considered as words and phrases of a special sphere of use. In this work, the content put into the concept of “term” is based on the following features, which, in our opinion, are sufficient to distinguish a term from a commonly used word. A term is a linguistic unit (word or phrase) of a special sphere of use. A term is a name of a special object or concept; a term is a name that corresponds to a definition that accurately and clearly reflects the content

¹ Mustafayeva S. Xitoy tilshunoslik terminlarini tartibga solish va unifikatsiyalash masalasi. O‘zbekistonda xorijiy tillar. Toshkent. № 4 (12) / 2016: s.49

² Danilenko V.P., Skvorsov L.I. Lingvisticheskie problem uporyadocheniya nauchno-tehnicheskoy terminologii. V.Ya., №1, 1981. – С. 8

of the corresponding concept, highlighting such distinctive features that make it possible to distinguish one concept from another and at the same time allow this concept to be placed in a certain classification series. Terminology is defined as a system of terms of a given science, correlated with a system of concepts. A certain system of terms corresponds to each system of concepts.¹

Chinese language terms must meet the same requirements as those in other languages. The formation of financial terminology in Chinese and its structure share many similarities with the overall structure and vocabulary of the Chinese language. The main distinction lies in the fact that terms can be expressed not only as single words but also as phrases. Another difference pertains directly to the productivity of word-formation methods, particularly borrowing.

The 20th century is characterized by the rapid development of science and technology, which led to the uncontrolled growth in the number of terms within certain fields of terminology. Additionally, phenomena such as polysemy, synonymy, and homonymy in terminology created ambiguity in practical usage and began to hinder communication among specialists. To address the diversity of terms and ensure consistency, the process of terminological standardization was initiated.²

Terminology based on polysemy, synonymy and homonymy hinders communication between specialists. For this reason, in the 19th century, scientists, and in the early 20th century, technical specialists, felt the need to regulate terminology in their fields and thus became direct participants in the standardization process.

In Chinese, the term “规范化” (guīfānhuà), often translated as "normalization," is frequently used in parallel with “标准化” (biāozhǔnhuà), which means "standardization." In Chinese-English dictionaries, both terms are generally translated as "standardization." However, the normalization (规范化) or standardization (标准化), as well as unification (统一化, tǒngyīhuà) of linguistic terminology translation, is not just an issue of how to translate terms but also a matter related to the regularization of the lexicology of the language.

In the standardization of terminology in the field of Sinology, it is essential to first consider cultural factors. This is because a significant portion of the terms in this field were formed in ancient times and even developed their own system of terminology. This system incorporates the following characteristics, which are rarely found or entirely absent in other scientific fields: 1) Historicity; 2) Humanism; 3) A greater

¹ Mustafayeva S. Xitoy tilshunoslik terminlarini tartibga solish va unifikatsiyalash masalasi. O'zbekistonda xorijiy tillar. Toshkent. № 4 (12) / 2016: s.48

² Karimova X.A. Xitoyda energetika terminlarini standartlashtirish tizimi. Ilm sarchashmalari. ISSN 2010-6246. Urganch, 2024: s.83

emphasis on describing qualities rather than quantities; 4) Frequent use of generic nouns to name abstract phenomena.¹

The concept of standardization of terminology has at least three meanings: 1) Institutional standardization is the process by which an authorized body establishes a preferred form of naming a concept; 2) International standardization is the process by which an international agency establishes characteristics or conditions that certain products and the terms denoting them must satisfy; 3) Non-interference standardization is the process by which a particular terminological system regulates itself with the consent of its end users.

Standardization of terms is a complex process that includes a number of actions: unification of concepts and systems of concepts, definition of terms, reduction of omonymy, elimination of synonymy, assignment of concepts, including abbreviations and symbols, creation of new terms.

Terminological standardization cannot take place without the intervention of industry experts who are the end users of the products produced. Although it is regularly revised, standardized terminology should create an impression of stability. Proposals for the standardization of terms, especially for specialized areas at the international level, should combine national and international approaches to the creation of terminologies.

Currently, standardization is carried out at four levels: international, national, regional and local. Development of International Terminology Organizations:²

ISO/TC 37 (Terminology and Other Language and Content Resources): As part of the International Organization for Standardization (ISO), this technical committee plays a strategic role in guiding the overall standardization process. It currently operates five subcommittees dedicated to the development of terminology-related standards.

International Electrotechnical Commission (IEC): The “Basic Standards” section includes terminology as a critical component.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO): UNESCO has facilitated the establishment of the International Information Centre for Terminology (Infoterm) and the International Terminology Network (TermNet): Infoterm aims to provide terminology services and support international cooperation in the field of terminology studies. TermNet focuses on promoting international collaboration and advancing global terminology training and certification programs.³

¹ Mustafayeva S. Xitoy tilshunoslik terminlarini tartibga solish va unifikatsiyalash masalasi. O‘zbekistonda xorijiy tillar. Toshkent. № 4 (12) / 2016: s. 50

² Karimova X.A. Xitoyda energetika terminlarini standartlashirish tizimi. Ilm sarchashmalari. ISSN 2010-6246. Urganch, 2024: s.84

³ 王琪. 国际术语组织 Infoterm、TermNet 的术语规划及启示[J]. 中国科技术语, 2020 年: 页 11

At the national level, the following organizations and state institutions effectively working on terminology standardization can be highlighted as examples: AFNOR - The French Standardization Organization; DIN - The German Institute for Standardization; BSI - The British Standards Institution; ANSI - The American National Standards Institute; CNCNST - The Chinese National Committee for Scientific and Technical Terminology; EURAS - The European Academy for Standardization (Hamburg) and others.

In recent years, China has made substantial progress in terminology development and academic discipline building. A systematic review of China's achievements and shortcomings in the terminology field, along with a comparative analysis of international developments, holds significant importance: it clarifies the direction for China's terminology development; it provides the government and academic circles with comprehensive documentation on the progress of domestic and international terminology; it serves as a reference for establishing and implementing terminology standards in China; it contributes to the overall growth and globalization of China's terminology efforts. Such efforts are vital for advancing terminology standardization and fostering international recognition of China's achievements in this field.¹

Discussions. 1. Overview of Terminology Achievements and Publications

On December 29, 1988, the Standardization Law of the People's Republic of China was adopted. According to this document, all normative documents in the PRC are divided into the following categories: National Standards (GB); Professional (or sectoral) Standards; Local Standards (MB).²

The standardization and normalization of terminology organized at the national level has achieved relevant results. As an authoritative institution that approves and publishes scientific and technological terms on behalf of the country, the National Committee for the Approval of Scientific and Technological Terms has established more than 100 term approval subcommittees, and thousands of scientists have participated in the term approval work. At present, more than 140 standardized terms have been announced in the form of publications, covering various fields such as basic science, engineering and technical science, agricultural science, medicine, humanities and social sciences, and military science. The State Administration for Market Regulation retains the name of the National Standardization Administration, and approves and publishes national standards in the name of the National Standardization Administration, coordinates, guides and supervises the standard work of industries, localities, groups, and enterprises. According to statistics from relevant standard information service platforms, in 2020 alone, the National Standardization

¹ 朱建平,王永炎. 加强中国术语学学科建设之我见 [J]. 科技术语研究, 2005 年: 页 17

² Karimova X.A. Xitoyda energetika terminlarini standartlashtirish tizimi. Ilm sarchashmalari. ISSN 2010-6246. Urganch, 2024: s.85

Administration and the State Administration for Market Regulation issued 58 national standards related to terminology, the industry standard information service platform issued 6 industry standards related to terminology, the local standard information service platform issued 5 local standards related to terminology, and the group standard information platform issued 53 group standards related to terminology. Experts and scholars have spontaneously carried out some research and launched some monographs and papers. The research results of terminology theory, or explore and study Chinese terminology theory, explore the basic theory, role and significance of terminology, terminology standardization theory, terminology translation theory and related issues, terminology education theory, etc.; or translate and study foreign terminology theory, introduce other countries' terminology theory, terminology policy, terminology standardization development status, compare terminology theories in different countries, etc. The research results of terminology practice, or sorting out and summarizing the practice of Chinese terminology standardization work, the relevant experts mostly have terminology standardization work experience and specific subject background, summarizing the terminology standardization work experience in specific fields or putting forward their own views on specific issues; or introducing and studying foreign terminology work, introducing the terminology work of international organizations or other countries, related information on large-scale terminology databases in the world, foreign terminology education and training, studying the history of foreign terminology, etc., and making relevant suggestions for Chinese terminology work; or comparing the relevant fields of Chinese and foreign terminology, but this type of research is relatively rare. In addition, there are some terminology compilation results, such as various terminology dictionaries, vocabulary manuals, etc., which serve the society as reference books.¹

2. Overview of Terminology Work

Government departments promote relevant terminology work. For example, the “Daily Science and Technology Terms” column is opened on the “Study Strong Country” learning platform under the supervision of the Publicity Department of the CPC Central Committee, and popular topics are planned to popularize scientific and cultural knowledge to the whole party and society; under the organization of the National Language Committee, the Chinese Thought and Culture Terminology Dissemination Project is carried out; while promulgating and implementing the “Civil Code”, attention is paid to the interpretation of terminology; while fighting the epidemic, attention is paid to the naming of new coronavirus pneumonia; while carrying out the construction of the national health information standardization system, attention is paid to the formulation of terminology-related standards, etc.

¹ 王琪. 中国术语事业发展概况及思考[J]. 中国科技术语, 2021 年: 页 4

Terminology institutions and relevant societies and universities hold terminology conferences to discuss terminology issues. For example, the National Science and Technology Terminology Committee jointly held a seminar on the construction of Chinese terminology and an academic seminar on “Terminology Research for Translation” with relevant universities, and held various terminology review work meetings; the standardization field held terminology standard-related work meetings; the China Translators Association, Beijing Foreign Studies University, etc. held meetings to discuss the translation of Chinese-style discourse, Chinese thought and culture terminology, etc.¹

In recent years, the National Science and Technology Terminology Committee has launched “Terms Online”, China Foreign Language Bureau, Contemporary China and World Research Institute, China Translation Institute have built “Contemporary Chinese Characteristic Discourse Translation Communication Platform” and “Chinese Thought and Culture Terminology Database”; relevant institutions have operated WeChat public accounts such as “Terms China”, “Chinese Science and Technology Terminology”, “Chinese Thought and Culture Terminology”, “Term Communication”, and “Term Translation Space”, which have improved the public’s terminology awareness. Terminology work in Hong Kong, Macao, Taiwan and ethnic minority areas is relatively weak, but some work has been carried out. The Taiwan Education Research Institute often publishes various terms and updates them on the original basis. In 2020, Hong Kong and Macao have carried out terminology-related work. Hong Kong regards the standardization of Chinese medicine vocabulary and terminology as the primary task of integrating Chinese medicine into Hong Kong’s medical system; the Macao Special Administrative Region Government hosted the “World Health Organization Traditional Chinese Medicine Terminology Standardization Expert Meeting” hosted by the World Health Organization. In recent years, terminology work in ethnic minority areas has also been steadily advancing and has achieved certain results. For example, review the Tibetan, Mongolian, and Korean terms for COVID-19; conduct research on Mongolian terminology standardization projects, review new Mongolian terms, publish the Tibetan Terminology Bulletin, and develop a Chinese-Tibetan dictionary app for new terms.²

3. Overview of National Fund Projects Supporting Terminology Research

A search of the terminology projects established by the National Social Science Fund found that terminology projects mainly include the following areas: (1) Research on terminology in specific fields collation, translation and discourse system-related research Such as: Research on the excavation, organization and translation standardization of basic terms in traditional Chinese medicine (19ZDA301), Research

¹ 王琪. 中国术语事业发展概况及思考[J]. 中国科技术语, 2021 年: 页 5

² 王琪. 国际术语组织 Infoterm、TermNet 的术语规划及启示[J]. 中国科技术语, 2020 年: 页 13

on the translation of important political terms in contemporary China and the construction of foreign discourse system (19ZDA126), Research on the construction of Chinese terminology and academic discourse system and Russian translation under the background of Chinese school of thought (19BYY212), Research on the semantic origin and concept reconstruction mechanism of English translation of official terms in successive dynasties in China based on parallel corpus (19BYY101), Research on the translation and acceptance of Western terms in the late Qing Dynasty and the early Republic of China (15BYY021), Research on the English translation of traditional Chinese philosophical terms (14BYY021), Contemporary Western culture Core terminology research (12BYY127), international standardization of English translation of TCM terminology (08BYY009). (2) Terminology dictionary compilation and related research. For example: theoretical and applied research on the compilation of the Central Literature Terminology Dictionary (Chinese-English, Chinese-Russian, Chinese-Japanese) (14AYY003), research on the compilation of Russian-Chinese linguistic terminology dictionary based on parallel corpus (17BYY220), compilation of the Central Literature Terminology Dictionary (Chinese-English, Chinese-Russian, Chinese-Japanese) (14AYY003), research on automatic term extraction and bilingual terminology dictionary compilation based on parallel corpus (11BYY053), terminology standardization research and multilingual terminology comparison dictionary compilation (07BYY019). (3) Research on the construction and application of terminology databases in Chinese and English for humanities and social sciences (11AYY002), research on the construction and application of bilingual terminology knowledge bases for Chinese political discourse (17BYY189), research on the construction and application of bilingual terminology knowledge bases (15ZDB102), and research on the compilation, dissemination and database construction of Chinese ideological and cultural terminology (15ZDB003). (4) Research on ethnic language terminology. For example, research on Kazakh noun terminology in cross-border Sino-Kazakh relations (16BYY164), research on the standardization of Mongolian terminology (04BYY036). (5) Theoretical research on terminology. Such as: terminology communication, terminology service, research on the register communication of Chinese scientific and technological terms (17BYY212), theoretical research on Chinese legal terminology (13BYY065), research on terminology service based on knowledge organization (11CTQ018). Among them, there are five major projects: research on the excavation, organization and translation standardization of basic terms of traditional Chinese medicine (19ZDA301), the interpretation and genealogy construction of theoretical terms in ancient Chinese novels (19ZDA247), the translation of important political terms in contemporary China and the construction of foreign discourse system (19ZDA126), the construction and application of bilingual terminology knowledge base (15ZDB102), the construction of ancient Greek philosophical terminology database

(15ZDB025), and the organization, dissemination and database construction of Chinese ideological and cultural terms (15ZDB003), most of which are related to terminology databases [16]. In addition, the Ministry of Education, the National Language Committee, and the National Science and Technology Terminology Committee also support terminology-related research, and promote the production of terminology results and the cultivation of terminology talents through scientific research project establishment. The fields involved are basically the same as those of the National Social Science Fund.

4. Overview of Terminology Talent Development

National terminology work institutions or organizations have trained a group of professional talents. In the long-term terminology standardization work, the National Science and Technology Terminology Committee has trained a group of full-time terminology talents. They take terminology as their profession, engage in terminology standardization work practice for a long time, and have accumulated rich terminology work experience. At the same time, the National Science and Technology Terminology Committee has established more than 100 terminology review subcommittees, absorbing first-class experts in various disciplines to participate in terminology work. Some scholars have deep attainments in terminology research and have gradually become terminology experts in this field. The Standardization Administration of China (SAC) is responsible for the management of standardization in my country and organizes various professional technical committees to develop national standards (GB). Among them, the National Language and Terminology Standardization Technical Committee (SAC/TC62) and the National Electrical Terminology Standardization Technical Committee (SAC/TC232) are both engaged in terminology standardization work and have also trained a group of terminology standardization professionals in their long-term work.¹

Universities and scientific research institutions have also trained a group of terminology talents in their long-term education and scientific research work, among which the terminology talents trained in the foreign language field are the majority. Heilongjiang University has strong Russian language research and is at the forefront of terminology research and terminology talent training. Relevant experts pay close attention to the field of lexicography and terminology research, have been engaged in terminology research for a long time, and have published a series of results. A group of doctors trained continue to work in the field of terminology. Nanjing University has also paid close attention to the field of terminology in recent years and has trained a group of talents in terminology translation. In the process of undertaking projects such as the construction and application development of a cross-language terminology database for the Winter Olympics, foreign terminology work and the

¹ 王琪. 中国术语事业发展概况及思考[J]. 中国科技术语, 2021 年: 页 5

status of terminology legislation, Beijing Language and Culture University has trained a group of terminology talents. In addition, Beijing Foreign Studies University, Nankai University, Guangdong University of Foreign Studies, and Tongji University have also trained a group of terminology talents. In recent years, the Chinese academic community has also gradually paid attention to terminology research. For example, the School of Literature of Southwest University and the School of Literature of Ludong University. In addition to the field of linguistics, the medical field pays particular attention to terminology. As for traditional Chinese medicine, the translation and standardization of traditional Chinese medicine terminology has become an important research direction in the field of traditional Chinese medicine. In institutions such as the China Academy of Chinese Medical Sciences, Shanghai University of Traditional Chinese Medicine, and Shanghai Normal University, some scholars specialize in this research and have achieved many results, cultivating a group of professional talents; as for Western medicine, institutions such as the Chinese Academy of Medical Sciences have undertaken research projects related to medical terminology and reserved a group of medical terminology talents. In addition, there are terminology-related practitioners in various disciplines, which are also important terminology talent reserves.¹

5. Reflections on the Development of Terminology in China

From the current development situation, the development of China's terminology has the following problems:

It is not possible to fully understand the relevant information of terminology at home and abroad. This information includes at least: papers, monographs and other publications on terminology work at home and abroad, and non-publications such as reports and communications; terminology documents and related information on the websites of domestic and foreign terminology organizations and terminology work institutions; terminology documents and related information on the websites of domestic and foreign language work institutions and standardization institutions; terminology work information of domestic and foreign universities and research institutions. At present, the National Science and Technology Terminology Committee has organized the compilation of "China Terminology Newsletter" and "Foreign Terminology Newsletter", which collect domestic and foreign terminology information, but the content involved needs to be broadened and international information communication needs to be strengthened.²

There is a lack of systematic and comprehensive research on the development of Chinese and foreign terminology.

¹ 王琪. 国际术语组织 Infoterm、TermNet 的术语规划及 启示[J]. 中国科技术语, 2020 年: 页 12

² 王 琪. 中国术语事业发展概况及思考[J]. 中国科技术语, 2021 年: 页 6

From the current research situation, in terms of content, some of them discuss the development of Chinese terminology work, or introduce the specific work situation in the terminology field of another country; in terms of method, they mainly introduce or summarize the work, and lack point-to-point comparison and research in various fields of domestic and foreign terminology; in terms of perspective, there is a lack of overall grasp of the macro, meso and micro levels.

From the perspective of the terminology research team, the total number is not small, but it is scattered in various disciplines and has not formed a joint force with great influence. Even more scholars are only engaged in terminology work, but do not understand the overall situation of China's terminology, the current situation of international terminology, and the general rules, methods and basic processes of terminology work. The ability of terminology to promote national economic and social development needs to be improved. As an important part of language services, translation services have become an important industry; but from the perspective of the influence of terminology translation, it cannot have enough impact on social development. Language education is also an important industry, but terminology education still lacks sufficient living space.

From the perspective of discipline construction, terminology does not have an independent discipline status, and has not yet formed independent research content, mature research methods and standardized discipline system. It is generally believed that terminology is closely related to lexicography and lexicology. Many linguistics experts also focus on terminology, lexicography, lexicology, translation and other fields. A group of highly professional and influential terminology academic groups has not yet been formed. The terminology industry is still in its infancy. The terminology industry is an industry that mainly produces and provides terminology products and terminology services, including terminology education, terminology publishing, terminology translation, terminology standardization, etc. The above industries all use terminology as the processing object and aim to improve terminology capabilities, but their current market share is still small, the types of terminology products provided are relatively single, and terminology services are relatively scarce. The production, operation, use and consumption patterns of terminology products are still unclear. From a long-term development perspective, there are still many difficulties in the development of China's terminology industry.

Conclusion. Based on the above problems, the following ideas can be used for reference.

1) Combine the development of terminology with national policies. The Academic Degree Committee of the State Council and the Ministry of Education have newly set up the category of "interdisciplinary disciplines". The interdisciplinary integration has become an inevitable trend in the development of disciplines and an important direction for the construction of academic systems. As an interdisciplinary

discipline, terminology has ushered in new development opportunities. Under this background, it is very necessary to strengthen the construction of terminology disciplines. On the one hand, the construction of terminology disciplines can be promoted in the field of linguistics. On the other hand, it can also be promoted simultaneously in the field of science and technology, so that terminology can be integrated into the development of other emerging interdisciplinary disciplines. Each discipline category, especially emerging disciplines, requires not only the study of discipline history, but also the study of knowledge system and terminology system. This is a basic problem that needs to be solved in the development of disciplines, which is conducive to promoting the internationalization process of discipline development. In recent years, nanotechnology, pain medicine, material cultural heritage, intangible cultural heritage and other fields have been actively building terminology systems and promoting discipline construction. If the construction of terminology disciplines and emerging interdisciplinary disciplines develop synchronously and promote each other, and fully consider the cultivation of terminology talents in related disciplines, the direction of disciplinary terminology research, and the terminology sub-forum of academic conferences, it will play an important role in promoting the construction of terminology disciplines in my country.

2) Combine the development of Chinese terminology with internationalization. Promote the internationalization of Chinese terminology. Call on more institutions or organizations to pay attention to terminology trends, organize relevant information, and promote information sharing. Seek support from relevant national departments, build a large-scale domestic and foreign terminology expert database, unite relevant domestic and foreign terminology institutions or organizations, establish a global terminology alliance or forum, bring together domestic and foreign terminology practitioners, and promote the progress of global terminology. It can be said that with the acceleration of global integration, there is still a wide space for domestic and foreign terminology exchanges and cooperation, and there are still many topics worth studying in the field of terminology; engaging in academic research in related fields, especially traditional fields, from the perspective of international terminology is conducive to the birth of new ideas and new ideas.

3) Combine the development of terminology with scientific research. Encourage experts and scholars to break through the inherent research fields, go beyond the research scope of various fund projects and other approved projects, and expand the research field. Broaden the existing research perspective, focus on the international perspective, and view the development of Chinese terminology from the perspective of the overall development of international terminology. Innovate existing research content, pay attention to international terminology and the latest terminology trends, involving both terminology activities that have been carried out in China and

terminology activities that are urgently needed in China, and be more forward-looking.

4) Combine the development of terminology with market demand. Actively support surveys and research related to terminology education, terminology products, and terminology services. On the basis of fully understanding market demand, formulate a development plan for China's terminology industry, actively allocate resources, and promote China's terminology industry.

REFERENCES

1. Даниленко В.П., Скворцов Л.И. Лингвистические проблем упорядочения научно-технической терминологии. В.Я., №1, 1981. – С. 7–17.
2. Фролова О. Словообразование в терминологической лексике современного китайского языка. М.:Граал, 2012-168 с.
3. Каримов А.А. Некоторые теоретические аспекты образования терминов китайского языка. Шарқшунослик илмий журнали. 2015. Випуск 1. 14-23
4. Karimova X.A. O‘zbekistonda “yashil” energetika sohasining rivojlanish istiqbollari. International Journal of Intellectual and Cultural Heritage. 2024(06): 79-83
5. Karimova X.A. Xitoyda energetika terminlarini standartlashtirish tizimi. Ilm sarchashmalari. ISSN 2010-6246. Urganch,2024: 81-87
6. Mirzakhmedova Kh., Omonov Q., Rikhsieva G., Nasirova S., Khashimova S., Khalmurzaeva N. (2024) Interactive Method of Teaching of Passive Voice in Japanese Language in Uzbekistan - focusing on the textbook minnano nihongo. Journal of lifestyle &SDG’S review, 23 (10), 1-14.
7. Mustafayeva S. Xitoy tilshunoslik terminlarini tartibga solish va unifikatsiyalash masalasi. O‘zbekistonda xorijiy tillar. Toshkent. № 4 (12) / 2016: 47-54
8. Nasirova, S. A. (2019). Modification of semantics of social terms of the modern Chinese language. *Opción: Revista de Ciencias Humanas y Sociales*, (24), 260-273
9. S.A.Nasirova, S.A.Hashimova. Lexico-semantic analysis of socio-political terms of the ancient Chinese language: the system of human resources// Neuroquantology Volume: 20 Issue: 12 October 2022. Page No.-2294-3004
10. Nasirova, S. A., Hashimova, S. A., & Rikhsieva, G. S. (2021). The influence of the political system of China on the formation of social and political terminology. *Journal of Central Asian Social Studies*, 2(04), 10–17.
11. Nasirova, S. A. Principles for translating vocabulary with background information. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*. 2.07 (2022): 82-87
12. Очиров О.Р. Вопросы китайского терминоведения: от традиции упорядочения названий к современной теории. Китай 2015: 192-199
13. 王琪. 国际术语组织 Infoterm、TermNet 的术语规划及 启示[J]. 中国科技术语,2020 年:11-15.
14. 王琪. 中国术语事业发展概况及思考[J]. 中国科技术语,2021 年:3-7.
15. 刘和平,许明. 国外术语工作及术语立法状况[C]. 北京:商务印书馆,2017 年:1-129.

16. 朱建平,王永炎. 加强中国术语学学科建设之我见 [J]. 科技术语研究,2005 年:16-19.
17. 刘青. 开展术语学学科建设,促进科技名词工作可持续发展[J]. 中国科技术语,2010 年:5-7.

Tarjimada semantik ekvivalentlik darajasining ahamiyati

IRODA FATXUTDINOVA

Tayanch doktorant, TDSHU

ORCID: 0000-0001-6869-3702

Annotatsiya: Maqola kirish, maqsad va vazifalar, usul, natija va xulosadan iborat. Ushbu maqola tarjimashunoslikda ekvivalentlik hodisasining nazariy asoslarini va uning semantik darajasini o'rganishga bag'ishlangan.

Kirish qismida mazkur mavzuning dolzarbligi, ekvivalentlikning tarjimada tutgan o'rni va uning ahamiyati haqida so'z yuritiladi. Tadqiqotning maqsadi tarjimada mazmunni saqlash va madaniy tafovutlarni moslashtirishda semantik ekvivalentlik darajasini o'rganishdan iboratdir.

Maqsad va vazifalar: Maqolaning asosiy maqsadi – tarjimaviy ekvivalentlik darajalari bo'yicha turli xil tadqiqotchi olimlarning qarashlarini tahlil qilish va hindiy tilidagi frazeologizmlarni misol tariqasida o'rganib chiqishdir. Vazifa esa xorijiy olimlarning, jumladan, rus, ingliz, va o'zbek tillarida amalga oshirilgan tadqiqotlar va ularning fikrlarini solishtirish, hindiy tilida mavjud bo'lgan iboralaridagi ko'chma ma'no xususiyatlarini tadqiq qilish va ularning ekvivalentlik jihatlarini aniqlashdan iboratdir.

Usullar: Tadqiqotda nazariy tahlil, frazeologik birliklarni guruhlash, madaniyatlararo tafovutlarni aniqlash kabi usullardan foydalanilgan. Tadqiqot uchun semantik ekvivalentlikka ega bo'lgan iboralar tanlab olinib, ular lingvistik va madaniy jihatdan tahlil qilingan. Mazkur iboralarning ma'no uyg'unligi va uslubiy xususiyatlari tadqiqotning asosiy qismi sifatida ko'rib chiqilgan.

Ushbu yondashuv orqali tarjimada matnning semantik mazmunini to'liq saqlash, madaniy tafovutlarni bartaraf etish va muloqotda mazmunni ta'sirchan yetkazish masalalarini yoritish ko'zda tutilgan.

Kalit so'zlar: tarjima, semantik ekvivalentlik, kommunikativ maqsad, madaniyatlararo muloqot, ekvivalentlik darajalari, lingvistik uyg'unlik, pragmatik yondashuv, iboraviy moslik, madaniy tafovut, tarjima jarayoni.

Annotation: The article consists of an introduction, objectives and tasks, methods, results, and conclusions. This article is dedicated to studying the theoretical foundations of the phenomenon of equivalence in translation studies and its semantic level.

The introduction discusses the relevance of the topic, the role of equivalence in translation, and its significance. The purpose of the research is to study the level of semantic equivalence in preserving translation content and adapting cultural differences.

Purpose and Objectives: The primary aim of the article is to analyze the perspectives of various researchers on translational equivalence levels and to review examples of idiomatic expressions in Hindi. The objectives include comparing foreign scholars' views on translational equivalence, studying the characteristics of idiomatic expressions in Hindi, and analyzing their semantic equivalence.

Methods: The study employed theoretical analysis, grouping of phraseological units, and identifying cultural differences. Semantically equivalent expressions were selected and subjected to linguistic and cultural analysis. The main focus is on preserving meaning and adapting cultural differences in intercultural communication.

This approach aims to ensure semantic harmony in translation while retaining the impact of the original text.

Key words: Translation, semantic equivalence, communicative purpose, intercultural communication, levels of equivalence, linguistic harmony, pragmatic approach, idiomatic compatibility, cultural differences, translation process.

Аннотация: Статья состоит из введения, целей и задач, метода, результатов и заключения. Данная статья посвящена изучению теоретических основ феномена эквивалентности в переводоведении, а также его семантического уровня.

Во введении рассматривается актуальность темы, роль эквивалентности в переводе и её значение. Цель исследования заключается в изучении уровня семантической эквивалентности для сохранения содержания перевода и адаптации культурных различий.

Цель и задачи: Основная цель статьи – проанализировать взгляды различных исследователей на уровни переводческой эквивалентности, а также рассмотреть примеры фразеологизмов на хинди. Задачи включают в себя сравнение мнений зарубежных учёных о переводческой эквивалентности, исследование характеристик устойчивых выражений в хинди и анализ их семантической эквивалентности.

Методы: В исследовании использованы теоретический анализ, группировка фразеологических единиц и выявление культурных различий. Были отобраны семантически эквивалентные выражения, которые подверглись лингвистическому и культурному анализу. Основное внимание уделено сохранению смысла и адаптации различий в межкультурной коммуникации.

Этот подход направлен на обеспечение семантической гармонии перевода, а также на сохранение воздействия исходного текста.

Ключевые слова: Перевод, семантическая эквивалентность, коммуникативная цель, межкультурная коммуникация, уровни эквивалентности, лингвистическая гармония, прагматический подход, фразеологическое соответствие, культурные различия, процесс перевода.

Kirish. Tarjima san'ati – bu ma'nolarni o'zaro uyg'unlashtirishning nozik va murakkab jarayoni bo'lib, unda ekvivalentlik masalasi hal qilinishi lozim bo'lgan eng asosiy qirralardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Tarjimonlar har bir satrni o'z jilosini yo'qotmagan holda asl matnga yaqinlashtirish yo'lini izlashar ekan, bu masala o'zining dolzarbligini hech qachon yo'qotmaydi. Shu sababli, ekviva-

lentlikning turli jihatlarini yoritish, tarjima jarayonida muhim poydevor yaratishda, nafaqat ilmiy, balki madaniy qadriyatlarni ham aks ettiradi.

Olimlarning fikricha, ekvivalentlik – bu o‘xshash ma’nolarni uyg‘unlashtirish yo‘lidagi intilishning mukammal qiyofasi bo‘lib, faqat til va so‘zlar darajasida emas, balki madaniy uyg‘unlikda ham o‘z aksini topadi. Adekvatlik esa natijaning mukammalligini ta’minlashdir. Shu tariqa, tarjima jarayoni – ikki dunyo orasidagi ma’no ko‘prigi, ekvivalentlik esa bu ko‘priknining mustahkam poydevoridir. Tarjima jarayonida asliyat va tarjima matni o‘rtasida bir xil badiiy zavq va tushunish imkoniyatini yaratish tarjimonning asosiy vazifalaridan biridir. Tarjima asliyat o‘quvchisiga qanday ta’sir qiladigan bo‘lsa, tarjima tilidagi o‘quvchiga ham xuddi shunday ta’sir ko‘rsatishi kerak. Bu esa matnning mazmuniiy va strukturaviy uyg‘unligini ta’minlashni talab qiladi.

Sh.Sirojiddinov tarjimaning kommunikativ modeli yondashuvlariga asoslanib, tarjima ekvivalentligi masalasi tadqiqotida o‘ziga xos ravishda tushuntirib berilgan. Uning ushbu modeli o‘z ichiga quyidagi olti yondashuvni qamrab olgan:

1. Obyektiv borliqning asliyat tilida ifodalangan bayonini aks ettirish (denotativ).
2. Asliyat muallifining yaratilayotgan matnga munosabatini ochib berish (ekspressiv).
3. Tildagi nutq signallari, mimika, ishora va o‘zaro kontaktga aloqador umumiy frazalarning muvofiqlik darajasini belgilash va ta’minlash (fatik).
4. O‘zaro muloqotda foydalanilayotgan til xususiyatlarini tahlil qilish (metalingvistik funksiya).
5. Tarjimada buyruq va amrlarni ifodalash (iroda funksiyasi).
6. Tarjimada badiiy tasvir vositalari va semantik muqobillik jihatlarini to‘liq ta’minlash (poetik funksiya)¹.

Tarjima matni faqat lug‘aviy jihatdan tushunarli bo‘lishi bilan kifoyalanmay, balki yuqorida keltirib o‘tilgan darajalar singari asliyatning hissiy va ma’noli jihatlarini to‘liq aks ettirishi muhimdir. Bunday uyg‘unlikni ta’minlash uchun tarjima jarayoni quyidagi jihatlarini qamrab olishi lozim:

a) *mazmuniiy to‘liqlikni ta’minlash*, ya’ni asliyatdagi barcha muhim ma’lumotlar, g‘oyalar va xabarlar tarjimada to‘laqonli berilishi kerak; b) *uslubiiy moslikni saqlash* – bunda asliyatning emotsional, rasmiy yoki badiiy uslubi tarjima matnida o‘z aksini topishi lozim; d) *madaniy kontekstning mosligini saqlashga intilish*, ya’ni madaniy xususiyatlar, iboralar va obrazlar yangi til kontekstida to‘g‘ri aks ettirilishi; e) *kommunikativ maqsadga moslashish* – bunda tarjima matni asl matndagi muloqot vazifasini (masalan, ma’lumot uzatish, hissiyot ifodalash yoki muhokama qo‘zg‘ash kabilarni) bajarishi lozim. Tarjima nafaqat til vositasida o‘zaro muloqotni ta’minlovchi bir jarayon, balki madaniy kontekstni aks ettirish orqali asliyatdagi asarning

¹ Сирожиддинов Ш., Одилова Г. Бадий таржима асослари. – Тошкент: “Mumtoz so‘z”, 2011. – В.30.

ma'naviy va badiiy qimmatini bilan tenglashadigan ijodiy amaliyotdir. Shu nuqtayi nazardan, tarjima matni o'quvchida asliyat matnining estetik zavqini, mazmuniy nozikliklarini va umumiy hissiyotini uyg'otishi muhim sanaladi. Bu matnning kommunikativ o'rnini to'laqonli saqlashga imkon beradi.

Muhokama va natijalar. Tarjima ekvivalentligi chegarasi tarjima paytida asl nusxaning mazmunini saqlab qolishning mumkin bo'lgan maksimal darajasidir, lekin har bir alohida tarjimada asl nusxaga semantik yaqinlik maksimal darajada turli darajada va turli yo'llar bilan yaqinlashadi. Tarjimada mazmunning qaysi qismi uning ekvivalentligini ta'minlash uchun uzatilishiga qarab, ekvivalentlikning turli darajalari (turlari) mavjud. Har qanday ekvivalentlik darajasida tarjima tillararo muloqotni ta'minlay oladi. Har qanday matn qandaydir kommunikativ funksiyani bajaradi: u ba'zi faktlarni yetkazadi, his-tuyg'ularni ifodalaydi, muloqot qiluvchilar o'rtasida aloqa o'rnatadi, o'quvchidan qandaydir reaksiya yoki harakatni talab qiladi va hokazo. Muloqot jarayonida bunday maqsadning mavjudligi uzatiladigan xabarlarining umumiy xarakterini va ularning lingvistik bo'yoqdorligini belgilaydi. Tarjima tillararo muloqotning o'ziga xos ijodiy jarayonidir, unda asosiy e'tibor ikki til tizimidagi ma'nolar uyg'unligiga qaratiladi. Axborotning to'liq va aniq yetkazilishi turli tillar matnlarining semantik uyg'unligiga bog'liq bo'lib, bu tarjimon uchun eng muhim vazifalardan biridir. Masalan, hind tilidagi “एक हाथ से ताली नहीं बजती” (*Bir qo'l bilan qarsak chalinmaydi*) iborasi o'zbek tilidagi «qars ikki qo'ldan chiqadi» iborasiga semantik ekvivalent hisoblanadi. Har ikkisi ham bir xil tushunchani – “qarsak bir qo'l bilan chalinmasligi”ni anglatadi. Endi ushbu iboralarni alohida shakl va mazmun jihatidan tahlil qilamiz: «qars ikki qo'ldan chiqadi» iborasining ma'nosi chuqurroq o'ylab ko'rilganda, bu ibora *biror- bir ishni amalga oshirish uchun o'zaro hamkorlik va birgalikda harakat qilish* zarurligini bildiradi. Ya'ni, har qanday natija yoki muvaffaqiyat bir tomonlama harakatlar bilan emas, balki birgalikda, bir-birini qo'llab-quvvatlash orqali erishiladi. Ibora insonlar o'rtasidagi o'zaro hamjihatlik, tushunish va birlashib ishlashni urg'ulaydi. *Qarsak chalinishi* — bu ikki qo'lning birlashishi natijasida yuzaga keladigan ovoz, bu esa aynan birgalikdagi harakatning ramzi sifatida talqin qilinadi. Shunday qilib, bu ikki ibora bildirmoqchi bo'lgan asosiy g'oya — *birlashib harakat qilish orqali natijaga erishish kerakligiga* undaydi. Bu iboralar har ikki tilda birgalikdagi harakatlarning ahamiyatini ta'kidlaydi, madaniy hamda ma'naviy muloqotda ham qo'llaniladi va shakl hamda mazmun jihatidan semantik ekvivalent bo'la oladi,

Matnning umumiy tuzilishi va mazmuni – bu lisoniy birliklarning kommunikativ ma'nosini shakllantiruvchi tajriba maydoni. Har bir matn yaxlit kommunikativ lisoniy tuzilma sifatida denotativ va signifikativ qismlardan tarkib topadi. Denotativ qism matn mazmunining voqelikdagi hodisalar bilan bog'liq tomonlariga ishora qilsa, signifikativ qism esa nutq ijodkorining fikrlash jarayoni bilan bog'liqdir. Ushbu tamoyillar matnning tarjimada samarali va to'g'ri ifodalanishini ta'minlash uchun mu-

him ahamiyatga ega. A.D.Shveyser ekvivalentlik turlarini bayon qilishda semiotika, ya'ni belgilar tizimini o'rganadigan fan natijalari asos qilib olinadi. Muloqot ana shu belgilar orqali amalga oshiriladi. Uning tasnifiga ko'ra, kommunikativ maqsadni saqlashda, asosan, neologizmlar, aforizmlar, xalq maqollari va iboralar kirishini ta'kidlab o'tadi¹. Uning fikriga ko'ra, "bu tur tarjima uchun juda qiyin, chunki asliyat tilining madaniy o'ziga xosliklari tufayli ularning asl ma'nosini farqlay olmaslik xavfi mavjud"². Shveyserning fikrini o'rinli deb hisoblaymiz va quyidagi misol bilan uni to'ldiramiz. Bhisham Sahniyning "Basantiy" romanida otaning qiziga shunday murojaati bor: "हाथ पीला कर देंगे" so'zma-so'z "*Qo'lingni sariq qilamiz*". Tarjimon: "*Qo'lingga xina surtamiz*". Hindiston urf-odatlariga ko'ra turmush qurayotgan qizlarni to'ylaridan avval qo'llariga xina surtish, ya'ni "मेहंदी" "*mehindi*" marosimi nishonlanadi. Asarda bu marosim "*mehindi*" deya to'g'ridan -to'g'ri aytilmaydi, balki shu marosimga ishora qilingan. Hind urf-odatlaridan xabardor bo'lgan tarjimon gap aynan shu marosim haqida borayotganini payqagan holda ushbu iborani "*Qo'lingga xina surtamiz*" deya tarjima qilgan va muallif nazarda tutgan ishorasiga muqobil variantni bera olgan. Bundan tashqari, yozma nutqda muallif biror bir belgi yoki nuqtaga ishora qilayotgan bo'lishi ham mumkin. Tarjimon har qanday ishoralarni ham o'z o'rnida payqab, uni to'g'ri tarjima qila olishi bilan ekvivalentlikka erishgan. Masalan, hind xalqining to'y marosimlarida liboslarining yorqin va rang-baranglikning aks etishi o'ziga xos marosimdir. Muallif asarda *बिंदी* (*Bindi*) so'ziga ishora keltiradi. Bu so'zining asl ma'nosi xol va yana hind xalqi ayollarining qoshlarini o'rtasiga qo'yib yuradigan "nuqta" ham nazarda tutiladi. Lug'atlarda berilgan bu so'zning birinchi ma'nosi "qoshlar orasiga qo'yiladigan belgi yoki qimmatbaho tosh, (ayniqsa, bu belgi hind ayollari turmushga chiqqanligini bildirib turadi); "*manglayga surtiladigan xol*" bo'lib, muallif asarda *Bindi* so'zini matoga nisbatan qo'llaydi, tarjimon ushbu so'zni kalkalash yo'li bilan muallif ishora qilgan fikrga aniqlik kiritish maqsadida o'zidan qo'shib "*xol-xol*" deya muallifning matoga nisbatan ishora etganligini kitobxonga to'laqonli yetkazib bera olgan va shu o'rinda ekvivalentlikning kommunikativ maqsadiga to'liq erishgan deya olamiz. Yana bir misolda *पंडित* (*pandit*) so'zi ham keltiriladi. Bu hindlarning ruhoniysiga nisbatan qo'llaniladigan so'z bo'lib, tarjimon tomonidan o'zbek kitobxoniga tushunarli bo'lishi uchun "*hindularning mullasi*" deya transliteratsiya usulida matn osti izohi berib o'tilgan va bu bilan ham kommunikativ maqsadga to'liq erishilgan. Asliyat matn muallifi va matn tarjimasini oluvchi bilan tarjimonning o'zaro ta'siri tarjima sharoitlari va oluvchining talabi, tarjimonning kommunikativ effektini anglab

¹ Швейцер А.Д. Теория перевода. //N. Neubert A. Text and translation. Leipzig, 1985.- R. 55./– M., 1988.-B.57

² Швейцер А.Д. Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты. – М., 1988.-49 стр.

yetkazib berish mahorati, uning nutqiy asarni haqiqiy yoki taxminiy oluvchisi haqidagi tasavvurlariga ko'ra o'zgaradi va tarjimada muvofiqlikni belgilab beradi.

Kommunikativ birliklar mazmuni barcha semantik elementlarning uyg'unlashuvi, yagona bir mazmun, muloqot maqsadining ifodalanishini talab qilishini yuqorida aytib o'tdik. Shunga binoan kommunikativ ekvivalentlik sohasida bizni belgidan tashqaridagi munosabatlar emas, balki bu munosabatlarning belgi orqali nutqiy tuzilmada namoyon bo'lishi qiziqtiradi. Har qanday lisoniy faoliyat muloqot muhitini talab qiladi, lisoniy muloqot esa qanday ko'rinishda kechishidan qat'i nazar, shaxslararo munosabatning namoyon bo'lishidir. Biror- bir vaziyatni bayon etishdan tashqari yoki shu bilan birgalikda muloqot maqsadi matnning biror hissiyotni, berilayotgan axborotga yoki bayon etilayotgan vaziyatga o'z emotsional munosabatini bildirishdan iborat bo'lishi mumkin. Bunday munosabatni bildirish uchun tilda maxsus vositalar mavjud: o'ziga xos ohang, belgilar va h.k. Gap ushbu belgining muayyan emotsional komponenti haqida emas, balki bayon etilayotgan butun vaziyatning bahosidagi axborotni beruvchi maxsus belgilar to'g'risida bormoqda. Boshqa darajalar mazmuni bilan o'zaro ta'sirga kirishib ushbu axborot ko'pincha kommunikativ munosabat uchun muhim jihat bo'ladi. A.Shveyser, A.Noybert asarlarida tarjima-tillararo kommunikatsiya mahsuli ekanligi atroflicha tushuntirib berilgan. A.D.Shveyserning fikriga ko'ra, tarjimada eng muhimi dastlabki va tarjima matnlarining invariant kommunikativ effektiga suyanuvchi kommunikativ ekvivalentligidir. Uning nazariyalarida agar kommunikativ ekvivalentlik semantik va pragmatik darajalarga qo'llanilsa va funksional ekvivalentlik bilan to'ldirilsa, to'liq ekvivalentlik to'g'risida gapirish mumkinligi ta'kidlanadi¹. Misol uchun Basantiy asarida shunday jumla berilgan: “आओ बुलाकिराम, आओ। हम भी कहें, कौवा सुबह से काँव-काँव कर रहा है, ज़रूर कोई मेहरबान आनेवाला है।”². Tarjimasi: “*Kel, Bulakirom kel, biz ham aytdik qarg'a erta tongdan qag'illayabti qaysidir mehribon aniq keladi deb*”. Ushbu ibora har ikki tilda ham ko'chma ma'noda kelgan. Shunga qaramay, iboradagi obyekt sifatida olingan “कौवा”, ya'ni “qarg'a” obrazi majoziy ma'noda uyga mehmon kelishiga ishora bildirilayotgani haqida gap borayapti. Bu har ikki millat tilida ham obyektiv va subyektiv jihatdan teng ma'noda tarjima ekvivalentligining kommunikativ maqsadiga to'liq erishilganini ko'rish mumkin. Turli tillardagi iboralarning bir-biriga har jihatdan o'xshashligi aksariyat hollarda xalqlar turmush sharoitlari, urf-odatlari va mantiqiy mushohadalaridagi mushtaraklik bilan izohlanadi. Zero, til vositalari singari iboralar ham turli-tuman umuminsoniy fikrning bayon me'yorlari va hayotiy kuzatishlari asosida vujudga keladi.

Bundan tashqari, tildagi obrazlilikni ifodalovchi vositalar ichida iboralar alohida o'rin tutadi, chunki ular kesatq, nafrat, jirkanish, so'kish, qarg'ish kabi salbiy,

¹ O'sha manba. –B.57.

² भीष्म साहनी. बसंती. नवीन शाहदरा, नाइ दिल्ली. १९८३

erkalash, hazil, rag‘batlantirish kabi ijobiy qo‘shimcha ma‘no noziklarini ifoda etuvchi obrazli birikmalar hisoblanadi. Har bir yozuvchining iboralardan foydalanish uslub va yo‘nalishlari bo‘ladi. Agar ma‘lum tilda yaratilgan asarni boshqa tilga tarjima qilish lozim bo‘lsa, xususan, iboralarni o‘girish jarayonida tilda mavjud bo‘lgan muqobil variantlari, sinonim yoki ekvivalentlaridan foydalaniladi. Shunday iboralar borki, ular anglatgan ma‘noni uning tarkibidagi ayrim so‘zlardan to‘g‘ridan - to‘g‘ri keltirib chiqarish mumkin emas. Iboraning ma‘nosi uning tarkibidagi so‘zlarga xos bo‘lgan ma‘nolarning umumiy maxraji sifatida kelib chiqadi. Bu umumiy ko‘chma ma‘no iboraning butunligini saqlab turadi, uning parchalanib ketishiga yo‘l qo‘ymaydi. Ma‘no va uslubiy vazifa jihatlaridan mos ikki til iboralari qator hollarda o‘zaro farq qiladilar. Bunday iboralar o‘zaro ekvivalentlik munosabatida bo‘ladi. Iboralar matnda muloqotning maqsadini saqlab qolinishiga xizmat qiladi. Bu maqsadga erishishda tarjimon matnda berilgan so‘zning ko‘chma ma‘nosini kitobxonga yetkazishga xizmat qiladi. Misol uchun, “बसन्ती के पिता को देखता ही दिनु भीगी बिल्ली बन गया।”¹. Tarjimasi: *Basantiyning otasini ko‘riboq, Dinu suvga tushgan mushukday shumshayib qoldi*². Bu misolda “भीगी बिल्ली” (bhigi billi) iborasi o‘zbek tilida “suvga tushgan mushukday” iborasiga mos keladi va mazmuni ham bir xil. Hindiy iboraning so‘zma-so‘z tarjimasi “nam yoki ho‘l mushuk” ma‘nosini anglatadi, lekin bu ma‘no metaforik bo‘lib, qahramonning kayfiyati tushib ketganini, hafsalasi pir bo‘lganini ifodalaydi. O‘zbek tilidagi “suvga tushgan mushuk” iborasi ham xuddi shunday ma‘noga ega bo‘lib, kishi noqulay holatga tushgani yoki o‘zini past tutib, shumshayib qolganini tasvirlaydi. Har ikkala ibora bir xil hayotiy tajribaga asoslangan: suv yoki ho‘l bo‘lgan mushuk, odatda, parishon va ko‘rinishi shikasta bo‘ladi, bu esa inson kayfiyatining tushkunlik holatini ifodalash uchun ishlatiladi. Bunday frazeologik ekvivalentlar tarjima jarayonida bemalol almashtirilishi mumkin, chunki ular ma‘no va uslub jihatidan bir-biriga mos keladi. Bu iboralar o‘xshashlikda til va madaniy tafovutlarga qaramasdan, bir xil tushunchalarni ifodalaydi.

Asliyat muallifi ko‘pincha inson harakatlarini jonivorlar obraziga o‘xshatish orqali ularning xatti-harakatlarini jonli va ta’sirli tasvirlaydi. Masalan, “मँडराती चील की तरह उस के ऊपर जा खड़ा हुआ।”³ jumlasida qahramonning harakati aylana uchayotgan kalxatga o‘xshatiladi. Tarjimada bu ibora “*Aylana uchayotgan kalxatdek uning boshiga bostirib keldi*”⁴ tarzida berilib, har ikki tilda ham uslubiy va semantik ekvivalentlik ta’minlangan. Bu o‘rinda tarjima jarayoni faqatgina so‘z va iboralarni moslashtirish bilan cheklanib qolmaydi. Tarjimon matn mohiyatini chuqur tushunib,

¹ भीष्म साहनी. बसन्ती. नवीन शाहदरा, नाइ दिल्ली. १९८३ -प. ८७

² Амир Файзулла. Басантий романи. – Т: “Turon-Iqbol”, 2010. –В.82.

³ यहीं -प. ५६

⁴ O‘sha manba. –В.50.

madaniy tafovutlar bo'lganda o'quvchiga tushunarli tarzda izoh yoki sharhlarni taqdim etishi kerak. Muallifning aslyatda ko'zlagan maqsadini to'liq yetkazish uchun tarjimon nafaqat ekvivalentlikni topishga, balki mazmunni o'quvchiga yaqinroq qilib talqin etishga ham intilishi zarur. Shu orqali matnning semantik mazmuni va badiiy ifodasi madaniy chegaralardan mustahkam o'tib, o'quvchiga aslyatga mos ta'sirni yetkazadi.

Aslyatdagi qahramon nutqida salbiy his-tuyg'ular va kuchli emotsional ifodaga ega bo'lgan o'xshatishlar keltirilgan. Masalan, बसन्ती जानती थी कि अगर मैं ने उसे पहचान लिया तो काली नागिन की तरह फुँकारती हुई उस पर झपटेगी और उसे साइकिल पर से घसीट लाएगी¹. Tarjimasi: *Basantiy bilardiki, agar onasi uni tanib qolsa, qora ilondek vishillab unga tashlanardi va uni velosipeddan tortib tushirgan bo'lardi*². tarzida tarjima qilinib, har ikki tilga ham semantik jihatdan mos keladi. Ushbu ibora qahramonning onasi salbiy his-tuyg'ularni ifoda etgani, uning qahr-g'azabini va jazolashga tayyor ekanligini ta'sirli tarzda tasvirlaydi. O'zbek tilidagi "qora ilondek vishillab" iborasi hindiy iboraning obrazlilikini saqlagan holda, ham madaniy, ham emotsional ekvivalentligini aks ettiradi. Bu kabi iboralar tarjimada muallifning aslyatdagi niyatini, his-tuyg'ular kuchini va qahramonlar xatti-harakatlarini o'quvchiga aniq va tushunarli yetkazishda muhim rol o'ynaydi. Tarjimonning vazifasi matn mohiyatini saqlagan holda bu kabi obrazlarni o'quvchining madaniy tushunchasiga moslashtirishdir. Shu yo'sinda aslyat maqsadi o'z badiiy qiymatini yo'qotmasdan aks ettiriladi.

Yana bir misolda hindiy tilidagi "चौधरी की छोटी-छोटी आँखे सांप की आँखे की तरह साइकिल की ओर ही देख रही थीं।"³. Tarjimasi: *Cho'dhariyning kichkin-kichkina ko'zlari ilonning ko'zlaridek velosiped tomonga qarab turardi*⁴. tarzida tarjima qilinib, ikki til o'rtasida semantik ekvivalentlik saqlangan. Bu iborada ilon obrazi qahramonning salbiy xulq-atvorini tasvirlash uchun ishlatilgan. Mazkur kontekstda o'zbek kitobxoniga buni "bit ko'zlari" yoki "ayyor tulkinining ko'zlari" kabi iboralar orqali berish ham mantiqan to'g'ri keladi. Bunday ta'riflar har ikkala tilda ham bir xil ma'noni ifodalaydi – salbiy xususiyatlar, masalan, makkorlik yoki nigohning o'tkirligiga ishora qiladi. Bu o'rinda tarjimonning maqsadi madaniy tafovutlarni hisobga olib, matnning mazmunini o'quvchi uchun tushunarli va ta'sirli tarzda yetkazishdir. Tarjimada har ikkala ifoda bir xil semantik mazmunga ega bo'lib, matnning badiiy ahamiyati saqlangan.

Tarjima jarayoni faqatgina so'zlar va iboralarni bir tildan ikkinchisiga o'zgartirish bilan cheklanib qolmay, unda matnning maqsadi, uslubi va ta'sirchanligini saqlab

¹ यहीं -प.५६

² O'sha manba. –B.40.

³ यहीं -प.५२

⁴ Shu yerda. –B.48

qolish katta ahamiyatga ega. Chunki tillararo kommunikatsiyani amalga oshirish mobaynida pragmatika muammolari yuzaga kelishi mumkin. Tarjimonning asosiy vazifasi – tarjima qilinayotgan matnning maqsadini to‘g‘ri anglab, uni tarjima tili me‘yorlari asosida qayta yaratishdir.

Muayyan tarjimaning pragmatik vazifasini amalga oshirish jarayonida, tarjimon ba‘zan yuqori darajadagi muvofiqlikdan voz kechib, kitobxonga estetika va ta‘sirchanlik jihatidan yaqinroq bo‘lgan talqinni birinchi o‘ringa qo‘yishi lozim. Bu, ayniqsa, haddan ortiq aniqlik pragmatik noaniqlikni keltirib chiqarishi mumkin bo‘lgan hollarda muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday noaniqlik tarjimaning asliyat matni o‘z kitobxoniga yetkazgan darajadagi his-tuyg‘ularni tarjima matnida yaratishga qodir bo‘lmagan holatlarda yuzaga keladi¹. Shu nuqtayi nazardan, tarjimon faqatgina semantik muvofiqlikni izlash bilan cheklanmasligi, balki madaniy tafovutlar o‘rnida zarur tushuntirishlar berish yoki qo‘shimcha sharhlar kiritish orqali asliyat muallifining niyatini to‘liq aks ettirishga intilishi lozim. Tarjima jarayonida o‘quvchining estetik hissiyotlarini uyg‘otish va matnning muloqotdagi samaradorligini ta‘minlash tarjimon mahoratining muhim mezonidir. Shu sababli, matnning mohiyatini saqlash bilan birga uning kitobxonda qoldiradigan ta‘sirini ham inobatga olish tarjimaning yuksak sifatini belgilaydi. Tarjimon matn ustida ishlash jarayonida asar muallifining kommunikativ istagini to‘liq tushunib olishi kerak. Shu yerda tarjimonning badiiy adabiyot sohasida egallagan bor ma‘naviy bilimlari ishga solinadi. Asar muallifi o‘zining kommunikativ istagini amalga oshirish yo‘lida turli frazeologik birliklardan (iboralar) foydalanadi. Tarjimalarda iboralardan ixtilof bo‘lmay iloj yo‘q. Ularning predmetli–mantiqli, konnotativ xususiyatlaridan kelib chiqib, til birliklari o‘rtasida mazmun va ma‘no uyg‘unligini ta‘minlaydi². Muloqotning maqsadi tarjimonga tarjima qilayotgan so‘z ma‘nolarini o‘quvchida taassurot qoldirish yo‘llarini ochib berishga imkon yaratishdir. Shu maqsadda tarjimon asliyatdagi iboralarni uning ma‘nolarini saqlab qolishda o‘zidan qo‘shib, iborani ibora bilan almashtirib, kengroq doirada tarjima qila olganligiga guvoh bo‘ldik.

Tarjima jarayonida **barcha jabhalarning uyg‘unligini ta‘minlash** tarjimonning ijodiy va bilimga asoslangan yondashuvini talab qiladi. Mazmuniy va strukturaviy uyg‘un muvozanat, shuningdek, badiiy zavqni yetkazish orqali tarjima matni asliyat matniga tenglashtiriladi va madaniyatlararo muloqotning to‘laqonli shakllanishiga xizmat qiladi.

Xulosa. Tarjima jarayoni – bu til va madaniyat o‘rtasidagi chegaralarni yengib, matnning asl mazmunini boshqa tilda qayta yaratish san‘ati. Tarjimonning vazifasi matnning ruhiyatini va semantik mazmunini yo‘qotmagan holda uni o‘quvchi yoki

¹ Латышев Л. К. Курс перевода: Эквивалентность перевода и способы ее достижения.–М.: Международные отношения, 1981. –С. 248.

² Сирождидинов Ш.,Одилова Г. Бадий таржима асослари.–Тошкент: “Mumtoz so‘z”, 2011. –В. 55.

tinglovchiga mos keladigan tarzda yetkazishdir. Bu jarayonda ekvivalentlik muhim o‘rin tutadi – u matnning ma’nosini, uslubini va kommunikativ maqsadini ikki til o‘rtasida uyg‘un tarzda saqlashni ta’minlaydi.

Kommunikativ ekvivalentlik – bu tarjimada asliyat va tarjima matni o‘rtasida ma’no, uslub va ifoda maqsadining mosligini ta’minlashga yo’naltirilgan muhim tamoyil desak, mubolag‘a bo‘lmaydi. Negaki, ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ekvivalentlik darajalari lingvistik, madaniy va pragmatik omillar bilan chambarchas bog‘liqdir. Tarjimada bu tamoyilning ta’minlanishi ikki til va madaniyat o‘rtasidagi muloqotning samaradorligini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi.

Bundan tashqari, iboralar tilning ajralmas lug‘aviy birliklari sifatida grammatik, semantik va ijtimoiy jihatlarida puxta o‘rganilishi zarur. Xususan, milliy xususiyatlarga ega bo‘lgan iboralar tarjima jarayonida qiyinchilik tug‘dirishi mumkin, chunki ular xalqning ijtimoiy hayoti, madaniy me’yorlari, diniy tasavvurlari va ruhiy holatlari bilan uzviy bog‘liqdir. Shu sababli, tarjimon o‘z bilim va ko‘nikmalari asosida madaniy tafovutlarni muvofiqlashtirib, iboralarda ma’nolar uyg‘unligini ta’minlab, asl matnning kommunikativ maqsadini yetkazishi lozim. Denotativ, ekspressiv va metalingvistik funksiyalarning hisobga olinishi esa bu jarayonning ajralmas qismidir. Bu bilan tarjima matni nafaqat lingvistik, balki madaniy jihatdan ham o‘z o‘quvchisi uchun tushunarli va mazmunli bo‘lib, ikki madaniyat o‘rtasida haqiqiy muloqot ko‘prigi yaratadi.

Yuqoridagi tahlil va misollar shuni ko‘rsatadiki, tarjimon mazmun va ma’noni to‘liq saqlash uchun ijodkorlik, ma’naviy bilim va madaniyatlararo anglashuvga ega bo‘lishi zarur. Misollar tarjimada mutarjim mahoratining qanchalik muhim ekanligini tasdiqlaydi. Chunki tarjimonning chuqur bilim va tajribasi badiiy tarjima matnlarida **semantik ekvivalentlik darajasini oshiradi.**

Ushbu maqola tarjimonlar uchun foydali bo‘lib, tarjima jarayonida semantik uyg‘unlikka erishishda ilmiy va amaliy jihatdan muhim ko‘rsatmalarga ega. Bu ish tilshunoslar va tarjimonlar uchun nazariy asoslarni mustahkamlash hamda madaniy tafovutlarni yengishda amaliy yordam vazifasini bajara oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ланчиков В.К., Семантические и стилистические аспекты перевода.,–М. 1977. – С. 40.
2. Лайонз Джон. Лингвистическая семантика //Языки славянской культуры. – У.,2003. – С. 8–15.
3. Швейцер А.Д. Теория перевода. //N. Neubert A. Text and translation. Leipzig, 1985.- R. 55.– М., 1988.
4. Швейцер А.Д. Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты. –М., 1988.
5. Комиссаров В. Н. Лингвистика перевода. –М.: Международные отношения, 1980.

6. Латышев Л. К. Курс перевода: Эквивалентность перевода и способы ее достижения. – М.: Международные отношения, 1981.
7. Сирожиддинов Ш., Одилова Г. Бадий таржима асослари. – Тошкент: “Mumtoz so‘z”, 2011.
8. Амир Файзулла. Басантий романи. – Т: “Turon-Iqbol”, 2010.
9. Khodjayeve, N. (2019). Semantics of kinship terms as a form of address in uzbek translations of premchand. Theoretical & Applied Science, (8), 107–110.
10. भीषम साहनी. बसंती. नवीन शाहदरा, नाइ दिल्ली. १९८३- १८४
11. इरोडा फतखुतदीनोवा. अनुवाद में समतुल्यता की समस्याएं। “उज्बेकिस्तान में हिंदी: दशा और दिशा” Oriental renaissance. 2024. ISSN 2181–1784 VOLUME-4. – P.131–133.
12. Fatxutdinova I. Tarjimada ekvivalentlikning muloqot maqsadini ifodalash vositalari. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*. Ilmiy jurnal. Uzbekistan: www.oriens.uz. 2021. volume 1 | special issue 2. – B.140–149.
13. Fatxutdinova I. Basantiy romani tarjimasida milliy xos so‘zlarning tarjimada ekvivalentini berish usuli. *O‘zbekiston tarjimashunoslari forumi – 2021* (ilmiy maqolalar to‘plami).– Toshkent, TDSHU, 2021. – B.253–258.
14. Fatxutdinova I. Psixologik mazmundagi asarlar tarjimasida ekvivalentlik masalasi (Hindiy tilidagi asarlar misolida). *Tarjimashunoslar forumi – 2022*. volume 2 | special issue 29. – B.69–77
15. Fatxutdinova I. Hindiycha – o‘zbekcha o‘xshatishlar tarjimasida ekvivalentlik masalasi. *NamDU ilmiy axborotnomasi 2022- yil 6-soni* ISSN 2181–0427. B.419–424.
16. Fatxutdinova I. Zamonaviy tarjimashunoslikda ekvivalentlik masalasiga ilmiy-nazariy yondashuvlar. *Tarjimashunoslar VIII forumi– 2024*. B.74–79.

Xitoy tilida gastronomik metaforalarning klassifikatsiyasi

MADINA FAYZULLAYEVA

Tayanch doktorant, TDSHU

Annotatsiya. Ushbu maqolada xitoy tilida uchraydigan gastronomik metaforalarning klassifikatsiyasi ko‘rib chiqiladi. Ularning so‘zma-so‘z ma‘nosi hamda qanday metaforik ma‘no anglatishi tahlil qilinadi. Barcha yig‘ilgan 180 ga yaqin metaforik ma‘nolarga ega bo‘lgan so‘zlarni besh guruhga bo‘lib o‘rganiladi, ularning ma‘nolari ochiqqlanadi. Oziq-ovqat lug‘atining aksariyati metaforik troplar orqali hosil bo‘ladi, ular asosan tashqi ko‘rinishidan, sifat xususiyatlaridan kelib chiqadi.

Metafora inson tomonidan konseptual tizimlarni tartibga solish uchun qo‘llaniladigan ajralmas kognitiv vosita hisoblanadi va bir narsani boshqasi orqali tushunish vositasi sifatida belgilanadi. Gastronomik metafora har bir xalqning fikrlari, didlari, tushunchalari va badiiy idealliklarini o‘zida mujassam etganligini ko‘rsatib beradi.

Xitoyda oziq-ovqatga bo'lgan chuqur falsafiy va mafkuraviy munosabat tarixan ocharchilik va omon qolish uchun kurash bilan belgilanadi, ming yillar oldin mavjud bo'lib, bugungi kunda ham davlatning ba'zi kambag'al viloyatlarida saqlanib qolgan. Xitoy xalqi ovqatni eng katta sovg'a deb biladi; ularning gastronomik odatlari qarama-qarshiliklarga asoslangan uyg'unlikni tushunishni, tabiat va hayotiylik o'rtasidagi muvozanatni anglashni aks ettiradi. Xitoyliklarning shaxslararo muloqotlarida ovqat mavzusi qolganlardan ustun turadi, taomga sig'inish san'at darajasiga ko'tariladi, oziq-ovqat iste'mol qilish jarayoni muqaddas marosimdir. Oziq-ovqat madaniyatining Xitoy hayotining boshqa sohalaridan ustunligi hatto salomida ham ko'rsatilgan, ular shunday salomlashishadi: 你吃饭了吗? "ni chi fanlema?" bu so'zma-so'z "ovqatlaningizmi?" degan ma'noni anglatadi.

Aksariyat hollarda xitoy taom nomlari ichida madaniy kod mavjud bo'lib, ularni metoforik, metonomik tahlillar orqali anglab yetamiz. Xitoy madaniyatida har bir taom alohida kelib chiqish tarixiga, o'zining ramziy ma'nosiga ega ekanligi bilan boshqa mamlakat madaniyatlaridan ajralib turadi.

Kalit so'zlar: manba domen, maqsad domen, oshxona jihozlariga oid, iste'mol qilishga oid, tayyorlash usuliga oid, oziq-ovqat mahsulotiga oid, ta'mga oid gastronomik metaforalar.

Абстракт. В статье рассматривается классификация гастрономических метафор, встречающихся в китайском языке. Анализируется их буквальное значение и то, какой метафорический смысл они несут. Все собранные слова, имеющие около 180 метафорических значений, разделены на пять групп, и их значения объяснены. Значительная часть лексики, связанной с едой, формируется посредством метафорических тропов, которые в основном связаны с внешним видом и качественными характеристиками.

Метафора — это неотъемлемый когнитивный инструмент, используемый людьми для организации концептуальных систем, и определяется как средство понимания одной вещи через другую. Гастрономическая метафора показывает, что каждая нация воплощает в себе мысли, вкусы, концепции и художественные идеалы каждой нации.

В Китае глубокое философское и идеологическое отношение к еде, исторически обусловленное голодом и борьбой за выживание, существовало тысячи лет назад и сохраняется до сих пор в некоторых беднейших регионах страны. Китайцы считают еду величайшим даром; Их гастрономические привычки отражают понимание гармонии, основанной на противоположностях, осознание баланса между природой и жизненной силой. В межличностном общении китайцев тема еды преобладает над всеми остальными, поклонение еде возведено в ранг искусства, а процесс приема пищи является священным ритуалом. Превосходство культуры питания над другими аспектами жизни китайцев проявляется даже в их приветствиях, где они говорят: “你吃饭了吗?” “ni chi fanlema?” Это буквально означает “ты поел?”.

В большинстве случаев названия китайских блюд содержат культурный код, который мы можем понять с помощью метафорического и метонимического анализа. В китайской культуре каждое блюдо имеет свою историю происхождения и свое символическое значение, что отличает его от других культур.

Ключевые слова: исходная область, целевая область, гастрономические метафоры, связанные с кухонным оборудованием, связанные с потреблением,

связанные со способом приготовления, связанные с продуктом питания, связанные со вкусом.

Abstract. This article examines the classification of gastronomic metaphors found in the Chinese language. Their literal meaning and what metaphorical meaning they convey are analyzed. All collected about 180 words with metaphorical meanings are divided into five groups and their meanings are explained. Most of the food vocabulary is formed by metaphorical tropes, which are mainly derived from their appearance and qualitative characteristics.

Metaphor is an indispensable cognitive tool used by humans to organize conceptual systems and is defined as a means of understanding one thing through another. Gastronomic metaphors show that they embody the thoughts, tastes, concepts and artistic ideals of each people.

In China, a deep philosophical and ideological attitude towards food is historically determined by famine and the struggle for survival, existed thousands of years ago and is still preserved in some poor regions of the country today. The Chinese people consider food to be the greatest gift; their gastronomic customs reflect an understanding of harmony based on opposites, an understanding of the balance between nature and vitality. In the interpersonal communication of the Chinese, the topic of food is above all else, the worship of food rises to the level of art, the process of eating food is a sacred ritual. The superiority of food culture over other areas of Chinese life is even demonstrated in their greetings, they greet each other like this: 你吃饭了了? “ni chi fanlema?” which literally means “have you eaten?”.

In most cases, the names of Chinese dishes contain a cultural code, which we can understand through metaphorical, metonymic analysis. In Chinese culture, each dish has its own history of origin, its own symbolic meaning, which distinguishes it from the cultures of other countries.

Keywords: source domain, target domain, gastronomic metaphors related to kitchen equipment, related to consumption, related to preparation method, related to food product, related to taste.

Zamonaviy kognitiv tilshunoslikda konseptual metafora analizi juda ham foydali. Konseptual metafora atamasi ilk bora 1980-yil Jorj Lakoff tomonidan “Metaphors we live by” asarida tilga olinadi¹. Ushbu asarda aytilishicha konseptual metafora bu shunchaki stilistikaning metodi bo‘libgina qolmasdan, tafakkur va o‘ylash usulidir.

Konseptual metafora ikkita kognitiv sohani o‘z ichiga oladi, ya’ni “源域” yuan yu– “manba domen” va “目标域” mubiao yu– “maqsad domen”. Ikki kognitiv domen o‘rtasidagi xaritalash “maqsadli domenni” idrok etish uchun “manba domen” dan foydalanishdir. “Manba domen”i odatda hammaga ma’lum, moddiy va konkret tushuncha bo‘lsa, “maqsadli domen” esa nomoddiy, mavhum va aniqlash qiyin

¹ Lakoff G. Metaphors We Live By / George Lakoff, Mark Johnson. – Chicago: Chicago University Press, 1980. – 242 p.

bo‘lgan tushunchadir. Metafora jarayoni maqsad domen konsepsiyasini yaratish uchun “manba domen”ning mavhum strukturaviy tasvirini ishlatishdan iborat¹.

Oziq-ovqat so‘zlarining metaforik xaritasi bu jihatda juda to‘liq aks ettirilgan, shuningdek, oziq-ovqat obyektlari, ovqatlanish usullari va ovqatlanish harakatlari kabi mavhum kontseptual sohalarga, masalan, fikrlar va hissiyotlar, madaniyat, ta’lim va xarakter kabilar. Bunda, tilda o‘ziga xos tushunchalar paydo bo‘ladi².

Ovqatlanish, taom tayyorlashda kerak bo‘ladigan mahsulotlar va pishirish uchun ishlatiladigan idishlarni, odamlarning ovqatlanish odatlari hamda pishirish texnikasidan ajratib bo‘lmaydi. Oziq-ovqatga tegishli bo‘lgan bu so‘zlar uzoq muddatli qo‘llanishda metaforik ma’nolarga ega bo‘lgan. Biz manba domen sifatida 180ga yaqin metaforik ma’nolarga ega bo‘lgan so‘zlarni besh guruhga bo‘lib chiqdik (oshxona jihozlari; taomni iste’mol qilishga oid harakatlar; taom tayyorlash usullariga oid; taom tayyorlashdagi oziq-ovqat mahsulotlari; ta’im bilan bog‘liq).

1. Oshxona jihozlari ishtirok etgan metaforik ma’no anglatuvchi so‘zlar:

(1) Tarkibida “锅” guo– “qozon” bo‘lgan so‘zlar

Masalan: 大锅饭 daguofan – katta qozonda guruch (tenglik), 小锅饭 xiaoguofan – kichik qozonda guruch, 大锅菜 daguocai – katta qozonda ovqat, 一锅粥 yiguozhao – bir qozon bo‘tqa (tartibsizlik), 一锅端 yiguoduan – bir qozon, 背黑锅 bei heiguo – qora qozon orqada (aybni o‘z bo‘yniga olish), 揭锅 jieguo – qozonning qopqog‘ini olish (sirni fosh etish), 下油锅 xia youguo – yog‘li qozonga tushish (xavfli vaziyatga kirish), 吃旧锅粥 chi jiu guo zhou – eski qozondan bo‘tqa yeyish (eski hayot bilan yashash);

(2) Tarkibida “碗” wan bo‘lgan so‘zlar:

Masalan: 饭碗 fanwan – guruch kosasi (kasb, biznes), 铁饭碗 tiefanwan – temir guruch kosasi (barqaror, yaxshi daromadli ish), oltin 金饭碗 jinfanwan – oltin guruch kosasi (yuqori maoshga ega lavozim yoki milliy davlat xizmati lavozimi), 泥饭碗 nifanwan – loy guruch kosasi (jamoa mulki yoki jismoniy shaxsning himoyasi yo‘qligi, “temir guruch kosasi” antonimi), 衣食饭碗 yishi fanwan – oziq-ovqat va kiyim-kechak guruch kosasi (tirikchilik uchun kasb), 丢饭碗 diu fanwan – guruch kosasini yo‘qotish (ishini yo‘qotish), guruch 砸饭碗 za fanwan – guruch kosasini sindirish (ishidan ayrilish), 抢饭碗 qiang fanwan – guruch kosasini tunash (ish, bo‘sh joy uchun kurash), 找饭碗 zhao fanwan – guruch kosasini topish (ish qidirish), 保饭碗 bao fanwan – guruch kosasini saqlash (o‘z ishini saqlash va hayot uchun asosiy xavfsizlikka ega bo‘lish);

(3) tarkibida “桶” tong bo‘lgan so‘zlar:

¹ 陶晴. 汉语饮食词语的隐喻转喻认知考察, 上海外国语大学, 2017年. – 88页.

² 陶晴. 汉语饮食词语的隐喻转喻认知考察, 上海外国语大学, 2017年. – 70页.

Masalan: 饭桶 fantong – guruch chelagi (haddan tashqari qobiliyatsiz, faqat guruch yeyishni biladigan, ochko‘z inson), 酒桶 jiutong – vino chelagi (bochkasi) (ko‘p spirtli ichimlik ichuvchi);

(4) Tarkibida “灶” zao bo‘lgan so‘zlar:

Masalan: 烧冷灶 shao leng zao – sovuq pechkani yoqish (hali hokimiyatda bo‘lmaganlarga xushomad qilish), 开小灶 kai xiao zao – kichik pechkani ochish (maxsus e‘tibor), 吃小灶 chi xiao zao – kichik pechka yeyish (alohida g‘amxo‘rlikdan zavqlanish);

(5) tarkibida “囊” nang bo‘lgan so‘zlar:

Masalan: 酒囊饭袋 jiunang fandai – sharob qobig‘i va guruch xalta (yeb-ichishdan boshqa narsaga yaramaydigan inson), 饭囊 fannang – guruch xalta (foydasiz odam);

(6) Tarkibida “刀” dao “pichoq” bo‘lgan so‘zlar:

Masalan: 上刀山 shangdaoshan – pichoqli tog‘ga chiqish (sinov va qiyinchiliklardan o‘tish), 一刀切 yidaoqie – bitta pichoq kesadi (bir xillikni o‘rnatish, turli vaziyatlarni hal qilish uchun yagona usuldan foydalanish), 刀子嘴 daoizui – pichoq og‘iz (o‘tkir tilli inson), 二把刀 erbadao – ikkita pichoq (bilim va ko‘nikmalarning yetarli emasligi), 刀俎 dao zu – qurbonlik pichog‘i (zulmkor);

(7) tarkibida “瓶” ping bo‘lgan so‘zlar:

Masalan: 五味瓶 wuweiping – beshta laziz shisha (hayotni yoki biror narsani besh ta‘mga o‘xshatish), 拖油瓶 tuoyouping – moyli shishani tortmoq (ikkinchi erining oilasida yashovchi oldingi nikohning farzandi), 半瓶子醋 ban pingzi cu – yarim shisha sirka (ozgina bilim va mahoratga ega bo‘lgan insonga nisbatan);

(8) “勺” shao bo‘lgan so‘zlar:

Misol uchun: 一勺烩 yishaohui – bir qoshiqda qovurmoq (hammaga yoki hamma narsaga bir xil munosabat bildirish), 漏勺 loushao – teshik qoshiq (beparvo odam, miyasi ishlamaydigan inson);

9) Boshqa toifalar:

Masalan: 醋罐子 cuguanzi – sirka bonkasi (rashkchi inson), 醋坛子 cutanzi – sirka sopol idishi (rashkchi), 杯中物 beizhongwu – stakan tarkibi (sharobga ishora qiladi).

2. Taomni iste‘mol qilishga oid, ya‘ni ovqatlanish va ichish harakati, usullari ifodalaridan kelib chiqqan metaforalar.

Xitoy tilida ovqatlanish harakatlarini ifodalash uchun ishlatiladigan asosiy so‘zlarga “吃” chi – yemoq, “食” shi – “ovqat”, “尝” – chang “ta‘tib ko‘rmoq”, “嚼” jue – “chaynamoq”, “吞” tun – “yutmoq”, “吐” tu – “tupurmoq”, “饮” yin –

“ichmoq”, “喝” he – “ichmoq” va boshqalar kiradi. Ular orasida “吃” juda ko‘p qo‘llaniladi va u keng qo‘llanishida keng majoziy ma’nolarga ega.

(1) Tarkibida “吃” fe’li bo‘lgan so‘zlar:

Masalan: 吃豆腐 chi doufu (tofu yemoq), 吃闭门羹 chi bimengeng – eshik ortida sho‘rva yemoq (kirishga ruxsat bermaslik), 吃醋 chucu – sirka yemoq (hasad qilish sevgi bobida), 吃干醋 chi gancu – quruq sirka yemoq (bilvosita rashkni boshdan kechirish, hasad qilish), 吃飞醋 chi feicu – uchuvchi sirka yemoq (rashkchi), 吃小灶 chi xiaozao – kichik pechkada ovqatlanish (mayda-chuyda ovqatlar), 吃糠咽菜 chi kang yan cai – kepak yemoq, sabzavotlarni yutmoq (qiyinchilik va qashshoqlik), 吃软饭 chi ruanfan – yumshoq guruch yemoq (ayol hisobidan yashash), 吃闲饭 chi xianfan – bemalol ovqat iste’mol qilmoq (bo‘sh yashamoq), 吃白食 chibaishi – oq taom yemoq (halol pul topmaslik, birovning rizqini tekin yemoq), 吃独食 chi dushi – yolg‘iz ovqatlanmoq (imtiyozlarni monopollashtirish, boshqalar bilan baham ko‘rmaslik), 吃黑枣 chi heizao – qora xurmo yemoq (otishma, o‘qlarga nisbatan), 吃烧饼 chishaobing – kunjutli non yemoq (otish amaliyotida nishonni o‘tkazib yuborish), 吃素 chi su – sabzavot yemoq (vegetarian), 吃苦头 chi kutou – qiyinchilik yemoq (azoblanmoq);

(2) Tarkibida “喝” he fe’li bo‘lgan so‘zlar:

Masalan: 喝苦酒 hekujiu – achchiq sharob ichmoq (ayanchli oqibat, dahshatli natija), 喝迷魂汤 he mihuntang – sehrli sho‘rva ichmoq (til va hatti-harakatning chalkashishi), 喝闷酒 he menjiu – g‘amgin sharob ichmoq (depressiyada yolg‘iz sharob ichmoq), 喝西北风 – shimoli-g‘arbiy shamolni ichmoq (sovuq va och)

(3) Tarkibida “啃” ken fe’li bo‘lgan so‘zlar:

啃硬骨头 ken yinggutou – qattiq suyaklarni chaynamoq (dadil, bo‘ysunmaydigan odam);

(4) Tarkibida “咬” yao fe’li bo‘lgan so‘zlar:

Masalan: 咬菜根 yao cai gen – o‘simlik ildizlarni tishlash (qashshoqlik va mashaqqatli hayot).

3. Taom tayyorlash usullariga oid bo‘lgan maetaforik so‘zlar:

Xitoy oshxonasi nafaqat tegishli masalliq'larga, nozik ishlov berishga, balki pishirish uchun issiqlikka ham e’tibor beradi. 蒸 zheng – bug‘lamoq, 烹 peng – pishirmoq, qaynatmoq, tez qovurmoq, 炸 zha – yog‘da chuqur qovurish, 煎 jian – kam yog‘da qovurish, 渍 zi – tuzlamoq kabi ko‘plab umumiy pishirish usullari mavjud.

(1) Tarkibida “炒” fe’li bo‘lgan so‘zlar:

Masalan: 炒冷饭 chao lengfan – qovurilgan sovuq taom (avval aytilgan yoki qilingan ishni takrorlash), 炒鱿鱼 chao youyu – qovurilgan kalmar (ishdan

bo'shatish), 炒黄鱼 chao huang yu – qovurilgan sariq baliq (qo'shimcha daromad);

(2) Tarkibida “煮” fe'li bo'lgan so'zlar:

Masalan: 一锅煮 yi guo zhu – bitta qozonda qaynatmoq (har xil odamlarga yoki narsalarga befarq munosabatda bo'lmoq), 煮饺子 zhu jiaozi – chuchvara qaynatmoq (odamlar bilan to'lgan, gavjum);

(3) Boshqa toifalar:

Masalan: 夹生饭 jia sheng fan – yarim pishirilgan guruch (bajarish qiyin bo'lgan yarim tayyor ish, bitkazilmagan ish), 大杂烩 da zahui – aralash taom (tasodifiy birlashtirilgan turli xil narsalar aralashmasi), 磨豆腐 mo doufu – tofu maydalamoq (qayta-qayta takrorlamoq, nolimoq), 煲电话粥 bao dianhua zhou – telefonda uzoq vaqt bo'tqa sekin pishirmoq (telefonda uzoq gaplashmoq);

4. Taom tayyorlashdagi oziq-ovqat mahsulotlari va tayyor yegulik nomlari bilan bog'liq bo'lgan gastronomik metaforalar:

Oziq-ovqat mahsulotining ko'p turlari mavjud, jumladan, 包含五谷杂粮 baohan wugu zaliang – bug'doy va guruchdan boshqa 5 xil don mahsulotini ichiga olgan donli ekinlar, 主食 zhushi – asosiy oziq-ovqatlar, 菜肴 caiyao – pishirilgan taomlar, 饮品 yinpin – ichimliklar (spirtsiz), 蔬果 shuguo – meva va sabzavotlar, 肉制品 rouzhipin – go'sht mahsulotlari va boshqalar.

(1) Don ekinlaridan olingan so'zlar:

Misol uchun: 烫手山芋 tangshou shanyu – issiq kartoshka (muammo, bosh og'riq), 芝麻绿豆官 zhima ludouguan – kunjut va mosh (ahamiyatsiz, arzimas narsalar), 陈谷子烂芝麻 chen guzi lan zhima – eski tariq va chirigan kunjut (eski va ahamiyatsiz so'zlar va narsalar), 红豆 hongdou – qizil loviya (sevgi urug'i, sevgi belgisi, sevgan ayol ko'z yoshlari), 秕糠 bikang – somon (qadsiz narsalar);

(2) Meva va sabzavotlar:

Masalan: 苦瓜脸 ku gualian – achchiq qovun yuz (yuzida nordon ifoda, ko'p g'am chekkan, melanxolik ifoda), 瓜子脸 – qovun urug' yuzli (oval yuz), 樱桃嘴 yingtao zui – olcha og'iz (chiroyli lablarga ishora), 杏仁眼 xingren yan – bodom ko'zlari (chiroyli ko'zlarga ishora), 桃李 tao-li – shaftoli va olxo'ri (o'stirilgan yosh avlod, yetishtirilgan shogird, keyinchalik go'zallik ma'nosida ham ishlatilgan), 软柿子 ruan shizi – mayin xurmo (zaif, kuchsiz inson), 硕果 shuo guo – katta meva (katta yutuq, natija, noyob va yagona inson yoki narsa), 苦果 ku guo – achchiq meva (yomon oqibatlar, karma holatiga javob berish), 酸葡萄 suan putao – nordon uzum (qilolmaydigan ishi uchun o'ziga tasalli berish), 矮冬瓜 ai donggua – mitti qovoq (kichkina odamlar), 开心果 kaixinguo – pista (quvonch keltiradigan, qiziqarli inson), 香蕉人 xiangjiaoren – banan odam (o'z tilini yaxshi bilmaydigan chet ellik

xitoyliklar, kamsituvchi ma'noga ega), 摘桃子 zhai taozi – shaftoli termoq (hech qanday ish qilmasdan, muvaffaqiyat mevasini terish), 空心萝卜 kongxin luobo – ichi bo'sh sholg'om (foydasiz va iste'dodsiz odam), 小萝卜头 xiao luobo tou – kichkina sholg'om boshi (boshi katta, tanasi kichkina, bola), 花心萝卜 huaxin luobo – sholg'om guli yuragi (beqaror, o'ynoqi, sevgida o'zgaruvchan inson);

(3) Parranda hayvonlaridan olingan so'zlar:

Masalan: 落汤鸡 luotangji – cho'kib ketgan tovuq (shon-shuhratdan, boylikdan ayrilgan inson), 鸡肋 jilei – tovuq qovurg'alari (qiymatga ega bo'lmagan ammo, tashlab yuborilmaydigan narsalar), 草鸡 caoji – o't tovuq (tovuq yurakli odam), 瓷公鸡 cigongji – chinni xo'roz (ziqna odam), 铁公鸡 tiegongji – temir xo'roz (ziqna, baxil inson), 慌脚鸡 huang jiao ji – vahima oyoqli tovuq (shoshma-shoshar, qo'pol), 鸭蛋 yadan – o'rdak tuxumi (o'rdak tuxumi nol raqamiga o'xshagani sababli, nolni bildiradi, ya'ni natija yo'q), 跛脚鸭 bojiao ya – oqsoq o'rdak (o'z vorisi saylangan yoki saylanish arafasida turgan davlat amaldori, saylov muddati tugagan amaldor), 呆头鹅 dai tou e – ahmoq g'oz (egiluvchan, aqlsiz inson), 鹅毛 e shou – g'oz pati (qalin, qalin qor), 没头鹅 meitou e – boshsiz g'oz (vahimaga tushgan, nochor ahvolda), 鹅头 e tou – g'oz boshi (ahmoq).

(4) Tarkibida “肉” bo'lgan so'zlar:

Masalan: 酒肉朋友 jiurou-pengyou – go'sht va vino do'stlari (faqat yeb-ichishdan boshqa ish qilmaydigan do'stlar), 苦肉计 kurouji – achchiq go'sht strategiyasi (o'z- o'ziga og'riq keltirish), 滚刀肉 gundaorou – tishli pech go'shti (mantiqsiz kishi, muammo keltiruvchi), 炆上肉 zushangrou – taxtachadagi go'sht (qurbon, qochib qutula olmaydi), 心头肉 xintourou – qalb go'shti (qimmatli narsa, sevgan inson), 四两红肉 si liang hongrou – to'rt juft qizil go'sht (yurak va vijdonga ishora);

(5) Tarkibida “鸡蛋” bo'lgan so'zlar:

Masalan: 鹅蛋脸 edanlian – g'oz tuxumli yuz (oval yuz), 软壳鸡蛋 ruanke jidan – yumshoq qobiqli tuxum (nozik va zaif inson), 鸭蛋 yadan – o'rdak tuxumi (natijasiz, nol natijaga ega).

(6) Tarkibida “饭” bo'lgan so'zlar:

Masalan: 现成饭 xianchengfan – tayyor guruch (o'z mehnatining mevasidan bahramand bo'lish), 干饭 ganfan – pishirilgan guruch (ovqatlanish), 软饭 ruanfan – yumshoq guruch (omon qolish uchun aynan ayolga tayanadigan erkak);

(7) Tarkibida “油” bo'lgan so'zlar:

Masalan: 油水 youshui – yog'li (foyda va imtiyozlar uchun metafora), 打酱油 da jiang you – soya sousi (bu mening ishim emas, buning menga aloqasi yo'q).

(8) Tarkibida “醋” bo‘lgan so‘zlar:

Masalan: 半瓶醋 banpingcu – yarim shisha sirka (ozgina bilim yoki mahoratga ega bo‘lgan kishi), 醋意 cuyi sirka ma’nosi (hasad sevgida), 醋劲 cujin – sirka kuchi (rashq hissi, tuyg‘usi), 干醋 gancu – quruq sirka (hech qanday munosabatda bo‘lmay turib rashq qilish), 飞醋 feicu – uchuvchi sirka (hech narsadan hech narsa rashk qilish);

(9) Unli mahsulotlar:

Masalan: 老油子 laoyouzi – kekxa moychi (katta tajribaga ega va chaqqon odan, eski qovurilgan xamir tayoqchalari), 香饽饽 xiangbobo – shirin pishiriqlar (mashhur shaxs yoki narsa), 土包子 tubaozi – mahalliy chuchvara (dastlabki ma’nosi sodda va halol qishloq odami, hozirda dunyo ko‘rmagan inson), 土馒头 tu mantou – mahalliy bug‘langan (temirdan ostonang bo‘lsa ham hamma qabrga ketadi ma’nosida), 空心汤圆 kongxin tangyuan – ichi bo‘sh shirin qiymali koptokchalar (nomi bor, foydasi yo‘q), 宽心丸 kuanxinwan – yengillatuvchi dori (boshqalarga tasalli beruvchi so‘zlar), 定心丸 dingxinwan – tinchlantiruvchi dori (hotirjam qiladigan so‘zlar yoki harakatlar), 开心丸 kaixinwan – baxt dorisi (tinchlantiruvchi, ishonch beruvchi so‘zlar), 面团团 miantuantuan xamir koptoklari (semizlikni va yumaloq yuzni ifodalaydi), 菜包子 caibaozi sabzavotli bulochkalar (hech narsaga yaramaydigan, foydasiz odam), 大饼脸 dabinglian yassi non (katta dumaloq yuz, ko‘zlar, burunlar kichkina), 厚皮馒头 houpi mantou qalin manti (ahamiyatsiz maqola yoki nutq).

(10) Tarkibida “豆腐” bo‘lgan so‘zlar:

Masalan: 豆腐心 doufuxin – tofu yuragi (qalbi yumshoq inson), 豆腐块 doufukuai – tofu kublari (ko‘zga tashlanmaydigan qisqa maqola), 嫩豆腐 nen doufu – nafis tofu (nozik. nafis);

(11) Tarkibida “汤” bo‘lgan so‘zlar:

Masalan: 迷魂汤 mihuntang – sehrli sho‘rva (insonlarni chalg‘itadigan til yoki hatti-harakat), 灌米汤 guan mitang – guruch sho‘rva bilan sug‘ormoq (ma’lum bir maqsadga yetish uchun xushomad va shirin so‘zlar bilan aldash), 分一杯羹 fenyibeigeng – sho‘rva bo‘lagi (foyda olishda ishtirok etish yoki baham ko‘rish jarayoni);

(12) Boshqa toifalar:

Masalan: 懒骨头 langutou – dangasa suyaklar (dangasa), 软骨头 ruangutou – yumshoq suyaklar (zaif inson), 主心骨 zhuxingu – orqa miya, (asosiy tayanch, suyanchiq inson), 软脚蟹 ruanjiaoxie – yumshoq qisqichbaqalar (zaif, qo‘rqoq), 小蹄子 xiaotizi – mayda tuyoqlar (yosh ayollarni nazarda tutadi, haqorat ma’nosida ham ishlatiladi), 小虾米 xiaoxiami – mayda quritilgan krevetka (o‘yin qahramoni,

kichik narsalarga ham ishora), 牛脾气 niupiqi – mol xulq-atvor (qaysar va o‘jar fe‘l), 奶油小生 naiyouxiaosheng – qaymoqli yigit (chiroyli yigit), 巨无霸 juwuba – Big Mac gigant odam (gamburger Mc Donald’s).

5. Ta‘m bilan bog‘liq bo‘lgan so‘zlar ishtirok etgan metaforalar:

Ta‘m so‘zlari ovqatning beshta asosiy ta‘mini o‘z ichiga oladi, ya‘ni nordon, shirin, achchiq, sho‘r va taom ta‘mini umumlishtiruvchi “lazzat”. Oziq-ovqatning ta‘mi dastlab inson burun bo‘shlig‘i va og‘iz bo‘shlig‘idagi ta‘m sezgilariga bevosita ta‘sir qiladi. Sinesteziya ta‘sirida ta‘m, birinchi navbatda, odamlarning fiziologik a‘zolariga ta‘sir qiladi, so‘ngra odamlarning psixologik idroki orqali obyektiv narsalar bilan bog‘lanishiga sabab bo‘ladi. Ovqat va ta‘mga oid idiomalarning tasnifi quyidagicha:

(1) Tarkibida “酸” bo‘lgan so‘zlar:

半酸子 bansuanzi – yarim nordon, 酸葡萄 suanputao – nordon uzum (sabab izlash, bahona izlash), 发酸 fasuan – nordon (achchiqlanish, ga‘zablanish, achishmoq, og‘riq), 穷酸 qionsuan – bechora nordon (kambag‘al, qashshoq), 酸溜溜 suanliuliu – nordon sirpanish (ozgina nordon ta‘m, og‘riqli tuyg‘u, yengil rashk tuyg‘usi), 心酸 xinsuan – nordon hissiyot (yurakdagi qayg‘u, yurak og‘rig‘i).

(2) Tarkibida “苦” bo‘lgan so‘zlar:

Masalan: 苦果 kuguo – achchiq meva (o‘tmishda bo‘lgan sabablarning yomon oqibati), 喝苦酒 hekujiu – achchiq sharob ichmoq (azoblanmoq), 苦肉计 kurouji – achchiq go‘sht rejasi (o‘z-o‘ziga og‘riq keltirish strategiyasi, urush paytida dushmanni ishonchini qozonish uchun ishlatilgan), 吃苦头 chikutou – qiyinchilik ko‘rmoq (qiyinchilikka chidamoq), 酿苦酒 niangujiu – achchiq sharob tayyorlamoq (hayotning achchiq va og‘riqli tuyg‘ulari);

(3) Tarkibida “甜” bo‘lgan so‘zlar:

甜头 tiantou – shirin ta‘m (kuch, muvaffaqiyat, foyda), 甜枣儿 tianzaor – shirin xurmo, 嘴甜 – shirin og‘iz (shirin so‘z);

(4) Tarkibida “味” bo‘lgan so‘zlar:

Masalan: 不是味儿 bu shi weir – bu ta‘m emas (juda ham to‘g‘ri emas), 提味儿 ti weir – ta‘m olmoq (mazali qilmoq), 对味 duiwei – to‘g‘ri ta‘m (ta‘bga ko‘ra, didli);

(5) Tarkibida “辣” bo‘lgan so‘zlar:

Misol uchun: 辣妹子 lameizi – o‘tkir qiz (latofatli qiz), 辣味 lawei – o‘tkir ta‘m (keskin, o‘tkir), 辣子 lazi – achchiq, chili (temperamentli ayol), 泼辣货 polahuo – qo‘pol buyum (qo‘pol ayol), 小辣椒 xiao lajiao – mayda achchiq qalampir (shafqatsiz);

(6) Tarkibida “咸” bo‘lgan so‘zlar:

Masalan: 不咸不淡 bu xian bu dan – na sho‘r, na ta‘msiz (zerikarli, qiziqmas, oddiy);

(7) Boshqalar:

Masalan: 香饽饽 xiangbobo – xushbo‘y pishiriqlar (mashhur shaxs yoki narsa).

Oziq-ovqat inson hayotining eng asosiy tabiiy tajribalaridan biri bo‘lganligi sababli, u muqarrar ravishda odamlarga nozik ta‘sir ko‘rsatadi. Oziq-ovqatga e‘tibor, shuningdek, odamlarga ko‘plab falsafalarni tushunishga imkon beradi. Xitoyliklarning ijtimoiy hodisalar haqida o‘z qarashlari va mulohazalari bo‘lib, ularni oziq-ovqat bilan bog‘liq yorqin so‘zlar bilan ifodalaydilar. Bu esa shu millat va xalqning madaniyati haqida bizga so‘zlab beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Lakoff G. Metaphors We Live By / George Lakoff, Mark Johnson. – Chicago : Chicago University Press, 1980. – 242 p.
2. 陈正德 (Wasin Suksomboomwong). 汉泰饮食隐喻对比研究. - 华中师范大学文学院, 2018 年. - 160 页.
3. 金爱情. 汉韩饮食惯用语的隐喻和转喻对比研究. - 浙江大学, 2018 年. - 54 页.
4. 陶晴. 汉语饮食词语的隐喻转喻认知考察, 上海外国语大学, 2017 年. - 70 页.

Ingiliz olam milliy lisoniy manzarasida islomiy istilohlar tarjimasi

FERUZA ISMOILOVA

Tayanch doktorant, TDSHU

ORCID: 0000-0002-3824-9886

Annotatsiya: Maqolada ingliz adabiyoti, tilshunosligi va mediada islom va islomiy terminlar, so‘z va ifodalarning qanday aks ettirilishi, xususan, salbiy yoki ijobiy munosabat mavjud ekanligi, tarjimonga muvaffaqiyatli tarjima uchun ta‘sir etuvchi omillar, ingliz milliy lisoniy imkoniyatlarining islomiy matnlar tarjimasida qanchalik ahamiyatga ega ekanligi tadqiqot vazifasi etib belgilanadi. Jahon va o‘zbek tarjimashunoslarining bu borada olib borgan faoliyati, fikr-mulohazalari tahlil qilinadi va tegishli xulosalar chiqariladi. Inglizabon shaxslarning islomiy adabiyotlarni o‘qib-o‘rganishga bo‘lgan talab va ehtiyojlari, adabiy aloqalarning bardavom bo‘lishi tarjimaga bog‘liq ekanligi, mutarjim tomonidan yo‘l qo‘yiladigan kamchilik oqibatlari ochib beriladi. Natijalar jadval asosida shakllantirilib, ikki yozuvchi tomonidan tarjima qilingan bir xil matndagi islomiy so‘z va so‘z birikmalarining farqli jihatlari bayon qilinadi. Transliteratsiya inglizabon o‘quvchilar uchun islomiy matnni to‘laqonli tushunishida yetarli bo‘lmasligi, bu esa, o‘z navbatida, islomiy adabiyotlarni o‘qishga qiziqish kamayishiga olib kelishi tushuntiriladi. Shu o‘rinda interpretatsiya hamda sharhli izoh bilan bunday istilohlarni kengroq ifoda etish

muvaqqafiyatli tarjima asosi sifatida ko'rsatiladi va aniq misollar yordamida ekvivalentlar taqdim etiladi. Xulosa o'rnida, tadqiqot maqsadi sifatida belgilangan ingliz tilida gaplashuvchilar tomonidan islomiy so'z va ifodalarga nisbatan negativ munosabat shakllanganligi, tarjimonga o'quvchilarning nomusulmon yoki musulmon ekanligi va asliyat tili qaysi til ekanligi ta'sir etishi, ingliz tili grammatik va leksik jihatdan naqadar boy bo'lmasin islomiy terminlarni to'liq tarjima qilib yetkazish o'quvchilardan maxsus bilim talab qilishi ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: islomiy istilohlar, transliteratsiya, interpretatsiya, islomofobiya, mutarjim, asliyat tili, stereotip, retrospektiv yondashuv

Abstract: The article sets out the research task of how Islam and Islamic terms, words and expressions are reflected in English literature, linguistics and the media, in particular, whether there is a negative or positive attitude, the factors influencing the translator's successful translation, and the importance of English national linguistic capabilities in the translation of Islamic texts. The work and opinions of international and Uzbek translation scholars on this issue are analyzed and relevant conclusions are drawn. The demands and needs of English-speaking people to read and study Islamic literature, the fact that the continuity of literary relations depends on translation, and the consequences of shortcomings made by the translator are revealed. The results are presented in a table, showing the different aspects of Islamic words and phrases in the same text translated by the two authors. It is explained that transliteration is not sufficient for English-speaking readers to fully understand Islamic texts, which in turn leads to a decrease in interest in reading Islamic literature. Hence, the broader expression of such terms through interpretation and commentary is presented as the basis for successful translation, and equivalents are presented using specific examples. In conclusion, the research aims to show that English speakers have a negative attitude towards Islamic words and expressions, that the translator is influenced by whether the readers are non-Muslims or Muslims and what the Source language is, and that no matter how rich the English language is in terms of grammar and lexis, it requires special knowledge from readers to fully understand Islamic terms.

Keywords: Islamic terms, transliteration, interpretation, Islamophobia, translator, original language, stereotype, retrospective approach.

Аннотация: В статье в качестве исследовательской задачи определяется отражение ислама и исламских терминов, слов и выражений в английской литературе, лингвистике и средствах массовой информации, в частности, существует ли отрицательное или положительное отношение, факторы, влияющие на переводчика на успешный перевод, значение национальных языковых возможностей английского языка при переводе исламских текстов. Проанализирована деятельность и мнения мировых и узбекских переводчиков по этому поводу и сделаны соответствующие выводы. Выявлены потребности и потребности англоговорящих людей в чтении и изучении исламской литературы, то, что продолжение литературных связей зависит от перевода, а также последствия ошибок, допущенных переводчиком. Также с использованием ретроспективного подхода, методов классификации и дифференциации обсуждаются и с наглядной доказательностью обсуждаются трудности, возникающие в процессе перевода, неправильное толкование исламских слов и выражений или причины невозможности понимания полного смысла. В

дискуссионной части приводятся примеры по теме, а также даны решения и рекомендации для практического применения с целью устранения недостатков. Результаты сформированы на основе таблицы, в которой описаны различные аспекты исламских слов и фраз в одном и том же тексте, переведенном двумя авторами. Поясняется, что транслитерации недостаточно для полного понимания исламского текста англоязычным читателям, что, в свою очередь, приводит к снижению интереса к чтению исламской литературы. В этом месте показано более широкое выражение таких терминов с толкованием и комментарием как основа успешного перевода, а эквиваленты представлены с помощью конкретных примеров.

В заключении показано, что у англоговорящих людей сформировано негативное отношение к исламским словам и выражениям, что на переводчика влияет то, являются ли читатели немусульманами или мусульманами, а также то, каков язык оригинала, как бы богат ни был английский язык в плане грамматики и лексики, показано, что полный перевод исламских терминов требует от обучающихся специальных знаний.

Ключевые слова: Исламские термины, транслитерация, интерпретация, исламофобия, переводчик, язык оригинала, стереотип, ретроспективный подход

Kirish. Uzoq yillardan buyon davlatlararo va millatlararo aloqalar mavjud bo'lganidek, dinlararo munosabatlar ham jamiyatda muhim o'ringa ega. Dunyo aholisi o'rtasida turli xil dinlarga e'tiqod qilinishi, bir tomondan, ijtimoiy masala hisoblanasa, ikkinchi tomondan, adabiyotga va tilshunoslikka bevosita aloqadorligi tabiiy. Xususan, adabiyot va media sohasida islomiy qarashlar, muayyan islomiy so'z va ifodalarning mazmun-mohiyatini to'g'ri talqin qilish qisman boshqa din vakillarining diniy bilimi va tushunchasiga bog'liq hisoblanadi. Ayni vazifani bajarish asosan tarjimonlarga yuklatilgan bo'lib, har bir tarjima asarida islomda mavjud tushuncha va ifodalarni to'laqonli yetkazib berish tarjima tilida gaplashuvchilarining milliy qadriyatlarini, mentalitetiga asoslansagina muvaffaqiyatli tarjima amalga oshirilgan bo'ladi. Bu borada jahon adabiyoti namoyandalari tomonidan ham, o'zbek tarjimonlari tomonidan ham salmoqli ishlar amalga oshirilgan. Aynan milliy madaniyat va mentalitetning ahamiyatini ta'kidlash maqsadida ingliz olimi Nyumark (1988) "ma'lum jamoaning hayot tarzidan kelib chiquvchi so'zlarni ifodalash vositasi – til" ekanligiga urg'u bergan¹. O'zbek tarjimashunoslik maktabi asoschisi G'.Salomov (2003) "Tarjima nazariyasi" da bu mavzuga alohida bob ajratib, diniy istilohlar tarjimasida mukammallik qanchalik muhimligini chuqur tahlil qilgan². Bundan tashqari, muvaffaqiyatli tarjimonlar "muallif va o'z uslubini sezilmas darajada mahorat bilan omuxta qilib yuboradigan mutarjimlar" ekanligi E.Ochilov (2012) tomonidan e'tirof etilgan bo'lib, ularning barchasi terminologiyani chuqur

¹ Newmark P. (1988) A Text Book of Translation. – New York and London: Prentice Hall, p 200.

² Salomov G'. (2003) Tarjima nazariyasi va amaliyoti, Toshkent, 23–35 b.

idrok qilishi va tarjima jarayonida ehtiyotkor bo'lishi asosiy talablardan biri etib belgilangan¹.

Oxirgi 20–30 yillik tarix davomida dunyo bo'ylab sodir etilgan terroristik harakatlar, afsuski, dunyo ahli tomonidan musulmonlarga nisbatan negativ stereotiplarning vujudga kelishiga sabab bo'ldi. Tan olish kerakki, ingliz televideniyesi va matbuotida islomiy qarashlar asosan salbiy yoritilib kelinmoqda. Lekin fazilatli Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf ta'kidlaganlaridek (2010), “Musulmon olamining hayotida paydo bo'layotgan bugungi kundagi aksariyat muammolarning boshida bemazhab va ilmsiz jamoa va shaxslarning bedodliklari turadi”² (3-b.). Shunday ekan voqelikka asoslangan stereotiplarning paydo bo'lish sabablari bilan birga, ayni qarashlarning tarjimada aks etishini tahlil etish dolzarbdir.

Bugungi kundagi yuzaga kelayotgan islomga va islomiy istilohlarga nisbatan noo'rin tushunchalarni bartaraf etish maqsadida siyosatshunoslar bilan bir qatorda adabiyotshunoslar va tilshunoslar, tarjimashunoslar ham o'z hissalarining qo'shishi yer yuzida tinchlik saqlanishi hamda adabiy aloqalar borasida muvozanat saqlanishi uchun ayni muaddaodir. Xususan, olimlar tomonidan eng ko'p qo'llaniluvchi, dunyo tillaridan biri sifatida tan olingan ingliz tili va ingliz tilida gaplashuvchilar uchun kerakli manbaalarni, ya'ni islomiy adabiyotlarni mukammal tarjima qilish orqali yetkazib berish eng to'g'ri yechim bo'la oladi. Bu mavzuda ko'plab ilmiy va badiiy adabiyot namunalari qatorida ushbu maqola ham ayni mavzuni ingliz olam milliy lisoniy manzarasida tahlil etadi va bir qancha maqsadlarni o'z oldiga qo'yadi:

1. Ingliz adabiyotida va mediada islom va islomiy terminlarga munosabat qay darajada talqin qilinadi?

2. Tarjimon islomiy tushuncha va ifodalarni maromiga yetkazib tarjima qilishiga qaysi omillar ta'sir ko'rsatadi?

3. Islomiy istilohlarni ingliz tiliga muvaffaqiyatli tarjima qilishda ingliz olam milliy lisoniy manzarasi qanchalik muhim?

Ayni savollarga javob topish maqsadida bir qator ustuvor vazifalar belgilandi va munosib strategiyalardan foydalangan holda material va tadqiqot usullari tanlab olindi.

Tadqiqot usullari. Olib borilgan ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, tarjimada professionalizmga da'vo qilinishi tabiiy. O'zbekiston Qahramoni, tarjimashunos olim I. G'ofurov e'tirof etganlaridek, “Shoir yoki yozuvchining yoshi ulg'ayishi uning ijodiga ta'sir qiladi, lekin tarjimon necha yoshda bo'lishidan qat'i nazar, xato qilishga haqqi yo'q. Chunki u tarjimasida bir millat tilidan gapirayotgan bo'ladi”³. Mavjud savollarga javob topish maqsadida mavzuga keng yondashildi va kompleks

¹ Ochilov E. (2012), Tarjima nazariyasi va amaliyoti, Toshkent, 90-b.

² Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf (2010) Ochiq xat, Toshkent, 7-b.

³ G'ofurov I., Mo'minov O., Qambarov N. (2012)-Tarjima nazariyasi, Toshkent, Tafakkur bo'stoni, 20-b

yondashuvlar orqali islomiy soʻz va ifodalarning ingliz olam milliy lisoniy manzarasida qabul qilinish darajasi va holatlari, qanday maʼno-mazmun kasb etishining muhim omillari, qarashlar oʻzgarishining qaysi davrga borib taqalishi yoritib berildi. Shu orqali oʻzbek va ingliz adabiyoti va tilshunosligi tarjima nuqtayi nazaridan qiyosiy tahlil etildi va quyidagi tadqiqot usullaridan foydalanildi.

Retrospektiv yondashuv – bu tahlil metodi orqali islomiy istilohlarning ingliz olam milliy lisoniy manzarasida notoʻgʻri talqin qilinishi, negativ stereotiplarning yuzaga kelish sabablari, muammoning kelib chiqish tarixi oʻrganildi. Maʼlumotlarga koʻra, mediada terroristik harakatlar musulmonlar tomonidan sodir etilishi nomusulmon shaxslar tomonidan sodir etilishidan koʻra 357% koʻproq eʼtibor jalb qilar ekan¹. (Sponholz, L. & Meuth, A.M., 2025, p.1). Masalan, nomusulmon bir shaxs terroristik harakat sodir etsa, bu ruhiy kasallik vajidan, musulmon inson tomonidan bajarilsa, kechirib boʻlmas xato sifatida yoritilishi odatga aylanib ulgurgan. Yaʼni, televideniyaning asosiy maqsadi negativ maʼlumotlarni tarqatish orqali koʻproq auditoriyani qamrab olish sababidan amalga oshirilayotgan ushbu tadbir, natijada Yevropada “islomofobiya”ni keltirib chiqarayotgani hech kimga sir emas. Demak, islomiy soʻz va ifodalarni toʻgʻri talqin qilinishga xalaqit qiladigan eng katta omillardan biri bu – ingliz olamida islomni tushunishga xohish mavjud emasligi, aksincha, bunday soʻzlarni idrok etishga nafrat mavjudligidir.

Klassifikatsiyalash – muammo sabablari turli xil guruhlariga ajratilib tahlil qilindi va mavzuga doir soʻz va ifodalar misollar asosida nazariy va amaliy koʻrsatib berildi. McAuliffe (2006)ning fikricha, islomiy istilohlarni (aynan Qurʼondagi soʻzlarni nazarda tutgan) ingliz tiliga tarjima qilish toʻgʻri boʻlmaydi. Zero, Qurʼon arab tilidan boshqa tilga tarjima qilinganda asl mazmuni bilan birgalikda ilohiylik xususiyatini ham yoʻqotadi². Garchi asrlar davomida Qurʼon musulmonlar va musulmon boʻlmagan tarjimonlar tomonidan bir necha marotaba tarjima qilingan boʻlishiga qaramay, Gʻ.Salomov taʼkidlaganidek, “qancha koʻp tarjima qilinsa ham, asl nusxaga solishtirilganda shunchalik koʻp ojiz va shunchalik koʻp tarjimaga muhtoj”³. Bundan xulosa qilish mumkinki, inglizlarning koʻp qismi nomusulmon boʻlganligi **birinchi sabab**, asli arab tilidagina haqiqiy mazmunni toʻliq ifodalashi **ikkinchi sabab** sifatida islomiy soʻz va tushunchalarning ingliz tiliga mukammal yetkazib berilishiga toʻsqinlik qiladi.

Differensiyatsiyalash – alohida guruhlariga ajratilib tahlil qilingan sabablar oʻrtasidagi farqlar aniqlandi va muhokamaga tortildi.

¹ Sponholz L. & Meuth A.M. (2025), How do events shape the media agenda on Islam and Muslims in Western Europe? An analysis of news events in Germany, the UK and France (2000–2020), p.1

² McAuliffe, Jane D. (2006): The Cambridge Companion to the Qurʼān. Cambridge. Cambridge University Press.

³ Salomov Gʻ. .(2003) Tarjima nazariyasi va amaliyoti, Toshkent, 74-b.

Birinchi sababning kelib chiqishiga asos sifatida islomda Qur'on tarjimasini boshqa diniy kitoblardak rag'bat qilinmasligi, chunki bu ilohiy kitob bo'lgani bois, o'z mo'jizakorligini ingliz tiliga tarjima jarayonida saqlab qololmasligi Naude (2010) tomonidan ta'kidlangan¹. Ya'ni, nomusulmon ingliz tarjimon asl mazmunni idrok qilib, uni o'quvchiga yetkazib berishi imkonsizdir.

Ikkinchi sabab ham ayni olim tomonidan e'tirof etilgan bo'lib, unga ko'ra arab tilining o'ziga xos grammatik va stilistik xususiyatlari, leksik imkoniyatlari nafaqat ingliz olam milliy lisoniy manzarasiga, balki yer yuzidagi boshqa hech bir tilning strukturasi mutlaqo mutanosib emas². Quyida misollar orqali mazkur holatni tahlil qilamiz:

1. "The prophet (Sala Allahu Aliyhi Wasallam) said " on every Friday the angels take their stand at every gate of the mosque to write the name of people chronologically (i.e. according to time of their arrival for Friday prayer) , and when the Imam sits (on the pulpit) they fold up their scrolls and get ready to listen Duiker" (Khan, 1996:644).

2. The Messenger of Allah said " when it is Friday, the angels stand at every door of the mosque and write down the names in order of their arrival. When the Imam sits on the pulpit for delivering the Khutabah, they fold up their sheets (record book) and listen to the Dhikr. (Al-Mundhiri,2000:237)³

Guvohi bo'lganimizdek, yuqoridagi ijod namunalari bir xil matnning ikki xil tarjimon tomonidan amalga oshirilgan bo'lganiga qaramay, unda ba'zi islomiy istilohlar tarjimasida nomuvofiqlik mavjud. Ya'ni, "zikr" termini Khan tomonidan "Duiker" shaklida, Al-Mundhiri tomonidan esa "Dhikr" tarzida o'girilsa-da, ingliz tilida gaplashuvchi nomusulmonlarga noma'lum tushunchaligicha qoldirilmoqda. Yoki "amallar daftari" islomiy ifodasining Khan tomonidan "scrolls" ko'rinishida, Al-Mundhiri tomonidan esa "sheets" ("record book") sifatida berilishi ingliz tilida asl mazmunni anglatishga yuqoridagi keltirilgan omillar boisidan to'siqqa uchraganligi yaqqol isbot bo'la oladi. Demak, tarjimonning musulmon bo'lmasligi va arab tilining o'ziga xos xususiyatlari islomiy so'z va ifodalarning ingliz tiliga tarjimasida mukammallikka erishishda to'sqinlik qiluvchi omillar ekanini qayd etish joiz. Bunday holatlarda transliteratsiya muvaffaqiyatli tarjima uchun yetarli emasligi, imkon qadar me'yorga bo'ysungan xolatda izohli-sharhli tarjima berish terminlarni nomusulmonlar tomonidan ham to'laqonli tushunishi uchun ma'lum ma'noda xizmat qiladi.

Natijalar. Quyidagi jadval orqali birgina jumlada qo'llangan islomiy istilohlarning Khan va Al-Mundhirilar tomonidan ingliz tiliga qilingan tarjimasidagi farqlarni ko'rish mumkin.

¹ Naude J. (2010) The University of Free State, p.6.

² Naude J. (2010) The University of Free State, p.7.

³ Saif H.H., Yasir M.S., and Athraa M.S. (2020), Linguistic Difficulties of Translating Religious Texts into English, International Journal of Contemporary Applied Researches, 7 (10), p.12.

O'zbek tilida	Ingliz tilida (Khan tarjimasini)	Ingliz tilida (Al-Munziri tarjimasini)
Zikr	Duiker	Dhikr
Amallar daftari	Scrolls	Sheets(record book)
Payg'ambar	The Prophet	The Messenger of Allah
Jum'a namozi	Friday prayer	-
Xutba	-	Khutabah

Tadqiqot natijasida aniqlandiki, ingliz olam milliy lisoniy manzarasida musulmonlar uchun tushunarli bo'lgan barcha so'z va ifodalarni to'laonli aks ettirish imkonsiz. Garchi tarjimon ingliz muhiti, mentalitetidan to'la xabardor bo'lsa ham, ingliz tilini professional o'zlashtirgan bo'lsa ham, bunga to'sqinlik qiladigan omillar bisyor. Lekin shunga qaramay, eng ishonchli manbalar bir necha tarjimonlar tomonidan tarjima qilinishi va turli xil metodlardan, tarjima usullaridan, strategiyalaridan foydalanib ingliz tilida adabiyotlarni ko'paytirib berishi, islomiy terminlarni ko'plab insonlarga yetib borishi, ushbu dinga nisbatan hurmat uyg'otishiga va stereotiplarning o'zgarishiga olib kelishining o'zi o'zbek tilshunoslari va adabiyotshunoslari uchun ulkan yutuq bo'ladi.

Muhokama. Yevropa davlatlarida adabiyot va media o'zining jozibadorlik quroliga aylantirgan "islomofobiya" natijasida, boshqa bir qancha dunyo tillari qatorida ingliz tiliga ham islomiy matnlarni tarjima qilish, adabiyotlararo samimiy do'stlik rishtalarini bog'lashga to'sqinlik qilar ekan, bu muammoni bartaraf etish choralari ko'rish bugungi kun jahon adabiyoti va tilshunosligining ustuvor vazifalaridan biri bo'lishi darkor. Zero, bu masalaning natijasi uzoq yillik salbiy oqibatlarga olib kelish ehtimoli yuqori bo'lib, davlatlararo va millatlararo adabiy aloqalar almashinish an'anasining buzilishi eng muhim omillardan biridir. Tarjima jarayonida qiyinchiliklarga duch kelish nafaqat islom olamida, balki har qanday zamonda va makonda til xususiyatlari, milliy kolorit, davr koloriti kabi bir qancha omillar vajidan tarjimon uchun odatiy holga aylangan. Shunday ekan, xatolarga yo'l qo'yilsa-da, islomiy adabiyotlarni imkon qadar ko'proq tarjima qilish, dunyo aholisiga islomning go'zalligini tanitish, bu orqali esa "islomofobiya"ga qarshi kurashish tarjimonlarning asosiy vazifasi hisoblanadi. Bu borada bugungi kunda Odinaxon Muhammad Sodiq tomonidan tashkil etilgan "Peshqadamlar Karvoni" loyihasi aynan islom olamida o'zining ishonchliligi bilan e'tibor qozonganligi, Qur'on oyatlari va hadislar bilan dalillanganligi sababli o'ta zalvorli, jamiyatning turli jabhalaridagi muammolarning yechimi sifatida yozib qoldirilgan Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusufning asarlarini ingliz tiliga tarjima qilishga kirishilganligi quvonarlidir.

Yuqoridagi dalillardan kelib chiqib, islomiy matnlar tarjimasida terminlarning izohi ilova qilinib, transliteratsiyadan qochish tavsiya etiladi. Ya'ni, so'zni ingliz tiliga orfografik jihatdan moslashtirish yechim bo'lolmasligi sababli, kontekstdan kelib chiqib, terminga satr osti izohi berib ketilishi maqsadga muvofiqdir. Bunda, avvalo, o'quvchiga termin orqali asar mazmuni, gap nima haqida ketayotganligi tushunarliroq bo'ladi, qolaversa, nomusulmonlar uchun ham voqealar manazarasi aniq namoyon bo'lishiga xizmat qiladi. Bu bilan asarning zerikarli, tushunarsiz bo'lib qolishining oldi olinadi.

Quyida misollar orqali ko'rib chiqamiz:

- *“zikr” – “recalling the names of Allah”;*
- *“juma namozi” – “muslims’ communal prayer held on Fridays”;*
- *“xutba” – “special prayer done on Fridays”;*
- *“amallar daftari” – “record book of one’s actions in lifetime”.*

Shu holatda interpretatsiya qilish tarjimashunoslikda doimiy qo'llaniladigan usul hisoblanib, tarjima muvaffaqiyatini ta'minlovchi qurollardan biridir. Yaqqol dalil sifatida Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusufning “Ochiq xat” asarining F. Inog'omov tomonidan ingliz tiliga qilingan tarjimasida (“Open letter”) bir qancha terminlar uchun ayni usuldan foydalanganligi tarjimaning muvaffaqiyatini ta'minlaganligiga guvoh bo'lish mumkin. Quyida asardan ba'zi misollar keltiriladi:

“Kufr” – “desbelief-in the Shari’ah the word kufr may mean a deed, which may or may not withdraw of religion”

“Jihad” – literally “experience difficulties”, “make all possible efforts”, “putting all possible efforts and diligence to achieve something for the sake of the religion of Allah”¹

Yuqorida ta'kidlanganidek, birinchi marta islomiy adabiyotni o'qiyotgan kitobxon ham xoh u musulmon bo'lsin, xoh nomusulmon, ingliz tilida har bir termini mana shu tarzda izohi bilan o'qishligi asar zerikarli bo'lmasligini, mazmundorligini saqlab qolishini ta'minlaydi. Islomiy terminlarning tarjimada bunday qo'llanilishi esa, o'z navbatida islomiy adabiyotlarni o'qishda qiyinchilikni kamaytirib, ikki millat o'rtasida adabiy aloqalar mustahkamlanishiga olib keladi.

Xulosa. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, diniy matnlar tarjimasi haqida dunyo olimlari va o'zbek tarjimashunoslari yetarlicha tadqiqotlar olib borganlar va o'z qarashlarini bayon etishgan. Bugun dunyo ahli nigohida paydo bo'lgan stereotip – “musulmonlar terroristlardir” degan qarashni puchga chiqarish uchun ham o'zbek adabiyoti tarjimonlar oldiga go'zal islomiy adabiyotlarni jahon tillariga, xususan, ingliz tiliga imkon qadar tezroq va ko'proq, va albatta, mukammal tarjima qilish talabini qo'yadi. Demak, ushbu tadqiqot orqali aniqlashi kerak bo'lgan gipotezalarga murojaat qilinar ekan, tadqiqot vazifasi sifatida belgilangan savollarga quyidagicha javob berish mumkin:

¹ Inog'omov (2017) Open letter, Toshkent, 18–19-b.

1. Inglizabon shaxslar ongida islom va islomiy terminlarga nisbatan salbiy qarashlar mavjud.

2. Islomiy soʻz va ifodalarni professional tarjima qilishda mutarjimga uning oʻzi va kitobxonning musulmon yoki nomusulmon ekanligi hamda asliyat tili arab tili ekanligi (bevosita tarjima) yoki boshqa til (bilvosita) ekanligi taʼsir koʻrsatadi.

3. Ingliz olam milliy lisoniy manzarasi garchi boy boʻlsada, bu tilda gaplashuvchilarning qaysi dinda ekanligi islomiy istilohlar tarjimasining toʻgʻri talqin qilinishida muhim rol oʻynaydi.

Taʼkidlash joizki, ilmiy, texnikaviy terminlar bilan boyitilgan asarlar tarjimondan ham, shu bilan birga oʻquvchidan ham ushbu sohani yaxshi tushunishni talab qilganidek, islomiy soʻz va tushunchalar mavjud boʻlgan adabiyotlar ham ayni talabni har ikkala tomonga birdek yuklaydi. Aks holda, asar mazmuni notoʻgʻri talqin qilinishi orqali bir millat yoki bir din vakillariga nisbatan shaffof nuqtayi nazarni saqlab qolish murakkab jarayonga aylanishi tabiiydir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. McAuliffe, Jane D. (2006): The Cambridge Companion to the Qurʼān. Cambridge. Cambridge University Press.
2. Naude J. (2010) The University of Free State, p.6–7.
3. Newmark P. (1988) A Text Book of Translation. – New York and London: Prentice Hall, 200 p.
4. Ochilov E. (2012), Tarjima nazariyasi va amaliyoti, Toshkent, 90-b.
5. Salomov Gʻ.(2003) Tarjima nazariyasi va amaliyoti, Toshkent, 23–35-b.
6. Saif H.H., Yasir M.S., and Athraa M.S. (2020), Linguistic Difficulties of Translating Religious Texts into English, International Journal of Contemporary Applied Researches, 7 (10), p.12.
7. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf (2010) Ochiq xat, Toshkent, 7-b, 18–19-b.
8. Sponholz L. & Meuth A.M.,(2025), How do events shape the media agenda on Islam and Muslims in Western Europe? An analysis of news events in Germany, the UK and France (2000-2020), p.1.
9. Gʻofurov I., Moʻminov O., Qambarov N. (2012)-Tarjima nazariyasi, Toshkent, Tafakkur boʻstoni, 20-b.
10. Inogʻomov F. (2017), Open letter, Hilol Nashr, Toshkent.

MANBASHUNOSLIK VA TARIXSHUNOSLIK //
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ //
SOURCE STUDIES AND HISTORIOGRAPHY

**Qadimgi turk davlatchiligida “Kichik xoqonlar” boshqaruv
institutining shakllanishi va rivojlanishi**

JAHONGIR ERGASHEV

Dotsent, t.f.f.d. (PhD), BuxDU

Annotatsiya: *Qadimgi Turk davlatchiligida “kichik xoqonlar” boshqaruv institutining shakllanishi, uning siyosiy tizimdagi o‘rni va evolutsiyasi keng miqyosda tahlil qilingan. Turk xoqonligida markazlashgan hokimiyatni mustahkamlash, hududiy boshqaruvni samarali tashkil etish va ichki barqarorlikni ta’minlash maqsadida ushbu institut joriy etilgan. “kichik xoqonlar” turli hududlarni boshqarib, markaziy hokimiyat siyosatiga muvofiq faoliyat yuritgan. Ular harbiy, iqtisodiy, diplomatik va ma’muriy vazifalarni bajarib, davlat boshqaruv tizimida muhim o‘rin tutgan. Bundan tashqari, ular davlatning harbiy salohiyatini oshirish va tashqi munosabatlarda barqarorlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynagan. “Kichik xoqonlar” mahalliy elitalar bilan muloqot qilib, hududiy avtonomiya jarayonlariga ta’sir ko‘rsatgan. Ularning markaziy hokimiyat bilan ziddiyatli munosabatlari va xoqonlik ichidagi muvozanatni saqlashdagi roli ham alohida tahlil qilingan. Boshqaruv tizimining davriy o‘zgarishlari, mahalliy hokimlarning siyosiy ta’siri va iqtisodiy resurslarni taqsimlashdagi vakolatlari ham tadqiqot obyekti bo‘lgan. Manbalar asosida “kichik xoqonlar” institutining turli davrlardagi vazifalari va davlat boshqaruviga ta’siri o‘rganilgan. Epigrafik yodgorliklar, arxeologik topilmalar va yozma manbalarni qiyosiy tahlil qilish orqali ushbu institutning rivojlanish bosqichlari aniqlangan. Davlat hududiy boshqaruvining evolutsiyasi, xoqonlik hokimiyati iyerarxiyasidagi “kichik xoqonlar” rolining kuchayishi va zaiflashuvi hamda ularning markaziy hokimiyatga ta’siri tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, “kichik xoqonlar” instituti hududiy nazoratni mustahkamlash va markaziy hokimiyat hukmronligini ta’minlashda muhim vosita bo‘lgan. Bu tizim orqali Turk xoqonligi keng hududlarda siyosiy nazoratni yo‘lga qo‘yib, mahalliy elitlarni boshqaruv tizimiga integratsiya qilgan. Shuningdek, ba’zi davrlarda “kichik xoqonlar” markaziy hokimiyatga qarshi chiqib, siyosiy ixtiloflarga sabab bo‘lgan. Tadqiqot natijalari qadimgi turk davlatchiligi an’analarini, hududiy boshqaruv tizimini va davlat hokimiyati iyerarxiyasining shakllanish jarayonlarini yaxshiroq tushunishga imkon beradi. Turli davrlarda “kichik xoqonlar”ning vakolatlari, ularning markaziy hokimiyatga ta’siri va hududiy boshqaruv mexanizmlari tahlil qilingan. Natijalar shundan dalolat beradiki, bu institut turkiy davlatchilik an’analarining ajralmas qismi bo‘lib, davlat barqarorligini ta’minlashda muhim*

o'rin tutgan. "kichik xoqonlar" instituti mahalliy boshqaruv tizimini mustahkamlashda muhim omil sifatida xizmat qilgan va uning samaradorligi turli davrlarda o'zgarib borgan.

Kalit so'zlar: kichik xoqonlar, Turk xoqonligi, davlat boshqaruvi, markaziy hokimiyat, hududiy avtonomiya, siyosiy tizim, iqtisodiy resurslar, harbiy salohiyat, diplomatiya, elita munosabatlari, epigraфик yodgorliklar.

Аннотация. Формирование института «малых каганов» в древнем тюркском государстве, его роль в политической системе и эволюция были всесторонне проанализированы. В Тюркском каганате этот институт был введен с целью укрепления централизации власти, эффективной организации регионального управления и обеспечения внутренней стабильности. «малых каганов» управляли различными регионами, действуя в соответствии с политикой центральной власти. Они выполняли военные, экономические, дипломатические и административные функции, занимая важное место в системе государственного управления. Кроме того, они играли ключевую роль в увеличении военной мощи государства и обеспечении стабильности во внешней политике. «малых каганов» взаимодействовали с местными элитами, влияя на процессы региональной автономии. Также были проанализированы их противоречивые отношения с центральной властью и их роль в поддержании баланса внутри каганата. Периодические изменения в системе управления, политическое влияние местных правителей и их полномочия в распределении экономических ресурсов стали объектом исследования. На основе различных источников были изучены функции института «малых каганов» в разные исторические периоды и их влияние на государственное управление. Сравнительный анализ эпиграфических памятников, археологических находок и письменных источников позволил выявить стадии развития данного института. Эволюция регионального управления, усиление и ослабление роли «малых каганов» в иерархии каганатной власти и их влияние на центральное правительство также были предметом детального анализа. Результаты исследования показывают, что институт «малых каганов» был важным инструментом для укрепления регионального контроля и обеспечения господства центральной власти. Эта система позволяла Тюркскому каганату устанавливать политический контроль над обширными территориями и интегрировать местные элиты в систему управления. Кроме того, в некоторых исторических периодах «малых каганов» выступали против центральной власти, что приводило к политическим конфликтам. Результаты исследования способствуют лучшему пониманию традиций древнего тюркского государства, системы регионального управления и процессов формирования иерархии государственной власти. Были проанализированы полномочия «малых каганов» в различные исторические эпохи, их влияние на центральную власть и механизмы регионального управления. Результаты свидетельствуют о том, что этот институт был неотъемлемой частью тюркской государственности и сыграл важную роль в обеспечении стабильности государства. Институт «малых каганов» также стал важным фактором укрепления местных систем управления, эффективность которых изменялась с течением времени.

Ключевые слова: малые каганы, Тюркского каганат, государственное управление, центральная власть, территориальная автономия, политическая система,

экономические ресурсы, военный потенциал, дипломатия, отношения элит, эпиграфические памятники.

Abstract. *The formation, role, and evolution of the “minor khans” governance institution in ancient Turkic states have been analyzed comprehensively. In the Turkic Khaganate, this institution was introduced to strengthen centralized authority, establish effective regional governance, and ensure internal stability. The “minor khans” governed various regions, operating in accordance with the policies of the central government. They performed military, economic, diplomatic, and administrative duties, playing a significant role in the state’s governance system. Moreover, they played a crucial role in enhancing the military potential of the state and ensuring stability in foreign relations. The “minor khans” interacted with local elites and influenced the processes of regional autonomy. Their contentious relations with the central government and their role in maintaining balance within the Khaganate have also been analyzed. The periodic changes in the governance system, the political influence of local rulers, and their authority in the distribution of economic resources were also subjects of the study. Based on primary sources, the functions of the “minor khans” institution in various periods and its impact on state governance have been examined. Comparative analysis of epigraphic monuments, archaeological findings, and written sources helped identify the development stages of this institution. The evolution of regional governance, the strengthening and weakening of the role of “minor khans” in the hierarchy of Khaganate authority, and their influence on the central government have been analyzed. The research findings indicate that the “minor khans” institution was a crucial tool for consolidating regional control and ensuring the dominance of the central government. Through this system, the Turkic Khaganate established political control over vast territories and integrated local elites into the governance system. Additionally, in certain periods, the “minor khans” opposed the central authority, leading to political conflicts. The results of the research offer a better understanding of the traditions of ancient Turkic statehood, the regional governance system, and the processes of forming the state’s power hierarchy. The powers of the “minor khans” in different periods, their influence on the central authority, and regional governance mechanisms have been analyzed. The findings show that this institution was an inseparable part of Turkic state traditions and played a vital role in ensuring state stability. The “minor khans” institution also served as an essential factor in strengthening local governance systems, and its effectiveness changed over time.*

Key words: *minor khagans, Turkic Khaganate, state administration, central authority, territorial autonomy, political system, economic resources, military capability, diplomacy, elite relations, epigraphic monuments.*

Kirish. Turk xoqonligi yirik saltanat sifatida VI asr oʻrtalarida Buyuk ipak yoʻli yoʻli orqali aloqalar oʻrnatilgan hududda tashkil topgan boʻlib, ularni nazorat qilish harbiy va siyosiy kuchlarning ulkan safarbarligini talab qilgan. Bundan tashqari, xoqonlikda davlatchilik shakllanishining asosiy negizi maʼlum geografik mintaqaning tabiiy-iqlim xususiyatlaridan iborat boʻlgan. Buning oqibatida qudratli markazlashgan davlatning vujudga kelishi yuz bergan. Turk xoqonligining paydo boʻlishi dasht siyosiy tuzilmalari (Syunnu imperiyasi, Joʻjan xoqonligi) evolutsiyasi bilan bogʻliq

bo'lib, avvalgi davrlarning tabiiy-tarixiy rivojlanishi hisoblanadi. Hozirgi kunga qadar Turk xoqonligining boshqaruvini osonlashtirgan, shu bilan birgalikda parchalanishiga ham sabab bo'lgan udel boshqaruv tizimlari tarixi yetarli darajada tadqiq qilinmagan. Buning sababi esa Turk xoqonligi boshqaruv munosabatlari haqidagi ma'lumotlarning manbalarda juda siyrak va tarqoq holda keltirilganligidadir.

Tadqiqotning usullari. Mavzuni ochib berish va o'rganishda tarixiy-tahlil, qiyosiy-tahlil, tizimlilik va muammoviy-xronologik usullardan foydalanildi.

Tadqiqot obyekti sifatida qadimgi turk davlatchiligidagi "kichik xoqonlar" boshqaruv instituti olingan. Ushbu institutning shakllanishi, evolutsiyasi va davlat boshqaruvidagi roli tahlil qilingan. Shuningdek, uning markaziy hokimiyat bilan munosabatlari, mahalliy elitalar bilan aloqalari va hududiy avtonomiya jarayonlariga ta'siri o'rganilgan. Tadqiqotda epigrafik yodgorliklar, arxeologik topilmalar va yozma manbalar asosida "kichik xoqonlar" institutining rivojlanish bosqichlari va uning turkiy davlatchilik an'analarini shakllantirishdagi ahamiyati aniqlangan.

Natijalar va mulohaza. 553–555-yillargacha turklarning qabila ittifoqida boshqaruv institutlarining shakllanishi haqidagi biror ma'lumot manbalarda aks ettirilmagan. Ammo, xoqonlikning e'lon qilinishi bilan hokimiyat iyerarxiyasini rivojlantirish zarurati ortgan. Ayrim "imperiya amaldorlari"ning unvonlari va vazifalari haqidagi aniq ma'lumotlar faqat xitoy manbalarida Mug'on xoqon (553–572) hukmronligi davri tasvirlanganda tilga olinadi. Aytish mumkinki, Ashina urug'i ichida xoqon taxtini meros qilib olishga da'vogar bo'lgan ba'zi shahzodalar "tegin" unvoniga ega edilar [13. 103, 5. 24]. Biroq, ularning hokimiyatga bo'lgan da'volari imperiya qismlari (qanotlar)ni boshqarishni boshlamagunga qadar faqatgina ehtimoliylik xususiyatiga ega bo'lgan, xolos. Qo'shin boshliqlari "shad" unvoniga ega bo'lib, imperiyaning yirik ma'murlari va harbiy rahbarlari hisoblanganlar.

Davlat boshqaruvida, birinchi navbatda, xoqon oilasi vakillari va ko'plab qarindoshlari ham ishtirok etgan. Ular to'rt guruhga bo'lingan:

1. Qarindoshlar.
2. Xoqonga ittifoqchi qabilalar va xalqlar.
3. Xoqonning o'ng tomonida joylashgan ma'muriy mansabdor shaxslar.
4. Xoqonning chap tomonida joylashgan ma'muriy amaldorlar.

Bu borada Kultegin sharafiga yozilgan bitikda shunday deyilgan: "*Ko'kday (ulug'vor) Tangridan (inoyat) topgan Bilga xoqon bu taxtga o'tirdim. So'zimni tugal eshitgil ketimdagi ini, jiyanim, o'g'lonim, ittifoq, urug'im, xalqim, o'ngdagi shadapit beklar, chapdagi tarxanlar, buyruq beklar, o'ttiz ... to'qqiz o'g'uz beklari, xalqi, bu so'zlarimni yaxshilab eshit, diqqat bilan tingla*"[12. 116]. Xitoy yilnomalarida ham Turk xoqonligi yuqori amaldorlari tarkibi xususida ma'lumotlar berilgan. Biroq, shu o'rinda N.Bichurin va Lyu Maotsay tarjimalaridagi o'zaro nomuvofiqliklar haqida to'xtalib o'tish mumkin. N.Bichurin quyidagicha yozadi: "*Yuqori lavozimlar orasida birinchi o'rinni shehu (yabg'u), ikkinchisi dele (tegin), uchinchisi silifa (eltabar),*

to'rtinchi o'rinni tumaofa (tutuq) egallaydi, quyi mansablar atigi 20 kishidan iborat; ularning barchasi merosiy mansablardir" [4. 229]. Lyu Maotsayning tarjimasida esa ushbu ma'lumotlar "*Turklarning yuksak martabali amaldorlari bor edi. Ular unvon jihatidan yexu (yabg'u), she (shad), keyin tele (tegin), keyin selifa (eltabar), keyin tutunfa (tutuq), undan keyin navbati bilan kichik amaldorlar keladi. Hammasi bo'lib 28 ta lavozim. Barcha lavozimlar otadan o'g'ilga meros qoldirilardi*", tarzida keltirilgan [2. 20,63]. Ko'rinib turibdiki, bu o'rinda N.Bichurin asl manbani ko'rsatmasdan, oddiygina usulda qayta aytib bergan va Turk xoqonligidagi atigi 20 martabali amaldorlar haqida ma'lumot bergan. Lyu Maosay tomonidan tarjimalarda ikki o'rinda ham 28 ta lavozim darajalari bor. Ularni 5 ta yuqori va 23 ta quyi lavozimlar sifatida ikkita guruhga ajratish mumkin.

Aslini olganda, Birinchi Turk xoqonligidagi harbiy-ma'muriy tuzum Taspar xoqon davridagina to'liq shakllangan [10. 129–131, 133]. U xoqonlik siyosati yo'nalishlarini tubdan o'zgartirgan hukmdor bo'lib, markaz va qanotlarga ma'muriy bo'linish tartiblarini o'rnatadi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, L.Gumilevning Mug'on xoqon ma'muriy islohoti va uning mulklarini yaratish haqidagi fikri tushuntirishni talab qiladi [6. 57–58]. Birinchidan, manbalarda xoqonlikning g'arbiy mulklaridagi mustaqil hokimiyat to'g'risida faqat bilvosita ma'lumotlar mavjud. Ikkinchidan, bizga Taspar xoqon (572–581) tomonidan, ehtimol, faqat imperiyaning sharqiy yarmida yaratilgan ma'muriy tizimni g'arbdagidan farqlash zarur bo'lishi mumkin. Shuningdek, vorislar soni har bir yangi avlod Ashina urug'i vakillari sonining ko'payishiga muvofiq o'sib borgan. Hech shubha yo'qki, Tasparning ma'muriy hokimiyatning qayta tashkil etilishidan oldin ham qanot hokimiyatlarining paydo bo'lishi mumkin edi.

Shu o'rinda aytish mumkinki, Turk xoqonligi boshqaruvidagi muhim siyosiy masalalardan biri taxt vorisligi masalasi hisoblanadi. Taxtga vorislik qilish tartibi quyidagicha edi: otaning o'rnini o'g'il egallamas, akaning o'rniga uka, amakining o'rniga katta jiyan oliy hukmronlikni qo'lga kiritgan. L.Gumilevning fikricha, taxtga vorislikning bunday tizimi dastlab ijobiy rol o'ynagan. Aniqrog'i, davlatni og'ir ahvolga solib qo'yishi mumkin bo'lgan kichik voris taxtga o'tirishining oldi olingan. Natijada hokimiyat har doim tajribali odamlarning qo'lida bo'lgan. L.Gumilyov bu tizimni janubiy xunnlarning boshqaruv tartiblariga o'xshashligini qayd etgan [6. 49]. Shuning uchun Turk xoqonligi davlati boshida turgan oliy hukmdorlar boshqa xoqonzodalarning taxt ishtiyoqini qisman qondirish uchun keng ma'muriy apparat tashkil etganlar. Xoqonlik harbiy-ma'muriy birliklarga bo'lingan bo'lib, ularni "kichik xoqon"lar – xoqonning qarindoshlari boshqargan va shu bilan hukumatda barqarorlik ta'minlangan. Bunday boshqaruvda davlatning markaziy qismini xoqonning o'zi boshqargan, qanotlarni esa uning eng yaqin qarindoshlari boshqargan. Qanot tizimi ko'chmanchi imperiyalarning an'anaviy xususiyati edi [1. 57–65, 3. 297–298, 11. 136, 16. 111, 13. 108]. Hukmron Ashina qavmi a'zolari vakolatlarining

ham o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lgan. Imperiyadagi ikkinchi shaxs "yabg'u" bo'lgan bo'lsa-da, u xoqonning vorisi bo'la olmagan. Faqatgina Buminning yabg'u unvoniga ega bo'lgan ukasi Istami g'arbga tomon saltanat hududlarini kengaytirganidan so'ng mashhurlikka erishdi va g'arbiy hududlarning amalda mustaqil hukmdoriga aylandi. Istami manbalarda ham, ilmiy tadqiqotlarda ham ko'pincha "yabg'u xoqon" deb ataladi. Ayniqsa, Kultegin va akasi Bilga xoqon (716–734) sharafiga yozilgan bitiklarda "Istami xoqon" nomining ko'rsatilishini misol keltirish mumkin [14. 36, 9. 61]. Bundan xulosa qilish mumkinki, xoqonlikning g'arbiy qismi hukmdorlarining maqomi boshida unchalik aniq bo'lmagan.

Xoqonlikni boshqarishda "kichik xoqon"lar ham ma'lum rol o'ynagan. "Kichik xoqonlar"ning hukmdor tayinlanishi haqidagi bizga ma'lum bo'lgan birinchi fakt Mug'on xoqon davrida sodir bo'lgan. 563-yilda Mug'on "Ditou xoqon" unvoni bilan kenja ukasi Ashin Kutouni xoqonlikning sharqiy yerlarini boshqarishga tayinlaydi. Xuddi shu yil tarixiy adabiyotlarda uchinchi xoqon – Buminning nevarasi, Ashina Judanning o'g'li Bo'ri xoqon nomi ham tilga oлина boshlangan [15. 227, 230]. Keyinroq Taspar "birinchi ma'muriy hujjat" bilan marhum Qora Issiq xoqonning (553-yilda qisqa muddat hukmronlik qilgan) o'g'li Ashina Shetuga (Bug'ut yodgorligida eslatilgan Nivar xoqon, keyinchalik taxtga o'tirgan Ishbara xoqon, 581–587) xoqonlikning sharqiy yerlarini boshqarishni ishonib topshiradi. Taspar o'z mulkining g'arbiy qismini boshqaruvchi sifatida Bo'ri xoqonni tayinlagan [10. 130]. V.Tishin ta'kidlashicha, Bo'ri xoqon "*Mug'on va Taspar davrida yuqori mavqega ega bo'lgan*" [15. 227]. Imperiyasining sharqiy hududlarini boshqargan Nivar xoqon keyinroq Tasparning o'g'li Anloning qisqa va muvaffaqiyatsiz hukmronligi (581)dan keyin Ishbara xoqon nomi bilan oliy xoqonlikka ko'tarilgan [7. 114–117]. Ammo, ko'chmanchi urug'-aymoq udumlariga asoslangan boshqaruv ta'siridan to'la chiqmagan o'rta asr davlati tarixidagi ushbu "kichik xoqon"larni to'laqonli hukmdor sifatida qabul qilish to'g'ri emas.

Ba'zi tadqiqotchilar turkiy davlatlardagi boshqaruv haqida yozganda "qo'shho-kimiyat" institutiga alohida to'xtalganlar. Jumladan, S.Klyashtorniy va V.Livshis "kichik xoqonlar"ni gubernatorlar deb atashadi [10. 130]. Boshqa mutaxassislar ularni o'ng va chap qanot yetakchilari, "feodal hukmdorlar" va boshqalar sifatida talqin qilishgan. "Kichik xoqon"lar tilga olingan xitoy yilnomalari va turkiy bitiklar mazmunini tahlil qilish ayrim hollarda "kichik xoqon"lar "yabg'u" va "shad" unvonida bo'lganligiga ishora qilishi mumkin (Istami yabg'u, Ditou xoqon). Boshqa holatlarda imperiyaning Abo xoqon (583–588-yillarda muxolifatchi hukmdor sifatida), Istaming o'g'li Ashina Tamgan va boshqa hukmdorlari kabi yabg'ulardan past darajadagi xoqonlar, yirik qabilalarning rahnamolari, hukmdorning to'ng'ich o'g'illari, taxt vorisligi prinsiplari va boshqa sabablarga ko'ra taxtga o'tirolmagan hokimiyatga da'vogarlar, nominal xoqon qo'l ostida haqiqiy boshqaruvchi va harbiy rahbar bo'lgan holatlar ham kuzatiladi [8. 14–15, 14. 68–69, 6. 470, 9. 115, 4. 259,

10. 129–130]. Bu esa qo‘shhokimiyatchilik emas, balki udel boshqaruvining o‘ziga xos ko‘rinishi bo‘lishi mumkin.

Shubhasizki, xoqon urug‘chilik yemirilishi davrida alohida mavqega ega bo‘lmagan. Uning Ashina urug‘idan bo‘lgan qarindoshlari o‘zlarining hokimiyat ulushiga da’vo qilishgan va “kichik xoqon”larga aylanishgan. Shuni alohida ta’kidlash joizki, Turk xoqonligining boshqaruv amaliyotida “kichik xoqon”lar deb ataladigan institut o‘ziga xos rivojlanish bosqichlarini boshidan kechirgan va o‘ziga xos funksional rolga ega bo‘lgan. Mug‘on xoqon va Taspar xoqon davrida, ya’ni xoqonlikning ma’muriy tizimi hali to‘liq shakllanmagan davrlarda “kichik xoqonlar” imperiyaning yirik hududiy bo‘linmalari (“qanotlari”) boshliqlari vazifasini bajargan. Keyinchalik, “kichik xoqonlar” rolini imperiya shahzodalari, oliy hokimiyat uchun da’vogarlar o‘ynadi. Ularning hokimiyati hududiy xususiyatni saqlab qolgan va “xoqon” unvoni (xitoy manbalarida – “kichik xoqon”) oliy hukmdorlarning yaqin atrofidagi odamlarning mavqeyini oshirish uchun ishlatilgan. Bu masalani To‘nga Turon xoqon (Ashina Yunyulyu, 589–599) davrida sharqiy hududlar hokimi bo‘lgan Jangar (Yami yoki Siminь xoqon, 599-yilda Xitoyda Sharqiy xoqonlik rahbari sifatida tan olingan, 603–609-yillarda real hokimiyatga ega bo‘lgan) misolida ko‘rib chiqish mumkin [7. 150]. Ya’ni, “kichik xoqon”larning kamida yirik qo‘shinlari ham bo‘lib, qo‘l ostida turkiy va boshqa qabilalardan iborat askarlar jamlangan.

“Kichik xoqonlar”ning boshqaruv amaliyoti Ikkinchi Turk xoqonligida ham mavjud bo‘lgan. Jumladan, Qapag‘on xoqon o‘z o‘g‘illari Inal (716-yilda qisqa vaqt hukmronlik qilgan) va Byogu (Bilga tegin)larni “kichik xoqonlar” qilib tayinlaganligi ularning harbiy-siyosiy kuchini mustahkamlaydi [14. 68–69, 9. 115]. O’sha vaqtda Byogu Ikkinchi xoqonlik asoschisi – Eltarish xoqonning g‘arbiy qanotni boshqargan to‘ng‘ich o‘g‘li Bilgadan yuqoriroq mavqega ega bo‘lib, xoqonlik taxti uchun birinchi da’vogar hisoblangan. Byogu bu hududdagi harbiy qismlarni nazorat qilish va boshqarish funksiyalarini bajargan va o‘zini otasining hokimiyati vorisi deb hisoblash mumkin edi. Shunday qilib, Ashina xonadonidagi hokimiyatni markazga, sharqiy (chap) va g‘arbiy (o‘ng) qanotlarga ajratish, har qanday hududni alohida mavqega bo‘lish prinsipi saqlanib qoladi. Bu Janubiy Sibir va O‘rta Osiyoning dasht davlatlarida an’anaviy boshqaruv usuli sifatida saqlangan. Ushbu boshqaruv shakli ikki tomonlama samara bergan. Davlatda ko‘chmanchi chorvachilik sharoitida boshqaruv, mudofaa barqarorligi va shu bilan birga hukmron doiralarning nisbiy barqarorlik eng xavfli paytda ta’minlangan. Demakki, “kichik xoqonlar” turklarning ko‘chmanchi imperiyalari hokimiyat tuzilmasi tarkibiga kirgan va siyosiy munosabatlar masalalarini tahlil qilganda boshqa yuqori mansabdor shaxslari qatori ularning ta’sirini ham hisobga olish lozim.

Ba’zi hollarda xoqonning raqiblari ham davlatda o‘z hokimiyat ulushlarini olishlari mumkin bo‘lgan. Oliy xoqon nazariy jihatdan boshqa xoqonlar ustidan to‘liq hokimiyatga ega hisoblangan. Bu borada Xitoy manbalarida qiziq lavha mavjud:

“Chjengguanning birinchi yozida (627) Seyanto, Xuyxe (uyg‘ur) va Bayegu (bayirqu) qabilalari xoqondan yuz o‘girishdi. Ularni “tinchlantirish” uchun jo‘natilgan Tulixon urushni boy berdi va yengil otliq qo‘shinlar bilan qochib ketdi. G‘azablangan Sheli uni qamab qo‘ydi. Shundan so‘ng Tuli undan nafratlana boshladi” [4. 254]. Aniqroq qilib aytganda, Sheli xoqon (Kat Elxon, 620–630) o‘g‘li Tulixon (Yuquq shad, 634–642-yillarda Dulu xoqon)ni sharqiy hududlardagi xitan va moxe qabilalariga rahbar qilib tayinlagan. Tuli o‘z qarorgohini to‘g‘ridan to‘g‘ri Yuchjou (Pekin)dan janubga ko‘chirgach, sharqdagi qabilalar uning ta‘siriga o‘tganlar. Ammo, Tuli o‘zboshimchalik bilan soliq va o‘lponni oshirganligi sababli qo‘l ostidagi qabila-urug‘lar undan yuz o‘giradilar. Jumladan, Seyanto, Si va boshqalar Xitoyga bo‘ysunganlar. Kat Elxon Tulini ularga hujum qilish uchun yuboradi. Ammo, ushbu hujum muvaffaqiyatsizlikka uchrab, buning natijasi o‘laroq, Kat Elxon uni jazolagan. Ushbu ma‘lumotlardan ko‘rinib turibdiki, hokimiyatning yuqori bo‘g‘iniga oliy xoqondan tashqari kichik, ikkinchi va boshqa xoqonlar, yabg‘u va shadlar, Ashina urug‘idan bo‘lgan boshqa rahbarlar, bosib olingan turkiy bo‘lmagan xalqlarni boshqargan oliy mansabdor shaxslar ham kirgan. Qabilalarni tutuq, eltabar va erkin unvonlarini olgan hokimlar boshqarganlar.

Xulosa. Xulosa qilib aytish mumkinki, Turk xoqonligida “kichik xoqonlar” boshqaruv instituti davlat boshqaruv tizimining muhim qismi bo‘lib, uning barqarorligini ta‘minlashda katta rol o‘ynagan. Ushbu institut, markaziy hokimiyatni mustahkamlash bilan birga, dastlabki davrlarda mahalliy boshqaruv tizimining samaradorligini oshirishga xizmat qilgan. “Kichik xoqonlar” amaliyoti natijasida viloyatlar nisbiy avtonomiyaga ega bo‘lib, mahalliy masalalarni tezkor hal qilish imkoniyatiga ega bo‘lgan. Shu bilan birga, ular markaziy hokimiyatga sodiq bo‘lib, davlatning yagona siyosiy va iqtisodiy yaxlitligini saqlashda muhim vosita bo‘lib xizmat qilgan. Ammo, davlat mavjudligining to‘rtinchi o‘n yilligida ushbu amaliyot parchalanishning asosiy omili sifatida xoqonlik yaxlitligiga salbiy ta‘sir ko‘rsata boshlagan. Shunga qaramay, mazkur institut keyingi turkiy davlatlarning boshqaruv modeliga katta ta‘sir ko‘rsatgan. Ikkinchi Turk xoqonligi va keyingi davrlarda mavjud bo‘lgan boshqa turkiy davlatlarda boshqaruvni osonlashtirganligi sababli ushbu shakldagi ma‘muriyat shakli an‘anaviy tizim sifatida saqlanib qolavergan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Golden P.B. Imperial ideology and the sources of political unity amongst the pre-Çinggisid nomads of Western Eurasia // Archivum Eurasiae Medii Aevi. – Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1982. – Vol.II. – P. 37–76.
2. Liu Mau-tsai. Çin kaynaklarına göre Doğu Türkleri. – İstanbul: Selenge yayınevi, 2006. – 640 s.

3. Sinor D. The establishment and dissolution of the Türk empire / The Cambridge History of Early Inner Asia. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – P. 285–316.
4. Бичурин (Иакинф) Н.Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена / Т.1. – Москва – Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1950. – 384 с.
5. Бобоёров Ғ. VII–VIII асрларда Фарғонадаги бошқарувчи сулолаларнинг этник келиб чиқиши ҳақида // O‘zbekiston arxeologiyasi. 2020, № 3 (22). – Б. 20–44.
6. Гумилев Л.Н. Древние тюрки. – Москва: Издательство «Наука» – Главная редакция восточной литературы, 1967. – 504 с.
7. Гумилев Л.Н. Қадимги турклар. Таржима, кириш сўз муаллифлари ва нашрга тайёрловчилар: Бахтиёр Ўрдабекли, Абдукаюм Айритомий. – Тошкент: “Фан”, 2007. – 500 б.
8. Жумаганбетов Т.С. Власть кагана в древнетюркской государственной организации // Вестник Челябинского государственного университета. 2008. №34 (135). История. Вып.27. – С. 14–19.
9. Кляшторный С.Г. История Центральной Азии и памятники рунического письма. – Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, 2003. – 560 с.
10. Кляшторный С.Г., Лившиц В.А. Согдийская надпись из Бугута / Страны и народы Востока, Т.10. – Москва: «Наука», 1971. – С. 121–146.
11. Крадин Н.Н. Кочевые общества. – Владивосток: «Дальнаука», 1992. – 240 с.
12. Кул тигин битиги / Содиков Қ. Кўк турк битиглари: матн ва унинг тарихий талкини. – Тошкент: Тошкент Давлат Шарқшуносик институти нашриёти, 2004. – Б. 96–112.
13. Кычанов Е.И. Кочевые государства от гуннов до маньчжуров. – Москва: Издательская фирма “Восточная литература” РАН, 1997. – 319 с.
14. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности Монголии и Киргизии. – Москва – Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1959. – 112 с.
15. Тишин В.В. Порядок престолонаследия у древних тюрков VI–VIII вв. (по китайским источникам) // Общество и государство в Китае: XLII науч. конф. Т.2. – Москва: ИВ РАН, 2012. – С. 226–232.
16. Трепавлов В.В. Государственный строй Монгольской империи XIII в.: Проблема исторической преемственности. – Москва: «Наука», 1993. – 168 с.: карта.

Zamonaviy diniy jarayonlar va yangi diniy oqimlar

DILAFRUZ TURDIYEVA

Dotsent v.b., O'zXIA

Annotatsiya: Ijtimoiy-ma'naviy hayot, milliy va demokratik taraqqiyotning uyg'unligi millat, xususan, yosh avlodning ma'naviy qiyofasi, tafakkur tarzi, milliy, diniy, umuminsoniy qadriyatlarini o'zlashtirishdagi ko'nikma va bilimlariga chambarchas bog'liq. Zero, dinni xolis, ilmiy tadqiq etish, uni yaxlit ijtimoiy fenomen sifatida o'rganish uning bugungi holati va dinga oid masalalarni tizimli tahlil qilish va istiqbolini belgilash imkonini beradi.

Dunyoviy davlatda diniy qadriyatlar muhim o'rin tutadi. Diniy qadriyatlar O'zbekiston xalqining madaniyati, turmush tarzi, urf-odatlarini, odob-axloqining shakllanishi hamda ularning avlodlardan avlodga meros bo'lib o'tishiga xizmat qilib kelmoqda. Diniy e'tiqodlar va diniy bag'rikenglik, dinlarning asl insonparvarlik mohiyati jamiyatning ma'naviy-axloqiy asoslaridan biri bo'lib, O'zbekiston xalqini birlashtirish va jipslashtirishga xizmat qiluvchi, oilalarda o'zaro hurmat-izzat va mehr-oqibatni mustahkamllovchi asriy qadriyatlar manbayidir.

Taqdim etilayotgan maqolada konfessiya, sekta tushunchalarining mazmun-mohiyati, bugungi kunda dunyoning konfessional xaritasida bo'layotgan o'zgarishlar, dinlar geografiyasidagi yangi tendensiyalar va ularni keltirib chiqarayotgan omillar, XIX – XX asrlarda yirik dinlar doirasida yuzaga kelgan diniy tashkilotlar, ularning e'tiqodi va faoliyati, jamiyatga ta'sirini o'rganish bilan birga, islom, xristianlik, buddaviylik va boshqa an'anaviy dinlar zamirida paydo bo'lgan "Baho'iylik", "Krishnani anglash jamiyati", "Mormonlar" kabi bir qator diniy harakatlar hamda ularning bugungi kundagi faoliyati haqidagi ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: din, konfessiya, sekta, diniy tashkilot, missionerlik, xarizmatika, xristianlik, islom, buddaviylik, hinduiylik, xitoy dinlari, O'zbekistondagi diniy konfessiyalar.

Аннотация: Гармония общественно-духовной жизни, национально-демократического развития тесно связана с духовным обликом нации, особенно молодого поколения, его образом мышления, умениями и знаниями в освоении национальных, религиозных и общечеловеческих ценностей. Ведь объективное, научное исследование религии, изучение ее как целостного социального явления позволяет провести системный анализ ее современного состояния и будущего проблем, связанных с религией.

Религиозные ценности играют значительную роль в светском государстве, формируя культуру, образ жизни, традиции и моральные устои народа Узбекистана и обеспечивая преемственность поколений. Религиозные убеждения и религиозная толерантность, истинная гуманистическая сущность религий, являются одной из духовно-нравственных основ общества, источником многовековых ценностей, служащих объединению и сплочению народа Узбекистана, укреплению взаимоуважения и доброты в семьях.

В представленной статье рассматриваются содержание и сущность понятий «конфессия» и «секта», изменения, происходящие на конфессиональной карте мира сегодня, новые тенденции в географии религий и факторы, их обуславливающие,

религиозные организации, возникшие в рамках основных религий в XIX-XX веках, их верования и деятельность, а также их влияние на общество. Приведена информация о ряде религиозных движений, возникших на основе ислама, христианства, буддизма и других традиционных религий, таких как «Бахаизм», «Общество сознания Кришны» и «Мормоны», а также об их современной деятельности.

Ключевые слова: религия, конфессия, секта, религиозная организация, миссионерство, харизматика, христианство, ислам, буддизм, индуизм, китайские религии, религиозные конфессии в Узбекистане.

Abstract: The harmony of social and spiritual life, national democratic development is closely connected with the spiritual image of the nation, especially the younger generation, its way of thinking, skills and knowledge in mastering national, religious and universal values. After all, an objective, scientific study of religion, studying it as an integral social phenomenon allows for a systematic analysis of its current state and the future of problems related to religion.

Religious values play a significant role in a secular state, shaping the culture, way of life, traditions and moral principles of the people of Uzbekistan and ensuring the continuity of generations. Religious beliefs and religious tolerance, the true humanistic essence of religions, are one of the spiritual and moral foundations of society, a source of centuries-old values that serve to unite and consolidate the people of Uzbekistan, and strengthen mutual respect and kindness in families.

The article examines the content and essence of the concepts of "confession" and "sect", changes occurring on the confessional map of the world today, new trends in the geography of religions and the factors that determine them, religious organizations that arose within the framework of the main religions in the 19th-20th centuries, their beliefs and activities, as well as their influence on society. Information is provided on a number of religious movements that arose on the basis of Islam, Christianity, Buddhism and other traditional religions, such as "Bahaism", "Society for Krishna Consciousness" and "Mormons", as well as their modern activities.

Keywords: religion, confession, sect, religious organization, missionary, charismatics, Christianity, Islam, Buddhism, Hinduism, Chinese religions, religious confessions in Uzbekistan.

Kirish. Diniy e'tiqod va diniy bag'rikenglik, dinlarning asl insonparvarlik mohiyati jamiyatning ma'naviy-axloqiy asoslaridan biri bo'lib, O'zbekiston xalqini birlashtirishga xizmat qiluvchi, oilalarda o'zaro hurmat-izzat va mehr-oqibatni mustahkamlovchi asriy qadriyatlar manbai hisoblanadi.

Vijdon erkinligiga bo'lgan konstitutsiyaviy huquq dunyoviy davlatdagina to'laqonli amalga oshirilishi mumkin. Dunyoviy davlat diniy qadriyatlarining, e'tiqodlarning hurmat va himoya qilinishi, izchil rivojlanishi uchun zarur ijtimoiy muhit yaratadi¹.

¹ O'zbekiston Respublikasida fuqarolarning vijdon erkinligini ta'minlash va diniy sohadagi davlat siyosati konsepsiyasi. O'RQ-1037-son. –Toshkent. 2025-yil 25-fevral.

“Konfessiya” soʻzi (lotincha – “confessio”) oʻzbek tiliga aynan tarjima qilinganda “eʼtiqod qilish”, degan maʼnoni anglatadi. Umuman olganda, diniy konfessiya deganda muayyan diniy taʼlimot doirasida shakllangan va oʻziga xos xususiyatlarga ega eʼtiqod va ushbu eʼtiqodga ergashuvchilar jamoasi tushuniladi. Bir din doirasida yuzaga kelgan boʻlsa-da, aqidalar borasida farqlanadigan jamoalar ham diniy konfessiyalar jumlasiga kiradi.

Shuni inobatga olgan holda, mutaxassislar hozirgi kunda dunyoda taxminan 1000 dan ortiq diniy konfessiyalar mavjud, deb hisoblaydilar.

Shuni alohida taʼkidlab oʻtish lozimki, islom dinida bunday holat kuzatilmaydi. Hech qaysi mamlakatda hanafiy mazhabi alohida, boshqa mazhablar alohida konfessiya sifatida roʻyxatdan oʻtmaydi. Masalan, Oʻzbekistonda ham bir necha shia jamoalari boʻlishiga qaramay, ular oʻzlarini alohida diniy konfessiya hisoblamaydilar.

Maqsad va vazifa. Din jamiyat hayotining tarkibiy qismi sifatida kishilarning ijtimoiylashuviga, ularning turmush tarzini tashkil etish va tartibga solishga xizmat qiluvchi meʼyoriy omillardan biri boʻlib kelgan. Dinning bunday roli uning tarixan shakllangan oʻziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Chunki, din, birinchidan, umuminsoniy axloq meʼyorlarini oʻziga singdirib olib, ularni hamma uchun majburiy xulq-atvor qoidalariga aylantirgan; ikkinchidan, odamlarning bahamjihat yashashiga koʻmaklashgan; uchinchidan, odamlarda ishonch hissini mustahkamlagan hamda hayot sinovlari, muammo va qiyinchiliklarni yengib oʻtishlarida kuch bagʻishlagan; toʻrtinchidan, umuminsoniy va maʼnaviy qadriyatlarni saqlab qolish hamda avloddan avlodga yetkazishga yordam bergan va shu yoʻl bilan madaniyat rivojiga katta taʼsir koʻrsatgan.

Usullar. Maqolada tarixiylik va tadrijiylik, qiyosiy-nazariy tahlil, tizimli, kompleks yondashuv va boshqa ilmiy bilish usullaridan foydalanildi.

Natijalar va mulohaza. Bugungi kunda dinga boʻlgan qiziqishning kuchayib borishi globallashuv jarayonlarining oʻziga xos inʼikosi deyish mumkin. Zero, globallashuv dunyoni bir butun va yaxlit qila borishi bilan bir qatorda, uning hosilasi sifatida alohida olingan millat va jamiyatlar darajasida oʻz-oʻzini anglashga boʻlgan intilishning chuqurlashuviga ham zamin yaratmoqda. Bu jarayonlar, oʻz navbatida, inson maʼnaviyatining uzviy qismi boʻlgan dinning mohiyatini tushunish, uning inson va jamiyat hayotidagi oʻrnini anglashga boʻlgan eʼtiborning kuchayishini keltirib chiqarmoqda. Shu bilan birga, dinga boʻlgan qiziqishning kuchayishi bugungi kunda kishilik jamiyati oldida turgan muammolar, insonning ularni hal qilish yoʻllari haqidagi oʻy-izlanishlari, dunyoviy va diniy qadriyatlar uygʻunligini taʼminlagan holda bugungi kunning ogʻir va murakkab savollariga toʻlaqonli javob topishga intilishi bilan bogʻliq ekanini ham alohida qayd etish lozim.

Dunyoning diniy manzarasi qotib qolgan, oʻzgarmas bir hodisa emas. Xususan, mazkur manzara yildan-yilga oʻzgarib borayotgani, mavjud dinlar oʻzlarining anʼanaviy areallari doirasidan chiqib borayotganlarini ham alohida taʼkidlash lozim.

Bugungi kundagi o'zgarishlar haqida so'z ketar ekan quyidagilarni alohida qayd etish lozim. Eng avvalo, shakllangan dinlar doirasida muayyan o'ziga xosliklarga ega bo'lgan yangi yo'nalish va sektalarning paydo bo'lishi davom etmoqda. Masalan, mutaxassislar ma'lumotlariga ko'ra, XX asrning ikkinchi yarmida xristianlik, buddaviylik, islom va boshqa dinlar doirasida yuzlab sektalar paydo bo'lgan. Bu shunday jarayonlar kelajakda davom etishi mumkinligini taxmin qilish imkonini beradi. Sekta so'zi, eng umumiy ma'noda, muayyan diniy, siyosiy yoki falsafiy qarashlarga ergashuvchilar guruhini anglatadi. Diniy sekta deganda ma'lum bir dindagi rasmiy aqidalarga zid ravishda ajralib chiqqan yoki mavjud dinlar va konfessiyalarga umuman aloqasi bo'lmagan holda din bayrog'i ostida faoliyat ko'rsatadigan guruhlar tushuniladi. Bugungi kunda har ikkala yo'nalishga mansub bo'lgan ko'plab sektalar faoliyat ko'rsatmoqda. Mutaxassislar ularning sonini taxminan 5000 atrofida, deb baholaydilar¹.

Zamonaviy voqelik diniy-ekstremistik xarakterdagi sektalarning inson ongi va qalbi uchun kurash yo'lidagi faoliyatining jonlanishi kuzatilayotganini ko'rsatmoqda. Xususan, ma'lumotlarga ko'ra, bizga qo'shni bo'lgan davlatlarda "Богородичий центр", "Церковь объединения", "Церковь Иисуса", "Церковь Нового Завета", "Белое братство", "Божественный орден Первого Ангела" kabi o'nlab diniy sektalar noqonuniy ravishda faoliyat olib bormoqda. "Satanizm" deb ataladigan sekta ham keng tarqalgan. Ayrim ma'lumotlarga ko'ra, o'ta xavfli bo'lgan bu sektaning Rossiyada 100 ming, Yer yuzida 5 milliondan ortiq tarafdorlari bor².

Ular aholining diniy bilimlari pastligidan foydalanib, oxiratning yaqinligi bilan qo'rqitish hamda asosan yoshlar va moddiy ahvoli nochor bo'lganlar ichida ish olib borish yo'li bilan o'z tarafdorlarini ko'paytirishga harakat qilmoqdalar. Bunday sektalarga asos solgan "avliyo"lar o'z izdoshlarini aldash yo'li bilan ularning mol-mulkklariga egalik qilishga urinmoqdalar.

Yashirin faoliyat olib borishi, sekta ichida bo'layotgan voqealarning ko'pchilikka ma'lum bo'lib qolmasligining qattiq nazorat qilinishi, ular faoliyatidan jamoatchilikning bexabar qolishini keltirib chiqarmoqda.

Ugandadagi "Oxirat kuni" sektasi boshliqlarining faoliyati bunga misol bo'ladi. Oxiratni 1999-yilning 31-dekabriga "belgilagan" ushbu sekta rahbarlari o'z tarafdorlarining mol-mulkklarini sotish, tushgan mablag'ni ularga berishga va shu yo'l bilan gunohlardan forig' bo'lishga chaqirgan. Qiyomatning 2001-yil 1 yanvarga "ko'chirilishi" sekta rahbarlariga nisbatan shubha uyg'onishiga olib kelgan. Shundan so'ng rahbarlar Kanungu qishlog'ida 500 dan ortiq o'z tarafdorlarini aldab bir joyga to'plab, ustlaridan yopib binoga o't qo'yib yuborishgan. Ommaviy axborot vositalari

¹ Dinshunoslik asoslari. O'quv qo'llanma. «Toshkent islom universiteti» nashriyot-matbaa birlashmasi. – T., 2013.

² Миронов А., Бабинов Ю. Основы религиоведения: Рабочая книга преподавателя и студента. Учеб. пособие. – М.: НОУ, 1998.

xabarlariga ko'ra, tezkor tadbirlarni o'tkazgan politsiya yana to'rt joyda ommaviy qabrlarni topgan. Umuman, bu sektaning qurbonlari 1000dan ortiq bo'lgani qayd qilingan.

Ijtimoiy-iqtisodiy muammolarning keskinlashib ketishi, ochlik, fuqarolar urushlari, ommaviy epidemiyalar, SPIDning tarqalishi yuqoridagi kabi sektalarning keng yoyilishiga olib kelmoqda.

Umuman olganda, bunday sektalarning barchasi insonning ojizligi, ma'naviy va jismoniy kamolotga erishishga bo'lgan intilishi, kishilar hayotda duch keladigan qiyinchiliklardan o'zlarining g'arazli maqsadlari yo'lida shaxsiy boylik orttirish niyatida foydalanadilar.

Mavjud diniy ta'limotlar, ulardagi muayyan qoidalarni davr talabiga moslashtirish, boshqacha aytganda, modernizatsiya qilish jarayoni ham davom etmoqda. Masalan, xristianlar amalga oshirgan inkvizitsiya va salb yurishlari xato bo'lganini tan olib, Rim Papasi hatto, rasman kechirim ham so'radi. 1992-yilda Papa Ioann Pavel II o'z paytida Yerning Quyosh atrofida aylanishi haqidagi qarashlarni yoqlagani uchun cherkov tribunali tomonidan tavba qildirilib, o'z qarashlaridan voz kechishga majbur qilingan Galileo Galileyning haq bo'lganini tan olib, barchadan uzr so'ragani ham bunga misol bo'la oladi¹.

Shuningdek, mavjud dinlarning tarqalish hududida jiddiy o'zgarishlar sodir bo'layotganini ta'kidlash zarur. Masalan, o'tgan asrda asosan xristianlar yashab kelgan Yevropada bugungi kunda 20 – 25 million atrofida musulmonlar istiqomat qilmoqdalar. Jumladan, Buyuk Britaniyada – 3 million, Germaniyada – 5 million, Fransiyada – 6 – 7 million islomga e'tiqod qiluvchi fuqarolar yashamoqda. Tadqiqotchilar fikriga ko'ra, hozirda aynan islom e'tiqodchilari soni eng tez ko'payib borayotgan din hisoblanadi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, islomning yillik o'sish sur'ati 6,4 foizni tashkil etib, 1989-yildan 2011-yilga qadar musulmon aholi soni Shimoliy Amerikada – 25, Afrikada – 2,15, Osiyoda – 12,57, Yevropada – 142,35, Avstraliya va Okeaniyada – 257,01 foizga ko'paygan. Faqat Lotin Amerikasida islomga e'tiqod qiluvchilar ulushi 4,73 foizga kamaygan.

Bunday o'zgarishlar, bir tomondan, globallashtirish keltirib chiqarayotgan odamlar migratsiyasi natijasida, ikkinchi tomondan, kishilarning buddaviylik, ko'pgina hollarda va asosan islomni ongli tarzda qabul qilishi bilan bog'liq.

Shuningdek, aholisi an'anaviy ravishda buddaviylik va islomga e'tiqod qilib kelgan o'lkalarda xristianlikni yoyishga intilish kuzatilmoqda. BMT ma'lumotlariga ko'ra xristianlikning o'sish ko'rsatkichi yiliga 1,46 foizni tashkil qiladi. Mazkur jarayon ayrim xristian tashkilotlari va yo'nalishlarining faol missionerlik harakati natijasida sodir bo'lmoqda.

Qayd etilgan mulohazalar bugungi kunda ham dunyoning diniy manzarasida jiddiy o'zgarishlar sodir bo'layotganidan dalolat beradi. Diniy konfessiyalar

¹ Пучков П., Казьмина О.Е. Религии современного мира. Учеб. пособие. – М., 1997.

manzarasi rang-barangligini O'zbekistonda rasman ro'yxatdan o'tib, faoliyat yuritayotgan diniy konfessiyalar misolida ham ko'rish mumkin. Xristianlikka mansub bo'lsa-da, yurtimizdagi 11 ta yo'nalishning har biri o'zini alohida diniy konfessiya, deb hisoblashi fikrimizning isboti bo'la oladi.

Noan'anaviy diniy tashkilot yoki oqim deganda bir mintaqa, hudud aholisi uchun begona bo'lgan, muayyan tarixiy sharoit yoki ijtimoiy vaziyat sababli o'sha yerga kirib kelgan yoki kirishga harakat qiladigan dinlar tushuniladi.

“Yangi diniy harakatlar” (YaDH) atamasi asosan o'tgan asrning 50-yillarida shakllangan diniy da'vodagi turli xil tashkilotlarga nisbatan qo'llaniladi. Yangi diniy harakatlar (New Religious Movement (NRM)) – bu diniy yoki diniyga o'xshash, nisbatan yaqinda paydo bo'lgan (XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab), ta'limoti an'anaviy diniy yo'nalishlardan jiddiy farq qiladigan guruhlar yoki tashkilotlardir. Ayni paytda dunyoviy fan mutaxassislarining yangi diniy harakatlarni boshqa diniy yo'nalishlardan farqlashda yagona yondashuv yoki tamoyillari yo'q. Yangi diniy harakatlarni ajratib turuvchi uch jihat bor: Birinchisi, diniy radikalizm, yangi diniy harakat e'lon qilgan aqidalarning an'anaviy dinlardan keskin farq qilishi. Ikkinchisi, sinkretizm, yangi diniy harakatning bir emas, bir necha din, aqida, falsafa va hokazo ta'limotlarni birlashtirishga intilishi. Uchinchisi, yangi diniy harakatlar o'zlari mansub hududda yashayotgan aholini o'z dinidan qadim o'tmish qa'ridagi eski aqidalarga qaytarishga intilishlari. Masalan, musulmonlar yashayotgan hududlarda ayrim yangi diniy harakatlar qadim aqidalar: majusiylik, tangrichilik kabi aqidalarga qaytish da'vatini qilishga urinmoqdalar. Bugun mazkur masalani o'rganish bo'yicha bir qancha tadqiqot markazlari va xalqaro darajada nufuzga ega bo'lgan ilmiy jurnallar mavjud.

Yangi diniy harakatlarning yuzaga kelishi va adadining ortishi ijtimoiy sohada kuzatilayotgan quyidagi omillar bilan izohlanadi:

1. Sekularlashuv (sekularizatsiya) – keyingi asrlarda dunyoviy taraqqiyot yo'lini tanlagan davlatlar sonining ortishi.

2. Globallashuv (globalizatsiya) – butun dunyo bo'ylab barcha sohalarda axborot almashuvining keskin sur'atlarda tezlashishi va bu orqali turli sohalar vakillarining xalqaro miqyosda o'zaro hamkorlik aloqalarining kuchayishi.

3. Noan'anaviylikning kuchayishi (detraditsionalizatsiya) – turli sohalarda kuzatilayotgan innovatsiya, reformatsiyalarning diniy sohaga ham ta'siri.

4. Ijtimoiy fragmentatsiya – jamiyatdagi turli qatlamlar sonining ortib borishi. Mustaqil ijtimoiy guruhlar, tashkilotlar, muassasalarning turi, soni va ahamiyatining o'sishi.

5. Individuallashuv (individualizatsiya) – jamiyat a'zolarining har bir o'z “meni”ga, ya'ni boshqalardan farq qiladigan, ayrim hollarda mutlaq o'zgacha bo'lgan fikrlash va hayot tarziga ega bo'lishga intilishi¹.

¹ M.Alimova, D.Turdiyeva, J.Nadjimitdinov. Dinshunoslik. Darslik. – Toshkent: “Zamon poligraf”, 2024.

XIX asr o'rtalari XX asr boshlariga kelib Yevropa, Amerika va Osiyo qit'alarida "payg'ambarlik" va "armageddonizm" epidemiyalari avj oldi. AQSHda 1840-yillarda "millerizm" nomi ostida paydo bo'lgan harakat tez orada boshqa hududlarga ham tarqaldi. Natijada, aksariyat yirik dinlar doirasida yangi, "islohotchi" oqimlar yuzaga keldi.

Ulardan, xristianlik doirasida "Iyegovo shohidlari" va "Mormonlar"ni, islom dini doirasida "Bahoiylar", "Ahmadiylar" va "Qora musulmonlar"ni, hinduiylik doirasida "Xalqaro Krishnani anglash jamiyati"ni sanash mumkin.

Iyegovo shohidlari (yoki Yahve guvohlari) yo'nalishiga 1873-yilda Charlz Teyz Rassel (1852 – 1916) tomonidan asos solingan. Yo'nalishning diniy ta'limoti uning yetti tomlik "Muqaddas Yozuvni o'rganish" kitobiga asoslanadi.

Ch.Rassel vafotidan keyin tashkilotga rahbarlik qilgan Iosif (Djozef) Franklin Ruzerford iyegovochilikka "armageddon" (ya'ni, go'yoki, oxirzamonda Iso boshchiligidagi iyegovochilar va Shayton boshchiligidagi jinlar qo'shini o'rtasida bo'lib o'tadigan jang) tushunchasini kiritdi. Shuningdek, u har yili iyegovochilarning xalqaro konferensiyalarini o'tkazishni, 50 ga yaqin kitob muallifi sifatida targ'ibot ishlarida radio va grammo plastinkalardan foydalanishni yo'lga qo'ydi.

"Iyegovo shohidlari" Uchlik haqidagi aqidani rad etishadi, lekin boshqa yo'nalishlar kabi uning barcha ko'rinishlarini izohlashadi. Ular xudoning o'z shaxsiy ismi bor, bu ism "Iyegovo"dir va u barcha narsalarning asosi va yaratuvchisi, deb hisoblaydilar.

Iyegovochilar Iso Xudoning O'g'li bo'lgan deb e'tiqod qilishsa-da, uning Xudo bo'lganini inkor qilishadi. Ularning ta'limotiga ko'ra, Iso Iyegovo tomonidan yaratilgan yagona insondir, qolgan barcha insonlar Masih orqali yaratilgan. Muqaddas Ruh – Xudoning ko'rinmas kuchi bo'lib, u dunyo yaratilishida qatnashgan. Iso Golgota tog'ida xochga emas, balki ustunga mixlangan deb hisoblaganlari sababli bu ramz ishlatilmaydi.

Iyegovo butun insoniyat tarixida 144 ming kishini tanlab olgan, ular o'lgandan so'ng to'g'ridan-to'g'ri tiriladi va osmon podshohligiga o'tib ketishadi. Hozirgi kunda o'sha tanlangan 144 ming kishi, ya'ni "kichik poda"dan (imoni mustahkam va din yo'lida ko'p xizmat qilgan) 11 mingtasi tirik, deb e'tiqod qilinadi. Qolgan imonlilar, ya'ni Iyegovo shohidlariga qo'shilgan "qo'ylar" (oddiy dindorlar)ga Yer yuzida abadiy jannatda yashashlari va'da qilinadi.

"Iyegovo shohidlari" faqatgina Iso Masih o'limini eslash kechalari bilan bog'liq bayramni nishonlaydilar. Shu kuni jamoa a'zolari qarindosh va tanishlarini uylariga taklif qilishadi. Dasturxonda Isoning tana va qonining ifodasi deb bilinadigan xamirturishsiz non va qizil, quruq vino bo'lishi shart¹.

¹ Миронов А., Бабинов Ю. Основы религиоведения: Рабочая книга преподавателя и студента. Учеб. пособие. – М.: НОУ, 1998.

“Iyegovo shohidlari” diniy tashkiloti qat’iy markazlashgan xarakterga ega. Uning diniy-ma’muriy markazi – Boshqaruv korporatsiyasi hisoblanadi. U 15 kishidan iborat bo’lib, Bruklin (AQSH, Nyu-York) da joylashgan. Boshqaruv korporatsiyasining 90 dan ortiq filiallari dunyoning turli mamlakatlarida targ’ibot ishlarini olib boradi. Xristianlikning ko’zga ko’ringan vakillari iyegovochilarning xristianlik bilan hech qanday umumiyliги yo’q, degan fikrdalar.

Markaziy Osiyoda “Iyegovo shohidlari” diniy tashkilotining birinchi jamiyatlari 1950-yillarda paydo bo’lgan va norasmiy ravishda faoliyat ko’rsatib kelgan. Bugungi kunda respublikamizda “Iyegovo shohidlari”ning 1 ta tashkiloti rasman ro’yxatga olingan.

“Iyegovo shohidlari” missionerlikka katta e’tibor beradi. Jamoa paydo bo’lgan davrdan boshlab, asosan uyma-uy yurish va adabiyotlar tarqatish bilan o’z izdoshlarini ko’paytirishga harakat qiladi. Ayrim ma’lumotlarga ko’ra, hozirgi kunda iyegovochi missionerlarning soni 700 mingdan ortiq kishini tashkil etadi. Jamoa rahbariyati tomonidan missionerlarni tayyorlash ishlariga katta ahamiyat beriladi. AQSHning Nyu-York shahrida, jamoaning bosh ofisi bilan bir joyda “Galaad” nomli missionerlar tayyorlash markazi mavjud. Ushbu markazda tashkil etilgan besh oylik kurslarda butun dunyodan kelgan missionerlar tahsil olishadi.

Missionerlik faoliyatini moliyaviy qo’llab-quvvatlash va adabiyotlarni nashr etish uchun “Qo’riqchi minora”, “Bibliya” va “Risolalar jamiyati” tuzilgan. Ushbu jamiyat korporatsiya deb atalib, bosh qarorgohi tashkilot asosiy binosi bilan bir joyda, AQSHning Bruklin shahrida joylashgan. Korporatsiyani yetti direktordan iborat boshqaruv kengashi boshqaradi va ular korporatsiya prezidentini saylaydilar.

Hozirgi kunda “Iyegovo shohidlari” 230 dan ortiq mamlakatda faoliyat olib boradi va dunyo bo’yicha 111 ta mintaqaviy vakolatxonalarga ega.

Iyegovochilar missionerlikni o’ziga xos tarzda va tizimli tashkil etganlar. Mutaxassislar fikricha, “Iyegovo shohidlari” o’z tarafdorlarini shakllantirishda jalb etishning 80 dan ortiq usulidan foydalanadilar. Jumladan, ular o’z da’vatchilarining ovoz ohanglarida tinchlantirish va mehr tuyg’ulari bo’lishiga alohida e’tibor beradilar.

Iyegovochilar missionerlikni:

- o’z qarashlariga zarracha bo’lsa ham qiziqish bildirgan odamlarni qidirib topish va so’ng ularni ta’limotni qabul qilishga tayyorlash;
- da’vat qilinayotgan odamning ongiga “Bibliya” kurslari va uning matnini o’rganish orqali diniy ta’limotni singdirish;
- prozelitlarni suv bilan cho’qintirish;
- ularni missionerlik faoliyatiga tayyorlash kabi to’rt bosqichda amalga oshiradilar¹.

Iyegovochilikning o’ziga xos jihatlaridan yana biri shuki, unda har bir a’zo missionerlik faoliyatida qatnashishi shart. Jumladan, jamoa rahbariyati tomonidan har

¹ Пучков П., Казьмина О.Е. Религии современного мира. Учеб. пособие. – М., 1997.

bir a'zo oyiga 10 soatdan 150 soatgacha missionerlik faoliyatiga sarflashlari talab qilinadi. Jamoa a'zolari qancha ko'p vaqtlarini missionerlikka sarflaganlariga qarab tashkilot iyerarxiyasida ko'tarilib boradi. So'nggi paytlarda iyegovochilar maktab o'quvchilari va yoshlar orasida targ'ibot ishlarini olib borishga intilish kuchli namoyon bo'layotganini ta'kidlash zarur. Ana shunday maqsadli faoliyat natijasida iyegovochilar soni yildan yilga ortib bormoqda.

Ma'lumotlarga ko'ra, hozirda iyegovochilar soni dunyo bo'yicha qariyb 7 millionni tashkil etadi. Ularning bosh tashkiloti tomonidan adabiyotlar nashr etish, cherkovlar faoliyatini ta'minlashga ketadigan sarf-xarajatlardan tashqari missionerlarning kundalik xarajatlariga yiliga 100 million AQSH dollariga yaqin mablag' sarflanadi.

Mormonlar oqimiga 1830-yili Nyu-York (AQSH) shahrida Jozef Smit (1805 – 1844) ismli shaxs tomonidan asos solingan. Smit 1823-yilda Vermont shahridagi Sheron o'rmonida kambag'al va bechora tarafdorlariga Moroni nomli bir farishtaning o'ziga vahiy olib kelganini da'vo qiladi. Unga ko'ra Moroni, Smitga Nyu-Yorkdagi Kumora tepaligiga ko'milgan, qadimgi Misr tilida yozilgan oltin lavhlar va ularni tarjima qilish uchun Urim va Thummin toshlarini keltirib bergan.

Jozef Smit matnlarni o'qigani va farishta yordamida tarjima qilganini e'lon qiladi va uni nashr ettiradi. Shunday qilib, 1830-yilda "Mormon kitobi" bosib chiqarilgan. Kitobdagi buyruqqa binoan yangi bir cherkov qurilgan. Bu cherkov, "Iso Masihning oxirgi kun azizlari cherkovi" deb nomlangan. Uning tarafdorlari esa shundan so'ng "Mormonlar" deyila boshlangan.

Mormonlar e'tiqodiga ko'ra, amerikaliklar isroil qabilalaridan kelib chiqqan va qizil, oq tanlilardan tashkil topgan. Iso tirilganidan keyin oq tanlilar orasida faoliyat olib borgan, lekin uning cherkovi qizil tanlilar tomonidan vayron qilingan. Oxirgi oqtanlilar XV asrda yashagan Mormon bilan uning o'g'li Moronidir. Lavhlarni ana o'shalar ko'mgan va ularni Smit topib olgan.

Smit 1831-yilda yangi Quddusning Kirtlandda (Ogayo shatati, AQSH) qurilishiga doir vahiy olganini aytgan. Tarafdorlar sonini orttirish maqsadida mormonlar faol ravishda missionerlik bilan shug'ullanganlar.

Siquvga olingan Mormonlar, Kirtlandni tashlab Missuriga; u yerda ham ayni holga duch kelgach esa Illinoisga ko'chishga majbur bo'lishadi. 1840-yilda botqoqzor o'rnida Navu shahrini qurib o'z markazlarini shu yerda tashkil etadilar.

Omadli kechgan bir-ikki yildan keyin Smit "Mormon kitobi"da aksi yozilgan bo'lishiga qaramasdan, yangi bir "vahiy"ga asoslanib, ko'pxotinlilikni targ'ib qilgan va o'zi bu ishni boshlab bergan. Uning bu fikriga jiddiy qarshiliklar bo'lgan, natijada Smit ukasi va taraforlari bilan qamoqxonaga tashlangan. Qisqa bir muddatdan keyin ular mahbuslar tomonidan o'ldirilgan.

Smitdan keyin mormonlarga Brijman Yang boshchilik qildi. U o'limi ortidan 178 nafar xotin va 49 nafar bolani qoldirib ketdi. Mormonlar Yutada "Buyuk tuz ko'li"

qirg'og'ida, "Tuz ko'li shahri" hozirgi Solt Leyk Siti shahrini qurganlar. Ular bu yerda juda ham kuchayib ketganlar va ulkan mormon ibodatxonasini barpo etishgan¹.

"Iso Masihning oxirgi kun azizlari" sifatida o'zlariga baho beruvchi mormonlarning e'tiqod asoslari J.Smit tomonidan tartibga solingan. Cherkov boshlig'i "rais" deb nomlanadi.

Mormonlar Ota – Xudo, Iso Masih va Muqaddas Ruh bilan bog'liq e'tiqodni tan oladilar. Ularga ko'ra, Injil Xudoning so'zidir, uni, xato qilmaslik sharti bilan tarjima qilish mumkin. Mormon kitobi ham Xudoning so'zidir. Iso Masihning qayta tirilish joyi Amerika qit'asidir. Yangi Quddus Amerikada quriladi; shaxsan Isoning o'zi uni boshqaradi, dunyo yangilanadi va xuddi jannatdek ko'rinish oladi. Iso ming yillik saltanat quradi va unga imon keltirganlar, yordamchi bo'lgan (mormon) lar najot topadilar.

Ular cho'qintirishda suvga bo'ktirish usulini qabul qilganlar. Ulug'likda oldinga siljishni va hatto, ilohiylikkacha yuksalishni e'tirof qiladilar. E'tiqod asoslari orasida joy olgan ko'p xotinga uylanish 1895-yilda V.Vudraft tomonidan bekor qilingan. Причащение ya'ni "Poklanish" marosimi, sigaret va aroq harom bo'lgani sababli faqatgina non va suv bilan amalga oshiriladi.

Mormonlar missionerlik faoliyatini olib boradilar va ushbu faoliyat butun dunyoga tarqalganligini ham aytib o'tish joiz. Mormonlar nazdida har bir a'zo ikki yil missonerlik qilishi kerak. Missionerlik faoliyati bugungi kunda 4000 dan ortiq ayol va erkak mormon tomonidan olib borilmoqda. Ularning aksariyatini yoshlar tashkil qiladi va ular o'z hayotlarini missionerlik uchun bag'ishlagan.

Bugungi kunda mormonlar dunyoning 160 mamlakatida faoliyat olib borib, taxminan 30 ming cherkov va 12 million izdoshlariga ega. Rasmiy xristianlik mormonlarni "adashgan oqim" sifatida e'tirof etadi.

Bahoiylik – XIX asrda Eronda bobiylar yo'nalishi zamirida vujudga kelgan diniy yo'nalish. Sherozlik Sayid Ali Muhammad (1819 – 1850) 1844-yilda Bob (arabcha "eshik"), ya'ni yangi davrga "eshik" nomini olib, yaqin orada "Xudo elchisi"ning namoyon bo'lishi, kishilarga yangi davrning asosiy qonunlari va nizomlarini in'om etishini targ'ib qila boshlagan.

Bobning yirik izdoshlaridan biri Mirza Husayn Ali Nuriy (1817 – 1892) 1863-yilda Bob bashorat etib ketgan xudoning elchisi uning o'zi ekanini e'lon qiladi va Bahoulloh, ya'ni "Allohning jilosi" nomini oladi. Ushbu yo'nalishning nomi ham Bahoullohning nomidan olingan.

Bahoullohning "Kitobi Aqdas" ("Eng muqaddas kitob") va "Kitobi Iqon" ("Mustahkam ishonch kitobi") asarlari bahoiylik ta'limotining asoslarini tashkil etadi. Yo'nalish asoschisi o'ziga islom dini e'tiqodiga ko'ra, olamlarning Yaratuvchisi bo'lgan "Allohning jilosi" nomini qabul qilgan bo'lsa-da, bahoiylar aqidasi ko'ra,

¹ Миронов А., Бабинов Ю. Основы религиоведения: Рабочая книга преподавателя и студента. Учеб. пособие. – М.: НОУ, 1998.

bahoiylik mustaqil din, u biror-bir dindan ajralib chiqqan sekta ham, mazhab ham emas, deb hisoblanadi.

Bahoiylik Hindiston, Uganda, Keniya, Eron, Misr, AQSH, Kanada kabi qator mamlakatlarda tarqalgan. Hozirgi vaqtda dunyoda bahoiylarning 9 ta ibodat uyi, 200 ga yaqin milliy hamda bir qancha mahalliy diniy majlislari mavjud. Bahoiylarning umumiy miqdori taxminan 6 million kishini tashkil etadi.

Bahoiylik ta'limotiga ko'ra:

- barcha dinlar bir ildizdan paydo bo'lgan va payg'ambarlar birodar hisoblanadi;
- Ibrohim (a.s.), Muso (a.s.), Iso (a.s.) va Muhammad (s.a.v.) payg'ambarlardan tashqari Budda, Zardusht, Krishna, Bob va Bahoulloh ham payg'ambar hisoblanadi. Bahoiylikda ular eng buyuk 9 ta payg'ambar sifatida e'tirof etiladi;
- xudo har ming yilda Yer yuziga yangi payg'ambar tushiradi;
- jannat va do'zax, oxirat, shayton va farishtalar inkor qilinadi;
- hozirgi barcha dinlar bir-birini inkor qiladi, shuning uchun ham, ularni birlashtirish va insonlar orasidagi turli farqlarni yo'qotish lozim. Bahoiylar da'vosiga ko'ra, bunday birlashtiruvchilik vazifasini bahoiylik bajarishi lozim.
- Vatan, millat degan tushunchalar ma'nisiz hisoblanadi. Zero, ularning fikricha, Yer yuzining hamma joyi Vatan hisoblanadi.

Bahoiylikda ruhoniylar yo'q. Mahalliy jamoalarni yilda bir marotaba 21-aprel kuni yashirin ovoz berish yo'li bilan saylanadigan 9 kishidan iborat Mahalliy diniy majlis boshqaradi. Bahoiylar yirik jamoasi mavjud bo'lgan har bir davlatda Milliy diniy majlis saylanadi. O'z navbatida, Milliy diniy majlis vakillari 9 kishidan iborat bo'lgan Umumjahon Adolat Uyi a'zolarini saylaydilar. Har besh yilda saylanadigan Umumjahon Adolat Uyi umumjahon bahoiylar jamiyatining faoliyatini boshqarib boradi.

Bahoiylikda har biri 19 kunlik 19 oydan iborat bo'lgan diniy taqvim qabul qilingan. Har 19 kunda jamoaning barcha a'zolari ibodat qilish, jamoa bilan bog'liq ishlarni muhokama qilish, o'zaro birodarlik aloqalarini mustahkamlash uchun yig'iladilar.

Kuniga uch marta Isroilning Akka shahriga qarab ibodat qilinadi. Umumiy ibodat duo o'qish, meditatsiya hamda bahoiylikning asosiy kitoblari va jahon dinlari muqaddas kitoblaridan matnlar o'qish orqali amalga oshiriladi. Har yili 2-martdan 20-martgacha bahoiylar kun chiqardan kun botgunga qadar ovqat va suvdan o'zlarini tiyib, ro'za tutadilar.

Bahoiylarning muqaddas ibodatxonasi Akka shahrida joylashgan. Xayfa shahri muqaddas shahar hisoblanib, dunyo bahoiylarining ziyoratgohi hisoblanadi. Bu yerda Bob ibodatxonasi, 1957-yilda bahoiylikning rahbarlik organi sifatida tashkil etilgan Umumjahon Adolat Uyining qarorgohi joylashgan¹.

¹ Dinshunoslik asoslari. O'quv qo'llanma. «Toshkent islom universiteti» nashriyot-matbaa birlashmasi. – T., 2013.

Ahmadiya (Qodiyoniya). Mazkur oqim XIX asrning oxirlarida Mirzo G‘ulom Ahmad Qodiyoniy tomonidan tuzilgan. Dastlab, u asoschisining nomi bilan – “Mirzoiya”, keyinchalik esa vujudga kelgan joyga nisbatan – “Qodiyoniya” deb nomlangan. Mirzo G‘ulomning 1900-yil 4-noyabrdagi bayonotiga binoan oxir-oqibat “Ahmadiya” nomini olgan.

Mirzo G‘ulom Ahmad 1840-yilda hozirgi Pokiston hududidagi Panjob viloyati-ning Gurdaspur mintaqasidagi Qodiyon qishlog‘ida tug‘ilgan. Otasining xohishiga binoan 1864-yilda Sialkot shahriga borgan va o‘sha yerda bir muddat ishlagan. Shu paytda, u kundalik ishidan tashqari islom ilmlari hamda boshqa dinlar haqida va o‘zi bilan yaqindan munosabatda bo‘lgan missionerlardan xristianlik haqida ko‘pgina ma‘lumotlar olgan, hinduiylar bilan munozaralarga kirishgan.

1876-yilda G‘ulom Ahmad Allohning huzuriga chiqqani va vahiy ola boshlaganini da‘vo qilib chiqadi. 1880-yilda u o‘z ta‘limoti asoslariga bag‘ishlangan “Barohini Ahmadiya” (Ahmad dalillari) nomli kitobining ilk ikki jildini nashrdan chiqarishga erishadi. Unda u islomni boshqa dinlardan himoya qilgan. Shu tufayli musulmonlar kitobdagi “ilohiy ilhomlar”, karomatlar, o‘z-o‘zini maqtashlarga, dastlab, uncha e‘tibor bermaganlar. Uchinchi va to‘rtinchi jildlarda esa G‘ulom Ahmad o‘ziga vahiy tushayotgani va payg‘ambar ekanini da‘vo qilgan. Shuningdek, ingliz hukumatini maqtab, hozirgi paytga kelib “jihad” tushinchasining o‘rinsiz, hukmsiz holga kelib qolganini aytgan. Boshlanishda 50 jild bo‘lishi rejalashtirilgan “Barohini Ahmadiya”ning 5 jildigina nashr qilingan.

1885-yili Mirzo G‘ulom Ahmad o‘zini o‘zi yashab turgan davr (hijriy XIV asr) “mujaddidi” ekanini, 1888-yilga kelib esa insonlardan “bay‘at” olib, alohida “jamoat” tashkil qilish haqida buyruq olganini e‘lon qiladi. 1891-yilda u Iso ibn Maryamning tabiiy yo‘l bilan o‘lganini aytib va shundan kelib chiqib o‘zini musulmonlar kutayotgan “Masih” va “Mahdiy” deb da‘vo qilgan. 1904-yilning noyabr oyidan boshlab esa ochiqdan-ochiq o‘zini musulmonlar uchun “Mahdiy”, xristianlar uchun “Masih” va hindular uchun “Krishna” deb e‘lon qilgan.

Ahmadiylarga ko‘ra barcha dinlar qandaydir xaloskorni kutadilar, uning kelishiga umid bilan yashaydilar. Agar kutilayotgan qutqaruvchi bir odamda mujassam bo‘lsa, dinlararo kelishmovchilik bartaraf etilib, birdamlik, hamjihatlikka erishilgan bo‘lardi.

Mirzo G‘ulom Ahmad 1908-yil 26-mayda Lahorda vafot etgan. Qabri Qodiyonga olib ketilgan va tarafdorlari uchun ziyoratgohga aylangan.

Mirzo G‘ulom Ahmadning o‘limidan keyin shogirdlari uning fikrlarini yig‘ishda davom etdilar va natijada “Sinkretik Qodiyoniya-Ahmadiya harakati” yuzaga kelgan. Keyinchalik oqim “Qodiyon ahmadiylari” va “Lahor ahmadiylari” nomli ikki jamoaga bo‘linib ketdi.

Dastlab, payg‘ambarlikning Muhammad (s.a.v) bilan tugagani va qiyomatgacha undan boshqa payg‘ambar kelmasligini tan olishini ta’kidlagan Mirzo G‘ulom, 1901-

yildagi “Juma xutbasi”da uning izdoshi bo‘lgan Mavlaviy Abdulkarim Mirzo G‘ulom Ahmadga nisbatan “nabiy” va “rasul” sifatlarining ishlatish mumkin deb e‘lon qilgan.

Avvalroq, “Muhaddas” (xitob qilinib, gaplashilgan) deb nomlangan Mirzo G‘ulom keyinchalik muhaddaslikni bir ma’noda juz’iy nabiylik sifatida baholagan; payg‘ambarlikning butunlay tugaganini, lekin juz’iy nabiylikning qolganligini ochiq va oshkora aytgan¹.

Xalqaro Krishnani anglash jamiyati Shrila Bxaktivedanta Svami Prabxupada nomi bilan tanilgan asli hindistonlik Abxay Charan De (1896 – 1977) tomonidan tashkil etilgan. U 1947-yilda “Veda” falsafasi bilimdoni sifatida “Bxaktivedanta” (sanskrit. “sodiqlik”, “fidokorona xizmat”) unvoniga sazovor bo‘ladi. Sanskrit tilidan ingliz tiliga ko‘pgina “Veda” matnlari, jumladan, “Bxagavadgita” (“Xudo qo‘shiqlari”)ni sharhlar bilan tarjima qildi. 1959-yilda 63 yoshida dunyodan voz kechishga ahd qiladi va Svami (“Aql va hissiyotlar egasi”) unvoniga erishadi.

1965-yilda A.Ch.Bxaktivedanta Svami AQSHga ko‘chib o‘tdi va “Xalqaro Krishnani anglash jamiyati”ga asos soldi. Bu davrda Sharq mistik ta’limotiga nisbatan katta qiziqish Krishnani anglash falsafasini targ‘ib qilish uchun qulay shart-sharoit yaratdi va harakat tez rivoj topdi. Ma’lumotlarga ko‘ra, bugungi kunda dunyoning turli burchaklarida ularning 150 dan ortiq ibodatxonalari mavjud.

Krishnachilik (vayshnavizm) odam qiyofasidagi xudo Krishna (Vishnu)ga e’tiqod qilishga asoslangan hinduiylikning ikki asosiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Krishnachilikning muqaddas yozuvlariga “Bxagavatgita”dan tashqari boshqa “Veda” matnlari ham kiradi.

Krishnachilik yakkaxudolikka, ya’ni yagona va mutloq xudo – Krishnani tan olishga asoslanadi. U abadiy, yaratilmagan va cheksiz shakllarga kirish qobiliyatiga ega. Krishnachilik ta’limotiga ko‘ra, olam ruhiy va moddiy dunyoga bo‘linadi. Insonning ruhi tanasiga nisbatan birlamchidir. Krishnachilar ruhni rivojlantirib ichki komillikka erishish va shu yo‘l bilan xudoga qo‘shilishni oliy maqsad, deb biladilar.

Har bir inson o‘zida Krishnani anglash qobiliyatini rivojlantirishi mumkin. Buning uchun bir qancha harakat shakllarini o‘z ichiga olgan va xudoga muhabbatni rivojlantirish hamda uni butunlay ruhiy anglashga sho‘ng‘ishga qaratilgan bxaktayoga mashqlar tizimi ishlab chiqilgan. Ayni paytda, inson o‘zini moddiy ehtiyojlardan xoli qilishi, go’sht, baliq, tuxum, mast qiluvchi narsalarning barchasi, jumladan, spirtli ichimliklar, tamaki, qahva, choy iste’mol qilish, nikohsiz jinsiy hayot kechirish va qimor o‘yinlardan voz kechishi zarur, deb hisoblanadi².

Krishnachilikda meditatsiya deb ataluvchi, ibodatxonada o‘tkaziladigan diniy marosimlar har kuni soatlab bajariladi. U maxsus harakatlar, Sankirtana – birgalikda xudo Krishnani “Xare Krishna, Xare Krishna, Krishna Xare, Xare, Xare Rama, Xare

¹ Dinshunoslik asoslari. O‘quv qo‘llanma. «Toshkent islom universiteti» nashriyot-matbaa birlashmasi. – T., 2013.

² Пучков П., Казьмина О.Е. Религии современного мира. Учеб. пособие. – М., 1997.

Rama, Rama, Rama, Xare, Xare” degan, maxamantra (“ozod bo‘lishning buyuk qo‘shig‘i”)ni kuylash bilan sharaflash amaliyotini qamrab oladi. Bularning hammasi, ularning ta’biricha, aqlni tozalash, fikrni tashqi dunyodan xalos etish, butun diqqat-e’tiborni xudoga nisbatan muhabbatga yo‘naltirish uchun bajariladi.

“Xalqaro Krishnani anglash jamiyati”da o‘z ergashuvchilarining mol-mulklarini jamiyat hisobiga xayr-ehson qilishlari hamda ibodatxonada ruhoniylilik vazifasiga o‘tishlari rag‘batlantiriladi. Bu ta’limotni qabul qilgan har bir kishiga yangi – sanskritcha nom beriladi. Jamoa a’zolari sari, dxoti va boshqa hind milliy liboslarini kiyadilar.

Krishnachilar tomonidan missionerlik faoliyati o‘tgan asrning 70-yillarida boshlangan. Ular tomonidan amalga oshiriladigan targ‘ibotchilik harakatining o‘ziga xos xususiyatlari qatorida ko‘chalarda ibodat kiyimlarida yurib qo‘shiqlar aytish va adabiyotlarini tarqatish, “Hayot uchun ozuqa” deb nomlanadigan, bepul oziq-ovqat tarqatish aksiyalari o‘tkazilishini ko‘rsatish mumkin. Bunday harakatlarning asosiy obyektlari sifatida odatda talabalar, maktab o‘quvchilari, qariyalar va mehribonlik uylarida istiqomat qiluvchilar tanlab olinadi.

Xulosa. Zamonaviy voqelik destruktiv xarakterdagi sektalarning inson ongi va qalbi uchun kurash yo‘lidagi faoliyatining jonlanishi kuzatilayotganini ko‘rsatmoqda. Ular aholining diniy bilimlari pastligidan foydalanib, oxiratning yaqinligi bilan qo‘rqitish hamda asosan yoshlar va moddiy ahvoli nochor bo‘lganlar ichida ish olib borish yo‘li bilan o‘z tarafdorlarini ko‘paytirishga harakat qilmoqdalar. Bunday sektalarga asos solgan “avliyo”lar o‘z izdoshlarini aldash yo‘li bilan ularning mol-mulklariga egalik qilishga urinmoqdalar.

Bugungi kunda dunyodagi yangi diniy harakatlarning aniq sonini hech kim hisoblay olmaydi. Buning o‘ziga yarasha sabab va omillari bor. Ayrim mutaxassislar yangi diniy harakatlar sonini o‘nli hisobda qayd etsalar, boshqalari esa yuz minglab yangi diniy harakatlar mavjud deyilar. Bunday guruhlarining ko‘pchiligi kam sonli a’zolarga ega.

Yangi diniy harakatlar o‘z roli, g‘oyaviy prinsiplari va qarashlarining ekskluzivligiga da’vogarlik qilishi bilan xarakterlanadi. Tanlanganlik kayfiyati va faol missionerlikka intilish ustunlik qiladi. Ma’naviy qayta tug‘ilishga keskin intilish mavjud bo‘lib, bu muayyan axloqiy kodeks va marosimiy ko‘rsatmalarga qat’iy rioya qilish bilan belgilanadi. Qoida tariqasida, ruhoniylar instituti inkor etiladi, uning o‘rnini “umumiy ruhoniylilik tamoyili” egallaydi, jamoa ichidagi pastorlik esa xarizmatik hisoblanadi, ya’ni harakatning barcha a’zolari tomonidan birgalikda mistik-subyektiv ichki ko‘rsatmaga ko‘ra saylanadi. Saylangan yetakchi xudoning marhamati sifatida jamoani boshqarish uchun alohida qobiliyat va donolikka ega deb hisoblanadi. Barcha a’zolarining tengligi, bunday birlashishning ixtiyoriyligi ta’kidlanib, a’zolikdan avvalgi qayta tug‘ilishga urg‘u beriladi. Mazkur asosiy

belgilar ko‘plab diniy birlashmalarga xos bo‘lib, yangi diniy harakatlarning o‘ziga xos modeli hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasida fuqarolarning vijdon erkinligini ta’minlash va diniy sohadagi davlat siyosati konsepsiyasi. O‘RQ-1037-son. –Toshkent. 2025-yil 25-fevral.
2. Дворкин А.Л. Сектоведение. Тоталитарные секты. Опыт систематического исследования. Изд. 3-е, перераб. и доп. Нижний Новгород: «Христианская библиотека», 2014. — 816 с.
3. В.М.Чернышев. Сектоведение. Части 1-3. Киев: Общество любителей православной литературы; Изд-во им. свт. Льва, папы Римского: 2006. – 608 с.
4. Dinshunoslik asoslari. O‘quv qo‘llanma. «Toshkent islom universiteti» nashriyot-matbaa birlashmasi. – T., 2013.
5. Миронов А., Бабинов Ю. Основы религиоведения: Рабочая книга преподавателя и студента. Учеб. пособие. – М.: НОУ, 1998.
6. Пучков П., Казьмина О.Е. Религии современного мира. Учеб. пособие. – М.: 1997.
7. M.Alimova, D.Turdiyeva, J.Nadjimitdinov. Dinshunoslik. Darslik. – Toshkent: “Zamon poligraf”, 2024.

XALQARO MUNOSABATLAR VA SIYOSAT // МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ И ПОЛИТИКА // INTERNATIONAL RELATIONS AND POLITICS

Eron siyosiy tizimida teokratik institutlarning oʻrni

DILSHODA XODJIMURATOVA

Katta oʻqituvchi, TDSHU

Annotatsiya. 1979-yili Eron islom inqilobidan soʻng davlat boshqaruvi tizimida yangi teokratik model asosiga qurildi. Unda “Velayate fakih” konsepsiyasiga tayangan Oliy rahbar instituti markaziy oʻrin egalladi. Maqolada Oliy rahbarning davlat boshqaruvidagi yetakchiligi shia mazhabi diniy-siyosiy doktrinasi orqali legitimlashtirilganligi, uning konstitutsional mustahkamlangan vakolatlari, Eron siyosiy tizimi va jamiyatidagi roli oʻrganilgan. Teokratik tizim samarali ishlashini taʼminlash uchun keng qamrovli institutsional tuzilma, jumladan, Ekspertlar kengashi, Konstitutsiyani qoʻriqlash kengashi, Maqsadga muvofiqlik kengashi kabi asosiy diniy organlar tashkil etilgani hamda ularning hokimiyat tarmoqlari bilan oʻzaro munosabati tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: Eron, islom inqilobi, teokratik boshqaruv, “Velayate fakih”, Oliy rahbar, Ekspertlar kengashi, Konstitutsiyani qoʻriqlash kengashi, Maqsadlarga muvofiqlik kengashi.

Аннотация. После Исламской революции в Иране в 1979 году система государственного управления была построена на основе новой теократической модели. Центральное место в нем занял Институт высшего руководства, основанный на концепции «Велаят-э факих». В статье рассматривается легитимация Верховного лидера в государственном управлении через религиозно-политическую доктрину шиитского мазхаба, его конституционно закрепленные полномочия, роль в политической системе и обществе Ирана. Для обеспечения эффективного функционирования теократической системы была создана всеобъемлющая институциональная структура, в том числе такие основные религиозные органы, как Совет экспертов, Совет по охране Конституции, Совет целесообразности, а также проанализировано их взаимодействие с ветвями власти.

Ключевые слова: Иран, исламская революция, теократическое правление, «Велаят-э факих», Высший руководитель, Совет экспертов, Совет по охране Конституции, Совет целесообразности.

Annotation. In 1979, after the Islamic Revolution in Iran, the system of state governance was built on a new theocratic model. The Institute of the Supreme Leader, based on the concept of “Velayat-e Faqih”, occupied a central place in it. The article examines the legitimization of the supreme leader's leadership in state administration through the religious and political doctrine of the Shia sect, his constitutionally enshrined powers, and his role in

the Iranian political system and society. To ensure the effective functioning of the theocratic system, a comprehensive institutional structure was created, including the main religious bodies such as the Council of Experts, the Council for the Protection of the Constitution, the Expediency Discernment Council, and their interaction with the branches of government was analyzed.

Keywords: *Iran, Islamic Revolution, Theocratic Governance, “Velayat-e Faqih”, Supreme Leader, Council of Experts, Constitutional Protection Council, Expediency Discernment Council.*

Eronda 1979-yilda amalga oshirilgan islom inqilobi davlatning tuzilishini tubdan oʻzgartirib yubordi. Buning natijasida mamlakatda koʻp asrlik monarxiya anʼanalari asosida oʻziga xos teokratik boshqaruv tizimi oʻrnatildi. Boshqa musulmon davlatlari boshqaruvning dunyoviy prinsiplarini islom aqidalari bilan uygʻunlashtirishga uringan boʻlsa-da, aynan Eronda teokratik boshqaruv modeli muvaffaqiyatli amalga oshirildi.

Islom inqilobidan keyingi davrda yangi eʼlon qilingan Eron Islom Respublikasida davlat hokimiyatining tuzilishi borasida qizgʻin bahs-munozaralar boʻldi. Eron Islom Respublikasi legitimligini 1979-yil 1-aprelda oʻtkazilgan umumxalq referendumini tasdiqlagan. Vaziyatning oʻziga xosligi shundaki, Oliy rahbarning davlat boshqaruvidagi yetakchiligi shia mazhabi diniy-siyosiy doktrinasi orqali legitimlashtirilgan.

Yangi davlat tizimining konstitutsiyaviy rasmiylashtirilishi 1979-yil dekabr oyida Eron Islom Respublikasining Konstitutsiyasi qabul qilinishi bilan yakunlandi. Hokimiyatni legitimlashtirishning markaziy elementi sifatida R.Xumayniy tomonidan ishlab chiqilgan “Veloyate fakih” konsepsiyasi belgilandi¹. Bu konsepsiyaga koʻra, davlatdagi oliy hokimiyat eng obroʻli fakihga tegishli boʻlishi kerak, chunki bu zamonaviy boshqaruv shakllari va shia siyosiy anʼalarining uygʻunlashtirilishini taʼminlaydi.

Davlat tuzilishining ushbu modeli respublika boshqaruvining zamonaviy prinsiplari va anʼanaviy shia siyosiy-huquqiy konsepsiyalari oʻrtasidagi institutsional ^{murosani} ifodalab, Eronning oʻziga xos rivojlanish yoʻlini belgilab berdi.

Joriy etilgan “veloyate fakih” tamoyilining asosiy institutsional yangiligi Eron davlat iyerarxiyasida oliy vakolatlarga ega boʻlgan Oliy rahbar lavozimining taʼsis etilishi boʻldi. Ushbu institutni konstitutsiyada ifodalash jarayonidagi asosiy munozaralar teokratik boshqaruv tamoyilining legitimligidan koʻra, Oliy rahbarning hokimiyat vakolatlarini belgilash borasida kechdi.

Oliy rahbarning konstitutsiyaviy mustahkamlangan vakolatlari keng qamrovli ekanligi bilan ifodalanadi. Bunda diniy yetakchining funksiyalari hokimiyatning barcha tarmoqlari (qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud)ga taʼsir qiluvchi

¹ Maʼnosi “Fakihlar boshqaruvi”. Ruhulloh Xumayniy 1970-yillar boshida Iroqning Najaf shahrida boʻlgan davrda “Fakihlar boshqaruvi: islom boshqaruvi” nomli kitobida islomiy hukumatning asosiy konsepsiyasini ishlab chiqqan. Ushbu nazariy ishlanma Eron Islom Respublikasi davlat tuzilishining asosini tashkil etdi.

vakolatlari bilan birlashgan. Teokratik tizim samarali ishlashini ta'minlash uchun keng qamrovli institutsional tuzilma, jumladan, Ekspertlar kengashi (مجلس خبرگان), Konstitutsiyani qo'riqlash kengashi (yoki Kuzatuv kengashi) (شورای نگهبان قانون اساسی), Maqsadga muvofiqlik kengashi (مجمع تشخیص مصلحت نظام) kabi asosiy idoralar tashkil etildi. Bu tizim zamonaviy davlatchilikning rasmiy atributlarini saqlab qolgan holda boshqaruvning teokratik tamoyilini ta'minlaydi.

Ekspertlar kengashi Eron davlat boshqaruvi tizimida o'ziga xos mavqega ega. Oliy rahbarni saylash, faoliyatini nazorat qilish va lavozimidan chetlashtirish vakolatiga ega bo'lgan yagona davlat organi hisoblanadi. Tashkiliy jihatdan bu organ mamlakat Oliy rahbarining faoliyatini nazorat qiluvchi kollegial tuzilma sifatida faoliyat yuritadi.

Ekspertlar kengashi bir va ko'p mandatli saylov okruglari bo'yicha umumiy va to'g'ridan to'g'ri saylovlar o'tkazish orqali tashkil etiladi. Tarixan belgilangan sakkiz yillik vakolat muddati o'n yilga uzaytirilgach, bu hol saylov davrida ham o'z aksini topdi: 1982, 1990, 1998, 2006, 2014-yillardagi saylovlardan so'ng 2024-yil 1-martda o'tkazildi.

Kengashning kadrlar tarkibi xususiyati shundaki, unda ruhoniya elitasi vakillari-ning nufuzi ustunlik qiladi. Liberal doiralarning namoyandalar safini ruhoniya vakillaridan bo'lmagan nomzodlar bilan kengaytirishga urinishlar tizimli ravishda Kuzatuv kengashi tomonidan muntazam ravishda to'sqinlik qilinmoqda. 2024-yilda o'tkazilgan oxirgi saylovlar statistikasi nomzodlarni tanlash jarayonini yaqqol namoyon etadi. Jumladan, 88 ta o'rin uchun ro'yxatga olingan 510 nomzoddan faqatgina 144 nafari Kuzatuv kengashi tomonidan ma'qullangan¹.

So'nggi yillarda Ekspertlar kengashining ilgari juda maxfiy bo'lgan faoliyatida shaffoflik elementlari kuchayib borayotgani kuzatilmoqda. Kengash kotibiyati qoshida faoliyat yuritayotgan Islom tafakkuri va islom hokimiyatini o'rganish markazi "Hobregan" jurnalini nashr etib, o'zining axborot platformasi orqali Oliy rahbar, hukumat va parlament (Majlis) bilan muntazam hamkorlik qiladi. 2024-yilda bo'lib o'tgan Ekspertlar kengashiga saylovda konservativ siyosiy spektrning ustunligi namoyon bo'ldi. Siyosiy raqobat to'rtta asosiy konservativ koalitsiya atrofida kechdi:

Muhammadali Movahadiy-Kermoniy boshchiligidagi "Islom inqilobi kuchlari birligi kengashi";

Hamid Resoiy boshchiligidagi "Islom inqilobi kuchlari xalq ittifoqi";

G'ulomali Haddod-Odil boshchiligidagi "Islom inqilobi kuchlari koalitsion kengashi";

Ali Motahheriy boshchiligidagi "Millat ovozi" koalitsiyasi.

¹ ایچ نهایی ششمین دوره مجلس خبرگان رهبری + جدول آرا.

(Ekspertlar kengashiga oltinchi saylovlarning yakuniy natijalari + ovoz berish jadvali) [Elektron manba]. URL: <https://www.isna.ir/news/1402121208085>

Kuzatuv kengashining islohotchilar va markazchilar vakillarini saylovda ishtirok etishdan chetlashtirish haqidagi qarori saylov jarayonining mohiyatini belgilab bergan muhim omil bo'ldi. Uzoq yillar mobaynida Ekspertlar kengashining a'zosi va "Hujjatul islom" unvonining sohibi sobiq prezident Hasan Ruhoniy nomzodining rad etilishi katta shov-shuvga sabab bo'ldi. Bu esa mamlakat siyosiy konfiguratsiyasida jiddiy o'zgarish bo'lganidan dalolat beradi.

2024-yil 1-martda 24,5 million saylovchi (ularning 48 foizi ayollar) ishtirokida o'tkazilgan ovoz berish natijasida shia ruhoniylarining 72 nafar vakili saylandi. Qolgan 16 ta o'rinni taqsimlash saylovning 2024-yil may oyiga mo'ljallangan ikkinchi bosqichiga qoldirildi¹. Bu natijalar Eron siyosiy tizimida konservativ yo'nalish muayyan kuchayganini ko'rsatadi.

Ekspertlar kengashi Eron davlat boshqaruvi tizimidagi o'ziga xos institutsional hodisa bo'lib, ikki xil ahamiyatga egaligi bilan ajralib turadi. Bir tomondan, bu organ mamlakat Oliy rahbarini saylash va faoliyatini nazorat qilish, shu jumladan, amaldagi oliy rahbar Ali Xomaniy vafotidan keyin uning o'rniga tayinlanadigan shaxsni aniqlash masalalarida mutlaq vakolatlarga ega. Boshqa tomondan, ushbu jiddiy shart-sharoitlarda uning siyosiy jarayonlarga ta'siri nisbatan cheklangan.

Ekspertlar kengashining kelib chiqishi hozirgi Eron siyosiy tizimi uchun asos bo'lgan "veloyate fakih" ta'limoti bilan uzviy bog'liq. Aslida, bu organ Eron Konstitutsiyasini yaratish uchun tashkil etilgan, ammo institutsional rivojlanish jarayonida u o'ziga xos vakolatlarga ega bo'ldi. Kengashning o'ziga xos jihati bo'lgan faqat ruhoniylardan tashkil topganligi Eron davlatchiligidaning teokratik mohiyatini o'zida aks ettiradi.

Ekspertlar kengashi ixtisoslashgan saylov hay'ati bo'lib, uning asosiy vazifasi ikkita muhim funksiyaga jamlangan: amaldagi Oliy rahbarning faoliyatini nazorat qilish hamda ushbu lavozimga boshqa nomzodni tayinlash zarurati tug'ilganida oliy diniy hokimiyatning vorisiyligini ta'minlash².

Ekspertlar kengashining konstitutsiyaviy-huquqiy maqomi 1979-yilgi Konstitutsiyaning ushbu institut faoliyati uchun keng qamrovli normativ-huquqiy bazani tashkil etuvchi bir qator asosiy moddalarida tartibga solingan.

Eron Asosiy qonunining 107-moddasida Oliy rahbari saylaydigan Ekspertlar kengashining asosiy vakolatlari belgilangan. Uning 108-moddasida esa ushbu organi shakllantirishning tartibi ko'rsatilgan³. Muhim jihati shundaki, Kengash faoliyatini belgilovchi qoidalarni dastlab Kuzatuv kengashi ishlab chiqadi va Oliy rahbar

¹ مرحله دوم انتخابات مجلس شورای اسلامی ۲۱ اردیبهشت ۱۴۰۳ برگزار می‌شود.

(Islom kengashi saylovlarining ikkinchi bosqichi 2024-yilning 21-mayida bo'lib o'tadi) [Elektron manba].

URL: <https://www.irna.ir/news/85421995/>.

² Shevlin, N. Velayat-e faqih in the constitution of Iran: The implementation of theocracy // University of Pennsylvania Journal of Constitutional Law, 1998. Vol. 1, no 2, - P. 359.

³ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.

(Eron islom respublikasi Konstitutsiyasi, 111-modda) http://rc.majlis.ir/fa/content/iran_constitution

tasdiqlaydi, ammo ushbu qoidalarni keyinchalik Ekspertlar kengashining o'zi yangilab boradi.

Konstitutsiyaning 111-moddasida Kengash a'zolari, shuningdek, Oliy rahbarni lavozimidan chetlashtirishning nazorat va javobgarlik mexanizmlari belgilangan¹. Bunda vazifalarni bajara olmaslik va zarur malakani yo'qotish bosh mezon hisoblanadi. 112-moddada qonun oldida tenglik prinsipi mustahkamlab qo'yilgan bo'lib, u Oliy rahbarga ham, Ekspertlar kengashi a'zolariga ham tegishli². Ekspertlar kengashining tarixiy institutsiyalashuvi 1983-yilda o'tkazilgan birinchi saylovdan boshlangan bo'lib, u Eron hukumatida ushbu murakkab teokratik institutning faoliyat yuritishiga asos soldi.

1989-yildagi konstitutsiyaviy islohot Ekspertlar kengashining huquqiy maqomiga jiddiy o'zgartirishlar kiritdi. Xususan, 111-moddada Oliy rahbarni lavozimidan chetlashtirish mexanizmlari va uning vorisiyligi tartibi aniqlashtirildi. Ushbu o'zgarishlar oliy davlat boshqaruvi tizimidagi jarayonlarni aniqroq tartibga solish imkonini berdi.

Ekspertlar kengashidagi saylov jarayonlarining evolutsiyasi, vaqti-vaqti bilan vakillik doirasini kengaytirishga urinishlar bo'lishiga qaramay, klerikal xususiyatini saqlab qolishga intilish barqaror davom etayotganini ko'rsatmoqda. Bu dinamika teokratik institutni uning asosiy diniy-siyosiy xususiyatlarini saqlab qolgan holda demokratlashtirish jarayoni murakkab ekanligini aks ettiradi va Kuzatuv kengashi Ekspertlar kengashining tarkibini shakllantirishda hal qiluvchi o'rin tutishini ko'rsatmoqda. 1999–2007-yillar Ekspertlar kengashining uchinchi tarkibiga o'tkazilgan saylovlarda ruhoniya vakillari bo'lmagan nomzodlarning rad etilganligi bilan xarakterlanadi. Saylovda bir vaqtning o'zida Kuzatuv kengashi a'zolari ishtirok etgani va ko'plab nomzodlar rad etilgani kuzatildi. 2007–2016-yillar to'rtinchi tarkib saylovida ilk bora ayollar va ruhoniya vakillari bo'lmagan nomzodlar ishtirok etishiga imkon berildi. Kuzatuv kengashi ayollar va ruhoniya vakillari bo'lmagan nomzodlarning saylovda ishtirok etishiga ruxsat berdi, ammo keyinroq ularni islom tamoyillariga mos kelmagani sababi bilan diskvalifikatsiya qildi³.

Ekspertlar kengashi faoliyatining tahlili uning konstitutsiyaviy vakolatlari bilan Eron siyosiy tizimidagi real roli o'rtasida muayyan dualizm mavjudligini ko'rsatmoqda. Bu sharoitda Ekspertlar kengashi Oliy rahbarning qarorlariga sodiqligini namoyish etmoqda. Bunda kengashning qator nazorat funksiyalari mavjudligiga qaramay, ayrim a'zolari ba'zan tanqidiy bayonotlari bilan cheklanib qolmoqda⁴.

¹ O'sha joy.

² قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.

(Eron islom respublikasi Konstitutsiyasi, 112-modda) http://rc.majlis.ir/fa/content/iran_constitution

³ Farhi F. The Assembly of Experts // Iran Today: An Encyclopedia of Life in the Islamic Republic, 2014. № 2, P. 50.

⁴ Farhi F. The Assembly of Experts // Iran Today: An Encyclopedia of Life in the Islamic Republic, 2014. № 2, P. 51.

Ekspertlar kengashi boshqaruv kengashi va oltita komissiyadan iborat. Boshqaruv kengashi a'zolari yashirin ovoz berish yo'li bilan ikki yil muddatga saylanadi. Ularga rais, ikkita rais o'rinbosari, ikkita kotib va ikkita yordamchi kiradi. Tashkil etilganidan beri Kengashda beshta rais almashdi. Birinchi rais Ali Meshkiniy Kengashni 1983-yildan 2007-yilgacha boshqardi. Uning vorisi Ali Akbar Hoshimiy-Rafsanjoniyan (2007–2011 yy.) so'ng Muhammadrizo Mahdaviy Kaniy 2014-yilda vafot etgach, Kengashda hokimiyat uchun kurash boshlanib, uch yil davomida har yili rais almashdi. 2016-yilda Oyatulloh Ahmad Jannatiy rais bo'ldi. 2024-yilgi saylov natijasida bu lavozimni Muhammadali Movahidiy Kermoniy egalladi¹.

Konstitutsiya qo'riqchilari kengashi (Kuzatuv kengashi) Eron davlat boshqaruvi tizimida muhim rol o'ynaydigan yana bir teokratik xususiyatga ega institut hisoblanadi. Uning 12 nafar a'zosidan 6 nafari Oliy rahbar tomonidan tayinlanadigan fakihlar bo'lib, qolgan 6 nafarini esa yuristlar tashkil etadi. Ularning nomzodlarini Majlis² taklif etadi, shu bilan birga, ularni Oliy rahbar ham tasdiqlashi talab etiladi.

Kuzatuv kengashining vazifasi Majlis tasdiqlagan qonunlarning Konstitutsiya va islom aqidalariga muvofiqligini nazorat qilishdan iborat. Agar qonunlar islom shariati ahkomlariga mos kelmasa, qayta ishlab chiqish va tahrir qilish uchun parlamentga qaytariladi. Shuningdek, Kengash Majlisning har qanday qaroriga veto qo'yishi hamda konstitutsiyaga o'zgartirishlar kiritishi mumkin. Majlis Kuzatuv kengashining roziligisiz ma'qullangan har bitta qonun loyihasini bekor qilish huquqiga ega. Hatto R.Xumayniyning aralashuvi ham qonunlarni qabul qilish jarayonini tezlashtira olmagan. Shu bois u Majlis va Kuzatuv kengashi o'rtasida o'ziga xos hakam bo'ladigan qo'shimcha oliy davlat organi – Maqsadga muvofiqlik kengashi (Nizom kengashi)ning tashkil etilishiga rozi bo'ldi. Kuzatuv kengashi mamlakatning asosiy lavozimlariga nomzodlarni, jumladan, prezident, Majlis deputatlari, Ekspertlar kengashi a'zolari va vazirlar, qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat organlarida qaror qabul qiluvchi shaxslarni tasdiqlash orqali tashqi siyosat sohasida ham muhim rol o'ynaydi.

Maqsadga muvofiqlik kengashi Eron davlat tizimidagi asosiy institutlardan biri hisoblanadi. Kengashni tahlil qilish borasida ikki xil fikr mavjud. Birinchidan, ushbu Kengashni Eron parlamenti va Kuzatuv kengashi o'rtasidagi ziddiyatlarni hal qilish uchun mas'ul bo'lgan siyosiy organ sifatida baholash mumkin³. Ikkinchidan, uni

¹ Васькин И. Совет экспертов Исламской Республики Иран: социально-демографические и политические факторы рекрутирования (1983–2024) // Социологическое обозрение. 2024. Т.23. №1. С. 116.

² Majlis (Eron parlamenti) 290 a'zodan iborat bo'lib, ular to'g'ridan to'g'ri, ochiq va yashirin ovoz berish yo'li bilan saylanadi.

³ Naini. Iran's second chamber? The guardian council // The Journal of Legislative Studies, Vol. 12, 2, 2006, P. 198–222.

inqirozlar sharoitida Oliy rahbardan keyin mutlaq hokimiyatga ega bo'lgan asosiy boshqaruv institutlaridan biri sifatida ham ta'riflanadi¹.

Bu yondashuvlar bir-birini to'ldiradi, chunki birinchisi ushbu institutning huquqiy jihatini ko'rishga imkon bersa, ikkinchisi uni xavfsizlik nuqtayi nazardan faoliyatini belgilaydi.

Masalan, Asg'ar Sheroziyning institutsional yondashuviga ko'ra, Nizom kengashiga 1981-yildan beri mavjud bo'lgan eng muhim siyosiy qarorlarni qabul qilish bo'yicha norasmiy mexanizmning rasmiylashuvi sifatida qaraladi². Moziyar G'iyobiy fikricha, Inqiroz konsepsiyasida Kengashning tashkil etilishi 1979-yil islom inqilobidan keyin kelib chiqqan va 1980–1988-yillardagi Eron–Iroq urushi natijasida keskinlashgan Eron davlatchiligidagi doimiy inqiroz holati bilan bog'lanadi. Strukturaviy-funksional tahlilda asosiy e'tibor islohotchi parlament va konservativ Kuzatuv kengashi o'rtasidagi institutsional ziddiyat 1986-yilga kelib qonunchilik jarayonida turg'unlikka olib kelganiga qaratiladi³.

1989-yilda Maqsadga muvofiqlik kengashining konstitutsiyaviy legitimligi Eron siyosiy tizimida amalga oshirilgan katta o'zgarishlar, xususan, bosh vazir lavozimining tugatilishi orqali prezident hokimiyatining mustahkamlanishi, Oliy rahbarga nafaqat diniy, balki siyosiy vakolatlar ham berilishi bilan birga kechdi⁴. Shu bilan birga, siyosiy tizimning qisman sekularizatsiyasi Kengash a'zolari diniy maqomga ega bo'lishi talabining bekor qilinishi, qonunlarning shariatga muvofiqligini aniqlash huquqi Oliy rahbarga berilishi hamda milliy manfaatlarining diniy imperativlardan ustun qo'yilishida namoyon bo'ldi. Eronlik tadqiqotchilar ushbu diniy-siyosiy transformatsiyani fakih institutini saqlab qolgan holda teokratik davlatning “qisman dunyoviyashtirish” jarayoni sifatida talqin etadi⁵.

Maqsadga muvofiqlik kengashining tashkiliy tuzilishi va faoliyati murakkab institutsional arxitektura orqali tavsiflanadi. U rayosat, kotibiyat, oltita doimiy komissiya va tadqiqot markazlaridan iborat yaxlit tuzilmani tashkil etadi. Har bir tuzilmaga rais boshchilik qiladi. Bundan tashqari, tashqi dunyo bilan aloqalarni

¹ Ghiabi, M. The council of expediency: crisis and statecraft in Iran and beyond // *Middle Eastern Studies*, Vol. 55, 5, 2019, P. 837–853.

² Васькин И. Влияние политического курса избираемых органов власти на неизбираемые в опекунских режимах: кейс рекрутирования в Ассамблею по определению целесообразности Ирана // *Вестник Пермского университета. Политология*. Т. 15. №4. 2021. С. 99.

³ Ghiabi, M. The council of expediency: crisis and statecraft in Iran and beyond // *Middle Eastern Studies*, 2019. Vol. 55, 5, pp. 837–853.

⁴ Valibeigi, M. Islamic Economics and Economic Policy Formation in Post Revolutionary Iran: A Critique // *Journal of Economic Issues*, 1993. Vol. 27, 3, P. 799.

⁵ Ghamari-Tabrizi, B. Women's Rights, Sharia'a Law, and the Secularization of Islam in Iran // *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 2013. Vol. 26, 3, pp. 237–253.

yuritishga mutasaddi bo'lgan to'rtta qo'shimcha ixtisoslashgan qo'mita faoliyat olib boradi¹.

Moziyar G'iyobiyning fikricha, Eron Islom Respublikasining siyosiy institutlari mamlakatlarning yetakchi siyosiy arboblari o'rtasida konstruktiv muloqotlar uchun, Nizom kengashi esa Eron ichidagi ziddiyatlarni hal qilish uchun institutsional platforma vazifasini bajaradi². Shunisi e'tiborga loyiqki, bahs-munozara formati, ushbu institut qat'iy konservativ yo'nalishda bo'lishiga qaramay, islohotlar jarayonini qo'llab-quvvatlaydi.

Eronning institutsional arxitekturasi 1989-yilda tashkil etilganidan beri ko'plab tarkibiy o'zgarishlarga uchradi. Uning kadrlar tarkibi Eron Oliy rahbarining qarori bilan shakllantiriladi. Eron Islom Respublikasining Konstitutsiyasida Oliy rahbarga davlat boshqaruvi sohasida keng vakolatlar berilgan. Asosiy qonunning 110-moddasiga muvofiq, Oliy rahbarning vakolatlari davlatning ichki va tashqi siyosatidagi muhim jihatlarni qamrab oladi. Oliy rahbar boshqaruv sohasida davlatning ichki va tashqi siyosiy kursini belgilaydi, davlat boshqaruvining muhim siyosiy institutlari bilan maslahatlashadi. U umumiy siyosiy strategiyaning amalga oshirilishini nazorat qiladi hamda referendum o'tkazish tashabbusi bilan chiqish vakolatiga ega.

Harbiy sohada Oliy rahbar qurolli kuchlarning oliy bosh qo'mondoni hisoblanadi, urush va tinchlik holati haqida qarorlar qabul qiladi, harbiy safarbarlik e'lon qiladi. Shuningdek, u oliy harbiy qo'mondonlikning yuqori bo'g'in kadrlari, Islom inqilobi qo'riqchilari korpusining boshliqlarini tayinlaydi. Oliy rahbar Kuzatuv kengashi tarkibi, oliy sud raisi, bosh prokuror va davlat teleradiokompaniyasining raisini tayinlash orqali asosiy davlat institutlarini o'zgartirish yo'li bilan hokimiyatni tamomila o'z qo'lida mujassamlashtiradi. U saylangan prezidentni lavozimida tasdiqlaydi va muayyan shart-sharoitlarda uni lavozimidan chetlashtirish vakolatiga ega.

Oliy rahbar o'z hokimiyatini fatvolar, hukumat qarorlari va protsessual qarorlar chiqarish orqali amalga oshiradi. 1979-yilda shakllangan bunday davlat boshqaruvi tizimi tashqi ta'sir va tahdidlarga qaramay (Eron–Iroq urushi, ijtimoiy noroziliklar, separatistik harakatlar va sanksiyalar) o'z pozitsiyasini saqlab qoldi. Uning samaradorligi davlat boshqaruvida ruhoniylar rolini saqlab qolgan holda, tiyib turish va muvozanat tizimini yaratuvchi teokratik, respublika va demokratik elementlarning mujassamlashuvidir.

1989-yil o'zgartirishlar kiritilgan Eron Konstitutsiyasida Oliy Rahbarning (R.Xumayniy) vorisi masalasi bitta fakihni to'g'ridan to'g'ri umumiy ovoz berish bilan emas, balki Ekspertlar kengashi tomonidan saylash tartibini joriy etish orqali hal

¹ Васькин И. Влияние политического курса избираемых органов власти на неизбираемые в опекунских режимах: кейс рекрутирования в Ассамблею по определению целесообразности Ирана // Вестник Пермского университета. Политология. Т. 15. №4. 2021. С. 100.

² Ghiabi, M. The council of expediency: crisis and statecraft in Iran and beyond // Middle Eastern Studies, 2019. Vol. 55, 5, pp. 837–853.

qilindi. Mazkur yangi tartibga binoan Ekspertlar kengashi R.Xumayniy vafotining ertasi kuniyoq din va davlat arbobi sifatida tanilgan Ali Xomanaiyni Oliy rahbar etib sayladi.

Eronning yangi tarixida ilk bor 2018-yili Oliy rahbarga qarshi chaqiriqlar oshkora yangradi. Bu esa bilvosita Eron jamiyati ongida chuqur o'zgarishlar bo'layotganidan dalolat beradi. Poytaxtda Tehron universiteti kampusi yaqinida bo'lib o'tgan namoyishda "Xomanaiy va basijlarga o'lim!", "Yo'qolsin "veloyate fakih!" degan chaqiriqlar yangradi¹. Oliy rahbar institutining hokimiyat tizimidagi ahamiyati uning bir qator moliyaviy oqimlarni nazorat qilishi bilan ham bog'liq.

Bu nafaqat islom jamg'armalari va vaqflarining daromadlari, balki "islom soliqlari" hamdir. "Islom soliqlari" majburiy davlat soliqlari tizimiga kiritilmagan, ammo shia aholisining aksariyati xayriya maqsadlarida ixtiyoriy soliq – "xums" to'laydi. Yillik daromadning 20 foizini tashkil qiladigan bu soliq odatda imom ulushi sifatida to'lanadi. Uning umumiy miqdori bir necha o'n milliard dollarga yetib, Oliy rahbarning nafaqat diniy va siyosiy, balki iqtisodiy salohiyatini ham mustahkamlaydi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagicha xulosa qilish mumkin:

Islom inqilobidan keyin 1979-yili siyosiy tizimning transformatsiyasi davlatni teokratik boshqaruv usullarini saqlab qolgan holda joriy voqelikka moslashish imkoniyatlarini ko'rsatdi. 1989-yildagi konstitutsiyaviy islohotlar bosh vazir lavozimini tugatish va Oliy rahbarga qo'yiladigan malaka talablarini o'zgartirish orqali davlat boshqaruvi tizimini maqbullashtirdi. Keyingi institutsional o'zgarishlar diniy rivojlanish barqarorligini saqlab qolgan holda boshqaruv samaradorligini oshirishga qaratilgan.

Eron Islom Respublikasining institutsional arxitekturasini boshqaruvning teokratik va respublika davlat boshqaruvi elementlarini o'zida mujassamlashtirgan o'ziga xos rivojlanish modelini namoyon etadi. Bu tizimning markaziy elementi davlat boshqaruvi sohasida mutlaq vakolatlarga ega bo'lgan Oliy rahbar institutidir. Ushbu davlat modelining samaradorligi uning ichki va tashqi xavf hamda tahdidlarga nisbatan barqarorligi bilan ta'minlanadi. Shia ruhoniylari elitasining maqsadi Eronda islom tamoyillariga asoslangan yangicha davlat boshqaruvi modelini qaror toptirish edi. Shu bois davlat siyosiy tizimida ruhoniylarning rahbarlik funksiyalari kengaytirilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Eron islom respublikasi Konstitutsiyasi, http://rc.majlis.ir/fa/content/iran_constitution
قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.
2. Naini. Iran's second chamber? The guardian council// The Journal of Legislative Studies, Vol. 12, 2, 2006, P. 198–222.

¹ Филин Н.А. Неудавшаяся революция цвета ислама. Причины подъема и упадка Зеленого движения в Иране. М.: РГГУ, Ленанд. 2014. – С. 182

3. Ghiabi, M. The council of expediency: crisis and statecraft in Iran and beyond // Middle Eastern Studies, Vol. 55, 5, 2019, P. 837–853.
4. Valibeigi, M. Islamic Economics and Economic Policy Formation in Post Revolutionary Iran: A Critique // Journal of Economic Issues, 1993. Vol. 27, 3, P. 799.
5. Ghamari-Tabrizi, B. Women's Rights, Sharia'a Law, and the Secularization of Islam in Iran // International Journal of Politics, Culture, and Society, 2013. Vol. 26, 3, pp. 237–253.
6. Shevlin, N. Velayat-e faqih in the constitution of Iran: The implementation of theocracy // University of Pennsylvania Journal of Constitutional Law, 1998. Vol. 1, no 2, - P. 359.
7. Васькин И. Влияние политического курса избираемых органов власти на неизбираемые в опекунах режимах: кейс рекрутирования в Ассамблею по определению целесообразности Ирана // Вестник Пермского университета. Политология. Т. 15. №4. 2021. – С. 100.
8. Филин Н.А. Неудавшаяся революция цвета ислама. Причины подъема и упадка Зеленого движения в Иране. М.: РГГУ, Ленанд. 2014. – С. 182
9. Сажин В.И. Корпус стражей исламской революции в Иране – государство в государстве // Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право. Т. 10. № 3. 2017. С.107–108.
10. مرحله دوم انتخابات مجلس شورای اسلامی ۲۱ اردیبهشت ۱۴۰۳ برگزار می‌شود.
11. (Islom kengashi saylovlarining ikkinchi bosqichi 2024-yilning 21-mayida bo'lib o'tadi). [Elektron manba]. URL: <https://www.irna.ir/news/85421995/>.
12. روح‌الله خمینی. ولایت فقیه. حکومت اسلامی موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره). 1383. ص. 184.
13. (Ruhulloh Xumayniy. Veloyate fakih. Imom Xumayniy asarlarini tahrir qilish va nashr etish bo'yicha Islom hukumati instituti. 1383-yil. 184 b.)

O'zbekiston Respublikasi va Saudiya Arabistoni o'rtasidagi hamkorlikning yangi bosqichi va rivojlanish istiqbollari

ASILBEK SHUKUROV

Mustaqil tadqiqotchi, TDSHU

ORCID: 0009-0004-2578-6414

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi va Saudiya Arabistoni o'rtasidagi hamkorlikning yangi bosqichi, shuningdek, ushbu hamkorlikni rivojlantirishning yangi istiqbollari muhokama qilinadi. Ayni paytda O'zbekiston Respublikasi va Saudiya Arabistoni o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamlash, iqtisodiyot, savdo, sarmoya, ta'lim, energetika, sog'liqni saqlash kabi turli sohalarda hamkorlikni rivojlantirishga intilmoqda. O'zbekiston Respublikasi va Saudiya Arabistoni o'rtasida uzoq yillik diplomatik munosabatlar mavjud, biroq keyingi yillarda bu munosabatlar sifat jihatidan yangi bosqichda rivojlana boshladi. Hamkorlikning yangi bosqichi doirasida, ayniqsa, neft-gaz sanoatida

qo'shma investitsiya loyihalarini yaratish bo'yicha kelishuvga erishildi. Saudiya Arabistoni O'zbekistonning neft va gaz infratuzilmasini rivojlantirishga katta miqdorda sarmoya kiritishga tayyorligini bildirdi. Bundan tashqari, iqtisodiy hamkorlikning kuchayishi ikki davlat o'rtasidagi tashqi savdo hajmining oshishiga olib keldi. Bu sohalaridagi o'zaro manfaatli hamkorlik iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlab, ikki davlatga farovonlik olib keladi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston Respublikasi, Saudiya Arabistoni, hamkorlik, istiqbollar, savdo, iqtisodiyot, sarmoya, ta'lim, madaniyat, diplomatik munosabatlar.

Аннотация: В данной статье рассматривается новый этап сотрудничества между Республикой Узбекистан и Саудовской Аравией, а также возникающие перспективы при развитии этого сотрудничества. В настоящее время Республика Узбекистан и Саудовская Аравия стремятся к укреплению своих отношений и развитию сотрудничества в различных сферах, таких как экономика, торговля, инвестиции, образование, энергетика и здравоохранение. Республика Узбекистан и Саудовская Аравия имеют долгую историю дипломатических отношений, однако в последние годы эти отношения начали развиваться на качественно новом уровне. В рамках нового этапа сотрудничества было достигнуто соглашение о создании совместных инвестиционных проектов, особенно в нефтегазовой отрасли. Саудовская Аравия выразила готовность инвестировать значительные суммы в развитие нефтегазовой инфраструктуры Узбекистана. Кроме того, усиление экономического сотрудничества привело к увеличению объемов внешней торговли между двумя странами. Взаимовыгодное сотрудничество в этих областях укрепляет экономическую стабильность и придает процветание обеим странам.

Ключевые слова: Республика Узбекистан, Саудовская Аравия, сотрудничество, перспективы, торговля, экономика, инвестиции, образование, культура, дипломатические связи.

Annotation: This article outlines the history of the formation and new stage of cooperation between the Republic of Uzbekistan and Saudi Arabia, as well as prospects for the development of this cooperation. The article discusses the new stage of cooperation between the Republic of Uzbekistan and Saudi Arabia, as well as the emerging prospects for the development of this cooperation. Currently, the Republic of Uzbekistan and Saudi Arabia are striving to strengthen their relations and develop cooperation in various fields, such as economy, trade, investment, education, energy and healthcare. The Republic of Uzbekistan and Saudi Arabia have a long history of diplomatic relations, but in recent years these relations have begun to develop at a qualitatively new level. As part of the new stage of cooperation, an agreement was reached on the creation of joint investment projects, especially in the oil and gas industry. Saudi Arabia expressed its readiness to invest significant amounts in the development of oil and gas infrastructure in Uzbekistan. In addition, strengthening economic cooperation has led to an increase in foreign trade between the two countries. Mutually beneficial cooperation in these areas strengthens economic stability and brings prosperity to both countries.

Key words: Republic of Uzbekistan, Saudi Arabia, cooperation, prospects, trade, economy, investment, education, culture, diplomatic relations.

Kirish. Saudiya Arabistoni bilan O'zbekiston o'rtasida mustahkam do'stona munosabatlar mavjud va bu munosabatlar O'zbekiston 1991-yil 31-avgustda o'z mustaqilligini e'lon qilganidan so'ng darhol yo'lga qo'yilgan. Saudiya Arabistoni O'zbekiston Respublikasi mustaqilligini birinchilardan bo'lib tan olgan (1991-yil 30-dekabr), 1992-yil 20-fevralda ikki davlat o'rtasida diplomatik munosabatlar to'g'risidagi anglashuv memorandumini imzolangan. Hamkorlik asosan iqtisodiy va sarmoyaviy hamkorlik masalalariga qaratildi. Saudiya Arabistoni O'zbekistonni sarmoya va savdo, ayniqsa, neft va gaz, qishloq xo'jaligi va to'qimachilik sohalarda salohiyatli bozor sifatida ko'radi. Tomonlar ikki davlatda diplomatik vakolatxonalar ochdi, siyosiy, savdo-iqtisodiy, sarmoyaviy, texnologik va madaniy sohalarida, yoshlar va sport sohalarida hamkorlik to'g'risida bitim imzolandi. Investitsiyalarni himoya qilish va rag'batlantirish to'g'risidagi konvensiya ham imzolandi. Mamlakatlar o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish uchun katta salohiyat mavjud va ikki davlat rahbarlari buni amalga oshirish uchun qat'iyat ko'rsatmoqda¹.

O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Saudiya Arabistoni Podshohi Salmon bin Abdulaziz Al-Saudning taklifiga binoan 2017-yil 20–21-may kunlari Ar-Riyod shahrida bo'lib o'tgan sammitda ishtirok etishi ikki tomonlama hamkorlik tarixida yangi bosqichni boshlab berdi. Davlatimiz rahbarining mazkur tashrif doirasidagi uchrashuvlarida ikki tomonlama munosabatlarni yanada rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlari belgilab olindi. O'zbekiston Respublikasi va Saudiya Arabistoni o'rtasidagi hamkorlikning yangi bosqichi ikki mamlakat uchun turli sohalarida o'zaro manfaatli aloqalarni rivojlantirish uchun keng istiqbollarni ochib beradi.

O'zbekiston va Saudiya Arabistoni Markaziy Osiyo va Yaqin Sharqdagi muhim iqtisodiy va geosiyosiy ta'sirga ega ikki muhim davlatdir. Har ikki davlat qishloq xo'jaligi, turizm, neft-gaz sanoati va iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarini rivojlantirish uchun boy resurslar va katta imkoniyatlarga ega. O'zbekiston Respublikasida keyingi yillarda iqtisodiyotni liberallashtirish va xorijiy sarmoyalarni jalb etishga qaratilgan qator islohotlar amalga oshirildi. Dunyoning eng yirik neft eksportchilaridan biri bo'lgan Saudiya Arabistoni O'zbekiston energetika sohasini rivojlantirishda muhim hamkor hisoblanadi. Keyingi yillarda iqtisodiyotning turli tarmoqlariga sarmoya kiritish bo'yicha ko'plab shartnomalar imzolandi. O'zbekiston va Saudiya Arabistoni o'rtasidagi kelgusi hamkorlik har ikki davlat uchun yanada muvaffaqiyatli va istiqbolli bo'lishini va'da qilmoqda².

¹ Узбекистан – Саудовская Аравия: укрепляя исторические узы 17/08/2022 By Admin <https://www.newscentralasia.net/2022/08/17/uzbekistan-saudovskaya-araviya-ukreplyaya-istoricheskiye-svyazi/>

² Новая эра в узбекско-саудовских отношениях 18.08.2022 <https://president.uz/ru/lists/view/5433>

Asosiy qism. Saudiya Arabistoni Podshohligi 1991-yil 30-dekabrda O'zbekiston Respublikasi mustaqilligini tan olgan mamlakat bo'lib, shu yil ikki davlat o'rtasida diplomatik aloqalar o'rnatildi. 1992-yil fevralda O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimovning Saudiya Arabistoniga rasmiy tashrifi bo'ldi. 1992-yil noyabr oyida Jidda shahrida O'zbekiston Bosh konsulligi o'z faoliyatini boshladi. 1995-yilda Ar-Riyodda O'zbekiston elchixonasi ochildi. 1997-yildan beri Toshkentda Saudiya Arabistoni elchixonasi faoliyat ko'rsatmoqda. Birinchi Prezident I.Karimov davrida (1991–2016) O'zbekiston va Saudiya Arabistoni o'rtasidagi munosabatlar o'ziga xos xususiyatlarga ega edi. Asosan, bu aloqalar hamkorlikning iqtisodiyot, savdo, energetika, madaniyat va ta'lim kabi turli sohalarini qamrab olgan. Bu davrda Saudiya Arabistoni va O'zbekiston o'rtasida ikki tomonlama munosabatlarni rivojlantirish borasida muhim qadamlar qo'yildi. Ikki mamlakat o'rtasida yaqin aloqalar o'rnatilib, siyosat va iqtisodiyot sohalarida o'zaro muvofiqlashtirish sezilarli darajada yaxshilandi. Iqtisodiy sohada turli tarmoqlar, jumladan, transport, energetika, savdo va sarmoyaviy sohalarda hamkorlik shartnomalari imzolandi. Mamlakatlar o'rtasidagi tovar ayirboshlash hajmi oshirildi, qo'shma loyihalar va sarmoya kiritildi¹.

Shavkat Mirziyoyev 2016-yil dekabr oyida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishgach, O'zbekiston bilan Saudiya Arabistoni o'rtasidagi hamkorlik yanada faol va samarali bo'ldi. 2017-yilda Shavkat Mirziyoyev o'zaro munosabatlarni mustahkamlash, shartnomalar imzolash maqsadida Saudiya Arabistoniga tashrif buyurgan edi. 2018-yilda mustahkamlashga qaratilgan bitim va shartnomalar imzolandi. 2021-yil 29-iyun kuni siyosiy maslahatlashuvlarning 4-bosqichi doirasida tomonlar siyosiy, savdo-iqtisodiy, sarmoyaviy va madaniy-gumanitar sohalardagi munosabatlarning hozirgi holati va rivojlanish istiqbollari, shuningdek, xalqaro va mintaqaviy hamkorlik masalalarini muhokama qildilar².

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi bilan Saudiya Arabistoni o'zaro hamkorlik masalalarida diplomatik aloqalarini faol va do'stona davom ettirmoqda. 2021-yil yanvar oyida Ar-Riyodda ikki davlat rahbarlari – O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev va Saudiya Arabistoni Qiroli Salmon Abdul-Aziz Al-Saud muzokaralar o'tkazish uchun uchrashgan edi. Suhbat chog'ida ikki mamlakat o'rtasidagi hamkorlikni turli sohalarda, jumladan, iqtisodiyot, sarmoya, energetika, qishloq xo'jaligi, transport va turizm sohalarida kengaytirish masalalari muhokama qilindi. Ikki davlat ham hamkorlikni mustahkamlashga qaratilgan qator shartnomalarni imzoladi. Masalan, 2021-yil fevral oyida O'zbekiston bilan Saudiya

¹ Узбекистан – Саудовская Аравия: укрепляя исторические узы 17/08/2022 By Admin <https://www.newscentralasia.net/2022/08/17/uzbekistan-saudovskaya-araviya-ukreplyaya-istoricheskiye-svyazi/>

² Новая эра Узбекистано-Саудовских отношений 26 августа 2022 <https://vestikavkaza.ru/articles/novaa-era-uzbekistano-saudovskih-otnosenij.html>

Arabistoni o'rtasidagi savdo-iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy, madaniy va boshqa sohalaridagi aloqalarni rivojlantirishga ko'maklashuvchi mamlakatlar o'rtasida o'zaro imtiyozlar to'g'risidagi Bitim imzolangan edi. Bundan tashqari, 2021-yil iyul oyida Saudiya Arabistoni qiroli O'zbekistonga tashrif buyurib, u yerda O'zbekiston Prezidenti bilan uchrashgan edi. Uchrashuvda hamkorlik masalalari va ikki tomonlama munosabatlarni yanada rivojlantirish imkoniyatlari muhokama qilindi. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2021-yil oktabr oyida Saudiya Arabistoniga tashrifi ham ikki tomonlama munosabatlarga yangi sur'at bag'ishladi. Ushbu safar davomida Saudiya Arabistonining yuqori martabali rasmiylari bilan uchrashuvlar o'tkazildi va turli sohalarida bir qancha kelishuv va anglashuv va hamkorlik memorandumlari imzolandi¹.

O'zbekiston va Saudiya Arabistoni munosabatlarining holati haqida aniq fikrga ega bo'lish uchun aloqalarning ayrim aspektlarini tahlil qilish kerak bo'ladi.

Iqtisodiyot: O'zbekiston Respublikasi bilan Saudiya Arabistoni o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlik turli sohalarida izchil rivojlanib bormoqda. Iqtisodiy hamkorlikning muhim yo'nalishlaridan biri neft sanoatidir. Saudiya Arabistoni dunyodagi eng yirik neft qazib oluvchilardan biri, O'zbekiston esa tabiiy gazning katta zaxiralariga ega. 2019-yilda ikki davlat o'rtasida energetika sohasida hamkorlik shartnomasi imzolangan bo'lib, uning doirasida neft va gaz qazib olish va qayta ishlash sohasidagi hamkorlik muhokama qilingan. 2020-yilda Saudiya Arabistonining davlat muvofiqlashtirish xizmati Sabika kompaniyasi "O'zAvtosanoat" aksiyadorlik jamiyati bilan O'zbekistonda avtomobil yo'llari qurilishi bo'yicha umumiy qiymati 200 million AQSH dollaridan ortiq bo'lgan shartnoma imzoladi. Ushbu loyiha Toshkent va Navoiy shaharlari o'rtasida avtomobil yo'llarini qurish hamda mavjud avtomobil yo'llarini modernizatsiya qilishni o'z ichiga oladi.

Mamlakatlar o'rtasidagi investitsion hamkorlik sohasida ham sarmoyaviy hamkorlik faol rivojlanmoqda. 2019-yilda "Aramco" O'zbekistondagi neft konlariga sarmoya kiritish rejasini e'lon qildi. Mazkur loyiha ikki davlat o'rtasidagi munosabatlarni yanada mustahkamlash va O'zbekiston iqtisodiyotini diversifikatsiya qilishga xizmat qilmoqda. Mazkur korxona "Uzbekistan Gas and Chemicals Investment" MCHJ nomini oldi va mamlakatdagi bir qancha konlarni o'zlashtiradi. Bundan tashqari, 2020-yilda Saudiya Arabistonining ACWA Power kompaniyasi O'zbekistonda 1 GVt quvvatga ega quyosh elektr stansiyasini qurish bo'yicha shartnoma imzoladi. ACWA Power va O'zbekiston kompaniyalari o'rtasidagi hamkorlik asosida amalga oshiriladigan ushbu loyiha qiymati 1,3 mlrd. O'zbekiston Respublikasi bilan Saudiya Arabistoni o'rtasidagi savdo sohasidagi hamkorlik ham

¹ Узбекистан–Саудовская Аравия: взаимовыгодное сотрудничество. 23.08.2022 Мухсинджон Холмухамедов <https://ru.eureporter.co/world/uzbekistan/2022/08/23/uzbekistan-saudi-arabia-mutually-beneficial-co-operation/>

katta rivojlanish salohiyatiga ega. Har ikki davlat salmoqli resurslar va iqtisodiy salohiyatga ega bo‘lib, bu o‘zaro manfaatli hamkorlik uchun imkoniyatlar yaratadi.

O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi maxsulotlarini yetishtirish uchun qulay yer va iqlim sharoiti mavjud bo‘lib, Saudiya Arabistoni oziq-ovqat mahsulotlarining muhim importchisi hisoblanadi. Hamkorlik imkoniyatlari O‘zbekistondan Saudiya Arabistoniga don, meva, sabzavot va boshqa qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetkazib berishni o‘z ichiga olishi mumkin. 2019-yilda O‘zbekistonning “Uz-Kor Gas Chemical” kompaniyasi Saudiya Arabistoniga polimer yetkazib berish bo‘yicha shartnoma imzolagan edi. Ushbu shartnoma 17 million so‘mga imzolandi va Saudiya Arabistoniga o‘zbek polimerlarining birinchi yetkazib berilishi bo‘ldi. Shuningdek, 2020-yilda ikki davlat o‘rtasida Savdo-iqtisodiy hamkorlik bo‘yicha qo‘shma qo‘mita tuzish to‘g‘risida bitim imzolangan edi. Bu qo‘mita ikki davlat o‘rtasidagi savdo aloqalarini yaxshilash, shuningdek, tovar ayirboshlash hajmini oshirish bo‘yicha ish olib boradi¹.

Ta’lim: O‘zbekiston va Saudiya Arabistoni o‘rtasida turli sohalarda, jumladan, ta’lim sohasida ham uzoq tarixga ega. Ikkala davlat ham ta’limga katta ahamiyat beradi va uning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishdagi ahamiyatini tan oladi. 2019-yilda O‘zbekiston va Saudiya Arabistoni o‘rtasida ta’lim sohasida hamkorlik to‘g‘risidagi bitim imzolangan edi. Shartnoma talabalar, o‘qituvchilar va tadqiqotchilar almashinuvi hamda qo‘shma loyiha va dasturlar ishlab chiqishni nazarda tutadi. Mazkur shartnoma doirasida amalga oshirilayotgan aniq loyihalardan biri Toshkent shahrida O‘zbekiston–Saudiya universitetini tashkil etishdir. Universitet muhandislar, shifokorlar va biznesmenlarni tayyorlashga ixtisoslashgan.

Bundan tashqari, Saudiya Arabistoni o‘zbekistonlik talabalarga Saudiya Arabistonidagi oliy o‘quv yurtlarida tahsil olish uchun stipendiyalar ajratadi. Saudiya Arabistoni O‘zbekiston ta’lim tizimini modernizatsiya qilish uchun moliyaviy ko‘mak ko‘rsatayotgani hamkorlikning yana bir misolidir. Ushbu qo‘llab-quvvatlash doirasida yangi ta’lim muassasalarini qurish, zamonaviy jihozlar bilan ta’minlash, o‘quv dasturlarini ishlab chiqish loyihalari moliyalashtirilmoqda. Qolaversa, mamlakatlar o‘rtasida madaniy almashinuvlar, jumladan, ta’lim dasturlari va uchrashuvlar amalga oshiriladi. Bunday tadbirlar madaniy o‘zaro tushunish va ta’lim sohasida tajriba almashishga yordam beradi.

“Madina Islom universiteti” O‘zbekiston universitetlari bilan arab tili, arab xattotligi bo‘yicha guruh tashkil etish va ushbu fan bo‘yicha kurslar tashkil etish, fiqh, hadisshunoslik, tafsir va boshqa yo‘nalishlarda ilmiy izlanishlar olib borish yo‘nalishlarda o‘zbekistonlik talabalar uchun ta’lim grantlari ajratish, arab tilini o‘rgatish uchun maxsus kurslar tashkil etish, ta’lim dasturlarini tayyorlash, o‘zbek o‘qituvchilarining malakasini oshirish bo‘yicha hamkorlik qilishga tayyorligini bildirdi.

¹ Узбекистан и Саудовская Аравия наращивают инвестиционное сотрудничество 22.11.2023, 13:00.
<https://daryo.uz/ru/2023/11/22/uzbekistan-i-saudovskaa-aravia-ukreplaut-investicionnoe-sotrudnicestvo>

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti va Saudiya Arabistoni ilmiy-tadqiqot va bilim almashish markazi o'rtasida samarali hamkorlik yo'lga qo'yilgan bo'lib, u universitetimiz kutubxonasini tarix, falsafa, adabiyotga oid ko'plab kitoblar, talabalar uchun lug'atlar bilan ta'minladi. arab tilini o'rganish. Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti va "Qirol Saud" universiteti hamkorlikni yo'lga qo'yish niyatida. O'zbekistonning Saudiya Arabistonidagi elchixonasi vakillari va Saudiya universitetining xalqaro aloqalar bo'limi boshlig'i o'rtasidagi uchrashuvda ikki davlat oliy ta'lim muassasalari o'rtasida o'zaro anglashuv memorandumini imzolash masalalari muhokama qilindi. Tegishli kelishuvga TDSHU rahbariyatining 2023-yil yanvar oyida Saudiya Arabistoniga tashrifi chog'ida erishilgan edi. Arab universiteti vakili mamlakatimizda ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarni diqqat bilan kuzatib borayotgani bilan o'rtoqlashdi va bu borada o'zbekistonlik hamkorlar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yishdan manfaatdor ekanini tasdiqladi. Saudiya Arabistoni hukumati TDSHU bilan o'zaro anglashuv memorandumini imzolanishini ma'qulladi¹.

Umuman olganda, O'zbekiston va Saudiya Arabistoni o'rtasidagi ta'lim sohasidagi hamkorlik ta'lim dasturlarini rivojlantirish, bilim va tajriba almashishga xizmat qilmoqda, shuningdek, talabalar va olimlarning xalqaro mobilligini rag'batlantirmoqda. Bu har ikki davlatning ta'lim tizimi va ta'lim imkoniyatlari uchun qulay sharoit yaratmoqda.

Madaniyat. O'zbekiston va Saudiya Arabistoni o'rtasida din va madaniyatga asoslangan azaliy tarixiy aloqalar mavjud. Har ikki davlat islom olami vakillari bo'lib, bu turli sohalarda, jumladan, madaniyat sohasida o'zaro hamjihatlik va hamkorlikni rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Keyingi yillarda O'zbekiston va Saudiya Arabistoni o'rtasida madaniy hamkorlik faol rivojlanmoqda. 2020-yilda Toshkentda Saudiya Arabistonining "Madaniyat kuni" bo'lib o'tdi, unda an'anaviy cholg'u asboblari, raqslar va liboslar namoyish etildi. Shuningdek, zamonaviy san'at va fotografiya ko'rgazmasi tashkil etildi. Ikki davlat o'rtasidagi hamkorlik doirasida madaniyat va san'at sohasida hamkorlik memorandumlari imzolandi. 2020-yilda Islom Karimov nomidagi O'zbekiston Milliy san'at muzeyida saudiyalik rassom Abdulla al-Osayimiyning turli janrdagi asarlari namoyish etilgan ko'rgazmasi bo'lib o'tdi². O'zbekiston va Saudiya Arabistoni o'rtasidagi madaniyat sohasidagi hamkorlikni rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar mavjud. Ikkala davlat ham boy madaniy merosga ega bo'lib, ulardan qo'shma loyiha va dasturlarni yaratishda

¹ Узбекистан и Саудовская Аравия договорились о сотрудничестве в сфере образования (обновлено: 11:46 20.11.2023) <https://uz.sputniknews.ru/20231120/uzbekistan-saudovskaya-araviya-obrazovaniye-sotrudnichestvo-41125227.html>

² Историко-культурные истоки народов Узбекистана и Саудовской Аравии Алишер Сабиров https://uza.uz/ru/posts/istoriko-kulturnye-istoki-narodov-uzbekistana-i-saudovskoy-aravii_400761?q=%2Fposts%2Fistoriko-kulturnye-istoki-narodov-uzbekistana-i-saudovskoy-aravii_400761

foydalanish mumkin. Kelgusida ikki davlat o'rtasida madaniyat va san'at sohasidagi aloqalar mustahkamlanishini kutishimiz mumkin.

Sog'liqni saqlash: O'zbekiston va Saudiya Arabistoni o'rtasidagi sog'liqni saqlash sohasidagi hamkorlik turli jihatlarini, jumladan, tibbiy ta'lim, tajriba almashish va eng so'nggi texnologiyalar transferini qamrab olishi mumkin. Saudiya Arabistoni o'zbekistonlik tibbiyot mutaxassislarini tibbiyot muassasalarida o'tkaziladigan konferensiyalar, seminarlar va treninglarda ishtirok etishga taklif etadi, bu esa tibbiy yordam sifatini oshiradi va mamlakatlar o'rtasida tibbiy xizmatlar ko'lamini kengaytiradi.

O'zbekistonlik shifokorlar va tibbiyot mutaxassislari tibbiyot bo'yicha zamonaviy bilim va ko'nikmalarni egallash uchun Saudiya Arabistonidagi tibbiyot oliy o'quv yurtlari va markazlarida tahsil olmoqda va malaka oshirmoqda. Bundan tashqari, O'zbekiston va Saudiya Arabistoni tibbiy turizmni rivojlantirmoqda va targ'ib qilmoqda, xorijlik bemorlarni sifatli tibbiy yordam olishga jalb qilmoqda. 2023-yilning 26-mart kuni Toshkent xalqaro investitsiya forumi doirasida O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi, O'zbekiston Respublikasi to'g'ridan to'g'ri investitsiyalar jamg'armasi va "Dr. Sulaiman AL-Habib Medical Group" (HGM). Yaqin Sharqdagi xususiy sektorda yetakchi tibbiy yordam ko'rsatuvchi provayderlardan biridir. Kompaniya Saudiya Arabistoni, Birlashgan Arab Amirliklari va Bahrayn Qirolligida 18 ta tibbiyot muassasalarini boshqaradi. Hujjatga muvofiq, O'zbekiston sog'liqni saqlashni boshqarish tizimiga barcha tibbiy ma'lumotlar va bemorlarning o'zaro ta'siri jarayonlarini raqamlashtirish va markazlashtirish maqsadida zamonaviy texnologiyalar, jumladan, Toshkent shahridagi yirik shifoxonani HMG tomonidan yetkazib beriladigan IT-yechimlarga ulash bo'yicha tajriba dasturi joriy etiladi. Shuningdek, O'zbekiston tibbiyot xodimlarini tayyorlash va ularning malakasini oshirish maqsadida O'zbekistonda HMG tibbiyot akademiyasi tashkil etiladi. Bundan tashqari, har yili O'zbekistondan 10 nafargacha feldsherlar Saudiya Arabistonidagi HMG shifoxonalari malaka oshirish uchun malaka oshirish uchun yuboriladi. Memorandumda, shuningdek, Toshkent shahrida HMG klinikalari va shifoxonalari standartlariga mos, ilg'or va zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlangan zamonaviy ko'p tarmoqli tibbiyot majmuasini yaratish bo'yicha yangi investitsiya loyihasini amalga oshirish haqida so'z boradi¹.

O'zbekiston bilan Saudiya Arabistoni o'rtasidagi sheriklikni yanada rivojlantirish istiqbollari yuqori deb baholashga yetarlicha omillar mavjud. Har ikki davlat turli sohalarida hamkorlik qilish uchun katta imkoniyatlarga ega. O'zbekiston va Saudiya Arabistoni o'rtasidagi hamkorlikning istiqbolli yo'nalishlaridan biri iqtisodiyotdir. Ikkala davlat ham kuchli iqtisodiyotga ega va o'zaro manfaatli tovar va xizmatlar

¹ Саудовская Аравия внедрит свой опыт в сфере медицины в Узбекистане с IT-решениями 16:43, 26.03.2022. <https://uzreport.news/society/saudovskaya-araviya-planiruet-vnedrit-svoy-opit-v-sfere-meditsini-v-uzbekistane-s-it-reshe>

almashinuvini amalga oshirishi mumkin. O'zbekiston o'zining boy tabiiy resurslari bilan, Saudiya Arabistoni esa neft mahsulotlari bilan mashhur. Ayniqsa, energetika va neft sanoatidagi hamkorlik har ikki davlat uchun foydali bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, O'zbekiston va Saudiya Arabistoni turizmni rivojlantirish salohiyatiga ega. O'zbekiston o'zining tarixi, madaniyati va dunyoning turli burchaklaridan sayyohlarni o'ziga tortadigan noyob me'moriy yodgorliklariga boy. Saudiya Arabistoni islom ziyoratgohlari bilan ham tanilgan va O'zbekiston fuqarolari uchun noyob sayyohlik imkoniyatlarini taklif qilishi mumkin. O'zbekiston va Saudiya Arabistoni o'rtasidagi madaniy almashinuv ham rivojlanish uchun katta resurslarga ega. Ikkala davlat ham san'at, adabiyot, musiqa va madaniyatning boshqa jabhalarida almashish mumkin bo'lgan boy tarixiy va madaniy an'analarga ega. Qolaversa, ta'lim va ilmfan sohasidagi hamkorlik har ikki davlat uchun juda foydali bo'lishi mumkin. O'zbekiston va Saudiya Arabistoni o'rtasida bilim va ilg'or texnologiyalar almashinuvi ikki mamlakatda rivojlanish va innovatsiyalarni rivojlantirishga yordam beradi¹.

Buning natijasida O'zbekiston va Saudiya Arabistoni o'rtasidagi sheriklikni yanada rivojlantirish istiqbollari istiqbolli. Har ikki davlat turli sohalaridagi hamkorlik uchun mustahkam asoslarga ega va ularning sherikligi o'zaro manfaat keltirishi va mamlakatlar o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamlashi mumkin.

Xulosa. Yuqoridagilardan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, O'zbekiston va Saudiya Arabistoni o'rtasidagi hamkorlik rivojlanishning yangi bosqichida, bu o'zaro manfaatli hamkorlikni yanada rivojlantirish uchun katta istiqbollarni va'da qilmoqda. Saudiya Arabistoni Qirolining O'zbekistonga ilk tashrifi va undan keyingi ikki davlat yuqori martabali rasmiylarining o'zaro siyosiy va iqtisodiy muloqotlari uchun zamin yaratadi. Har ikki tomon ham aloqalarni mustahkamlash va turli sohalaridagi hamkorlikni kengaytirishga tayyor ekanliklarini bildirdi.

O'zbekiston Respublikasi, ayniqsa, neft-gaz va energetika, qishloq xo'jaligi va turizm sohalarida sarmoyaviy imkoniyatlarni taqdim etadi. Saudiya Arabistoni, o'z navbatida, ushbu tarmoqlarni rivojlantirish uchun moliyaviy va texnik yordam ko'rsatishi mumkin. Ikki davlat o'rtasida tajriba va bilim almashish ta'lim dasturlari, madaniy meros va tibbiy texnologiyalar va amaliyotlar almashinuvini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin. Barcha istiqbollarni ro'yobga chiqarish uchun davlat va mintaqaviy miqyosda yaqinroq aloqalarni yo'lga qo'yish, shuningdek, ishbilarmonlik aloqalarini rivojlantirish, sarmoya va texnologiyalar oqimi uchun sharoit yaratish zarur.

O'zbekiston va Saudiya Arabistoni o'rtasidagi hamkorlikning yangi bosqichi turli sohalaridagi ikki tomonlama munosabatlarni yanada rivojlantirish uchun istiqbollarni

¹ Узбекистан – Саудовская Аравия: взаимовыгодное сотрудничество 18.08.2022 9:17
<https://review.uz/post/uzbekistan-saudovskaya-araviya-vzaimovgodnoe-sotrudnichestvo#>

ochmoqda. Hamkorlik va samarali aloqalarni kengaytirishdan har ikki tomon o‘zaro manfaat ko‘rishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Узбекистан – Саудовская Аравия: укрепляя исторические узы 17/08/2022 By Admin <https://www.newscentralasia.net/2022/08/17/uzbekistan-saudovskaya-araviya-ukreplyaya-istoricheskiye-svyazi/>
2. Новая эра в узбекско-саудовских отношениях 18.08.2022. <https://president.uz/ru/lists/view/5433>
3. Узбекистан – Саудовская Аравия: укрепляя исторические узы 17/08/2022 By Admin. <https://www.newscentralasia.net/2022/08/17/uzbekistan-saudovskaya-araviya-ukreplyaya-istoricheskiye-svyazi/>
4. Новая эра узбекистано-саудовских отношений 26 августа 2022 <https://vestikavkaza.ru/articles/novaa-era-uzbekistano-saudovskih-otnosenij.html>
5. Узбекистан-Саудовская Аравия: взаимовыгодное сотрудничество 23 АВГУСТА 2022 Мухсинджон Холмухамедов <https://ru.eureporter.co/world/uzbekistan/2022/08/23/uzbekistan-saudi-arabia-mutually-beneficial-co-operation/>
6. Узбекистан и Саудовская Аравия наращивают инвестиционное сотрудничество 22.11.2023., <https://daryo.uz/ru/2023/11/22/uzbekistan-i-saudovskaa-aravia-ukreplaut-investicionnoe-sotrudnicestvo>
7. Узбекистан и Саудовская Аравия договорились о сотрудничестве в сфере образования (обновлено: 11:46 20.11.2023) <https://uz.sputniknews.ru/20231120/uxbekistan-saudovskaya-araviya-obrazovaniye-sotrudnichestvo-41125227.html>
8. Историко-культурные истоки народов Узбекистана и Саудовской Аравии Алишер Сабировов https://uza.uz/ru/posts/istoriko-kulturnye-istoki-narodov-uzbekistana-i-saudovskoy-aravii_400761?q=%2Fposts%2Fistoriko-kulturnye-istoki-narodov-uzbekistana-i-saudovskoy-aravii_400761
9. Саудовская Аравия внедрит свой опыт в сфере медицины в Узбекистане с IT-решениями 16:43, 26 mart 2022 yil <https://uzreport.news/society/saudovskaya-araviya-planiruet-vnedrit-svoy-opit-v-sfere-meditini-v-uzbekistane-s-it-reshe>
10. Узбекистан – Саудовская Аравия: взаимовыгодное сотрудничество 18.08.2022 9:17 <https://review.uz/post/uzbekistan-saudovskaya-araviya-vzaimovgodnoe-sotrudnichestvo#>

Yangi davrda Hindiston – Yaqin Sharq aloqalari: energetik hamkorlik va geosiyosiy dinamika

RA'NO TO'YCHIYEVA

Doktorant, Yoshlar muammolarini o'rganish va istiqbolli kadrlarni tayyorlash instituti

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot Hindiston va Yaqin Sharq davlatlari o'rtasidagi energetik hamkorlik hamda geosiyosiy munosabatlardagi o'zgarishlarni tahlil qilishga yo'naltirilgan. XXI asrda Hindistonning global iqtisodiyotdagi o'rni tobora ortib borayotgan bir sharoitda, uning Yaqin Sharq bilan energetik va strategik hamkorligi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Hindiston dunyoning eng yirik energiya iste'molchilaridan biri bo'lib, neft va tabiiy gaz importi bo'yicha Yaqin Sharq davlatlariga katta darajada bog'liq. Shu sababli, mintaqadagi geosiyosiy jarayonlar, xalqaro energetik xavfsizlik va savdo-siyosiy munosabatlar Hindistonning strategik manfaatlar uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot davomida geosiyosiy tahlil, tarixiy evolutsiya usuli va qiyosiy metodlar qo'llanildi. Nazariy asos sifatida xalqaro munosabatlar paradigmatlari, jumladan, realizm, geoiqtisodiy yondashuv va energetik xavfsizlik konsepsiyalari o'rganildi. Shuningdek, xalqaro tashkilotlarning statistik ma'lumotlari, so'nggi ilmiy tadqiqotlar va Hindistonning energetik siyosati bo'yicha rasmiy hujjatlar tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Hindistonning Yaqin Sharq bilan hamkorligi asosan neft va gaz importiga bog'liq bo'lib, bu hamkorlik energetik xavfsizlik strategiyasining muhim qismi hisoblanadi. Bundan tashqari, Hindiston nafaqat an'anaviy energetika sohasida, balki yangi iqtisodiy platformalar doirasida ham Yaqin Sharq davlatlari bilan hamkorlikni kuchaytirmoqda. Xususan, I2U2 (Hindiston–Isroil–AQSH–BAA strategik hamkorlik guruhi) kabi tashabbuslar orqali Hindiston mintaqaviy barqarorlikni ta'minlash, investitsiyalarni rag'batlantirish va texnologik hamkorlikni rivojlantirishga intilmoqda. Olingan natijalarga ko'ra, Hindiston–Yaqin Sharq aloqalari tobora strategik xarakter kasb etib, faqat energetika bilan cheklanmay, investitsiya, yuqori texnologiyalar, oziq-ovqat xavfsizligi va mudofaa sohalarini ham qamrab olmoqda. Kelgusida ushbu hamkorlikni yanada mustahkamlash uchun Hindiston diversifikatsiya siyosatini davom ettirishi, qayta tiklanuvchi energiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohalarida Yaqin Sharq davlatlari bilan ko'p tomonlama hamkorlikni kengaytirishi lozim. Shu bilan birga, geosiyosiy o'zgarishlar va xalqaro savdo-siyosatdagi yangi tendensiyalarni hisobga olgan holda, Hindiston o'zining energetik xavfsizlik strategiyasini yanada moslashuvchan va uzoq muddatli istiqbolga yo'naltirishi lozim.

Kalit so'zlar: Hindiston–Yaqin Sharq munosabatlari, energetik hamkorlik, geosiyosiy dinamika, neft va gaz importi, xalqaro munosabatlar, iqtisodiy diversifikatsiya, strategik hamkorlik, texnologik rivojlanish.

Аннотация. Данное исследование направлено на анализ энергетического сотрудничества и изменений в геополитических отношениях между Индией и странами Ближнего Востока. В XXI веке роль Индии в глобальной экономике продолжает расти, что делает её стратегическое сотрудничество с Ближним Востоком особенно значимым. Индия является одним из крупнейших потребителей

энергии в мире и в значительной степени зависит от импорта нефти и природного газа из стран Ближнего Востока. В связи с этим геополитические процессы в регионе, международная энергетическая безопасность и торгово-политические отношения имеют важное значение для стратегических интересов Индии. В ходе исследования использовались методы геополитического анализа, исторической эволюции и сравнительного подхода. Теоретической основой стали парадигмы международных отношений, включая реализм, геоэкономический подход и концепцию энергетической безопасности. Кроме того, были проанализированы статистические данные международных организаций, новейшие научные исследования и официальные документы, касающиеся энергетической политики Индии. Результаты исследования показывают, что сотрудничество Индии с Ближним Востоком в основном связано с импортом нефти и газа, что является ключевым элементом стратегии энергетической безопасности страны. Кроме того, Индия усиливает сотрудничество с Ближним Востоком не только в традиционной энергетике, но и в рамках новых экономических платформ. В частности, участие в инициативе I2U2 (Индия-Израиль-США-ОАЭ) демонстрирует стремление Индии к обеспечению региональной стабильности, привлечению инвестиций и развитию технологического сотрудничества. Полученные результаты свидетельствуют о том, что отношения между Индией и странами Ближнего Востока приобретают всё более стратегический характер, охватывая не только энергетику, но и инвестиции, высокие технологии, продовольственную безопасность и оборонную сферу. В будущем для дальнейшего укрепления сотрудничества Индии необходимо продолжать политику диверсификации, а также расширять многостороннее взаимодействие со странами Ближнего Востока в сферах возобновляемой энергии и охраны окружающей среды. При этом Индия должна учитывать геополитические изменения и новые тенденции в международной торгово-политической среде, адаптируя свою стратегию энергетической безопасности к долгосрочным перспективам.

Ключевые слова: Индия-Ближний Восток, энергетическое сотрудничество, геополитическая динамика, импорт нефти и газа, международные отношения, экономическая диверсификация, стратегическое партнёрство, технологическое развитие.

Abstract. This study analyzes energy cooperation and shifts in geopolitical relations between India and Middle Eastern countries. In the 21st century, India's role in the global economy continues to expand, making its strategic partnership with the Middle East increasingly significant. India is one of the world's largest energy consumers and heavily depends on oil and natural gas imports from Middle Eastern nations. As a result, geopolitical developments in the region, international energy security, and trade-political relations are of crucial importance to India's strategic interests. The research employs geopolitical analysis, historical evolution, and comparative methodology. The theoretical framework is based on international relations paradigms, including realism, the geoeconomic approach, and the concept of energy security. Additionally, statistical data from international organizations, recent scientific studies, and official policy documents related to India's energy strategy were analyzed. The findings indicate that India's cooperation with the Middle East is primarily focused on oil and gas imports, which form a key component of the country's energy security

strategy. Moreover, India is strengthening its engagement with the Middle East not only in traditional energy sectors but also through emerging economic platforms. Participation in initiatives like I2U2 (India – Israel – USA - UAE strategic partnership) highlights India's efforts to ensure regional stability, attract investment, and enhance technological collaboration. The results suggest that India-Middle East relations are becoming increasingly strategic, encompassing not only energy but also investment, advanced technology, food security, and defense cooperation. For future advancement, India must continue its policy of diversification and expand multilateral collaboration with Middle Eastern countries, particularly in renewable energy and environmental sustainability. Additionally, India should consider evolving geopolitical trends and new dynamics in the international trade-political landscape, adjusting its energy security strategy for long-term sustainability.

Keywords: India-Middle East relations, energy cooperation, geopolitical dynamics, oil and gas imports, international relations, economic diversification, strategic partnership, technological development.

Kirish. Hindiston va Yaqin Sharq o'rtasidagi munosabatlar ko'p asrlik tarixga ega bo'lib, ularning asosi qadimgi savdo yo'llari, madaniy aloqalar va diniy ta'sirlar orqali shakllangan. Markaziy Osiyo va Fors ko'rfazi mintaqasi bilan bog'lovchi yo'nalishlar orqali Hindiston va Yaqin Sharq davlatlari o'rtasidagi iqtisodiy, siyosiy va madaniy hamkorlik uzoq tarixga ega. Ayniqsa, XIV – XVI asrlarda Hindiston va Yaqin Sharqning savdo aloqalari dengiz yo'llari orqali rivojlangan bo'lib, bugungi kunda ham bu mintaqalar o'rtasidagi strategik bog'liqlik saqlanib qolmoqda.

XXI asrga kelib, Hindiston va Yaqin Sharq o'rtasidagi munosabatlar yanada kengayib, ular faqat savdo va madaniyat bilan cheklanmay, balki energetik xavfsizlik, infratuzilma loyihalari, mudofaa hamkorligi va geosiyosiy manfaatlar doirasida ham shakllanmoqda. Hindiston dunyodagi eng yirik energiya iste'molchilaridan biri bo'lib, uning iqtisodiy o'sishi tabiiy resurslarga bo'lgan talabning ortib borishini ta'minlamoqda. Bu esa Hindistonni neft va gaz bo'yicha asosiy yetkazib beruvchi davlatlar – Saudiya Arabistoni, Birlashgan Arab Amirliklari, Qatar va Eron bilan yaqin hamkorlik qilishga undamoqda. Xalqaro Energetika Agentligi ma'lumotlariga ko'ra, Hindistonning neft va gaz iste'moli jadal o'sishda davom etmoqda va yaqin o'n yilliklarda bu mamlakat Yaqin Sharq uchun eng muhim energetik sheriklarga aylanishi mumkin¹.

Bundan tashqari, Hindiston va Yaqin Sharq munosabatlari nafaqat energetika sohasida, balki xalqaro siyosiy va xavfsizlik masalalarida ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, so'nggi yillarda global miqyosdagi beqarorliklar, jumladan, Rossiya–Ukraina urushi, AQSHning Yaqin Sharqdagi siyosati va Xitoyning mintaqaga bo'lgan e'tiborining oshishi fonida Hindiston o'z pozitsiyasini mustahkamlashga intilmoqda. Hindiston Tashqi ishlar vaziri Subramaniam Jayshankar ta'kidlaganidek, "Hindiston o'zining strategik manfaatlarini himoya qilish

¹International Energy Agency (IEA). (2023). *World energy outlook 2023*. Paris: IEA Publications. P. 243.

va diversifikatsiya qilish uchun ko'p tomonlama hamkorlik modelini rivojlantirishga intilmoqda"¹.

Bu kontekstda Hindistonning Yaqin Sharq davlatlari bilan iqtisodiy va siyosiy aloqalari tobora mustahkamlanmoqda. So'nggi yillarda Hindiston BAA bilan harbiy-texnik hamkorlikni rivojlantirishga, Saudiya Arabistoni bilan infratuzilma va texnologik loyihalarni amalga oshirishga, Qatar bilan energetik bitimlarni imzolashga, Eron bilan esa Chabahar porti orqali transport va logistika hamkorligini kengaytirishga qaratilgan strategiyalarni ilgari surmoqda. Bunday tashabbuslar mintaqadagi geosiyosiy dinamikani shakllantirish bilan bir qatorda, Hindistonning xalqaro maydondagi rolini ham oshirishga xizmat qilmoqda.

Bundan tashqari, Hindistonning Yaqin Sharq bilan munosabatlarida hind diasporasi muhim rol o'ynaydi. Bugungi kunda Hindistonning millionlab fuqarolari BAA, Saudiya Arabistoni, Quvayt va boshqa Fors ko'rfazi davlatlarida yashaydi va ishlaydi. Bu mamlakatlar nafaqat Hindiston uchun strategik savdo hamkorlari, balki muhim remittans manbayi hamdir. Xalqaro Valuta Jamg'armasi ma'lumotlariga ko'ra, Hindiston tashqarisidagi eng katta valuta jo'natmalari aynan Yaqin Sharq davlatlaridan keladi, bu esa ikki mintaq o'rtasidagi iqtisodiy bog'liqlikni yanada mustahkamlaydi².

Shu nuqtayi nazardan, Hindiston va Yaqin Sharq o'rtasidagi munosabatlar nafaqat iqtisodiy, balki geosiyosiy va ijtimoiy barqarorlik uchun ham strategik ahamiyatga ega. Hindiston o'z tashqi siyosatida mustaqil va pragmatik yondashuvni afzal ko'rib, global va mintaqaviy o'zgarishlarga moslashib borayotgani kuzatilmoqda. Mazkur tadqiqot aynan shu jarayonlarni ilmiy tahlil qilish, ularning sabablari va natijalarini baholashga qaratilgan bo'lib, Hindiston–Yaqin Sharq aloqalarining kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi – Hindiston va Yaqin Sharq davlatlari o'rtasidagi energetik hamkorlikning joriy holatini tahlil qilish, uning asosiy yo'nalishlari, iqtisodiy va siyosiy ahamiyatini o'rganish, shuningdek, geosiyosiy o'zgarishlar doirasida bu munosabatlarning istiqbollarini baholashdan iborat.

Shu maqsadda quyidagi asosiy vazifalar belgilangan:

- Hindistonning neft va gaz ta'minotida Yaqin Sharqning o'rini aniqlash;
- Energetik hamkorlikka ta'sir etuvchi asosiy geosiyosiy omillarni tahlil qilish;
- Hindiston va Yaqin Sharq o'rtasidagi strategik sheriklikning istiqbollarini baholash.

Tadqiqotning usullari. Tadqiqotda qiyosiy tahlil, tarixiy yondashuv va zamonaviy geosiyosiy trendlar tahlili kabi ilmiy metodlar qo'llaniladi. Qiyosiy tahlil orqali Hindiston va Yaqin Sharqning turli davrlardagi hamkorlik strategiyalari

¹Jaishankar, S. (2020). *The India way: Strategies for an uncertain world*. New Delhi: HarperCollins. P. 169.

²International Monetary Fund (IMF). (2023). *India and the Gulf: Strengthening trade and investment ties*. IMF Working Papers. Washington, D.C.: IMF. P. 24.

o'rganiladi. Tarixiy yondashuv esa bu munosabatlarning evolutsiyasini tushunishga yordam beradi. Zamonaviy geosiyosiy tahlil esa mintaqadagi siyosiy va iqtisodiy o'zgarishlardan kelib chiqqan holda Hindistonning tashqi siyosatini baholash imkonini beradi.

Qo'llaniladigan tahliliy metodlardan biri – geoiqtisodiy modellashirish bo'lib, u Hindiston va Yaqin Sharq davlatlari o'rtasidagi savdo va investitsiya oqimlarining dinamikasini o'rganish imkonini beradi. Shuningdek, energetik xavfsizlik nazariyasi doirasida Hindistonning resurs diversifikatsiyasi strategiyalari va ularning milliy iqtisodiyotga ta'siri tahlil qilinadi¹.

Ushbu tadqiqot xalqaro munosabatlar nazariyalari asosida amalga oshiriladi. Realizm nazariyasi nuqtayi nazaridan, Hindiston va Yaqin Sharq munosabatlari milliy manfaatlar va xavfsizlik ustuvorliklari asosida shakllanadi. Zamonaviy realizm tarafdori Jon Mersheimerning fikricha, "davlatlar an'anaviy kuch markazlari doirasida harakat qiladi va o'z manfaatlarini himoya qilish uchun strategik sherikliklarni yo'lga qo'yadi"². Hindistonning Yaqin Sharq bilan energetik hamkorligi ham aynan milliy manfaatlar kontekstida shakllanmoqda.

Liberalizm nazariyasiga ko'ra, iqtisodiy hamkorlik va o'zaro bog'liqlik davlatlar o'rtasidagi barqarorlikni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi³. Hindiston va Yaqin Sharq davlatlari o'rtasidagi savdo, sarmoya va infratuzilma loyihalarining o'sishi bu munosabatlarni kuchaytiruvchi asosiy omillardan biridir. Ayniqsa, Hindistonning BAA va Saudiya Arabistoni bilan iqtisodiy hamkorligi bu nazariyaning amaliy tasdig'idir.

Geoiqtisodiy yondashuv nuqtayi nazaridan esa, Hindiston va Yaqin Sharq o'rtasidagi munosabatlar iqtisodiy resurslardan strategik foydalanish bilan bog'liqdir. Daniel Yergin o'zining "The New Map: Energy, Climate, and the Clash of Nations" asarida ta'kidlaganidek, "Energiya geosiyosati XXI asrning asosiy strategik masalasidir"⁴. Shu nuqtayi nazardan, Hindistonning Yaqin Sharq davlatlari bilan munosabatlari nafaqat resurslarga bog'liq, balki xalqaro iqtisodiy tizimdagi o'rnini mustahkamlash strategiyasining bir qismi sifatida ham qaraladi.

Natijalar. *Hindiston va Yaqin Sharq munosabatlarining tarixiy evolutsiyasi.*

Hindiston va Yaqin Sharqning iqtisodiy va madaniy bog'liqligi qadimgi davrlardan shakllangan bo'lib, u asosan savdo yo'llari, diniy ta'sirlar va madaniy almashinuv asosida rivojlangan. Qadimgi Ipak yo'li va dengiz savdo yo'llari orqali Hindistonning ziravorlar, qimmatbaho toshlar, ipak va boshqa mahsulotlari Yaqin

¹Yergin, D. (2020). *The new map: Energy, climate, and the clash of nations*. New York: Penguin Press. P. 206.

²Mearsheimer, J. J. (2014). Why the Ukraine crisis is the West's fault: The liberal delusions that provoked Putin. *Foreign Affairs*, 93(5), 77 – 89. P. 85.

³Keohane, R. O., & Nye, J. S. (2012). *Power and interdependence* (4th ed.). Boston: Longman. P. 212.

⁴Yergin, D. (2020). *The new map: Energy, climate, and the clash of nations*. New York: Penguin Press. P. 380.

Sharq orqali Yevropa va Shimoliy Afrikaga yetib borgani tarixiy manbalarda qayd etilgan¹. Shu bilan birga, Yaqin Sharqdan Hindistonga xurmo, qimmatbaho metallar, arab atirlari va boshqa mahsulotlar eksport qilingan.

Islom tarqalishi davrida (VII – XII asrlar) Hindiston va Yaqin Sharq oʻrtasidagi aloqalar yanada chuqurlashdi. Hindistonning shimoliy hududlarida islom sivilizatsiyasining taʼsiri kuchaydi va bu jarayon natijasida Dehli sultonligi (XIII – XVI asrlar) va Moʻgʻullar imperiyasi (XVI – XVIII asrlar) hukmronligi ostida Hindiston va Yaqin Sharq oʻrtasida savdo-siyosiy hamkorlik rivojlandi². Hindiston zaminida islom madaniyati va arab-fors merosi shakllanib, oʻzaro ilmiy va diniy almashinuvlar faollashdi.

Britaniya mustamlakachiligi davrida (XVIII – XX asrlar) Hindiston va Yaqin Sharq oʻrtasidagi mustaqil iqtisodiy hamkorlik zaiflashdi, chunki Britaniya imperiyasi Hindistonning tashqi savdosini nazorat qildi. Biroq, bu davrda ham Hindiston va Yaqin Sharq oʻrtasidagi demografik bogʻliqlik kuchaydi. Ayniqsa, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Hindiston ishchilari Fors koʻrfazi davlatlariga ishlash uchun koʻchib oʻtdi va hind diasporasi shakllandi³.

Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda Hindiston mustaqillikka erishganidan soʻng (1947), u Yaqin Sharq davlatlari bilan oʻzaro manfaatli munosabatlarni qayta tiklashga intildi. Hindistonning tashqi siyosatidagi dastlabki yoʻnalishlar asosan Bandung Konferensiyasi (1955) va Qoʻshilmaslik Harakati doirasida rivojlanib, Yaqin Sharqdagi arab davlatlari bilan hamkorlikka asoslangan edi⁴. Bu davrda Hindiston Falastin muammosida anʼanaviy ravishda arab davlatlarini qoʻllab-quvvatladi va Saudiya Arabistoni, Misr, Iroq va Suriya bilan iqtisodiy aloqalarini mustahkamlashga harakat qildi.

1970–1980-yillarda neft inqirozlari va Fors koʻrfazi davlatlarining iqtisodiy yuksalishi sababli Hindiston va Yaqin Sharq davlatlari oʻrtasidagi iqtisodiy bogʻliqlik kuchaydi. Hindiston ushbu davrda Fors koʻrfazi davlatlariga muhandislar, ishchilar va malakali mutaxassislar yuborib, neft sanoatining rivojlanishiga hissa qoʻshdi⁵. Bu davrda Hindiston – Yaqin Sharq munosabatlari asosan iqtisodiy manfaatlarga asoslangan boʻlsa-da, hind diasporasining koʻpayishi tufayli ijtimoiy jihatlar ham kuchayib bordi.

1990-yillarda Hindiston iqtisodiy islohotlar (LPG – Liberalization, Privatization, Globalization) oʻtkazganidan keyin Yaqin Sharq bilan energetik hamkorlik yana ham

¹Chaudhuri, R. (2022). *Forged in crisis: India and the Middle East*. London: Hurst & Co. p.99

²Subrahmanyam, S. (2022). *Connected history: Essays and arguments*. Verso Books. P.116.

³Alam, M., & Subrahmanyam, S. (2011). *Writing the Mughal world: Studies on culture and politics*. New York: Columbia University Press. P.221.

⁴Mohan, R. (2015). *Modi's world: Expanding India's sphere of influence*. New Delhi: HarperCollins India. P.206.

⁵Pant, H. V. (2019). *New directions in India's foreign policy: Theory and praxis*. Cambridge: Cambridge University Press. P.106.

kuchaydi. Hindistonning energiyaga bo'lgan ehtiyoji oshgani sababli u Saudiya Arabistoni, Qatar, BAA va Quvayt bilan uzoq muddatli neft va gaz shartnomalarini imzoladi¹. Shu bilan birga, Hindiston Yaqin Sharq davlatlari bilan harbiy va mudofaa sohalarida hamkorlik qilishga ham e'tibor qaratdi.

XXI asrning birinchi yarmida (2000 – 2020) Hindistonning Yaqin Sharqdagi strategik yondashuvi sezilarli darajada o'zgardi. Hindiston endilikda mintaqadagi yetakchi davlatlar bilan nafaqat energetika, balki texnologik innovatsiyalar, kiberxavfsizlik, sun'iy intellekt, qishloq xo'jaligi va mudofaa sohalarida ham hamkorlik qila boshladi. Bunga misol sifatida Hindiston va BAA o'rtasida "CEPA – Comprehensive Economic Partnership Agreement" kelishuvi (2022) imzolanishini keltirish mumkin.

Hindiston XXI asrda o'zining tashqi siyosatida "ko'p tomonlama hamkorlik" modelini ilgari surmoqda. Ushbu yondashuv Hindistonning turli geosiyosiy bloklar bilan muvozanatli aloqalar o'rnatish strategiyasiga asoslangan bo'lib, mamlakat global maydonda mustaqil tashqi siyosat yuritishga intilayotganini ko'rsatadi. Hindiston Tashqi ishlar vaziri Subramaniam Jayshankar bu borada shunday fikr bildiradi: "Hindiston o'zining tashqi aloqalarida pragmatik yondashuvga asoslanib, turli geosiyosiy bloklar bilan hamkorlik qilish strategiyasini rivojlantirmoqda"². Aynan shunday yondashuv Hindistonning Yaqin Sharq bilan hamkorligini yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Hindistonning Yaqin Sharqdagi tashqi siyosat yo'nalishlari bir necha asosiy omillarga tayanadi. Birinchidan, energetik xavfsizlik Hindiston uchun strategik ahamiyatga ega bo'lib, mamlakat neft va gaz importining 60% dan ortig'ini Yaqin Sharqdan ta'minlaydi. Hindistonning iqtisodiy o'sishi va urbanizatsiya jarayonining jadallashuvi energiyaga bo'lgan talabni yanada oshirmoqda, bu esa Yaqin Sharq davlatlari bilan uzoq muddatli hamkorlikni taqozo qiladi. Xususan, Saudiya Arabistoni, BAA, Quvayt va Qatar Hindistonning asosiy energetik hamkorlari hisoblanadi. 2023-yil holatiga ko'ra, Hindiston va Fors ko'rfazi davlatlari o'rtasida yangi energiya bitimlari imzolangan bo'lib, ular neft va suyultirilgan tabiiy gaz yetkazib berish hajmini oshirishga qaratilgan³.

Ikkinchidan, Hindiston va Yaqin Sharq o'rtasidagi texnologik hamkorlik tobora kengayib bormoqda. So'nggi yillarda BAA va Saudiya Arabistoni bilan sun'iy intellekt, axborot texnologiyalari va "yashil energetika" yo'nalishlarida qo'shma loyihalar amalga oshirilmoqda. 2022-yilda Hindiston va BAA o'rtasida strategik hamkorlik doirasida "yashil vodorod" loyihalarini ishlab chiqish bo'yicha kelishuv imzolandi. Bu kelishuv energiya sohasida innovatsion texnologiyalarni rivojlantirish va karbonat angidrid chiqindilarini kamaytirish maqsadiga qaratilgan.

¹International Energy Agency (IEA). (2023). *World energy outlook 2023*. Paris: IEA Publications. P.309.

²Jaishankar, S. (2020). *The India way: Strategies for an uncertain world*. New Delhi: HarperCollins. P.271.

³International Energy Agency (IEA). (2023). *World energy outlook 2023*. Paris: IEA Publications. P. 228.

Uchinchidan, Hindiston va Yaqin Sharq davlatlari o'rtasidagi savdo va investitsiya aloqalari jadal rivojlanmoqda. Xalqaro valuta jamg'armasi ma'lumotlariga ko'ra, Hindistonning Yaqin Sharq bilan tashqi savdo hajmi 2023-yilda 200 milliard dollardan oshgan¹. Xususan, Hindiston va Fors ko'rfazi davlatlari o'rtasidagi Kompleks iqtisodiy hamkorlik kelishuvi (CEPA) savdo oqimlarini soddalashtirish va ikki tomonlama investitsiyalarni oshirishga xizmat qilmoqda. Mazkur hamkorlik Hindistonning iqtisodiy diversifikatsiyasiga ham hissa qo'shib, mamlakatga xorijiy investitsiyalar jalb etish imkoniyatini yaratmoqda.

To'rtinchidan, Hindiston Yaqin Sharq davlatlari bilan mudofaa va xavfsizlik sohasida hamkorlikni kengaytirib bormoqda. Xususan, Hindiston BAA va Saudiya Arabistoni bilan harbiy-texnik hamkorlik, kiberxavfsizlik va dengiz xavfsizligi masalalarida sheriklik aloqalarini mustahkamlashga intilmoqda. So'nggi yillarda Fors ko'rfazi mamlakatlari bilan qo'shma harbiy mashg'ulotlar o'tkazilib, kiberxavfsizlik sohasida hamkorlik kuchaytirildi. Bundan tashqari, Hindiston Hind okeanidagi strategik yo'nalishlarni himoya qilish maqsadida Yaqin Sharq davlatlari bilan dengiz xavfsizligi bo'yicha qo'shma tashabbuslarni ilgari surmoqda.

Hindistonning Yaqin Sharqdagi energetik manfaatlari.

Hindistonning Yaqin Sharqdagi energetik manfaatlari XX asr oxiri va XXI asr boshidan boshlab jadal rivojlanib, mamlakatning strategik tashqi siyosat yo'nalishlaridan biriga aylandi. Hindiston jadal iqtisodiy o'sish sur'atlarini saqlab qolish va sanoat hamda transport tarmoqlarining barqaror ishlashini ta'minlash uchun ulkan energiya resurslariga ehtiyoj sezadi. Ayniqsa, Yaqin Sharq Hindiston uchun asosiy neft va gaz yetkazib beruvchi mintaqaga bo'lib, bu hamkorlik ikki tomonlama strategik aloqalarni mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Bugungi kunda Hindiston o'zining energiya ehtiyojining katta qismini Yaqin Sharq mamlakatlari orqali ta'minlaydi. Xalqaro Energetika Agentligi (IEA) ma'lumotlariga ko'ra, Hindiston iste'mol qilayotgan neftning 60 foizdan ortig'i va suyultirilgan tabiiy gazning katta qismi aynan Yaqin Sharqdan import qilinadi². Neft mahsulotlariga bo'lgan talabning ortib borayotgani Hindiston uchun ushbu mintaqaga bilan aloqalarni chuqurlashtirishni strategik zaruratga aylantirdi. Bunda mintaqadagi yirik energetika eksportchilari – Saudiya Arabistoni, Birlashgan Arab Amirliklari, Qatar va Eron bilan uzoq muddatli shartnomalar imzolash muhim ahamiyat kasb etadi.

Hindistonning Yaqin Sharqdagi asosiy energetik hamkorlari qatoriga Saudiya Arabistoni, BAA, Qatar va Eron kiradi. Saudiya Arabistoni Hindiston uchun asosiy neft yetkazib beruvchilardan biri bo'lib, 2022-yilda Hindiston umumiy neft

¹International Monetary Fund (IMF). (2023). *India and the Gulf: Strengthening trade and investment ties*. IMF Working Papers. Washington, D.C.: IMF. P.26.

²International Energy Agency (IEA). (2023). *World energy outlook 2023*. Paris: IEA Publications. P.286.

importining taxminan 18 foizi aynan ushbu davlat hissasiga to'g'ri kelgan¹. Hindiston Saudiya Arabistoni bilan strategik hamkorlikni kuchaytirib, neft yetkazib berish hajmini oshirish va neftni qayta ishlash infratuzilmasiga investitsiyalar kiritish bo'yicha kelishuvlar imzolagan. Xuddi shuningdek, BAA ham Hindiston uchun muhim neft va gaz yetkazib beruvchi davlatlardan biri hisoblanib, ADNOC (Abu Dhabi National Oil Company) va Hindiston kompaniyalari o'rtasidagi bitimlar energiya ta'minotini barqarorlashtirishga qaratilgan.

Qatar Hindistonga suyultirilgan tabiiy gaz yetkazib beruvchi yetakchi davlatlardan biri bo'lib, ikki davlat o'rtasida uzoq muddatli gaz yetkazib berish bo'yicha shartnomalar mavjud. Hindistonning "Petronet LNG" kompaniyasi va Qatar Petroleum o'rtasidagi hamkorlik doirasida mamlakat energiya xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan investitsiyalar amalga oshirilmoqda. Eron esa Hindiston uchun nafaqat neft va gaz manbayi, balki geosiyosiy jihatdan strategik hamkor hisoblanadi. Hindiston Eron bilan Chabahar portini rivojlantirish loyihasi doirasida hamkorlik qilib, ushbu port orqali Markaziy Osiyo va Yaqin Sharqqa energiya tashish imkoniyatlarini kengaytirishga intilmoqda.

Hindiston energiya xavfsizligini ta'minlash va importga bog'liqlikni kamaytirish maqsadida diversifikatsiya strategiyasini ham faol amalga oshirmoqda. Ushbu strategiya bir necha yo'nalishda olib borilmoqda. Birinchidan, Hindiston neft va gaz importini faqatgina Yaqin Sharq davlatlaridan emas, balki AQSH, Rossiya, Afrika va Lotin Amerikasidan ham ta'minlashga harakat qilmoqda. 2022-yildan boshlab Rossiyadan neft importi keskin oshdi, bu esa Hindistonning energiya manbalarini diversifikatsiya qilish strategiyasining bir qismi ekanligini ko'rsatadi.

Ikkinchidan, mamlakat qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish orqali energetik qaramlikni kamaytirishga harakat qilmoqda. BAA va Saudiya Arabistoni bilan quyosh va shamol energetikasi bo'yicha qo'shma loyihalar yo'lga qo'yilgan bo'lib, Hindiston 2030-yilga borib qayta tiklanuvchi energiya ulushini keskin oshirishni rejalashtirmoqda. Uchinchi jihat esa Hindistonning ichki neftni qayta ishlash quvvatlarini oshirishga qaratilgan investitsiyalaridir. Mamlakat neftni qayta ishlash zavodlarini kengaytirish orqali import qilinayotgan xomashyoni ichki bozor uchun tayyor mahsulotga aylantirish imkoniyatini oshirishga intilmoqda.

Yaqin Sharqdagi geosiyosiy o'zgarishlar va Hindistonga ta'siri.

Yaqin Sharq XXI asrda global geosiyosiy kuchlarning raqobat maydoniga aylangan bo'lib, AQSH, Xitoy va Rossiya ushbu hududda o'z ta'sirini kuchaytirishga intilmoqda. Bu o'zgarishlar Hindiston tashqi siyosatiga bevosita ta'sir o'tkazib, uning iqtisodiy va strategik manfaatlariga mos keluvchi muvozanatli yondashuvni shakllantirishga majbur qilmoqda. Shu bois Hindiston Yaqin Sharqdagi o'z pozitsiyasini aniqlashda turli geosiyosiy omillarni hisobga olmoqda.

¹International Monetary Fund (IMF). (2023). *India and the Gulf: Strengthening trade and investment ties*. IMF Working Papers. Washington, D.C.: IMF. P.26.

AQSH uzoq yillar davomida Yaqin Sharqdagi asosiy geosiyosiy o'yinchilardan biri bo'lib kelgan. Biroq so'nggi yillarda Vashington mintaqadagi harbiy ishtirokini kamaytirish va e'tiborini Osiyo – Tinch okean mintaqasiga qaratishga harakat qilmoqda. Shunga qaramay, AQSH Saudiya Arabistoni, Isroil va Birlashgan Arab Amirliklari (BAA) kabi davlatlar bilan yaqin hamkorlikni davom ettirmoqda. Xitoy esa “Bir makon, bir yo'l” tashabbusi doirasida Yaqin Sharq mamlakatlari bilan iqtisodiy aloqalarni kuchaytirib, infrastrukturaviy investitsiyalar va energiya bitimlari orqali o'z ta'sirini kengaytirmoqda. Rossiya esa, ayniqsa Suriya mojarosi doirasida, mintaqada o'z harbiy va diplomatik mavqeyini mustahkamlashga erishdi.

Hindiston ushbu global raqobat sharoitida neytral va pragmatik yondashuvni tanlagan. Dehlida hukumat AQSh bilan strategik hamkorlikni saqlab qolgan holda, Rossiya va Xitoy bilan ham iqtisodiy aloqalarni rivojlantirishga intilmoqda. Xususan, Hindiston neft va gaz ta'minotini diversifikatsiya qilish maqsadida Rossiya bilan hamkorlikni kengaytirgan, shu bilan birga, Yaqin Sharq mamlakatlari bilan savdo va investitsiya sohalarida faol ishlamoqda.

So'nggi yillarda Isroil va ayrim arab davlatlari o'rtasida diplomatik yaqinlashuv kuzatilmoqda. 2020-yilda imzolangan “Abraham kelishuvlari” doirasida BAA, Bahrayn va Isroil o'rtasidagi diplomatik aloqalar tiklandi. Saudiya Arabistoni ham Isroil bilan normalizatsiya jarayoniga yaqinlashmoqda. Ushbu geosiyosiy siljishlar Hindiston uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Hindiston Isroil bilan uzoq yillardan beri rivojlanib kelayotgan mudofaa, texnologiya va kiberxavfsizlik sohalaridagi hamkorligini yanada mustahkamladi. BAA va Saudiya Arabistoni bilan energetika, savdo va investitsiya loyihalarini kengaytirayotgan Hindiston bu yangi diplomatik konfiguratsiyadan manfaatdor. Xususan, Isroil, BAA va Hindiston o'rtasida uch tomonlama texnologik hamkorlik rivojlanmoqda, bu esa Dehli uchun iqtisodiy va strategik jihatdan muhim hisoblanadi.

Eron yadroviy dasturi bilan bog'liq xalqaro kelishuvlar Hindiston uchun muhim geosiyosiy ahamiyat kasb etadi. 2015-yilda imzolangan Eron yadroviy kelishuvi (JCPOA) Eronga nisbatan xalqaro sanksiyalarni yengillashtirishga imkon bergan edi. Biroq, 2018-yilda AQSH bu kelishuvdan chiqib, Tehronga nisbatan yangi iqtisodiy cheklovlar joriy etdi. Natijada, Hindiston va Eron o'rtasidagi savdo aloqalari, ayniqsa, neft importi bo'yicha kelishuvlar qiyinlashdi.

Shunga qaramay, Hindiston Eronga strategik hamkor sifatida qarashda davom etmoqda. Eronning Chabahar portini rivojlantirish bo'yicha investitsiyalar Hindiston uchun Markaziy Osiyoga chiqish darvozasi vazifasini bajaradi. Bundan tashqari, Hindiston Eron orqali Afg'oniston va Rossiya bozorlariga kirish imkoniyatiga ega. Shu sababli, Dehli Eron yadroviy kelishuvi bo'yicha diplomatik muzokaralarning tiklanishini qo'llab-quvvatlab kelmoqda.

Hindiston va Yaqin Sharq: savdo-iqtisodiy hamkorlik va yangi yo'nalishlar.

Hindiston va Yaqin Sharq davlatlari o'rtasidagi savdo-iqtisodiy hamkorlik so'nggi yillarda sezilarli darajada kengayib bormoqda. XX asrning oxirlarida asosan energetik resurslar bilan cheklangan iqtisodiy aloqalar hozirda sanoat, texnologiya va infratuzilma sohalarini qamrab olmoqda. 2023-yil holatiga ko'ra, Hindiston va Yaqin Sharq davlatlari o'rtasidagi umumiy savdo hajmi 200 milliard dollardan oshgan bo'lib, bu Hindistonning global iqtisodiy sheriklik strategiyasida mintaqaning o'rnini o'rtib borayotganini ko'rsatadi¹.

Hindistonning Yaqin Sharqdagi eng yirik iqtisodiy hamkorlari Saudiya Arabistoni, BAA, Qatardir. Saudiya Arabistoni Hindistonning energetik xavfsizligi uchun asosiy neft yetkazib beruvchi mamlakat bo'lsa, BAA texnologik hamkorlik va investitsiyalar bo'yicha yetakchi hisoblanadi. BAA 2022-yilda Hindiston bilan erkin savdo bitimi (CEPA) imzolagan bo'lib, natijada ikki mamlakat o'rtasidagi savdo hajmi 30 foizga oshdi².

Texnologik hamkorlik ham kengayib bormoqda. Masalan, Hindiston va Isroil agrar texnologiyalar, kiberxavfsizlik va harbiy sohalarda qo'shma loyihalarni amalga oshirmoqda. Hindistonning Saudiya Arabistoni va BAA bilan yashil energiya, jumladan, vodorod ishlab chiqarish bo'yicha hamkorligi ham tobora rivojlanmoqda.

So'nggi yillarda Hindiston Yaqin Sharq davlatlari bilan nafaqat ikki tomonlama hamkorlikni rivojlantirish, balki ko'p tomonlama iqtisodiy platformalar orqali hamkorlikni kengaytirishga ham e'tibor qaratmoqda. Bunday platformalardan biri I2U2 – Hindiston (*India*), Isroil (*Israel*), Birlashgan Arab Amirliklari (*UAE*) va Amerika Qo'shma Shtatlari (*USA*) ishtirokidagi xalqaro hamkorlik guruhi bo'lib, u global muammolarni hal qilish va innovatsion loyihalarni ilgari surish maqsadida tashkil etilgan.

I2U2 2021-yilda tashkil etilgan bo'lib, uning asosiy maqsadi oziq-ovqat xavfsizligi, innovatsiyalar, yashil energiya va transport infratuzilmasini rivojlantirishdir. Ushbu format doirasida Hindiston BAA bilan birgalikda Hindistonda zamonaviy qishloq xo'jaligi loyihalarini yo'lga qo'yish, Isroil texnologiyalari bilan sug'orish tizimlarini modernizatsiya qilish hamda AQSH bilan logistika sohasida hamkorlik qilish rejalashtirilgan.

I2U2 Hindistonga Yaqin Sharqdagi iqtisodiy hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqish imkonini beradi. Ushbu format orqali Dehli AQSH va Isroilning ilg'or texnologiyalaridan foydalangan holda, BAA kabi moliyaviy jihatdan qudratli davlatlar bilan infratuzilma va energetika loyihalarida hamkorlikni kengaytirmoqda.

Shuningdek, I2U2 Hindiston uchun global ta'minot zanjirlarini diversifikatsiya qilish imkonini ham beradi. Hindiston hozirda Xitoyga qaramlikni kamaytirish uchun

¹International Monetary Fund (IMF). (2023). *India and the Gulf: Strengthening trade and investment ties*. IMF Working Papers. Washington, D.C.: IMF. P. 23.

²World Bank. (2023). *Economic outlook for India and the Gulf region*. Washington, D.C.: World Bank Group. P. 143.

muqobil ishlab chiqarish va logistika markazlarini yaratishga harakat qilmoqda. Yaqin Sharq bilan ko'p tomonlama hamkorlik bu borada muhim strategik yo'nalish hisoblanadi.

Hindiston va Yaqin Sharq davlatlari o'rtasidagi hamkorlikning eng istiqbolli yo'nalishlaridan biri raqamli iqtisodiyot va sun'iy intellekt (AI) sohasidir. Hindiston dunyoning yetakchi IT-markazlaridan biri hisoblanadi va BAA hamda Saudiya Arabistoni bilan kiberxavfsizlik, raqamli bank tizimlari va blokcheyn texnologiyalari bo'yicha hamkorlikni kuchaytirmoqda.

BAAning Abu Dabi Sun'iy Intellekt Markazi va Hindistonning Bangalor Texnologik Hab o'rtasida hamkorlik o'rnatilgan bo'lib, bu platformalar orqali AI va robototexnika sohasida yangi loyihalar ishlab chiqilmoqda. Shuningdek, Saudiya Arabistoni o'zining "Vision 2030" strategiyasi doirasida Hindiston bilan IT va raqamli transformatsiya sohasida hamkorlikni kengaytirishga intilmoqda.

Sun'iy intellekt va avtomatlashtirish texnologiyalarining rivojlanishi Hindiston va Yaqin Sharq davlatlari o'rtasidagi ishchi kuchi migratsiyasiga ham ta'sir qiladi. Hozirda Yaqin Sharq mamlakatlarida 8 milliondan ortiq hind ishchilari faoliyat yuritmoqda, ammo robototexnika va AI rivojlanishi natijasida kelajakda ba'zi sohalarida ishchi kuchiga bo'lgan talab kamayishi mumkin. Shu sababli Hindiston Yaqin Sharq davlatlari bilan inson kapitali va malakali kadrlar tayyorlash sohasida hamkorlikni kuchaytirishga harakat qilmoqda.

Muhokama. Hindiston va Yaqin Sharq o'rtasidagi munosabatlar uzoq tarixiy ildizlarga ega bo'lib, XXI asrda strategik sheriklik darajasiga yetdi. Bu aloqalar asosan savdo, energetika, texnologiya, mudofaa va migratsiya sohalarini qamrab oladi. Hindiston mintaqaning eng yirik iqtisodiy hamkorlaridan biri sifatida neft va gaz importiga bog'liq bo'lib, Yaqin Sharqning geosiyosiy jarayonlariga bevosita ta'sir qiladi. Shu bilan birga, ushbu munosabatlar qator muammolarga ham duch kelmoqda. Yaqin Sharqdagi geosiyosiy beqarorlik, jumladan, Isroil – Falastin mojarosi, Eron va arab davlatlari o'rtasidagi keskinlik va Fors ko'rfazida harbiy tahdidlarning mavjudligi Hindistonning energetik xavfsizligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bundan tashqari, Xitoyning mintaqadagi iqtisodiy ta'siri kuchayib borayotgan bir paytda, Hindistonning Yaqin Sharq bilan hamkorligini yanada rivojlantirishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Hindistonning tashqi siyosat strategiyasida Yaqin Sharq bilan ko'p tomonlama hamkorlik muhim o'rin egallaydi. Kelgusi yillarda Dehli mintaqaviy va global geosiyosiy muvozanatni saqlashga intilib, I2U2 kabi yangi formatlarda faol ishtirok etishi kutilmoqda. Hindiston, bir tomondan, AQSH va Isroil bilan strategik aloqalarni mustahkamlashga harakat qilsa, boshqa tomondan, Eron va Turkiya kabi davlatlar bilan ham pragmatik hamkorlikni davom ettirishi lozim. Xitoyning Yaqin Sharqdagi iqtisodiy ta'siriga qarshi turish maqsadida Hindiston infratuzilma, raqamli iqtisodiyot va yuqori texnologiyalar sohalarida o'z ishtirokini oshirishi zarur. Shu bilan birga,

Hindiston mintaqadagi asosiy harbiy hamkorlari bo'lmish BAA, Saudiya Arabistoni hamda Isroil bilan mudofaa va xavfsizlik sohasida yaqin hamkorlikni rivojlantirishga e'tibor qaratmoqda.

Energetik xavfsizlik Hindiston – Yaqin Sharq munosabatlarining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Shu sababli, Hindiston neft va gaz importini diversifikatsiya qilish, shu jumladan Saudiya Arabistoni, BAA va Qatardan tashqari, Eron va Iroq bilan ham barqaror hamkorlik o'rnatishi lozim. Bundan tashqari, Hindiston yashil energiyaga sarmoya kiritish orqali Yaqin Sharq davlatlari bilan yangi sohalarida hamkorlikni kengaytirishi mumkin. Masalan, Hindiston va BAA o'rtasida vodorod energetikasi bo'yicha qo'shma loyihalar amalga oshirilmoqda.

Hindistonning Yaqin Sharq bilan energetik hamkorligini mustahkamlash uchun OPEK+ davlatlari bilan muloqotni kengaytirish, neft narxlarining barqarorligini ta'minlash va neft qazib olish texnologiyalarini modernizatsiya qilish bo'yicha qo'shma loyihalarni yo'lga qo'yish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, Hindiston mintaqaviy logistika infratuzilmasini rivojlantirish orqali Yaqin Sharq bilan savdo va energetik transport yo'nalishlarini modernizatsiya qilishi lozim.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Hindiston va Yaqin Sharq o'rtasidagi munosabatlar tobora strategik xarakter kasb etib, faqat energetik hamkorlik bilan cheklanib qolmay, savdo, investitsiya, texnologiya, mudofaa va infratuzilma sohalariga ham kengaymoqda. Hindiston Yaqin Sharq davlatlari bilan ko'p tomonlama hamkorlikni mustahkamlashga intilib, mintaqadagi iqtisodiy va geosiyosiy jarayonlarda faol ishtirok etmoqda. Mamlakatning neft va gazga bo'lgan yuqori ehtiyojini inobatga olsak, Hindiston uchun energetik xavfsizlik muhim strategik ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lib qolmoqda. Biroq, so'nggi yillarda Hindiston ushbu hamkorlikni yanada diversifikatsiya qilishga harakat qilmoqda. Mavjud muammolarga qaramay, Hindiston Yaqin Sharqning muhim iqtisodiy va geosiyosiy o'yinchilaridan biriga aylanmoqda. Bu jarayonda I2U2 kabi yangi iqtisodiy hamkorlik platformalari, infratuzilmaviy loyihalar va savdo bitimlari alohida ahamiyat kasb etmoqda. Hindiston Yaqin Sharq mamlakatlari bilan harbiy-texnikaviy hamkorlikni ham kengaytirib, mintaqaviy xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlash yo'lida o'z ta'sirini oshirmoqda.

Kelgusi yillarda Hindiston va Yaqin Sharq o'rtasidagi hamkorlik innovatsion texnologiyalar, yashil energetika va raqamli iqtisodiyot sohalarida yanada rivojlanishi kutilmoqda. Hindiston ekologik barqarorlik va uglerod neytralligini ta'minlash maqsadida yashil energetika loyihalariga katta e'tibor qaratib, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirishga intilmoqda. Shu bilan birga, Hindiston mintaqadagi infratuzilma va savdo koridorlarini kengaytirish orqali iqtisodiy aloqalarni mustahkamlashga harakat qilmoqda. Shu sababli, Dehli mintaqadagi barqarorlik va iqtisodiy manfaatlarini ta'minlash uchun uzoq muddatli strategik tashqi siyosat yuritishi zarur. Bunda nafaqat energetik va savdo munosabatlarini

mustahkamlash, balki diplomatik va xavfsizlik sohasidagi hamkorlikni rivojlantirish muhim rol o'ynaydi. Hindiston Yaqin Sharq bilan munosabatlarini strategik asosda rivojlantirgan taqdirda, mintaqada o'zining geoiqtisodiy mavqeyini mustahkamlab, global miqyosdagi ta'sirini yanada kengaytirishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alam, M., & Subrahmanyam, S. (2011). *Writing the Mughal world: Studies on culture and politics*. New York: Columbia University Press.
2. Bajpai, K., & Pant, H. V. (2021). *India's foreign policy: A new geopolitical transition*. Oxford: Oxford University Press.
3. Chaudhuri, R. (2022). *Forged in crisis: India and the Middle East*. London: Hurst & Co.
4. International Energy Agency (IEA). (2023). *World energy outlook 2023*. Paris: IEA Publications.
5. International Monetary Fund (IMF). (2023). *India and the Gulf: Strengthening trade and investment ties. IMF Working Papers*. Washington, D.C.: IMF.
6. Jaishankar, S. (2020). *The India way: Strategies for an uncertain world*. New Delhi: HarperCollins.
7. Kapila, S. (2021). India's Middle East strategy: Energy security and beyond. *Journal of International Affairs*, 74(2), 95 – 120.
8. Keohane, R. O., & Nye, J. S. (2012). *Power and interdependence* (4th ed.). Boston: Longman.
9. Mearsheimer, J. J. (2014). Why the Ukraine crisis is the West's fault: The liberal delusions that provoked Putin. *Foreign Affairs*, 93(5), 77 – 89.
10. Miller, R. (2023). China, India, and the Middle East: A strategic triangle. *Global Policy Review*, 18(1), 67 – 88.
11. Mohan, R. (2015). *Modi's world: Expanding India's sphere of influence*. New Delhi: HarperCollins India.
12. Pant, H. V. (2019). *New directions in India's foreign policy: Theory and praxis*. Cambridge: Cambridge University Press.
13. Singh, M. (2022). India-Gulf relations: Evolving strategic partnership. *International Studies*, 59(3), 254 – 276.
14. Subrahmanyam, S. (2022). *Connected history: Essays and arguments*. Verso Books.
15. Tellis, A. (2020). India as a leading power: Prospects for cooperation with the Middle East. *Carnegie Endowment for International Peace*. Retrieved from <https://carnegieendowment.org>.
16. World Bank. (2023). *Economic outlook for India and the Gulf region*. Washington, D.C.: World Bank Group.
17. Yergin, D. (2020). *The new map: Energy, climate, and the clash of nations*. New York: Penguin Press.

FALSAFA // ФИЛОСОФИЯ // PHILOSOPHY

Парадигма постконфуцианства Фэн Юланя в контексте философского дискурса

ИЗЗЕТОВА ЭМИНЕ

Профессор, доктор философских наук, ТаиГУВ

Аннотация: Аргументирована актуальность темы исследования в контексте трансформации триады современного мира: "глобализация-неоглобализация-пост-глобализация." Обоснована позиция, что интегральное мировоззрение Фэн Юланя важный фактор возникновения философии постконфуцианства. Приведены доводы подтверждающие значимость данной модели в условиях перехода от глобализации к постглобализации. Рассмотрена проблема генезиса и эволюции постконфуцианской философии Фэн Юланя через призму диалога культур Восток - Запад.

Определена ценность исследуемой проблемы для ответа на вызовы современной цивилизации. На основе компаративистского подхода выявлены сходства и различия китайской и западной философской мысли. Раскрыто влияние западной философии прагматизма и неореализма на эволюцию мировоззрения Фэн Юланя. Осуществлен анализ объективной необходимости рассмотрения постконфуцианства через призму холистического видения мира и трансверсальной философии.

Особую релевантность исследованию придают следующие факторы: во-первых, Фэн Юлань изначально был нацелен на создание парадигмы постконфуцианства, отвечающей критериям западной систематической философии, но вместе с тем ориентированной на сохранение приоритетов национальных традиции, национальной идентичности; во-вторых, модификация представлений Фэн Юланя о взаимодействии «философии действия» (Запада) и «философии созерцания» (Востока) в рамках философии целостности; в – третьих, раскрыта особенность понимания познания и науки в европейской культуре, которая основана на «бэконовской силе» и «декартовской достоверности» с установкой на познание материи; в-четвертых, выявлена специфика восточного пути познания, начавшийся с исследования проблем «сознания и духа».

Опорные слова и выражения: Фэн Юлань, постконфуцианство, холизм, глобализация, постглобализация, конфуцианство, надкультурный, оппозиция Восток - Запад, цивилизация, «повседневное уменьшение», «повседневное увеличение», трансверсальная философия

Annotatsiya: Zamonaviy dunyo triadasining o'zgarishi kontekstida tadqiqot mavzusining dolzarbligi: "globallashuv-neoglobalizatsiya-globallashuvdan keyingi davr". Fen Yulanning ajralmas dunyoqarashi postkonfutsiylik falsafasining paydo bo'lishida muhim omil bo'lgan pozitsiyasi asoslanadi. Globallashuvdan postgloballashuvdan keyingi davrga o'tish

sharoitida ushbu modelning ahamiyatini tasdiqlovchi dalillar keltiriladi. Feng Yulan postkonfutsiy falsafasining genezisi va evolyutsiyasi muammosi Sharq va G'arb madaniyatlari dialogi prizmasi orqali ko'rib chiqiladi.

Zamonaviy sivilizatsiya muammolariga javob berish uchun o'rganilayotgan muammoning ahamiyati aniqlanadi. Qiyosiy yondashuv asosida Xitoy va G'arb falsafiy tafakkurining o'xshash va farqli tomonlari ochib beriladi. G'arb pragmatizm va neorealizm falsafasining Feng Yulan dunyoqarashi evolyutsiyasiga ta'siri ochib berilgan. Dunyo xolistik va transversal falsafani yaxlit ko'rish prizmasida postkonfutsiychilikni ko'rib chiqishning ob'ektiv zarurati tahlili o'tkaziladi.

Tadqiqotga quyidagi omillar alohida ahamiyat beradi: birinchidan, Feng Yulan dastlab G'arb sistematik falsafasi mezonlariga javob beradigan postkonfutsiylik paradigmasini yaratishga qaratilgan bo'lsa-da, ayni paytda milliy an'analar va milliy o'ziga xoslik ustuvorliklarini saqlashga qaratilgan; ikkinchidan, yaxlitlik falsafasi doirasida Feng Yulanning "harakat falsafasi" (G'arb) va "tafakkur falsafasi" (Sharq) o'zaro ta'siri haqidagi g'oyalarini o'zgartirish; uchinchidan, Yevropa madaniyatida bilim va fanni tushunishning o'ziga xosligi ochib beriladi, u materiya haqidagi bilimga e'tiborni qaratgan holda "Bekoniychilik" va "Dekart ishonchliligi"ga asoslanadi; to'rtinchidan, "ong va ruh" muammolarini o'rganishdan boshlangan sharqiy bilim yo'lining o'ziga xosligi ochib beriladi.

Tayanch so'z va iboralar: Fen Yulan, post-konfutsiylik, holizm, globallashuv, globallashuvdan keyingi, konfutsiylik, madaniyatdan tashqari, Sharq-G'arb qarama-qarshiligi, sivilizatsiya, "kunlik pasayish", "kundalik o'sish", transversal falsafa

Abstract: The relevance of the research topic is substantiated in the context of the transformation of the triad of the modern world: "globalization–neoglobalization–post-globalization." The position is justified that Feng Youlan's integral worldview represents a significant factor in the emergence of post-Confucian philosophy. Arguments are provided to confirm the importance of this model in the transition from globalization to post-globalization. The genesis and evolution of Feng Youlan's post-Confucian philosophy are examined through the lens of the East-West cultural dialogue.

The study highlights the significance of the research problem in addressing the challenges of contemporary civilization. Through a comparative approach, similarities and differences between Chinese and Western philosophical thought are identified. The influence of Western pragmatism and neo-realism on the evolution of Feng Youlan's worldview is analyzed. The objective necessity of considering post-Confucianism through the prism of a holistic vision of the world and transversal philosophy is substantiated.

Several factors contribute to the particular relevance of this study. First, Feng Youlan initially aimed to create a paradigm of post-Confucianism that meets the criteria of systematic Western philosophy while maintaining the priorities of national traditions and identity. Second, the study reveals how Feng Youlan modified his views on the interaction between the "philosophy of action" (West) and the "philosophy of contemplation" (East) within the framework of a philosophy of integrity.

Third, the study explores the distinct understanding of knowledge and science in European culture, which is based on "Baconian power" and "Cartesian certainty," with an emphasis on the cognition of matter. Fourth, the study identifies the specificity of the Eastern

approach to knowledge, which originated from the exploration of the problems of "consciousness and spirit."

Key words and expressions: *Fen Youlan, post-Confucianism, holism, globalization, post-globalization, Confucianism, supra-cultural, East-West opposition, civilization, "everyday decrease", "everyday increase", transversal philosophy*

Введение. Реалии XXI века свидетельствуют о том, что человечество живет в условиях перехода от глобализации к новым ее фазам: неоглобализации, постглобализации. Подтверждением тому являются трансформации, происходящие в сфере международных отношений, экономического сотрудничества, в практиках национальной политики, социально-культурной и демографических процессах, затрагивающие интересы глобального человечества.¹ Наблюдается метаморфизация глобализации в мегатенденцию, объединяющую все человечество в его разнообразии в демократическую «глобальную общность»², возникновение ее не западной модели и образование мультиполярного мира можно рассматривать как один из фундаментальных признаков в векторе развития от неоглобализации к постглобализации. В ландшафте постглобализации возникает необходимость переосмысления роли национально-государственных институтов, сохранения и укрепления национальной идентичности. Постглобальная парадигма нацеливает на «бережный подход и к историческим, и к политическим традициям отдельных регионов, специфике форм экономической деятельности, созвучных их национальным особенностям».³

В настоящее время особенно четко определились контуры постглобальной оппозиции человеческой культуры, обозначенная символами Восток-Запад. В этом ключе особый интерес представляет путь решения данной проблемы в преломлении традиций китайской философии. Тактика и стратегия развития современного Китая связана с умелым соединением традиционализма и модернизма. Уникальность восточной культуры необходимо рассматривать не в контексте антитезы Востока и Запада, «старого и нового, прошлого и настоящего, самобытности и современности, традиционализма и рационализма, религиозного и национального, а на основе их взаимосвязи»⁴.

¹ Макхаматов Т. От эпохи глобализма к неоглобализации: культурно-цивилизационный аспект [From the era of globalism to neo-globalization: cultural and civilizational aspect] // Век глобализации. 2017. №4. – С.57.

² Гранин ЙУ. Д. Глобализация: диалектика исторических форм осуществления [Globalization: dialectic of historical forms of implementation] // Век глобализации. 2014, № 1(13). – С.93.

³ Скородумова О.Б. Постглобализация как новая модель формирования многополярного мира [Post-globalization as a new model for the formation of a multipolar world] // Вопросы теории и практики, Грамота, 2016, № 4, в 2-х ч.. Ч.1. – Р.161. – С.161.

⁴ Кирабайев Н. С. Мусульманская культура перед дилеммой: мультикультурализм или культурная вестернизация [Muslim culture facing a dilemma: multiculturalism or cultural westernization] // Диалог цивилизаций как призвание. К 55-летию проф. Н. С. Кирабайева.- М. : РУДН, 2007. - С.30 – 31.

Для того, чтобы понять в чем заключается ценность конфуцианства в современном социально-политическом пространстве, индивидуальной, организационно-управленческой деятельности китайского общества, следует обратиться к основным философским идеям. «Человечность, праведность, гармония, вежливость, лояльность, честность и чистота - это базовые элементы конфуцианства, которые представляют ценность для сохранения равных социальных преимуществ и гармоничного развития всего общества»,¹ на постглобальном пространстве. Всесторонние знания природы философии постконфуцианства, возможно, даст ответ на вопрос: «Каковы причины социально-технологической динамики, экспоненциального экономического роста Китая?»

Китайское общество в начале XX века столкнулось с весьма непростой проблемой: как выйти на главную историческую магистраль социального прогресса, т.е. преодолеть социально-экономическую и культурную стагнацию, но при этом сохранить национальную идентичность и культурную независимость от Запада? Одним из вариантов ответа на этот вопрос может стать исследование интегрального мировоззрения Фэнь Юланя, представляющее собой комплекс идей ориентированных на целостность и взаимопонимание культур народов Востока и Запада. Интегральное мировоззрение, востребованное современными реалиями, детерминировало становление философии постконфуцианства в Китае. Мировоззрение – это обобщенное, интегрированное отношение к миру как целому, частью которого является и сам человек. Основу интегрального мировоззрения и мышления составляет принцип философии холизма.

Цель исследования заключается в анализе постконфуцианства в преломлении философско-исторической ретроспективы, обусловленной социокультурными и идейно-теоретическими модификациями, происходившими в китайском обществе; в обосновании актуальности парадигмы постконфуцианства Фэн Юланя через призму трансверсальной универсальной концепции, ориентированной на синтез европоцентристской и восточной философии.

Степень изученности проблемы. Общеметодологический круг вопросов достаточно всесторонне и глубоко изучен в мировой философско-методологической и научной литературе, который рассмотрен в ключе синтеза процессов модернизации и сохранения китайских социокультурных и философских традиций. Общая характеристика социальной реальности XX-XXI вв. в рамках глобализации-неоглобализации-постглобализации и роли

¹ Ли Сяосюань. Роль конфуцианства во внутренней политике современного Китая [The Role of Confucianism in the Domestic Policy of Modern China] // Россия в глобальном мире. 2022, № 25 (48). – С. 95 – 106. Общество и политика. – С. 91 – 106. DOI: 10.48612/rg/RGW.25.6.

Китая в этом процессе изучена группой ученых: Л.Е.Грининым, Д.Родриком, А.Н.Чумаковым, Т.Махаматовым, Ю.Д.Граниным, Н.С.Кирабаевой. Ряд ученых посвятили свои труды изучению исторических этапов развития конфуцианства и становления нового конфуцианства (постконфуцианства): Э.Р.Фахрудинова, Н.А.Кудрявцева, А.Б.Старостина, М.Л.Титаренко, А.И.Кобзев, П.М.Кожин, Го Циюн, А.Е.Лукьянов. В частности, свой научный интерес А.В.Середкина сфокусировала на выявлении рациональных оснований взаимодействия конфуцианской системы с западноевропейской философией, актуализации культурного диалога по траектории «Запад - Восток». Проведен глубокий анализ двух доминант философствования: неоконфуцианства («линия Сюн Шили») и постконфуцианства («линия Фэн Юланя»). Примечательно, что на примере анализа «линии Фэн Юланя» проиллюстрирована готовность традиционалистской философии Китая во второй половине XX – нач. XXI в. к диалогу с западноевропейской философией. Глубокий анализ категориального аппарата конфуцианства, постконфуцианства, постнеконфуцианства проведен в исследованиях Л.С. Переломова, А.И.Кобзева, А.В.Ломанова, А.Г.Калкаевой, М.А.Хаймурзиной, В.И.Черных.

Для достижения цели были поставлены следующие задачи: обосновать актуальность проблемы в свете многополярного мира; рассмотреть динамику постконфуцианской философии и трансформацию представлений о гармонизации отношений в системе «природа - человек-мир творчество»; определить путь модернизации китайской философии в преломлении интеграции с рекордами западной традиции; конкретизировать терминологическое различие двух моделей «современного конфуцианства»: постконфуцианство (хо ужу цзя) и современное неоконфуцианство (дандай синь жу цзя); показать футуристическую направленность концепции постконфуцианства Фэн Юланя; на основе компаративистского подхода выявить различия китайской и западной научно-философской мысли; обосновать стратегическую роль концепции: восточной культуры «повседневное уменьшение» (жи сунь) и западной «повседневное увеличение» (жи и); в рамках надкультурной всеобщности человеческого опыта выявить векторы развития: а)следование природе; б) ориентация на мир человеческих творений; в)синтетическая и гармоническая «линия природы и ремесла»;

Методы исследования. В теоретико-методологический ландшафт были включены методы философско-исторической ретроспекции, идеографический, герменевтический, логический и исторический в их единстве, философской компаративистики, логико-аналитический (познание Другого), экзистенциально-рациональный (понимание Другого). Для реконструкции холистического мировоззрения Фэн Юланя использовались трансверсальный

подход, терминологический анализ, с помощью которого был выявлен семантический спектр базовых понятий.

Философские и социально-политические детерминанты генезиса постконфуцианства. В области философии идейное противостояние осуществлялось в основном вокруг вопросов полного национального освобождения Китая и ликвидации его социально-экономической отсталости. Соответственно, философские концепции имели прямой выход в политическую практику, теоретически обосновывали программы социального переустройства страны, выражавшие интересы различных социальных слоев общества¹. Эти детерминанты привели к созданию современного конфуцианства (постконфуцианства). Начало современному конфуцианству в китайской философии положила опубликованная в августе 1921г. книга Лян Шумина «Культуры Востока и Запада и их философии»². Лейтмотивом стал призыв вернуться к Конфуцию и возродить его учение о человеке и морали для решения не только внутри китайских, но и мировых проблем.

Ретроспективный анализ генезиса и эволюции китайской философии позволил исследователям выделить четыре периода: а) V – III вв. до н.э. В этот период в центре внимания Конфуция, Мэн-цзы и Сюнь-цзы находились проблемы этико-политического характера, принципы организации социума; б) III в. до н.э. – Xв.н.э. Ключевой фигурой конфуцианцев был Дун Чжуншу, под его руководством была осуществлена реформа учения. Осуществлен методологический и онтологический синтез концептов: даосов и школы инь-ян, политико-правовые - моистов и легистов. Цель заключалась в том, чтобы найти и изложить универсальные принципы, которые позволили бы в настоящем и будущем установить социальный порядок; в) X-XX вв. Детерминантом возникновения неоконфуцианства стал идейный кризис, порожденный противоречиями между конфуцианством и буддизмом. Заслуга Чжоу Дуньи заключалась в том, что он вернулся к истокам конфуцианства, опираясь на духовные традиции, дает новое направление конфуцианству. Главным компонентом неоконфуцианского учения выступает индивидуальное сознание. Природу индивидуального сознания Чжан Цзай раскрывает через понятия: синь «сердце-сознание» (синь) и «индивидуальное начало», «эго»

¹ Буров В.Г. Современная китайская философия [Modern Chinese Philosophy]. - Москва, 1980.- С. 40-41.

² Середкина А.В. Современное конфуцианство и западноевропейская философия в их алогичности: опыт философско - компаративистского анализа [Modern Confucianism and Western European Philosophy in Their Illogicality: An Experience of Philosophical and Comparative Analysis] дис. ... канд. филос. наук: 09.00.03. - Санкт - Петербург, 2005.

(«во»);¹ г) XXв. Период становления постконфуцианства. Возникновение постконфуцианства стало ответом на процессы, которые выразились в распространении в Китае западных теорий. У истоков постконфуцианства, как выше было отмечено, стоял Лян Шумин. Для сохранения культурной, национальной идентичности китайцев необходимо было обратиться к истокам конфуцианской традиции, к великому наследию Конфуция. Философские идеи Лян Шумина оказали в дальнейшем влияние на становление мировоззрения Фэн Юланя. В своем исследовании Н.А. Кудрявцева пишет: «Фэн Юлань в центре китайской философской традиции видел поиск синтеза духовного совершенства и социальной активности. Он предлагал идеи социального, экономического, культурного и политического преобразования общества»².

Наиболее точное определение постконфуцианству дал А.В. Ломанов. В его интерпретации «постконфуцианство» выражает «конфуцианскую идею, которая ориентирована на аналитическую реконструкцию традиции, логизированную герменевтику и объективизм. Осознано нацелена на открытость концептам западной философии»³. В то время, как «современное конфуцианство» представляет собой «течение конфуцианской мысли нашего столетия, направленное на конструирование антропоцентричной философии субъекта в духе неоконфуцианской школы „учения о духе“ (*синь сюэ*) Ван Янмина и Лу Цзююаня»⁴. Вместе с тем следует отметить, А.В. Ломанов провел терминологическое различие двух типов «современного конфуцианства»: а) постконфуцианство (*хо ужу цзя*) - осмысливается как обновление конфуцианства с использованием западной мысли; б) современное неоконфуцианство (*дандай синь жу цзя*) – выражает тенденцию на консервативное переосмысление традиций в новых реалиях»⁵.

Фэн Юлань – ключевая фигура китайской философии и духовной культуры XX века⁶. Особая значимость этого мыслителя определяется уникальным

¹ Кудрявцева Н.А. Этап развития конфуцианства и китайской философии в КНР [Stages of development of Confucianism and Chinese philosophy in the PRC] // Гуманитарное пространство, 2015. Humanity space International almanac VOL, 4, 5, 2015. - С.878.

² Кудрявцева Н.А. Этап развития конфуцианства и китайской философии в КНР [Stages of development of Confucianism and Chinese philosophy in the PRC] // Гуманитарное пространство, Humanity space International almanac VOL, 4, 5, 2015. - С.879.

³ Ломанов А.В. Современное конфуцианство: философия Фэн Юланя [Modern Confucianism: the philosophy of Feng Yulan] – М.: Восточная литература РАН., 1996.- С.10-13.

⁴ Кобзев А.И. Философия китайского неоконфуцианства [Philosophy of Chinese Neo-Confucianism] / synologia.ru/monograph-1268-110.

⁵ Ломанов А.В. Постконфуцианство. Китайская философия. Энциклопедический словарь. РАН Ин-т Дальнего Востока [Post-Confucianism. Chinese philosophy. Encyclopedic dictionary] / Гл.редактор М.Л.Титаренко. – М.: Мйсль, 1994. – С.253-255.

⁶ Кобзев А.И. Фэн Юлань и современная китайская философия [Feng Yulan and modern Chinese philosophy] // «Восток», 1998. – С.182.

соединением в его лице философа и выдающегося историка философии. Он был патриотически настроенным традиционалистом и компетентным знатоком западной философии и культуры. Фэн Юлан не только носитель глубоких теоретических знаний, но и непосредственный участник важнейших исторических событий в Китае. А.В.Ломанов в своих исследованиях характеризует важные черты философствования этого китайского ученого следующим образом: «...Профессиональность, содержательное владение западной философской мыслью и стремление использовать рационалистический и аналитический подходы в решении дилеммы, ставшей исходным импульсом в движении постконфуцианской мысли, эмоциональной привязанности к национальной традиции и интеллектуальной преданности западным ценностям¹.

В творческом наследии Фэн Юланя постконфуцианская тенденция к синтезу с западной философией была более ярко выраженной, нежели в творчестве его современников в 30-40-е годы и представителей конфуцианской мысли «китайского философского зарубежья» 50-70-х годов. Некоторые ученые справедливо указывают на то, что «постконфуцианская философия Фэн Юланя опередила свое время приблизительно на половину столетия и существовала автономно на фоне доминировавшей в 50-70-е гг. философии «современного неоконфуцианства»².

Фэн Юлань стремился развивать китайскую философию, продолжая традиции классического неоконфуцианского «учения о принципе» (ли сюэ), и одновременно радикально переосмысливать логические и формальные основы самой китайской мысли.

Интегральный подход -инструмент становления постконфуцианства.

Фэн Юлань жил и творил в эпоху культурно-цивилизационного столкновения между Китаем и Западным миром. Стремился открыть путь для модернизации китайской философии через ее синтез с достижениями западной традиции.³ Он дал свою интерпретацию китайской философии и на ее базе, создал постконфуцианскую систему. В эту систему были вовлечены проблемы познания структуры мироздания, общества и человека. Для выявления особенностей общественного сознания, мировоззрения и ментальных характеристик Древнего Китая и Древней Греции осуществил компаративистский анализ экономических, политических и географических условий

¹ Ломанов А.В. Современное конфуцианство: философия Фэн Юланя [Modern Confucianism: Philosophy of Feng Yulan]. –М.: Восточная литература, 1996 – С.35.

² Ломанов А.В. Современное конфуцианство: философия Фэн Юланя [Modern Confucianism: Philosophy of Feng Yulan]. –М.: Восточная литература, 1996. – С.102.

³ Каймурзина М.А. К вопросу о смысловом содержании понятия современное конфуцианство [On the issue of the semantic content of the concept of modern Confucianism] // Вестник Амурского государственного ун-та. Серия: Гуманитарные науки, 2013/ [хттпс:себерленинк.ру](http://seberlenink.ru)

существования этих стран в период становления философских учений. Сравнивая философские традиции Китая и Греции с точки зрения их социально-экономических оснований развития, определил их сходство, вместе с тем подчеркнул их национально-культурные особенности.¹

Таким образом, развитая Фэн Юланем тема философского диалога между Востоком и Западом неотъемлема от понимания им содержательных аспектов западной философии, ее логических оснований. Это дает нам возможность говорить и о второй, «вспомогательной» интерпретации, которую Фэн Юлань дает западной мысли, выделяя из нее то ценное, что отбирается им для развития китайской философии. Магистральным направлением в исследованиях для Фэн Юланя является программа аналитической реконструкции неоконфуцианства в направлении создания соответствующей западным стандартам систематической философии при изначальной установке на верность национальной традиции.

Фэн Юлань был последователем философских взглядов индийского мыслителя Р. Тагора, который выдвинул тезис о различных типах культур Востока и Запада. В основе философии Востока лежит мудрость, в основе Запада – активность. Индийский мыслитель выступал за взаимное обогащение культур достоинствами противоположной сторон². Фэн Юлань на первом этапе развивает именно эту идею, подчеркивая при этом, что культуры Востока и Запада выступают как различные проявления общей идеи бытия человека.

При компаративистском анализе западной и китайской философии была выявлена специфика последней. В чем она выражалась для Фэн Юланя? Прежде всего, в Китае не сформировалась развитая научная мысль. «В Китае нет науки, поскольку он не нуждался в ней в соответствии со своими стандартами ценностей»³. Большинство школ, течений и направлений в китайской философии считали человека изначально добрым и ориентировали его на внутреннее развитие. В то время как в западной традиции наука формировалась как «внешняя подпорка слабому, грешному человеку для

¹ Корнейев М.И.А. Фен Юлань: Конфуцианство, неоконфуцианство и «новое неоконфуцианство» [“Feng Yulan: Confucianism, Neo-Confucianism and “New Neo-Confucianism”]// История современной зарубежной философии: Компаративистский подход. Т.1. – СПб., 1995.- С.158 - 159.

² Скорокходова Т.Г. Поэт-создатель философии: к методологии исследования философской мысли Рабиндраната Тагора [Poet-creator of philosophy: towards a methodology for studying the philosophical thought of Rabindranath Tagore]// Азиатский философия: История, методология, межкультурный подход. Индийская философия 2023, №10.- С.61 – 62.

³ Фен Юлань.Краткая история китайской философии [Feng Yulan Yulan 中国哲学简史 (A Brief History of Chinese Philosophy)]. – Пекин, 2000. – С..30.

преодоления своей немощи и достижения господства над окружающим миром»¹.

Фэн Юлань считал, что наука в ее европейском понимании складывается из желания обрести бэконовскую силу и декартовскую достоверность. Эта идея Ф.Бэкона выражалась в формуле «знание - сила». Для китайских же мудрецов это не главное. «Тому, кто нацелен внутрь собственного сознания, не нужна точность, она потребовалась западной цивилизации, начавшей процесс познания мира с материи. Восток избрал иной путь, начав миропознание с проблем сознания и духа»². Ссылаясь на мысль А. Бергсона о том, что если бы наука была приложена прежде всего к проблемам сознания, то она осталась бы нечеткой и пустой, Фэн Юлань делал вывод: «...в Китае нет науки, потому что все направления в китайской философии являются наиболее человеческими и наиболее практическими»³.

Китайские философы отдали предпочтение «определенности перцептуальной», а не декартовской «определенности концептуальной», сочетавшейся в свою очередь с предпочтением созерцательного наслаждения, а не бэконовским идеалом силы. Китайские мыслители не нуждались ни в декартовской точности, ибо познавали себя, а не внешний мир, ни в бэконовской силе, поскольку хотели на основе своей мудрости достичь господства над собой, а не под окружающим миром.

Трансверсальная методология – синтез философии Запада и Востока. А.С.Колесников считает, что «термин «трансверсальный» - инновация в гуманитарных науках. Трансверсальная философия состоит в рефлексии на взаимопроникновение и взаимообогащении философских концептов при подтверждении ими своей идентичности в динамике креативного саморазвития»⁴. Предпосылки этой идее можно обнаружить в философском наследии Фэн Юланя. Постепенно Фэн Юлань в своих исследованиях начинает ориентироваться на поиск общего в культурах Востока и Запада. Этот процесс сопровождался отходом китайского философа от бергсонизма к трансверсальности и обращением к прагматизму и неореализму. Прагматизм с его ориентацией на опыт и действие человека побудили Фэн Юланя взять опыт как

¹ Фэн Юлань. Краткая история китайской философии [Feng Yulan Yulan 中国哲学简史 (A Brief History of Chinese Philosophy)]. - Пекин, 2000.

² Фэн Юлань. Дух Китайской философии [The Spirit of Chinese Philosophy]. - Лондон, 1947. - С. 56.

³ Фэн Юлань. Краткая история китайской философии [Feng Yulan Yulan 中国哲学简史 (A Brief History of Chinese Philosophy)]. - Пекин, 2000. - С. 35.

⁴ Колесников А.С. Постмодернизм и новое постметафизическое мышление: от трансмодернизма к трансверсальности [Postmodernism and the new postmetaphysical thinking: from transmodernism to transversality] // Вестник Ленинградского университета им. А.С.Пушкина: Научный журнал. Философия, 2010. Т.2, № 2. - С.42-50.

то общее, что объединяет людей всех культур. Им приходится взаимодействовать с внешним миром, а их сознание призвано осмысливать это взаимодействие. Поскольку опыт, исключая специфические национальные черты, должен нести общечеловеческое содержание. Выдвигает гипотетический тезис, что должен быть некий «общий знаменатель» и в способах духовного освоения этого опыта. Каким образом он это делает?

Фэн Юлань в своей концепции развивает идею о том, что для восточной культуры присуще «повседневное уменьшение» (жи сунь), в то время как для западной «повседневное увеличение» (жи и). Этот принцип стал основой для будущего сопоставления идейных течений Китая и Запада¹. Сделав предметом своего исследования философию, Фэн особо подчеркивал, что не пытается выявить какую-то особую логику философии в духе Гегеля, обращаясь к миру человеческого разуму для «конструктивной работы в решении частных проблем и для разработки концепции жизни».

Предпосылкой работы стала гипотеза о наличии общих методов решения общечеловеческих проблем, опиравшееся на идею надкультурной всеобщности человеческого опыта. Проблема развития Востока и Запада отошла на второй план. Философ поставил задачу выделения внутри западной и восточной философской мысли трех течений: а) следование природе, или «линия уменьшения» человеческих знаний и желаний; б) опора и мир человеческих творений, или «линия увеличения» познаний и материальных благ; в) синтетическая и гармоническая «линия природы и ремесла»².

Вычленив эти три течения в сфере надкультурной всеобщности человеческого опыта, Фэн Юлань начал искать эти тенденции в китайской и западноевропейской философиях. Таким образом, Р.Декарт и Ф.Бэкон, совсем недавно представлявшиеся Фэн Юланю символами научно-технического могущества западной цивилизации, оказались представителями лишь одного из ее направлений - «линии увеличения» знаний и желаний. Однако точно такую же линию мыслитель выявляет и в недрах китайской философии. В частности, «единомышленниками» Декарта и Бэкона оказались Мо-цзы и Ян Чжу. В свою очередь, Чжуан-цзы был отнесен им к представителям противоположного направления - «линии уменьшения», наряду с Платоном и Шопенгауэром.

¹ Середкина А.В. Современное конфуцианство и западноевропейская философия в их алогичности: философско - компаративистского анализа [Modern Confucianism and Western European Philosophy in Their Illogicality: An Experience of Philosophical and Comparative Analysis]. Дис. ... канд. филос. наук: 09.00.03. - Санкт - Петербург, 2005. - С.65.

² Середкина А.В. Современное конфуцианство и западноевропейская философия в их алогичности: опыт философско - компаративистского анализа [Modern Confucianism and Western European Philosophy in Their Illogicality: An Experience of Philosophical and Comparative Analysis]. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.03. - Санкт - Петербург, 2005. - С.52.

Содержательная сторона 'той идеи, что была положена Фэн Юланем в основу работы – надцивилизационной общности человеческого сознания. Это концепт связан с представлениями о всеобщем сходстве человеческой природы и проистекающем отсюда единстве человеческого опыта взаимодействия с миром и решения этих проблем. В итоге он обнаружил, что «видимо, есть вещи из восточной философии, которые также имеются в истории западной философии, вероятно, есть вещи из западной философии, которые имеются в истории восточной философии... Человечество имеет общее естество, оно также имеет общую проблему человеческой жизни»¹.

Вывод. Прошедший исторический период стал эпохой модернизации древних традиционных обществ под воздействием научно-технической цивилизации Запада. Возникла важная проблема судьбы традиционной духовной культуры, сохранения национальной самобытности и национальной идентичности в ходе усвоения страной иноземных достижений. Развернулся сложный процесс возрождения и переосмысления традиционных систем ценностей, взаимного обмена и взаимного влияния культур Востока и Запада. Во второй половине XIX века в Китае остро встал вопрос о сохранении национальной культурной самобытности в условиях заимствования у западной цивилизации индустриальной экономики и демократической организации политического устройства.

Лейтмотивом исследований для Фэн Юланя всегда был диалог между восточным и западным философско - культурными традициями. На этом этапе контуры будущего взаимодействия Востока и Запада были довольно непредсказуемые. Философ даже драматично подчеркивал, что одна из возможностей состоит в полном отторжении Западом - Востока; с другой стороны, он был убежден, что когда-нибудь «помудревшая» западная цивилизации обратится к восточной, в частности китайской традиции.

В конечном итоге Фэн Юлань отказался от противопоставления Востока и Запада на основе различий их сознания, образа мышления, и обратился к идее взаимного понимания и взаимного развития культур, признания их равноправности на основе равнозначности их опыта во взаимодействии с внешним миром. Осознал необходимость формирования интегрального видения мира, синтезированного мышления, нацеленного на сохранение единства мира.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Буров В.Г. Современная китайская философия [Modern Chinese Philosophy]. - Москва, 1980.- 312с.

¹ Фен Юлань. Дух Китая [The Spirit of Chinese Philosophy]. - Лондон, 1947. – P.56.

2. Гранин ЙУ. Д. Глобализация: диалектика исторических форм осуществления [Globalization: dialectic of historical forms of implementation] // Век глобализации. 2014, № 1(13). – С.90 – 103.
3. Кирабайев Н. С. Мусульманская культура перед дилеммой: мультикультурализм или культурная вестернизация [Muslim culture facing a dilemma: multiculturalism or cultural westernization] // Диалог цивилизаций как призвание. К 55-летию проф. Н. С. Кирабайева.- М. : РУДН, 2007. - С.23 – 36.
4. Кобзев А.И. Философия китайского неоконфуцианства [Philosophy of Chinese Neo-Confucianism]/ synologia.ru/ монограф -1268-110.
5. Кобзев А.И. Фен Юлань и современная китайская философия [Feng Yulan and modern Chinese philosophy] // «Восток», 1998. – С.182.
6. Колесников А.С. Постмодернизм и новое постметафизическое мышление: от трансмодернизма к трансверсальности [Postmodernism and the new postmetaphysical thinking: from transmodernism to transversality] // Вестник Ленинградского университета им. А.С.Пушкина: Научный журнал. Философия, 2010. Т.2, № 2. – С.42-50.
7. Корнейев М.И.А. Фен Юлань: Конфуцианство, неоконфуцианство и «новое неоконфуцианство» ["Feng Yulan: Confucianism, Neo-Confucianism and "New Neo-Confucianism""]// История современной зарубежной философии: Компаративистский подход. Т.1. – СПб., 1995.- С.158 – 167.
8. Ли Сяосюань. Роль конфуцианства во внутренней политике современного Китая [The Role of Confucianism in the Domestic Policy of Modern China] // Россия в глобальном мире. 2022, № 25 (48). –С. 95 – 106. Общество и политика. – С.91 - 106. DOI: 10.48612/pr/PGW.25.6.
9. Ломанов А.В. Современное конфуцианство: философия Фен Юланя [Modern Confucianism: the philosophy of Feng Yulan] – М.: Восточная литература РАН, 1996. - 248с.
10. Ломанов А.В. Постконфуцианство. Китайская философия. Энциклопедический словарь. РАН Ин-т Дальнего Востока [Post-Confucianism. Chinese philosophy. Encyclopedic dictionary] / Гл.редактор М.Л.Титаренко. – М.: Мысль, 1994. – С.253-255.
11. Макхаматов Т. От эпохи глобализма к неоглобализации: культурно-цивилизационный аспект [From the era of globalism to neo-globalization: cultural and civilizational aspect] // Век глобализации. 2017. №4. – С.55 – 61.
12. Середкина А.В. Современное конфуцианство и западноевропейская философия в их алогичности: опыт философско - компаративистского анализа [Modern Confucianism and Western European Philosophy in Their Illogicality: An Experience of Philosophical and Comparative Analysis] дис. ... канд. филос. наук: 09.00.03. - Санкт - Петербург, 2005.
13. . Скородумова О.Б. Постглобализация как новая модель формирования многополярного мира [Post-globalization as a new model for the formation of a multipolar world] // Вопросы теории и практики, Грамота, 2016, № 4, в 2-х ч.. СХ.1. – Р.161. – С. 158 – 162.

14. Скорокходова Т.Г. Поет-создатель философии: к методологии исследования философской мысли Рабиндраната Тагора [Poet-creator of philosophy: towards a methodology for studying the philosophical thought of Rabindranath Tagore] // Азиатские философии: История, методология, межкультурный подход. Индийская философия 2023, №10.- С.61 – 62.
15. Фен Юлань. Краткая история китайской философии [Feng Yulan Yulan 中国哲学简史 (A Brief History of Chinese Philosophy)] – Пекин, 2000.
16. Фен Юлань. Дух Китайской философии [The Spirit of Chinese Philosophy]. - Лондон, 1947. – 376р.
17. . Каймурзина М.А. К вопросу о смысловом содержании понятия современной конфуцианство [On the issue of the semantic content of the concept of modern Confucianism] // Вестник Амурского государственного ун-та. Серия: Гуманитарные науки, 2013/ <https://seberlenin.ru>

MAGTYMGULY PYRAGY'S PHILOSOPHY AND ITS RELEVANCE TO INTERNATIONAL RELATIONS

DERYA SOYSAL

Researcher, Université libre de Bruxelles, Belgium

Abstract. *Magtymguly's philosophy is deeply humanistic, grounded in universal values such as compassion, moral responsibility, and harmony among peoples. His poetry transcends cultural and national boundaries, offering insights applicable to modern international relations. Below are key aspects of his philosophy and their implications. Magtymguly Pyragy is one of the most important figures of the Turkmen history. His works are deeply rooted in the cultural, sociological, ethical, and educational values of Turkmen society. This article explores the educational and philosophical values embedded in the poems of Magtymguly Pyragy, emphasizing how his poetic messages transcend generations and national boundaries. By examining key themes in his work—such as unity, peace, love of nature, and respect for human dignity—this study argues that Magtymguly's thought offers valuable insights for contemporary international relations. His vision promotes intercultural dialogue, respect of the environment, ethical leadership, and a moral foundation for global cooperation, making his legacy remarkably relevant in today's interconnected world.*

Key words: Magtymguly Pyragy, Turkmen literature, poetry, nature, humanism, morality.

Annotatsiya. *Mag'tumguly falsafasi chuqur insonparvarlik ruhida bo'lib, mehr-shafqat, axloqiy mas'uliyat va xalqlar o'rtasidagi hamjihatlik kabi umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan. Uning she'riyati madaniy va milliy chegaralardan yuqoriroq turadi va zamonaviy xalqaro munosabatlar uchun muhim saboqlarni taqdim etadi. Mag'tumguly Pyragy Turkmaniston tarixidagi eng muhim shaxslardan biridir. Uning asarlari turkman jamiyatining madaniy, sotsiologik, axloqiy va tarbiyaviy qadriyatlariga chuqur singib ketgan. Ushbu maqola Mag'tumguly Pyragyning she'rlarida mujassam bo'lgan tarbiyaviy va falsafiy*

qadriyatlarni o'rganadi hamda uning poetik xabarlari avlodlar va millatlar chegarasidan oshib o'tishini ta'kidlaydi. Ushbu tadqiqot uning ijodidagi birlik, tinchlik, tabiatga muhabbat va inson qadr-qimmatiga hurmat kabi asosiy mavzularni tahlil qilgan holda, Mag'tumqulining fikrlari bugungi xalqaro aloqalar uchun dolzarb g'oyalarni taklif qilishini isbotlaydi. U xalqaro muloqotni, atrof-muhitga e'tiborni, axloqiy yetakchilikni va global hamkorlik uchun axloqiy asosni ilgari suradi. Shu bois uning merosi bugungi o'zaro bog'liq dunyoda nihoyatda ahamiyatlidir.

Kalit so'zlar: *Mag'tumquli Pyragy, Turkman adabiyoti, she'riyat, tabiat, insonparvarlik, axloq.*

Аннотация. *Философия Махтумкули глубоко гуманистична, основана на универсальных ценностях, таких как сострадание, моральная ответственность и гармония между народами. Его поэзия выходит за рамки культурных и национальных границ, предлагая важные идеи для современных международных отношений. Махтумкули Пырагы является одной из самых значимых фигур в истории Туркменистана. Его произведения глубоко укоренены в культурных, социологических, этических и образовательных ценностях туркменского общества. Данная статья исследует воспитательные и философские ценности, заключённые в стихах Махтумкули Пырагы, подчеркивая, как его поэтические послания преодолевают границы поколений и наций. Анализируя ключевые темы его творчества — единство, мир, любовь к природе и уважение к человеческому достоинству — автор приходит к выводу, что идеи Махтумкули могут служить важным источником вдохновения для современного международного взаимодействия. Его взгляды способствуют развитию межкультурного диалога, уважению к окружающей среде, этическому лидерству и нравственным основам глобального сотрудничества, что делает его наследие особенно актуальным в условиях современной взаимозависимости.*

Ключевые слова: *Махтумкули Пырагы, туркменская литература, поэзия, природа, гуманизм, мораль.*

Introduction. Magtymguly's legacy remains vibrant in Turkmenistan today. His poems are recited, studied, and analyzed in schools and universities. Magtymguly Pyragy (1724-1807) is one of the most revered figures in Turkmen literature. He is not only a poet, he was also a philosopher, a humanist, a patriot ... Last year, in 2024, Turkmenistan celebrated its 300th anniversary. His work touches upon themes such as the importance of knowledge, love of nature, the search for truth, the development of moral integrity, the pursuit of justice, the love of the motherland, and the reflection on human relationships with nature and society (Allaberdiyeva, & Begliyev, 2024:680).

In his honor, a major forum was organized on October 11, 2024, hosted by Turkmenistan. The event was attended by Russian President Vladimir Putin, Iranian President Masoud Pezeshkian, Pakistani President Asif Ali Zardari, Kazakh President Kassym-Jomart Tokayev, Uzbek President Shavkat Mirziyoyev, Tajik President Emomali Rahmon, Kyrgyz President Sadyr Japarov, Armenian President Vahagn

Khachatryan, Mongolian President Ukhnaagiin Khurelsukh, and the President of the Republic of Tatarstan of the Russian Federation, Rustam Minnikhanov.

Indeed, Magtymguly Pyragy is not only an important figure in Turkmenistan, he is one of the most important poets of the Turkic world and has even transcended the borders of the Turkic world, given that he has a central place in Russian and Persian literatures.

1. Humanism and Universal Values

Magtymguly Pyragy is a poet of universal humanity. Magtymguly's works emphasize human dignity, kindness, and self-improvement. As Nuryadyeva (2023) notes, *"He is a great thinker and poet whose name reigns in the world of poetry with the power and miracle of words"* (p. 170). His poem, "Magtymguly, özüň düzetgil, / Özüňi sen özgelere göz etgil" ("First of all, Magtymguly, correct yourself, / Make yourself an example for others"), underscores personal responsibility as a foundation for societal improvement (Annamyradova et al., 2024, 170). This call for self-criticism and moral leadership aligns with ethical frameworks in international relations, such as those promoting mutual respect in diplomacy. Magtymguly's poems mainly promote humanistic ideas about patriotism, love of others, love of nature, kindness, heroism, admonition, social inequality, love and friendship (Nuryadyeva, 2023: 170). In this detail, Abdyeva, & Charyeva (2024: 142) wrote that *"He tried with all his might to bring up human qualities, to train young men who were loyal to the public interest, brave as steel in battle, and stable"*.

For Magtymguly Pyragy, people should dedicate themselves to goodness and, in a sense, become humanists. His vision of humanism is rooted in the struggle for the well-being of the people. This is why he encourages individuals to perform good deeds throughout their lives. He identifies patterns of behavior that dehumanize individuals and warns of the consequences if such behaviors are not overcome through personal willpower (Матанова, and al., 2024:91). On this point, Матанова, and al., (2024:92) wrote that *"The poet demands that every day and every hour of this life should be lived in the highest sense of the word, not chasing the pleasures that come and go, but using them in the struggle for the true happiness of the people."*

Delice (2017, 91) stated that Magtymguly described the characteristics of a good person and what one must do to become a good person in many of his poems. According to him, a good person is brave, does not hurt others, does not consume what is forbidden, avoids bad habits and verbal violence, listens to advice, and knows how to behave properly in social settings.

*"Hiç köňül şatlygy çikmaz
Bir köňül yikmayan ärden;
Yagşılık tamasın etmäh
Yamanlık çikmayan ärden"* (Yikmayan Ärden)

The verses of this poet highlight the qualities of a humanist personality—such as simplicity, spontaneity, warmth in acceptance, depth in interpersonal relationships, kindness toward others, generosity, and more. Moreover, Magtymguly's poetry reflects the influence of Sufi philosophy (Матанова, *and al.*, 2024:91). Indeed, this philosophy had a profound impact on the poet and helped shape Magtymguly's worldview as a thinker. Concepts such as the transient nature of human life according to Sufism, the inevitability of death, and the need to keep this truth constantly in one's heart occupy a significant place in his work. It is also worth noting that Magtymguly Pyragy was influenced by figures such as Hoca Ahmet Yesevi, Fuzuli, Haci Bektas Veli, and Alisher Navoi.

In international relations, this humanistic approach can foster dialogue over confrontation. It resonates with liberal international relations theory, which emphasizes cooperation based on shared values. For instance, his focus on universal goodness—"Bir ýaman söz ýürek bular, / Ýagşyny älem arzuwlar" ("A bad word troubles the heart, / Everyone aspires to goodness")—can inspire diplomatic efforts to prioritize empathy and understanding (Ataniyazova & Jeyhunov, 2024, 65).

2. Unity and Collective Identity

Magtymguly's advocacy for unity is evident in his poem "Türkmeniň": "Bir suprada taýýar kylynsa aşlar, / Göteriler ol ykbaly türkmeniň" ("If the dishes are ready on a single tray, / It will elevate the destiny of the Turkmen") (Bugrayeva & Geldiyeva, 2024, 451). The metaphor of a "single tray" symbolizes collective effort, applicable to international cooperation. Orazdurdiyevna et al. (2023) describe him as "the greatest representative of Turkmen literature, credited with the creation of Turkmen written literature, and whose literary form became a powerful symbol of the historical and the incipient national consciousness of the Turkmen people" (p. 75).

This philosophy supports multilateral initiatives, such as those within the Organization of Turkic States or the UN, where unity is essential for addressing global challenges like climate change or economic inequality. Indeed, he is today considered a father, a common heritage in the Turkic world. That's why Delice (2017, 81) stated that Pyragy is one of the most important figures who bring Turkic countries together.

3. Potential Benefits of Applying Magtymguly's Philosophy in International Relations

Magtymguly's ideas offer practical benefits for diplomacy, cultural collaboration, and global problem-solving. Below are specific applications and their advantages, supported by examples:

3.1. Cultural Diplomacy

Magtymguly's poetry, translated into languages including English, German, Russian, Turkish and Spanish (Gulgeldiyeva, 2023, 240), serves as a cultural bridge. His universal themes—love, nature, and spirituality—resonate globally.

Annamyradova et al. (2024) note, “*His ability to blend spirituality with nationalism, creating poems that are not just personal reflections but also public calls to action*” (p. 171). Events like the 2024 UN commemoration, “Magtymguly Pyragy’s Path of Peace on the 300th Anniversary of His Birth,” organized by TURKSOY and Turkmenistan’s UN Mission, highlight his role in cultural diplomacy (Ataniyazova & Jeyhunov, 2024, 67).

Translations of Magtymguly’s poetry, such as the 1879 German translation by Hermann Vambéry (Gulgeldiyeva, 2023, 240), introduce Turkmen culture to diverse audiences, fostering goodwill.

International events like the 2024 Ashgabat forum, “Interrelation of Times and Civilizations – Basis of Peace and Development,” demonstrate how Magtymguly’s legacy unites nations (The Astana Times, 2024).

Turkmenistan and TURKSOY could host annual Magtymguly Poetry Festivals, inviting global poets and scholars. This would strengthen cultural ties and position the Turkic world as a hub of intellectual heritage. On this matter, Purtaş, (2017:108) noted that Magtymguly Pyragy has succeeded in becoming a tool of cultural diplomacy.

He is not only a central figure of Turkmen cultural heritage, but his works have also been translated into many languages and are studied in schools. His poems and sayings are part of the daily life of Turkmens, and statues of him are common, as are parks bearing his name—even outside Turkmenistan, such as in Türkiye and Russia.

One notable example is the year 2014, when TURKSOY dedicated its yearbook to Pyragy on the occasion of the 290th anniversary of his birth. A special issue was published in Turkish and English to honor his legacy. Since then, the poet has become a symbol of cultural diplomacy. Numerous events have been organized in Türkiye, Turkmenistan, and several other countries to pay tribute to him, fostering cultural exchange and dialogue among these nations.

One such event was the conference titled “*Magtymguly Pyragy and Universal Cultural Values*,” organized by the previous President of the Republic of Turkmenistan, Gurbanguly Berdimuhamedov, on May 15, 2014, in Ashgabat. Another example is the international forum held in 2024.

A cultural program focused on international activities aimed at developing cultural affairs serves as a tool of cultural diplomacy, promoting peace and dialogue.

3.2. Advancing Peace and Neutrality

Magtymguly’s philosophy promotes peace and coexistence, crucial for international stability. His poetry advocates harmony, as seen in his calls for unity among Turkmen tribes. President Gurbanguly Berdimuhamedov highlights this, stating, “*The greatest belief in the soul of the great Turkmen and the pebble that infallibly analyzes the good and the bad of life shone in his spirit like an inextinguishable light*” (Ataniyazova & Jeyhunov, 2024, p. 66). This aligns with

Turkmenistan's policy of permanent neutrality, recognized by the UN, which draws inspiration from Magtymguly's ideals (Tehran Times, 2024). Today Magtymguly is read not only by Turkmen nation, but also by neighbouring nations too.

His poem "Aýrylma" reflects this ethos: "Mestana ýöriňäň gaýry ýurdunda, / Öňüp-ösen öz ýurduňdan aýrylma" ("Even if you wander in foreign lands, / Do not part from your homeland where you grew"). While rooted in patriotism, it can be interpreted as a broader call for peaceful coexistence, encouraging nations to maintain their identity while engaging respectfully with others (Bugrayeva & Geldiyeva, 2024, 450).

The poet calls on the Turkmen to become patriots, to have an independent state, and to live in unity and peace. This is reflected in the current state of Turkmenistan, which is independent, neutral, and promotes peace. Since then, Magtymguly Pyragy has influenced Turkmenistan's politics and transformed the country into a peace-promoting country.

Magtymguly's peace-oriented philosophy supports Turkmenistan's neutrality, enhancing its role as a mediator in regional disputes, such as water resource conflicts in Central Asia. Jorayeva, (2024:69) wrote that "*Magtymguly Pyragy the preeminent poet of Turkmenistan, stands as a towering figure not just for his literary brilliance but also for his unwavering commitment to peace and unity.*" Indeed, the theme of promoting peace is predominant in Magtymguly Pyragy's verses and this is also reflected in Turkmenistan's foreign policy. Moreover, Turkmenistan declared this year the year of peace and trust, which follows the year of Magtymguly Pyragy. Jorayeva, (2024:70) added that "*Pyragy was a social reformer and a powerful advocate for peace and unity. His words, echoing across centuries, continue to resonate with the Turkmen people and serve as a guiding light for peaceful coexistence*".

His ideas of unity, as in "*Hor galmasyn puştdan-puştum / Berkarar döwlet istärin*" ("May my lineage not be humiliated, / I wish for an eternal state"), can inspire cooperative frameworks (Bugrayeva & Geldiyeva, 2024, 451). Turkmenistan could establish a "Magtymguly Peace Platform" for Central Asian states to discuss security, ecology, and trade, grounded in his humanistic principles.

Moreover, Turkmenistan organizes many peace-related conferences based on Magtymguly Pyragy's thoughts and morals, such as the one organized "Humanistic views of Magtymguly Pyragy: culture as an instrument of peacemaking, held at the Institute of International Relations of the Ministry of Foreign Affairs of Turkmenistan in 2023), which could be organized more at the regional and international levels to make Magtymguly Pyragy an instrument of global peace promotion.

3.3. Addressing Global Challenges

The necessity of respecting the environment holds a central place in the poems of Magtymguly Pyragy. Indeed, he urges the Turkmen people to respect the

environment and nature; on this subject, Nuryadyeva (2023: 171) writes that: *“The beautiful nature of the motherland occupies a special place in his creativity. The beautiful nature of the motherland inspires poets to create lyrical works. Thirsty for the beauty of the natural environment, Magtymguly Pyragy strongly believes that it was created by God. Nature and its wonderful world, the inseparable connection of man with it, were the main areas of artistic thinking”*.

According to Ashyrova & Orazbayeva (2024: 188), Magtymguly Pyragy illuminated people's hearts with his poems about nature. He created poems about the beauty of Turkmen nature and the landscape of the homeland. Turkmen hills, mountains, plains, flora and fauna were an inspiration for his poems. Indeed, nature and its beauty occupy a crucial place in his verses. They wrote that *“The beauty of Turkmen nature has found its particular arrangement in the poetry of Pyragy* (Ashyrova & Orazbayeva (2024: 188).

In other words, nature is seen as a pure beauty for him and has a crucial place in its poetry. He pushed Turkmen to have a careful attitude regarding nature and told them to learn more about the secrets of nature and its landscape.

Magtymguly's poems make environmental and international cooperation possible. Indeed, the central place of nature and the need to preserve it encourage the idea of cooperating to preserve nature. Magtymguly's nature symbolism, like gardens and rivers, can support ecological initiatives, such as protecting Central Asia's water resources.

Magtymguly Pyragy was certainly devoted to the beauty of nature. He found her his inspirations from mountains, the steppes and their beauty of the Turkmen land. In his poems, mountains have a real symbolic character and a soul. In this subject, Ashyrova & Orazbayeva (2024: 188) noted that *“in his poems, mountains are the soul mate who share sorrow and joy of man, and at the same time express their strength, endurance, wisdom, beauty and reliability. In his poems “Sonudagy”, “Hasar dagy”, “The Gorgen” mountains’ beauty is described with high words to describe Turkmenistan's nature, and its flora and fauna”*.

*“Hasar dagy beýik bolar,
Üsti doly keyik bolar,
Mergenlere seýik bolar,
Barsaň Hasar dagyndadyr”*.

This is a poetic description of Hasar Mountain, likely a place of natural beauty and cultural significance. It emphasizes the mountain's grandeur, its richness in wildlife (especially deer), its appeal to hunters, and its specific identity as *Hasar Mountain*.

The poem “Turkmeniň” is also a good example to understand the love of nature of Magtymguly Pyragy:

“Reňbe-reň gül açar ýaşyl ýaýlasy,

*Gark bolmuş reyhana çöli türkmeniň*¹. (Colorful flowers bloom on its green highlands, The desert of the Turkmen is immersed in basil fragrance).

Therefore, the International Conferences on Magtymguly Pyragy, dealing with his vision of nature, could be seen as a practical application and or a Campaign of protection of environment and nature protection to address environmental and social problems, with an emphasis on collaboration between the countries of the South.

Conclusion. Today Magtymguly is read not only by the Turkmen nation, but Magtymguly is read by neighbouring nations too. Magtymguly made an important contribution to world literature. Magtymguly Pyragy's legacy extends far beyond the literary realm. His unwavering commitment to peace and unity remains a pillar of Turkmen culture and an instrument for promoting peace. His humanistic style has made him an international poet, highly regarded in other countries such as Tajikistan, Russia, and Türkiye. By advocating harmony, justice and tolerance, kindness, and the protection of nature, Pyragy's message retains inestimable and universal value, not only for Turkmenistan but also for the entire world, aspiring to a more peaceful future, to foster peace, and to love his nation, other people, and nature.

BIBLIOGRAPHY

1. Abdyeva, M. M., & Charyyeva, J. M. (2024). THE DOCTRINE OF BUILDING AN INDEPENDENT STATE IN THE WORKS OF MAGTYMGULY PYRAGY. *Инновационная наука*, (1-1), 142-143.
2. Абдыев, Д. А., & Агалыков, М. А. (2024). THE ESSENCE OF PATRIOTISM IN MAGTYMGULY'S POEMS. *Символ науки*, (2-2-2), 66-67.
3. Allaberdiyeva, A., & Begliyev, A. EDUCATIONAL VALUES OF THE POEMS OF MAGTYMGULY PYRAGY: A LEGACY OF TURKMEN LITERATURE. *НАУЧНЫЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ «АКАДЕМИЧЕСКАЯ ПУБЛИЦИСТИКА»*, 680.
4. Annamyradova, J., Gochmyradova, A., & Ishangulyyeva, Z. (2024). THE POETIC STYLE OF MAGTYMGULY PYRAGY: TRADITION AND INNOVATION. **Инновационная наука**, (12-2-1), 170–171.
5. Ashyrova, G., & Orazbayeva, G. (2024). THE BEAUTY OF NATURE IN THE WORKS OF MAGTYMGULY PYRAGY. *Символ науки*, (4-1-3), 188-189.
6. Ataniyazova, B., & Jeyhunov, A. J. (2024). EDUCATIONAL IMPORTANCE OF MORAL VALUES IN THE WORKS OF MAGTYMGULY PYRAGY. **Вопросы науки и образования**, (4 (176)), 63–68.
7. Bugrayeva, O. (2024). DESCRIPTION OF NATURE IN MAGTYMGULY'S POETRY. *Вестник науки*, 2(6 (75)), 1178-1180.
8. Bugrayeva, O., & Geldiyeva, A. (2024). THE IDEA OF PATRIOTISM IN THE POEMS OF MAGTYMGULY PYRAGY. **Вестник науки**, 2(4 (73)), 449–452.

¹ RENBE-REŇ GÜL AÇAR ÝASYL ÝAÝLASY | Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky ýaşlar guramasynyň merkezi geňeşligi

9. Delice, T. B. (2017). MAHTUMKULU'NU ŞİİRLERİYLE TANIMAK. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 81-102.
10. Dovletova, S., Gurtgeldiyeva, O., Myratgeldiyeva, A., Rustemova, E., & Annanurova, A. R. (2024). THE EFFECT POEMS OF MAGTYMGULY PYRAGY ON YOUNG GENERATION. *Символ науки*, (5-1-2), 49-51.
11. Gulgeldiyeva, G. A. (2023). MAGTYMGULY PYRAGY–A PERSON OF WORLD IMPORTANCE! **Инновационная наука**, (12-2), 240–241.
12. International Diplomat Global. (2014, March 24). *Magtymguly Pyragy – the pride of the Turkmen nation*. <https://internationaldiplomat.com/archives/2156>
13. Jorayeva, J. H. (2024). PEACE VIEWS OF MAGTYMGULY PYRAGY. *Символ науки*, (5-1-2), 69-71.
14. Матанова, Ф., Сейитбердыева, А., & Гарлыева, М. (2024). THE RULES OF HUMANISTIC PSYCHOLOGY IN THE WORKS OF MAGTYMGULY PYRAGY. *Символ науки*, (4-1-3), 91-92.
15. N., & Charyyev, G. MAGTYMGULY PYRAGY AND WORLD LITERATURE. *НАУЧНЫЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ «АКАДЕМИЧЕСКАЯ ПУБЛИЦИСТИКА»*, 161.
16. Myradova, K., & Nuryagdyeva, D. (2023). MAGTYMGULY PYRAGY-A PROUD OF TURKMEN PEOPLE. **Символ науки**, (4-2), 215–217.
17. -Nuryadyeva, G. (2023). THE UNQUENCHABLE CREATIVITY OF MAGTYMGULY PYRAGY. **Символ науки**, (5-1), 170–172.
18. Omirgazy, D. (2024, October 11). *Tokayev highlights Magtymguly Pyragy's rich spiritual legacy at international forum in Ashgabat*. The Astana Times. <https://astanatimes.com/2024/10/tokayev-highlights-magtymguly-pyrags-rich-spiritual-legacy-at-international-forum-in-ashgabat/>
19. Orazdurdiyevna, N. K., Vepayevna, M. G., & Maksadovna, O. A. (2023). IMPROVING STUDENTS' COMMUNICATION SKILLS THROUGH MAGTYMGULY FIRAGI'S POEMS. **НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «IN SITU»**, 75.
20. Presidential Executive Office of Russia. (2024, October 11). *Plenary meeting of the Interrelation of Times and Civilisations – Basis of Peace and Development international forum*. President of Russia. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/75303>
21. Purtaş, F. (2017). Cultural diplomacy initiatives of Turkic republics. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 22(1), 91-114.
22. Tehran Times. (2024, May 18). *Cultural commonalities between Iran, Turkmenistan helping improve friendship*. <https://www.tehrantimes.com/news/498657/Cultural-commonalities-between-Iran-Turkmenistan-helping-improve>

Ibn Tufaylning “Hayy ibn Yaqzon” asaridagi ontologik va gnoseologik jihatlarining tahlili

IRODA IKRAMOVA

Dotsent v.b., falsafa fanlari bo'yicha Phd, TDSHU

XUSHNOZA RASHIDOVA

Magistratura talabasi, TDSHU

Annotatsiya: O'rta asrlar Sharqi va G'arbi ma'naviy uyg'unligi o'ziga xos zaruriyat sifatida shunday shaxslarni yaratdiki, ularning qarashlari nafaqat Sharqda, balki G'arbda ham o'z dolzarbligini qo'ldan boy bermay kelmoqda. Shunday faylasuflardan biri Ibn Tufayl qarashlarini biz barcha sohalar umumlashgan deb ta'riflay olamiz. Xususan, gnoseologik qarashlarida Ibn Tufayl aqliy bilish tarafdoridir. U ba'zi so'fylarning noratsional yondashuvini tanqid qilib, ilmiy bilim va metafizikani ma'rifat uchun tabiiy tayyorgarlik sifatida ko'rsatadi. Jamiyatdagi har bir holat, jarayon alohida ahamiyatga ega. Shu sababli, go'dakligidan boshlab insonlarda tushunish qobiliyati sekinlik bilan rivojlanib boradi. Dastlab, qiziqish paydo bo'ladi, uning natijasida har bir inson holat, jarayonlarga munosabat bildirib boshlaydi. Natijada, tanqidiy tafakkur rivojlanadi.

Ibn Tufayl o'rta asr musulmon olamida “falsafa” atamasi bilan bog'liq Sharq peripatetizmi maktabining yirik vakili hisoblanadi. U Sharq peripatetizmi (mashshoiyyuna yo'nalishi) asnosida ratsional va naturalistik dunyoqarashlar rivojlanishining xotimasida bo'ldi. Ibn Tufayl mashshoiyyuna yo'nalishining yirik vakillari Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Ibn Bojja kabi yirik faylasuflarning falsafiy bilimlari davomchisi sifatida mashhurdir. Uning falsafiy xulosalarini aks ettiruvchi “Hayy ibn Yaqzon” asari keyinchalik Yevropada bu tarzdagi asarlar dunyoga kelishiga asos bo'lgan asar hisoblanadi. Asarda faylasuf kimsasiz orolda yolg'iz o'sgan Hayyning qanday qilib olam sirilarini anglagani, idrok etganligini yoritib beradi. Mazkur maqolada Abu Bakr ibn Tufaylning bizgacha yetib kelgan yagona “Hayy ibn Yaqzon” asaridagi gnoseologik va ontologik jihatlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: gnoseologiya, epistemologiya, intuitiv bilim, ilmiy bilim, metafizika, “al-hikmat al-mashriqiya”, faol aql, emonatsiya nazariyasi, “Hayy ibn Yaqzon”.

Abstract. The spiritual harmony of the Middle Ages between the East and the West, as a special necessity, created such individuals whose views have not lost their relevance not only in the East, but also in the West. Among such philosophers, we can describe the views of Ibn Tufail as generalized in all areas. In particular, in his epistemological views, Ibn Tufail is a supporter of intellectual knowledge. He criticizes the irrational approach of some Sufis and shows scientific knowledge and metaphysics as a natural preparation for enlightenment. Every situation and process in society is of particular importance. Therefore, from infancy, the ability to understand develops slowly in people. Initially, curiosity arises, as a result of which each person begins to react to situations and processes. As a result, critical thinking develops.

Ibn Tufail is a major representative of the school of Eastern peripateticism in the medieval Muslim world, associated with the term “philosophy”. He was at the culmination of the development of rational and naturalistic worldviews during the period

of Eastern Peripateticism. This article examines the epistemological and ontological aspects of Abu Bakr ibn Tufail's only surviving work, "Hayy ibn Yaqzan".

Key words: epistemology, intuitive knowledge, scientific knowledge, metaphysics, "al-hikmat al-mashriqiya", active mind, theory of emanation, "Hayy ibn Yaqzan".

Аннотация. Духовная гармония Средневековья между Востоком и Западом, как естественная необходимость, создала личности, взгляды которых остались актуальными не только на Востоке, но и на Западе. Среди таких философов мы можем выделить взгляды Ибн Туфайля, которые можно охарактеризовать как обобщающие и охватывающие все области. В частности, в своих эпистемологических взглядах Ибн Туфайль является сторонником интеллектуального знания. Он критикует иррациональный подход некоторых суфиев, представляющих научное знание и метафизику как естественную подготовку к просветлению. Каждая ситуация и процесс в обществе имеют особое значение. Поэтому с младенчества способность человека понимать развивается медленно. Вначале возникает интерес, в результате которого каждый человек начинает реагировать на ситуации и процессы. В результате развивается критическое мышление.

Ибн Туфайль считается крупнейшим представителем восточной перипатетической школы мысли, с которой в средневековом мусульманском мире ассоциируется термин «философия». Он стоял у истоков развития рационального и натуралистического мировоззрения в эпоху восточного перипатетизма. В данной статье рассматриваются эпистемологические и онтологические аспекты единственного сохранившегося произведения Абу Бакра ибн Туфайля «Хай ибн Якзан».

Ключевые слова: гносеология, эпистемология, интуитивное знание, научное знание, метафизика, «аль-хикмат аль-маширикья», активный разум, теория эманации, «Хай ибн Якзан»

Kirish. Yunonlarning Suqrotidan Aflotun orqali Arastugacha bo'lgan yuksak darajada rivojlangan falsafiy madaniyat O'rta asrlarda arab-musulmon xalqlari ilmiy, falsafiy madaniyatining shakllanishiga kuchli turtki berdi. Qadimgi yunon falsafasining ratsionallik xususiyati O'rta asrlar arab-musulmon faylasuflari ilmiy-falsafiy tafakkurining asosiy sifatiga, xususiyatiga aylanib bo'lgan edi. Shuningdek, falsafa tarixi, undagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni o'rganish bo'yicha ish olib borgan tadqiqotchi Sayyid Ibn Sayyid, bu falsafa yo'nalishini ilk boshidanoq islom jamiyatida hokimiyat va davlat tashkil etish muammolari bilan bog'liq bo'lganligini ta'kidlaydi: "Bundan kelib chiqib, aniq ishonch bilan aytishimiz mumkinki, arab-musulmon faylasuflarining e'tiborlari qaratilgan masalalar va muammolarning asosiy doirasi aniq insonparvarlikni qamrab olgan edi"¹. Shu jihatdan, Sharq peripatetik falsafasining to'laqonli mohiyatida, uning turli mavzularida ham inson muammolari, uning aqliga yuqori baho berish doimo mavjud bo'lgan. Qadimgi insoniyatning

¹ سيد ابن سيد. الفتح و السياسة. (Sayyid ibn Sayyid. Fiqh va siyosat). بيروت. ١٩٨٥. — ص. ٧.

haqiqiy merosxo'rlari deb atalgan XIV asr italyan gumanistlarini emas, aynan peripatetiklarni biz haqiqiy merosxo'rlar deb atasak to'g'ri bo'ladi. Chunki, aynan ular qadimgi yunon falsafasi, madaniyati va ilm-fanining oliyjanob merosini Yevropa uchun saqlab, rivojlantirgan tarzda yetkazib berganlar.

Bu jarayonlarda albatta ispaniyalik arab-musulmon va yahudiy mutafakkirlarining ham hissalarini kattadir. Ularning ilmiy-nazariy va falsafiy g'oyalari, qarashlari Sharq peripatetizmining umumiy an'analarini boyitib, rivojlantirgan hisoblanadi. Ular arab dunyosining bu qismi (musulmon Ispaniyasi) aholisining mentalitetiga ham ta'sir ko'rsatdilar. Shuningdek, bu o'ta murakkab jamiyatdagi etnik, madaniy va diniy munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlariga ham yetarlicha ta'sir etdilar.

Ibn Tufayl o'zining bizgacha yetib kelgan yagona asari bo'lmish "Hayy ibn Yaqzon"da inson atrofidagi insonlar yordamisiz ham kamolotga erishishi mumkin ekanligini ko'rsatishga uringan. Tadqiqotimizning asosiy maqsadi Ibn Tufaylning "Hayy ibn Yaqzon" asaridagi borliqqa hamda inson bilimi rivojiga taalluqli fikrlarni falsafiy tahlil qilish hisoblanadi. Shu maqsadni ko'zlab, tadqiqotda bu turdagi asar yozish tarixini, ulardagi g'oyalarning qiyosiy tahlilini ko'rib chiqish asosiy vazifa qilib olinadi.

Tadqiqotning usullari. Tadqiqotni amalga oshirishda dialektik, tizimlashtirish, germeneytik, tahliliy va tahliliy-qiyosiy metodlardan keng foydalanildi. Shuningdek, tadqiqotda verifikatsiya, to'ldiruvchanlik, tarixiylik, vorisiylik tamoyillaridan ham foydalanildi. Bu tadqiqot usullarining o'zaro aloqadorligi vositasida amalga oshirildi.

Natijalar va muhokama. Abu Bakr Muhammad ibn Tufayl hayoti haqida juda kam ma'lumotlar mavjud. Aniqlanishicha, u taxminan 1116-yilda Granadaning shimoli sharqiy qismida, bugungi kunda Guadix nomi bilan mashhur shahar yaqinida tug'ilgan. Bu shahar o'sha paytda Almoravidlarning barbarlar sulolasi hukmronlik qilgan hudud bo'lgan. Ibn Tufayl arablardan bo'lgan. U Pireney yarim orolidagi ikkita aqliy salohiyat rivojlangan qal'alar Sevilya va Qurdobada tahsil olgan. Ibn Tufayl tibbiyot, matematika, astronomiya, fizika va boshqa tabiiy fanlar hamda she'riyatdan bilim olgan. O'qishni tugatgandan so'ng dastlab Ispaniyaning hozirgi Granada shahriga shifokor sifatida joylashadi.

O'sha vaqtlarda Pireney yarim oroli va Mag'ribning katta qismlarida Almohadlar sulolasi (1147 – 1269) hukmronlik qilgan. Ularning Ibn Tufayl davridagi hukmdori xalifa Abu Ya'qub Yusuf (1163 – 1184-yillar hukmronligi) ma'rifatli hukmdor bo'lib, yunon falsafasiga juda qiziqar edi. U Ibn Tufaylni Marokash shahridagi o'zining saroy tabibi va bosh maslahatchisi etib tayinladi va u yerda faylasuf nufuzli, ziyoli olim sifatida faoliyat olib bordi. Tarixchilarning ta'kidlashicha, u arablarning nutqini eng yaxshi biladigan, ularni ko'p yod olgan, ziyrak bo'lib, yuksak zakovat egasi bo'lgan. Ibn Tufayl 1185-yilda Marokashda vafot etdi.

Ba'zi manbalarga ko'ra, Ibn Tufaylning dafn marosimida, hattoki xalifaning o'zi ham ishtirok etgan, degan taxminlar bor. Faylasuf yuqori aqliy salohiyatga va badiiy

qiziqishlarga ega bo'lgan, xususan, astronomiyada o'z davrining umume'tirof etilgan Ptolomey tizimiga zid fikrlarni bildirgan. Biroq, uning barcha ilmiy va falsafiy merosidan bizgacha faqat "Hayy ibn Yaqzon" qissasi yetib kelgan. Uning mazkur asari – davr hujjatidir. Ibn Tufayl bunda Arastu, Forobiy, Ibn Sino, Ibn Bojja izdoshi va Ibn Rushd salafi sifatida maydonga chiqadi. "Misrlik yozuvchi va faylasuf, arab qo'lyozmalari merosi, islom tafakkuri, tasavvuf va arab tibbiyoti tarixiga oid bir qancha kitoblar va ilmiy tadqiqotlar muallifi Yusuf Muhammad Ahmad Zidan Ibn Tufaylning "Hayy bin Yaqzon" asaridan boshqa yana 97 ta kitobi bor bo'lganligi haqida ham ma'lumotlar bergan"¹.

"Hayy ibn Yaqzon" qadimgi arab adabiyotining mumtoz asarlaridan va uning durdonalaridan biri bo'lib, unda Ibn Tufayl falsafa, adabiyot, din va ta'limni uyg'unlikda mujassamlashtirgan. Bu tabiat sinovlari ustidan g'olib chiqqan inson haqidagi qissa bo'lib, uning bilish bosqichlarini aks ettiradi va uning qanday qilib yuqori falsafiy haqiqatga erishganligi haqida hikoya qiladi. "Unda ontologiya va gnoseologiya, psixologiya va din, inson va jamiyat munosabatlari masalalari yoritilgan. Inson zotining tabiiy evolutsiyasi tasviri berilgan va shu asosda dunyoni falsafiy haqiqat sifatida bilish imkoniyati ko'rib chiqiladi. U inson dunyoqarashining shakllanishini, eng avvalo, hayot va o'lim haqida fikr yuritish bilan bog'laydi"².

Ibn Tufayl "Hayy ibn Yaqzon" qissasida Hind okeandagi orollardan birida, ekvatorga yaqin joyda, tabiatning o'zidan "na onasi, na otasi bo'lgan" inson bolasi paydo bo'lganini, uning ismi Hayy bo'lganligini aytib, o'z qissasini boshlaydi. Unda insoniyatdan ayro yashagan Hayyning butun hayotini yoritish jarayonida bilmaslikdan bilishga qadar bo'lgan yo'lni talqin qilib o'tadi.

Avvaliga go'dakni bolasidan ayrilgan jayron boqdi. Yovvoyi tabiat bilan yakkama-yakka yashab, bola turmush tarzini asta-sekin o'zgartirib, uni o'zlashtira boshladi. Xullas, avval yalang'och joyini yaproqlar, so'ngra hayvonlarning terilari bilan qopladi. Hayvonlardan himoya qilish uchun daraxt shoxlaridan tayoq yasab, Hayy "ko'z o'ngida biroz ko'tarildi" va uning qo'li hayvonlarning panjalaridan sezilarli darajada ustunlik qiladi degan xulosaga keldi, chunki u bilan yalang'ochlik va o'zini himoya qilish uchun tayoqlar yasashga muvaffaq bo'ldi. Bu unga avvalgi orzusidagi narsalarsiz – dumsiz va tabiiy qurollarsiz yashash imkonini berdi.

Ona jayron vafotidan so'ng, bola tanasining hayotiy faoliyatini tartibga soluvchi tamoyilni tushunishga harakat qilib, o'tkir toshlar va quruq qamish bo'laklari yordamida jayronning ko'kragini ochish uchun bir turdagi pichoqlar yasadi. Yurakka yetib, u tanani boshqaradigan va o'lim bilan undan ajralib turadigan ruhni kashf etdi.

¹ Ибн-Туфайль. Повесть о Хайе ибн Йакзане // Мусульманская философия (Фалсафа): антология (Перевод с арабского, предисловие и комментарии Т. Ибрагима и Н.В. Ефремовой). – Казань: ДУМ РТ, 2009. – С. 669.

² Ибн Туфейль. Роман о Хайе, сыне Якзана / пер. И.П. Кузьмина // Избранные произведения мыслителей стран Ближнего и Среднего Востока. – М.: Соцэкгиз ИФ АН СССР, 1961. – С. 634.

Hayyning fikrlari esa tanadan ruhga ko'chdi. Bundan buyon uning qiziqishi faqat shunga qaratilgan edi.

Asarda zamonaviy dunyoqarash terminologiya yoki kognitiv tizim haqida ham fikrlar keltirilgan. Hikoya xudo – inson – tabiat aloqadorligi ifodalangan kognitiv tizimning asosiy elementlarini o'z ichiga oladi. Shuningdek, ushbu elementlar o'rtasidagi munosabatlarning o'lchovlariga to'xtaladi. Asar inson tarixi haqida hikoya qiladi. Bu hikoya Ibn Tufaylning aql va e'tiqod yoki falsafa va din o'rtasidagi munosabatlar haqidagi qarashini o'z ichiga oladi. Unda ko'proq gnoseologiyaning tushunchalari bilan to'qnash kelinadi. “Asarda inson ongining moddiylikdan ma'naviylikka va materiyadan mavhumlikka o'tish sarguzashtlari qiziqarli tarzda tasvirlangan”¹. Bolaligidan odamsiz yerga qo'nim topgan, hayvonni o'ziga enaga, tabiatni o'ziga boshpana qilib olgan bolaning hikoyasidir. U yer-u osmonda yashagan, ulg'aygach, odatlari kuchayib, uning fikri pishib, u koinot haqida fikr yuritishga yuzlandi. Bu olam uchun Yaratuvchining mavjudligining muqarrarligi bayon etilgan.

Shuni ta'kidlash kerakki, bu hikoya qayta yozilgan. Ibn Sino qo'lida to'rtinchi marta yozilgan arab ilmiy merosidir. “Hayy ibn Yaqzon” nomli asar to'rt marotaba xuddi shu nomda yozilgan. Mazkur asarni qator arab-musulmon faylasuflari yozganlar: Abu Ali ibn Sino, Shihobiddin as-Suhravardiy, Ibn at-Tufayl va Ibn an-Nafis. “Hayy ibn Yaqzon” qissasining birinchi muallifi faylasuf Abu Ali ibn Sinodir. Tadqiqotchi Hasan Hanafiy shunday deydi: “Yunoncha asli (Salamoan va Absol) hikoyasi to'rt faylasuf tomonidan yozilgan, ba'zan sarlavhalar o'zgarib, mazmuni saqlanib qolgan Ibn Sino va Ibn Tufayl uchun ramziy qissa bo'lib, Suhravardiy va Ibn Nafisning mavzusi bir xil: haqiqatga qanday erishish mumkin. Ibn Sino mazkur asarda dunyoviy bilimga tayanmasdan sof aql tabiiy, jonsiz, o'simlik va hayvonot hodisalarini tafakkur qiluvchi tabiiy aql sifatida shakllantirgan. U bu asarni qamoqda bo'lganida yozgan, so'ngra uni Shayx Shihobiddin as-Suhravardiy qayta tiklagan, so'ngra uni qaytadan yozgan. Andalusiyalik faylasuf Ibn Tufayl ham keyinchalik shu nomda asar yozgan.

Keyin bu hikoyaning oxirgi rivoyati Ibn An-Nafis tomonidan yozilgan, u Ibn Sino rivoyatining asl mazmunidan uning ta'limotiga to'g'ri kelmaydiganlarini payqab, o'zning falsafiy e'tiqodiga ko'ra, asarni “Fadil bin Notiq” deb atagan”². Ushbu to'rtta muallifning eng mashhuri hikoya nomiga ismi bog'langan Ibn Tufayldir. Sababi, Ibn Tufayl o'zining falsafiy g'oyalarini oddiy xalq tushunadigan lingvistik shaklda yetkaza olishi bilan qolgan mualliflardan ajralib turgan. Ushbu roman ingliz faylasufi Jon Lokkga katta ta'sir ko'rsatdi, u kitob yozdi va unda u aqlni sahifa sifatida tasvirlaydi.

¹ Two Andalusian Philosophy// trans. by Jim Colville. – New York, 2011. – P. 24.

²<https://alrashad.org>

Oq rangni, barcha meros bo'lib qolgan qoidalar va to'siqlardan xoli. Qirollik jamiyatining falsafiy yozishmalari ham kitobni maqtagan ajoyib taqrizni nashr etdi. Bu roman jahon tafakkuri va adabiyotining ko'plab durdona asarlariga asos bo'ldi. Fransuz faylasufi Jan-Jak Russo tomonidan Ibn Tufayl ijodidan ilhomlanib bir qator asarlar yozilgan. Biz ular orasida aniq umumiy voqealarni ham topamiz. Masalan, Daniel Defoning "Robinzon Kruzo" romani, o'rmon bolasi Maugli hikoyasi va Tarzan xarakteri o'rtasidagi bog'liqliklar, ularning aksariyati inson xatti-harakatlari haqida so'zlaydi. Ular asosan yolg'iz, odamlardan yiroqdagi muhitda yashashga majbur bo'lganlar. Ibn Tufaylning "Hayy ibn Yaqzon" asari va Daniel Defoning "Robinzon Kruzo" asari bo'yicha Hasan Mahmud Abbos "qiyosiy tadqiqot" o'tkazgan. U bu tadqiqotdan quyidagicha xulosaga kelgan: "Ibn Tufayl asarida ekzistensial va gnoseologik masalalar yoritib berilgan, Daniel Defo asarida esa ijtimoiylik yoritib berilgan. Hayy bin Yaqzon Kruzodan yaqqol farq qiladi, arab qahramoni odamlarni bilmagan, odamlarni tanimagan, ingliz dengizchisi yashagandek ijtimoiy va madaniy hayot kechirmagan. "Shuning uchun ham Hayy ibn Yaqzon o'zining muttasil o'sib borayotgan ziyrakligi, aql-zakovati va tajribasiga tayanib, ilm darajalari bo'ylab sekin-asta olg'a intilayotgan inson suratini yaratgan"¹.

Tadqiqotchi Hasan Mahmud Abbos tadqiqotni o'tkazishdan maqsadini quyidagicha izohlaydi: "Ibn Tufaylning eng muhim falsafiy masalalarga qarashlarini oydinlashtirish uchun uning fikrini bilish, bashoratlar masalasiga e'tibor qaratish edi"² deb izohlaydi. Tadqiqotchi analitik usuldan foydalangan. Ba'zi faylasuflar oldida quyidagi savol paydo bo'lgan, ya'ni nima uchun Ibn Tufayl "Hayy ibn Yaqzon"ni yozishda hikoya adabiy janrini tanlagan. Tadqiqotlar natijasida olimlar bu savolga javob topishadi. "Uning hikoya shaklini, ayniqsa, adabiy janr sifatida tanlashiga kelsak, bu uning o'quvchi ruhiga ta'sir o'tkazishi va falsafani ommaga bilvosita taqdim etish, uni izlashga undash, falsafani o'ziga xos xususiyatga ega ekanligini ko'rsatishdir. So'fiy tajribasi real tajriba bo'lgani va hikoya buni ifodalashning eng yaxshi yo'li ekanligi ham aytilgan. Ibn Tufayl "qalblar va ularning tabiatidan xabardor bo'lgan "faylasufdir"³.

Gnoseologiya islom falsafasidagi murakkab jarayon bo'lib, Hayy ibn Yaqzonni to'g'ri tushunish uchun muhim bo'lgan murakkab kosmografiyani o'z ichiga oladi. Islom faylasuflarining epistemologik qarashlari neoplatonchilar tomonidan ishlab chiqilgan noaniq va ko'p muhokama qilingan Arastu nazariyasidan kelib chiqadi, u insonning potensial aql-zakovati abadiy faol aql tomonidan amalga oshirilishini ta'kidlaydi. Bundan shunday xulosaga kelishimiz mumkinki, Ibn Tufayl qarashlariga

¹ Two Andalusian Philosophy// trans. by Jim Colville. – New York, 2011. – P. 70.

² Ибн-Туфайль. Повесть о Хаййе ибн Йакзане // Мусульманская философия (Фалсафа): антология (Перевод с арабского, предисловие и комментарии Т. Ибрагима и Н.В. Ефремовой). – Казань: ДУМ РТ, 2009. – С. 234.

³ Two Andalusian Philosophy// trans. by Jim Colville. – New York, 2011. – P. 71.

ko'proq Arastu va uning ta'limoti sezilarli darajada ta'sir qilgan. Ibn Tufayl ilm ikki yo'l: aql yo'li va qanoat yo'li bilan olinadi, deb hisoblaydi¹. Ya'ni, nazariy bilim va intuitiv bilim. "Hayy ibn Yaqzon" asari asosan intuitiv bilim orqali yoritishga asoslangan.

Ushbu turdagi bilim obyektlarning xususiyatlarini ongga o'tkazish uchun ishlaydigan sezgilarga asoslanadi, shuning uchun ong umumiy hukm chiqaradi yoki narsalarni tajribaga bo'ysundiradi. "Hayy atrofidagi jonivor va jonsiz narsalarga qarab ularni ko'zdan kechirib, ularning qilmishlariga ko'p marta taqlid qiladi. Uni boqib katta qilgan jayron o'lganda u halokatning sababini bilishga intiladi, natijada unda bilish rivojlana boshlaydi. Hayy tananing mashinaga o'xshash ekanligini anglaydi"². Shunday qilib asarda Ibn Tufayl insoniyat bilimi rivojlanishini, ya'ni asta-sekinlik bilan rivojlanishini ko'rsatib bergan. Hayy sezgi va tajribadan boshlab, tahlil va mantiqiy xulosaga o'tgan va nihoyat, ruhni kashf etish va hatto bu ma'noga bog'lanishi orqali tabiat olamidan, ya'ni tabiatdan nariga o'tgan.

Hayy moddiy narsalarni kuzatganda u eng oddiy narsalarni oladi. Ya'ni, moddiy modda "suv", suv isitiladi va soviydi. Agar u quyosh yoki olovdan tashqari issiqlikka duchor bo'lsa, suv isiydi. Hayy jismlarning xususiyatlarini bilar edi. "Osmon, sayyoralar barchasi haqida ma'lumotlarga ega edi. Sayyoralar jismlarni o'z ichiga oladi, ularning diametrlari cho'ziladi. Ular: uzunlik, kenglik va chuqurlik. Ibn Tufayl asarida "atribut – bu tanadir" deb aytadi. Tana muqarrar ravishda cheksizdir. Bu o'rinda "atribut" tushunchasiga to'xtaladigan bo'lsak, atribut (lot. attributum – baxsh etaman) obyektning zarur, muhim, xos xususiyati, muayyan jismning aynan shu jism ekanligini belgilovchi xususiyatlari (masalan, falsafada materiya). Ibn Tufayl qarashlarida ko'proq ratsional bilimga tayangan. Ya'ni, inson ma'rifatga erishish uchun ilmiy bilim va metafizikani o'zlashtirishi kerakligini ta'kidlaydi.

Bulardan ilmiy bilim oddiy bilishdan farq qilib, u borliqdagi predmet va hodisalarning qonuniyatlarini, uning mohiyatini dalil, isbot orqali bilishdir. "Metafizika – (yunoncha, meta physika – fizikadan so'ng) – borliqning sezgilardan yuqori turuvchi prinsiplari va umumiy asoslari to'g'risidagi fan"³.

So'ngra uning ko'zlarida jism butun ma'nosini yo'qotdi va u uni chetga surib, o'z fikrini ikkinchi narsaga, ya'ni "an-nafs"ga qaratdi"⁴. U o'z tadqiqotini jismlarni shunday emas, balki ma'lum bir shaklga ega bo'lgan, ularning o'zaro farqini aniqlaydigan xususiyatlari kelib chiqadigan obyektlar sifatida ko'rib chiqishdan boshladi. "Ularni kuzatib, aqliy ravishda sinflarga bo'lib, ular uchun umumiy shaklga ega bo'lgan jismlar to'plamini ajratib ko'rsatdi. Ulardan bir yoki bir qator harakatlar kelib chiqadi, so'ngra ushbu to'plamda shu shaklda u bilan bog'liq bo'lgan guruhni

¹ Falsafa qomusiy lug'at. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2004. – B. 278.

² مصر. حي بن يقظان رسالة. /Ibn Tufayl. Hayy ibn Yaqzon. – Misr, 2016. – C. 58.

³ Falsafa qomusiy lug'at. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2004. – B. 347.

⁴ مصر. حي بن يقظان رسالة. /Ibn Tufayl. Hayy ibn Yaqzon. – Misr, 2016. – C. 12.

aniqladi. Lekin bundan tashqari, boshqa bir shaklga ega bo'lib, undan ba'zi boshqa harakatlar kelib chiqadi va bu guruhda birinchi va ikkinchi shakllarga qo'shimcha ravishda ma'lum uchdan bir qismga ega bo'lgan, undan o'ziga xos harakatlar paydo bo'ladigan kategoriyalar mavjud. Masalan, tuproq, toshlar, minerallar, o'simliklar, hayvonlar va boshqalar kabi barcha yer yuzidagi jismlar umumiy shaklga ega bo'lgan yagona agregatni hosil qiladi. Bunday jismlar majburan yuqoriga ko'tarilganda, qo'yib yuborilishi bilanoq, shakliga ko'ra, darhol pastga qarab shoshiladilar. Bu borliqni anglash istagi shu qadar kuchli ediki, bundan buyon Hayyning fikrlari faqat u bilan band edi"¹.

Hayyga ayon bo'ldiki, vujudga kelish va halokat olamida bo'lgan nafs bilan idrok qilinadigan jismlar uchun mohiyat (haqiqat) ba'zilar uchun ko'proq tushunchalardan (ma'oni) to'ldiruvchi, ba'zilar uchun esa ma'nodan hosil bo'ladi. "Kichikroq son va u kattaroq sondan kichikroq sonni bilish osonroq ekanini bilgani uchun, birinchi navbatda, uning shaklini o'rganishga qaror qildi, uning mohiyati kichikroq tushunchalardan iboratligi ham aytilgan"².

Hayy hayvonlar va o'simliklarga xos bo'lgan turli harakatlarni amalga oshirishi uchun ularning mohiyati ko'p sonli tushunchalardan iborat bo'lishi kerakligini ko'rgan va shuning uchun ham har ikkisinin shakllari haqida o'ylashni to'xtatib turishga qaror qilgan. Yerning ba'zi qismlari boshqalarga qaraganda soddaroq tarkibga ega ekanligini payqab, u iloji boricha ularning tarkibi soddaroq bo'lganlarini o'rganishga harakat qildi. Suv, uning kuzatishlariga ko'ra, oddiy tarkibga ega, chunki uning shaklidan kamroq miqdordagi harakatlar paydo bo'ladi. Olov va havo ham uning fikricha, oddiy tarkibga ega. Ilgari Hayy bu to'rt jismning bir-biriga o'zgarishi, ularda umumiy narsa borligi, ya'ni "mavjudlik" tushunchasini anglab yetadi.

Shunday qilib, u yuqoriga yoki pastga harakatlanmaydi, issiq yoki sovuq, ho'l yoki quruq bo'la olmaydi, chunki bu xususiyatlarning hech biri barcha jismlarga tegishli emas va shuning uchun u tanaga tegishli emas. Demak, agar jismdan tashqari boshqa shaklga ega bo'lmagan jism bo'lishi mumkin bo'lsa, unda bu belgilarning birortasi bo'lmaydi va agar u boshqa belgiga ega bo'lsa, u bir shaklga ega bo'lgan barcha jismlar uchun umumiy bo'lar edi. Hayy esa tirik va jonsiz barcha jismlar uchun umumiy bo'ladigan hech bo'lmaganda bitta shunday belgi (vasf) borligini ko'ra boshladi. Ammo u ular uchun "kengaytma" (imtidad) tushunchasidan boshqa umumiy bo'lgan hech narsani aniqlamadi, ularning barchasi "uzunlik", "kenglik" va "chuqurlik" deb nomlangan uch o'lchovga ega. Bu tushunchani, u tushundi, tanaga tegishli. Biroq, "o'z his-tuyg'ulari bilan u faqat shu xususiyatga ega bo'lgan qandaydir tana bo'lishi mumkinligiga hech qachon ishonmasligi kerak edi, shuning

¹ Ибн-Туфайль. Повесть о Хаййе ибн Йакзане // Мусульманская философия (Фалсафа): антология (Перевод с арабского, предисловие и комментарии Т. Ибрагима и Н.В. Ефремовой). – Казань: ДУМ РТ, 2009. – С. 241.

² O'sha asar. – С. 243.

uchun u yuqorida aytib o'tilgan kengaytmadan tashqari hech narsaga ega bo'lmaydi va umuman boshqa barcha shakllardan mahrum bo'ladi"¹.

Ibn Tufayl o'z kitobining mavzusi bo'lgan falsafa uchun ishlatgan atamani arab tilida "al-hikmat al-mashriqiya" ("Sharq hikmatlari") yoki al-hikmat al-mushriqiya ("yorug'lik beruvchi hikmat") deb o'qish mumkin. "Bu ba'zi yevropalik olimlar orasida chalkashliklarni keltirib chiqardi va ikkita alohida falsafa mavjud degan taxminga olib kelgan"². Bu mavzu yuzasidan olimlar o'rtasida bir qancha bahs-munozaralar kelib chiqqan. Ibn Tufayl va ba'zi olimlar aql va materiya borasida turlicha fikrlarni bildirganlar. Ibn Tufayl fikricha, butun tabiatda har bir narsa uchun materiya mavjud bo'lganligi sababli (ularning barchasi potentsialdir), boshqa tomondan, ularning sababi bo'lgan va ishlab chiqaruvchi boshqa narsa ham mavjud. Ularni ishlab chiqarish, ularning barchasi san'at sifatida uning materiali bilan bog'liq, shuning uchun "ruh"da bu farqlar bo'lishi kerak deb ta'kidlaydi. "Tabiatdagi barcha narsa o'zgaradi, ba'zilar esa turli xil shakllarga kirishi orqali tabiatda o'zini saqlab qoladi"³. Namuna sifatida "yorug'lik"ni keltiradi. "Yorug'lik" ham potentsial ranglarni haqiqiy ranglarga aylantiradi. Mana shu holatni o'ziga xos, deb mohiyatan "faol jarayon" sifatida ko'rsatadi.

Ibn Tufayl qarashlarida "faol aql" tarafdori bo'lgan. Ibn Tufayl tasavvufini nazariy deb tanqid qilgan Ibn Bajjaning fikricha, inson kamolotiga moddiy olamning dastlabki hissiy taassurotlaridan to moddiy bilimdan oshib, faol aqlga erishilgunga qadar aqliy idrok etilgan shakllar iyerarxiyasi orqali mavhumlanish jarayoni orqali erishiladi. Bu aqliy rivojlanishning yakuniy bosqichidir. Biroq Abu Ali ibn Sino faol aql bilan birlashishga faqat o'limdan keyin erishish mumkin, deb hisoblaydi. Xuddi shu nomdagi qisqa risolasida u "faol aqlning" o'ziga Hayy ibn Yaqzon nomini qo'llagan edi. Ibn Tufayl bu ismni shaxsga taalluqli qilib, faol aql insondan tashqari narsa emasligini va "insoniy kamolot" ekanligini nazarda tutadi. Ya'ni, bu hayotda erishish mumkin bo'lgan narsadir. Ibn Tufayl soddalashtirilgan narsalar orqali emonatsiya nazariyasi haqida ma'lumot beradi. "Emonatsiya nazariyasi – (lot. *Emanatio* – ajralib chiqish, tarqalish) – diniy-falsafiy termin. Bunga ko'ra, moddiy olam ilohiy ibtido (xudo)dan asta-sekin, bosqichma-bosqich ajralib chiqadi". Ibn Tufaylning fikricha, "bu "faol aql"ga taalluqli emas, lekin aynan o'sha yerda Hayy "hech bir ko'z ko'rmagan, hech bir quloq eshitmagan va inson qalbi his qilmagan narsaga" guvoh bo'ladi"⁴.

¹ Ибн-Туфайль. Повесть о Хаййе ибн Йакзане // Мусульманская философия (Фальсафа): антология (Перевод с арабского, предисловие и комментарии Т. Ибрагима и Н.В. Ефремовой). Казань: ДУМ РТ, 2009. – С. 487.

² Two Andalusian Philosophy// trans. by Jim Colville. – New York, 2011. – P. 78.

³ Ибн-Туфайль. Повесть о Хаййе ибн Йакзане // Мусульманская философия (Фальсафа): антология (Перевод с арабского, предисловие и комментарии Т. Ибрагима и Н.В. Ефремовой). Казань: ДУМ РТ, 2009. – С. 669.

⁴ ابن طفيل. حي بن يقظان رسالة. – مصر / Ibn Tufayl. Hayy ibn Yaqzon. – Misr, 2016. – С. 58.

Hayy turli toifadagi mavjudotlarni – hayvonlar, o‘simliklar va minerallarni diqqat bilan kuzatar ekan, u nafaqat har bir toifadagi mavjudotlarning, balki barcha toifadagi mavjudotlarning birligini kashf etdi va “hamma mavjudot ... uning oldida birlashgan narsa sifatida paydo bo‘ldi”¹.

Hayy jismoniy voqeliklarni bilishdan ruhni va u bilan birga aqlni anglaydigan metafizik mavjudotlarni bilishga harakat qiladi. Hodisalar o‘rtasidagi sabab-oqibat munosabatlari uni Birinchi sabab, Yaratuvchi (xudo) mavjudligi haqidagi g‘oyaga olib keldi. O‘z navbatida, dunyoda hukmronlik qilgan tartib va uyg‘unlik Yaratganning donoligidan, hamma narsani bilishidan dalolat beradi. Hayy, shuningdek, maxluqotning barcha ulug‘ligi va kamoloti Yaratguvchidan ekanligini va Unga “juda katta imkoniyatlar” xos ekanligini ham tushundi.

Hayy o‘z shaxsiyati haqida fikr yuritib, shunday xulosaga keldi: Xudo o‘lmas bo‘lishi kerak. Ruhning eng katta baxti borliqning mutlaq birligini, Xudo bilan “birlashish” (ittisal) va Unda “yo‘qolib ketish” (fana) – “o‘z tabiatiga ko‘ra ifodalab bo‘lmaydigan” holatni his qilishdan iborat. Hayy o‘zini so‘fiyga aylanib qolgandek, shunday hayajonli holatga keltirishni o‘rgandi.

Ibn Tufayl qissaning davomida umrining qolgan qismini yolg‘izlikda va ibodatda o‘tkazish uchun bu yerga ko‘chib o‘tgan qo‘shni orolda yashovchi Absolning uchratishi haqida hikoya qiladi. Absol orolida odamlar Xudoning payg‘ambarlaridan biriga tegishli dinga e‘tiqod qilishgan. Bu din “odatda keng ommaga qaratilgan nutqda bo‘lgani kabi” an‘anaviy tasvirlarda (amsal) taqdim etiladi. “Absolning o‘zi bu obrazlarning ichki, ma‘naviy mazmuniga kirib borishga moyil bo‘lib, ularni allegorik (dalilga asoslanib) talqin qilishga (ta‘vil) intilardi”².

Hayyga o‘z tilini o‘rgatib, u bilan suhbat chog‘ida Absol vatanida keng tarqalgan din aqidalari – Xudo, farishtalar, Muqaddas Kitob, payg‘ambarlar, qiyomat, hukm, jannat va do‘zax haqidagi aqidalar ularning to‘g‘ri talqini shunday ekanligini aniqladi. Ular Hayy aqlning tabiiy nuri orqali kelgan o‘sha dunyoqarashga to‘g‘ri keladi. Absol esa Hayyga xizmat qilishni va unga o‘z e‘tiqodi bilan tanish bo‘lgan bir-biriga zid bo‘lib tuyulgan dinlarning amaliy ko‘rsatmalari borasida uning maslahatlariga amal qilishni o‘z zimmasiga oldi.

O‘z navbatida, Hayy Absol va uning qavmi bilan tanishib, din aqidalarining o‘z tafakkuriga mosligini tushundi. Yuqorida zikr etilgan dinga asos solgan payg‘ambarning Alloh tomonidan berilgan vazifaga ishonchi komil bo‘lib, bu payg‘ambar tomonidan belgilab qo‘yilgan amaliy vazifalarni – namoz, zakot, ro‘za, haj kabilarni ham qabul qildi.

XULOSA. Shunday qilib, Hayy bu odamlarning “ko‘plari aqlsiz” ekanligini

¹ Ибн-Туфайль. Повесть о Хайе ибн Йакзане // Мусульманская философия (Фалсафа): антология // Пер., предисловие и комментарии Т. Ибрагима и Н.В. Ефремовой. – Казан: ДУМ РТ, 2009. – С. 483.

² Ikramova I.R. Ibn Rushd: din va falsafa uyg‘unligi. – Toshkent: Metodist nashriyoti, 2023. – B. 46.

tushundi va shunday xulosaga keldi: ular uchun najotning boshqa yo‘li yo‘q, faqat buyruqni bajaradilar, o‘z hollaricha haqiqatga erishish yo‘lini izlamaydilar”¹. Hayy tabiatan rivojlangan insoniyatni va aqlning tabiiy nurini, turli vositalarsiz o‘z-o‘zidan mavjudlikni mos anglagan holda idrok qiladi. Ibn Tufayl bu qissada e’tiqod bilan aqlning birligini va har doim bir-birini taqozo etishini tahlil qilishga uringanligini ko‘rishimiz mumkin.

Demak, Ibn Tufayl “Hayy ibn Yaqzon” asarida o‘zining gnoseologik, ontologik, axloqiy masalalar yuzasidagi firklarini mazkur asar orqali yoritib bergan. Ibn Tufayl bilishda asosan Arastu nazariyasiga asoslanganiga ko‘p o‘rinlarda guvoh bo‘lish mumkin. Ibn Tufayl ijodida “faol aql” degan tushunchaga ham duch kelinadi. Ibn Tufayl fikricha, “faol aql” – bu “insoniy kamolot”dir. Ya’ni, insonning komillikka erishgan davri, har tomonlama mukammal bo‘lgan bosqichdir.

Ba’zi o‘rinlarda Ibn Tufayl jamiyatdagi odamlarning moddiy olamga, hissiy lazzatlanishga intilishlarini tanqid qiladi. Ibn Tufayl faol aqlni insonni kamolotga yetaklovchi asosiy narsa sifatida qaraydi. Olimning fikriga ko‘ra, insonlar moddiy olamga emas, balki o‘zlarining diniy ilmlarini chuqurroq o‘rganishga moslashtirishlari lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ikramova I.R. Ibn Rushd: din va falsafa uyg‘unligi. – Toshkent: Metodist nashriyoti, 2023.
2. Falsafa qomusiy lug‘at. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2004.
3. Two Andalusian Philosophy// trans. by Jim Colville. – New York, 2011.
4. مصر – حي بن يقظان رسالة. / Ibn Tufayl. Hayy ibn Yaqzon. – Misr, 2016.
5. بيروت. ١٩٨٥. سيد ابن سبيد. الفتح و السياسة (Sayyid ibn Sayyid. Fiqh va siyosat). – ص. ٧
6. Ибн-Туфайль. Роман о Хайе, сыне Якзана / пер. И.П. Кузьмина // Избранные произведения мыслителей стран Ближнего и Среднего Востока. – М.: Соцэкгиз ИФ АН СССР, 1961. – С. 634.
7. Ибн-Туфайль. Повесть о Хайе ибн Йакзане // Мусульманская философия (Фальсафа): антология (Перевод с арабского, предисловие и комментарии Т. Ибрагима и Н.В. Ефремовой). – Казань: ДУМ РТ, 2009.

¹ Ибн-Туфайль. Повесть о Хайе ибн Йакзане // Мусульманская философия (Фальсафа): антология // Пер., предисловие и комментарии Т. Ибрагима и Н.В. Ефремовой. – Казань: ДУМ РТ, 2009. – С. 542.

Sarvepalli Radhakrishnanning falsafiy-teologik qarashlari

ABDULLAZIZ ABDUVAXIDOV

Mustaqil tatqiqotchisi, TDPU

Annotatsiya: Sarvepalli Radhakrishnan bir qancha diniy va falsafiy ta'limotlar ishlab chiqqan faylasuf hisoblanadi. Bular "universal din", "universal falsafa", "universal axloq" va "abadiy din" kabilardir. Mazkur maqolada faylasufning aynan ushbu ta'limotlariga oid materiallarga alohida e'tibor qaratildi. Har bir inson ijtimoiy-siyosiy qarashlaridan qat'i nazar teng huquqlidir. Faylasuf fikricha, "Universal din"ning elementlari mavjud barcha dinlarda bordir. "Universal din" haqidagi fikrini davom ettirib: "Bizda ilmiy, axloqiy, ruhiy va universal bo'la oladigan dinni rivojlantirish uchun imkoniyat bor. Men aminmanki, har bir din ham shu yo'nalishni o'rganishga qobildir". Ushbu nazariyada "universal din" dunyodagi barcha insonlarni birlashtira oladi. Faylasuf ilgari surgan falsafiy ta'limot, uning universal diniga xizmat qilishi muqarrar. Universal din bilan birgalikda universal falsafa ham mavjud bo'lishi kerak. Bu haqida faylasuf shunday yozadi: "Mening asosiy vazifam, barcha mamlakat va madaniyatlarda bitta abadiy va universal falsafaning mavjudligini isbotlashdir. Bu Upanishadlarga ham, Buddaga ham, Platonga ham tegishli tomondir. Bu barcha asrlar va qit'alarga tegishli ruhdur".

Sarvepalli Radhakrishnan o'z dunyoqarashining asosini tashkil qilgan va falsafiy-nazariy bilimlari majmuyini ifodalagan falsafiy tizimini shunday tasniflagan: "Abadiy din... irratsional yoki ilmdan tashqari emas, u haqiqatdan yuz o'girishni xohlamaydi. Uni qabul qilish ko'pgina umidsiz, qiyin muammolarni hal etadi va irodali insonlarga tinchlik va yaxshilik olib keladi. Bu men turli yo'llar bilan erishgan shaxsiy falsafadir. Bu falsafa menga eng qiyin sinovlarda, bemorlik yoki davo topganimda, g'alaba qozonganimda yoki mag'lub bo'lganimda yordam berdi".

Tizimning nomidan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, uning asosini din tashkil etadi. Biroq, ma'lum bir aniq din emas, balki mavhum, universal, abadiy dindir.

Maqolada mafkuraviy bo'shliq hamda uning yechimiga bo'lgan faylasufning munosabati borasida ham so'z boradi. Jamiyatdagi ma'naviy qashshoqlikning sababi zulmga asoslangan tuzumda, deb bildi. Jamiyat va xalqni ma'naviy qashshoqlikka olib kelgan illatlar – bu boylikka xirs qo'yishlik, militarizmga zo'r berish, inson ruhini mayib qiladigan diniy, mazhabiy nizolar deb bildi. Bu illatlar kishilar qalbidan imon-e'tiqodni, diniy birodarlikning susayishiga, yakunda yo'q bo'lib ketishiga olib keladi. Din bilan fan bir-birini to'ldirib boradi. Ular o'rtasidagi farq shundaki, din insonning ruhiy holatini hamda insonning "ichki tabiatini" ifodalasa, fan tashqi olamdagi empirik va ratsional holatini ifodalaydi. Lekin, din bilan fan o'rtasidagi farq nisbiy, ular o'rtasidagi bog'liqlik mutloqlikdir. Shak-shubhasiz din faylasuf hayotining mazmunini tashkil etadi. U targ'ib qilgan din insonni mutaassiblikka emas, balki insonni imon-e'tiqodga, bir-birini hurmat qilish va e'zozlashga xizmat qiladi. Shu boisdan ham maqolada faylasufning "universal din" nazariyasiga hamda diniy ta'limotlarga bo'lgan munosabatiga alohida e'tibor qaratildi.

Kalit so'zlar: Radhakrishnan, universal din, universal falsafa, sanatana dharma, transsendental, ateizm, ahimsa, gumanizm, mafkuraviy bo'shliq.

Аннотация: Сарвепалли Радхакришнан разработал ряд религиозных и философских учений, таких как «универсальная религия», «универсальная философия», «универсальная этика» и «вечная религия». В данной статье особое внимание уделено именно этим концепциям философа. Радхакришнан утверждает, что каждый человек, независимо от своих социально-политических взглядов, обладает равными правами. Согласно его мнению, элементы «универсальной религии» существуют во всех религиях. Развивая свои взгляды на «универсальную религию», он пишет: «У нас есть возможность развить религию, которая будет научной, нравственной, духовной и универсальной. Я убеждён, что каждая религия способна изучать это направление». В своей теории Радхакришнан подчеркивает, что «универсальная религия» способна объединить всех людей в мире. Его философские учения неизбежно служат реализации идеи универсальной религии.

Кроме того, вместе с «универсальной религией» должна существовать и «универсальная философия». Об этом Радхакришнан говорит: «Моя основная задача – доказать существование одной вечной и универсальной философии, которая присутствует во всех странах и культурах. Это касается Упанишад, Будды, Платона. Это дух, который охватывает все эпохи и континенты».

Радхакришнан классифицировал свою философскую систему, которая стала основой его мировоззрения, следующим образом: «Вечная религия... она не иррациональна или вне науки, она не отвергает истину. Её принятие помогает решить многие безнадёжные и трудные проблемы, а также приносит мир и добро волевым людям. Это философия, которую я достиг разными путями. Она поддерживала меня в самых сложных испытаниях – в болезни, в моменты триумфа или поражения». Из названия системы видно, что её основой является религия. Однако речь идёт не о конкретной религии, а об абстрактной, универсальной и вечной религии.

В статье также обсуждается отношение философа к идеологическому вакууму и пути его преодоления. Радхакришнан считал, что причиной духовного упадка в обществе является режим, основанный на угнетении. Он выделяет такие пороки, приводящие общество к духовному обнищанию, как алчность, милитаризм и религиозные конфликты, которые разрушают человеческую душу. Эти пороки подрывают веру и братство, что в конечном итоге приводит к их исчезновению. По мнению философа, наука и религия дополняют друг друга. Их различие заключается в том, что религия выражает духовное состояние человека и его «внутреннюю природу», тогда как наука отражает эмпирическое и рациональное состояние внешнего мира. Однако связь между наукой и религией абсолютна, а их различия относительны.

Религия, бесспорно, составляет содержание жизни философа. Пропагандируемая им религия направлена не на фанатизм, а на укрепление веры, взаимное уважение и понимание. Поэтому в статье особое внимание уделено его теории «универсальной религии» и религиозным учениям.

Ключевые слова: Радхакришнан, универсальная религия, универсальная философия, Санатана Дхарма, трансцендентное, атеизм, ахимса, гуманизм, идеологический вакуум.

Abstract: Sarvepalli Radhakrishnan developed several religious and philosophical doctrines, including the concepts of “universal religion”, “universal philosophy”, “universal ethics” and “eternal religion”. This article focuses on these teachings of the philosopher. According to him, all individuals are equal in rights regardless of their social or political views. He asserted that elements of “universal religion” exist in all religions. Expounding on this concept, he noted, “We have the opportunity to develop a religion that can be scientific, moral, spiritual, and universal. I am convinced that every religion is capable of exploring this direction”. According to his theory, a universal religion can unite all people globally. His philosophical teachings inevitably serve the cause of universal religion. Alongside a universal religion, a universal philosophy must also exist. He writes, “My main task is to prove the existence of one eternal and universal philosophy common to all countries and cultures. This philosophy is connected to the Upanishads, Buddha, and Platon alike, representing a spirit that transcends ages and continents”.

Radhakrishnan categorized his philosophical system, which forms the foundation of his worldview, as follows: “Eternal religion... is neither irrational nor beyond science. It does not seek to turn away from truth. Accepting it resolves many hopeless, challenging problems and brings peace and goodness to determined individuals. It is a personal philosophy I have reached through various paths. This philosophy supported me through severe trials, illness, recovery, victories, and defeats”. From the system’s name, it is clear that its foundation is religion – however, not a specific religion, but an abstract, universal, eternal one. The article also addresses the philosopher’s perspective on ideological vacuums and their solutions. He attributed the spiritual poverty of society to oppressive systems. The vices leading society and people into moral decline include greed for wealth, militarism, and religious or sectarian conflicts that damage the human spirit. He believed these evils weaken and eventually destroy faith and religious brotherhood. In Radhakrishnan’s view, religion and science complement each other. The difference between them lies in their focus: religion expresses the inner state and spiritual nature of a person, while science deals with empirical and rational aspects of the external world. However, this difference is relative: the connection between them is absolute. For him, religion shaped the meaning of life, and his promoted religion did not foster fanaticism but rather encouraged faith, mutual respect, and reverence. Therefore, the article pays particular attention to his concept of “universal religion” and his attitude toward religious teachings.

Keywords: Radhakrishnan, universal religion, universal philosophy, sanatana dharma, transcendental, atheism, ahimsa, humanism, ideological emptiness.

Kirish. XIX asr oxiri XX asr boshlarida ingliz mustamlakachiligi sharoitida Hindistonda sarmoyadorlikka asoslangan mahalliy ishlab chiqarish tizimi yuzaga kela boshladi. Yirik sanoat korxonalari qurishga kirishildi. Angliya Hindistonda sanoatni o‘ziga qulay qilib joylashtirishga harakat qildi. Asosiy sanoat korxonalari dengizbo‘yi port shaharlari yaqinida edi. Bundan Hindiston boyliklarini arzon va oson olib chiqib ketish maqsadi ko‘zlandi. Hindiston ingliz burjuaziyasining kapital kiritish zonasiga aylanib qoldi.

Yangi davr hind falsafasining koʻzga tashlanuvchi hodisasi bu milliy ozodlik harakatidir. Hind milliy ozodlik harakati jarayonida diniy-falsafiy taʼlimotlarni dolzarb siyosiy muammolarga moslashtirish maqsadida ularni zamonaviylashtirish va ushbu harakat talablariga muvofiqlashtirish, ayniqsa, oʻta dolzarb vazifa boʻlib yuzaga kelgan edi. Jumladan, anʼanaviy diniy-mistik gʻoyalar, ularning mavhum shakllarini vatanparvarlik va xatto mustamlakachilikka qarshi ruhda sugʻorishga qaratilgan faoliyatlar xususan faollashadi.

Sarvepalli Radhakrishnan 1888-yilning 5-sentabr kuni Madrasning Tirutani qishlogʻida, boy brahmanlar xonadonida tugʻilgan. Barcha braxman oilalari kabi uning oilasida ham, diniy muhit hukm surgan. Radhakrishnan oilasi diniy marosimlarni oʻz vaqtida oʻtkazar va muqaddas joylarga ziyorat uchun tez-tez borib turar edi.

Faylasuf Radhakrishnan butun dunyoni bitta maktab deb hisoblagan. U faqat taʼlim orqali inson ongidan foydalanish mumkin deb hisoblagan. Shu sababli, taʼlimni, dunyoni yagona birlik deb hisoblash orqali boshqarish kerakligini taʼkidladi.

Sarvepalli Radhakrishnanning hayoti, ilmiy faoliyati, falsafiy izlanishlari haqida bir qator olimlar oʻz asarlarida maʼlumot keltirib oʻtganlar. Shulardan A.D.Litman Sarvepalli Radhakrishnanning umumiy faoliyatiga doir “Sarvepalli Radhakrishnan” nomli asar muallifidir. “Avvalambor, olimning ilmiy yoʻnalishini tadqiq etishning oʻzi ham ilm hisoblanadi. Olimning qiziqishlarini aniqlamasdan, uning “aql laboratoriyasini” ochib berish mumkin emas”,¹ – deydi Litman.

Radhakrishnan haqida uning vatandoshlari hamda chet el tadqiqotchilari ham koʻp asar va maqolalar yozganlar. Ular asosan ulugʻlash, yuksak baholash xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Tanqidiy notalar faqatgina yevropasentrizmni ustun qoʻyuvchi opponentlar tahlilida jaranglaydi.

Haqiqiy falsafa haqqoniylikka, uning tajribaviy va mantiqiyiligiga asoslanadi. Bunday dunyoqarash “universal falsafa”ning haqqoniyligi haqidagi Radhakrishnan fikrlari yakka dunyoqarash doktrinasini shakllantirish uchun asos boʻldi.

Adabiyotlar tahlili. Maqolada rus, ingliz, hind va xorijlik olimlarning Sarvepalli Radhakrishnanning ilmiy merosi va falsafiy-teologik qarashlarini oʻrganish boʻyicha ilmiy tadqiqot ishlaridan samarali foydalanildi. Литман А.Д. Сарвепалли Радхакришнан. Москва, “Наука”, 1983. Бурмистров С.Л. Очерки индийской философии XIX – XX веков. Москва, “Прогресс”, 1993. Аникеев Н.П. Философские и социальные взгляды Сарвапали Радхакришнана. Москва, Наука, 1984. Radhakrishnan S. Religion and its place in human life. Radhakrishnan S. Occasional speeches and writings. Kalkutta, India, 1965. Радхакришнан С. Индийская Философия (в 1-х томах). Пер с англ. Москва, Издательство иностранной литературы, 1956. Radhakrishnan S. Religion and culture. New Delhi, 1968. Amrik Singh, On Being a Teacher, Konark, Delhi, 1990. Julian Huxley, Essays

¹ Radhakrishnan S. Religion and its place in human life // Radhakrishnan S. Occasional speeches and writings. – K.: India, 1965. – P. 97.

of a Humanist frame, Penguin books, London, 1966. P.Nagaraja Rao and Others (ed), Radhakrishnan Reader: An Anthology, Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay, 1988.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada qiyosiy tahlil, retrospektiv tahlil, tizimli yondashuv, kreativ yondashish, dialektik, germeneytik, sinergetik ilmiy bilish usullaridan foydalanilgan.

Muhokama va natijalar. Radhakrishnan o‘zining “kelajak falsafasi” haqida gapirganda, ushbu falsafa Hindiston milliy mustaqillikka erishgandan so‘ng yuzaga keladigan vaziyatga mos kelishi haqida o‘ylardi. Barcha hind vatanparvarlari singari Radhakrishnan ham o‘zining orzu-istaklarini aynan mana shu umid bilan bog‘lagan.

Mamlakatning siyosiy suverenitetga ega bo‘lishi uning izchil rivojlanishida siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotdagi tub o‘zgarishlar bilan tavsiflangan yangi bosqichni belgilab berdi. Ozodlik harakatiga boshchilik qilgan va uning g‘alabasi natijasida hokimiyat tepasiga kelgan milliy burjuaziya mustamlakachilik tuzumiga qarama-qarshi kuchdan hukmron sinfga aylandi. Jamiyat inqilob natijasida vujudga kelgan sharoitlarga javob beradigan yangi mafkuraga muhtoj edi. Mamlakatda hukmron mafkura hisoblanmish Gandizm mafkurasi kelgusi taraqqiyotning yangi bosqichda turgan vazifalarini bajara olmas edi.

Siyosiy mustaqillik uchun kurash jarayonida ham, mamlakat diniy yo‘nalish bo‘yicha ikki davlatga bo‘lingan bir paytda gandizmning diniy, falsafiy va axloqiy tamoyillari insonlarning ehtiyojlari oldida ojizlik ko‘rsatganini unutib bo‘lmaydi. Bu davrda hindular va musulmonlar o‘rtasida sodir bo‘lgan nizolar, misli ko‘rilmas fojiali to‘qnashuv oqibatlari bilan mamlakatdagi hukmron mafkuraviy tamoyillarga qattiq zarba berdi.

Yosh suveren davlat rahbarlari mafkuraviy arsenalni qayta ko‘rib chiqish va yangi tarixiy haqiqatga mos keladigan ma‘lum bir “hayot falsafasi”ni yaratish zarurligini anglay boshladilar.

Javoharlal Neru o‘zining 1958-yilda nashr etilgan “Основной поход” nomli mashhur maqolasida mafkuraviy falsafani amalga oshirishni shunday ifodalagan: “Hindistonda ma‘lum bir turg‘unlik va tanazzul hukm surmoqda. Bunday vaziyatda nihoyatda ehtiyotkorlik va mashaqqatli mehnat talab etiladi... Shunday ekan yurtga va kelajakka aniq bir maqsad orqali har bir shaxs ongida hayot falsafasini jonlantirishimiz hamda unga insonlarning umidini bera olishimiz kerak. Keng ma‘noda bizning fikrimiz farovon hayot uchun lozim bo‘lsa jon bermoq darkor”¹.

O‘sha yillarda Hindiston va xalqaro kommunistik harakatning ko‘zga ko‘ringan arbobi Adjoy Kumar Ghosh mamlakatda sodir bo‘layotgan ijtimoiy-siyosiy va mafkuraviy jarayonlarni tahlil qilar ekan, milliy-ozodlik harakati davrida shakllangan birlikni mustaqillikka erishgandan keyin ham, hozirgi kunga va istiqbolga mos maqsadni ilgari surish orqali saqlab qolish mumkinligini ta’kidlaydi va shunday deydi: “Afsuski, bu kabi harakatlar amalga oshirilmadi. Aksincha, mafkuraviy

¹ Литман А.Д. Философские взгляды Джавахарлала Неру. – М.: “Наука”, 1983. – 288 с.

bo'shliqqa o'xshash hodisani yaratdi. Ilgari milliy ozodlik uchun kurashchilarni ilhomlantirgan yuksak orzu-umidlar allaqachon jozibador kuchini yo'qotdi va ularning o'rniga yangilari kelmadi"¹.

“Mafkuraviy bo'shliq”ni to'ldirishda eng muhim rol falsafaga yuklangan. Eng uzoqni ko'ra oluvchi milliy siyosatchilar mafkuraviy arsenalni yangilash, ko'p jihatdan eskirgan an'anaviy diniy-falsafiy ta'limotlarni qayta tiklash orqali emas, balki milliy ma'naviyatga asoslangan tubdan o'zga, samarali dunyoqarashni rivojlantirish orqali bo'lishini tushundilar. Shunday qilib, harakat uchun ishonchli qo'llanma bo'lib xizmat qilishi mumkin bo'lgan mafkuraviy “hayot falsafasi”ni yaratish talabi paydo bo'ldi.

Uzoqni ko'ra oladigan mutafakkir Sarvepalli Radhakrishnan, ehtimol, birinchi bo'lib “mafkuraviy bo'shliq”ning shakllanishini va uni to'ldirish zarurligini his qilgandir. Hindiston milliy mustaqillikka erishgach, u o'z sa'y-harakatlarini yangi falsafani rivojlantirishga qaratdi. U an'anaviy qadimiy hind ta'limotlari, ko'p asrlik ma'naviy an'analar, hind tafakkurining o'zaro ta'siri tajribasining zamonaviy va zamonaviy davrdagi tamoyillarini umumlashtirish natijasida uning ongida shakllangan idealga mos keladigan mafkura vujudga kelishi kerakligiga amin edi.

Materializmning murosasiz raqibi bo'lgan Radhakrishnan falsafa idealini obyektiv idealizm tizimi shaklida ifodalagan.

Sarvepalli Radhakrishnan Hindistonda har qanday diniy oqim uning tayanchi sifatida falsafiy mazmunga ega ekanligini va falsafa va din doimiy o'zaro ta'sir jarayonida ekanligini ta'kidladi: “Aynan falsafiy haqiqat va kundalik hayot o'rtasidagi chambarchas bog'liqlik, xalqning kundalik hayoti dinni doimo jonli va faol qiladi. Diniy muammolar falsafiy tafakkurning rivojlanishiga turtki bo'ladi”².

Radhakrishnan o'z tizimini yaratishda uni universal dinga asoslagani bejiz emas. U abadiy dinni har bir inson hayotidagi hal qiluvchi omillardan biri ekanligini ta'kidlab, bunga ishonar edi.

Insonning iymonga bo'lgan muqarrar ehtiyojini qondirishni maqsad qilganmisiz? Radhakrishnanning bu savolga javobi uning ushbu diniy tuzumlarga bo'lgan munosabatini ko'rsatadi: uning fikricha, ular aqidaparastlik va dogmatizm bilan sug'orilgan xurofot va g'ayridiniy qarashlarni tarbiyalaydi va ular o'rtasidagi tashqi tafovutlarni bo'rttirib ko'rsatish nafrat va adovatni keltirib chiqaradi. Bu esa insonga jamiyatda katta zarar keltiradi va adovatga olib keladi. Zamonaviy dinlar ijtimoiy hayotdan ajralgan va insonning ichki impulslari va intilishlariga javob bermaydi. Ularga xos bo'lgan jangovor murosasizlik ijtimoiy va ma'naviy taraqqiyotga to'sqinlik qiladi va ateizmning kuchayishiga sabab bo'ladi. Hind faylasufi bunga

¹ Radhakrishnan S. Religion and its place in human life // Radhakrishnan S. Occasional speeches and writings. – K.: India, 1965. – P. 98.

² Аникиев Н.П. Философские и социальные взгляды Сарвапали Радхакришнана. – М.: “Наука”, 1984. – 63 с.

xayrixohlik qilmaydi, dinga qarshi emas, aynan xurofot va murosasizlik hamda aqidaparastlikka qarshi qaratilgan kuchni ilgari suradi. Uning fikricha, ateistlar Hudoni inkor etmaydilar, ya'ni ular hozirgi diniy ta'limotlarning aqidaparastligi natijasida vujudga kelgan qodir Tangrining buzuq qiyofasidir. Bundan kelib chiqib u shunday deydi: "Ateizm ham shaxs, ham jamiyat uchun oliy haqiqatga erishish uchun zarur vositadir... Ammo ateistlar, ehtimol, ongsiz ravishda Hudo nomi bilan ko'tarilishadi"¹.

Shunday qilib, faylasuf dunyoda keng tarqalgan diniy e'tiqodlarni tanqid qiladi va hatto ateizmga ma'lum bir ustunlik beradi, tabiiyki, uni o'ziga xos tendensiyali tushunishda. Bunday tanqidni u o'zining falsafiy tizimining asosiga qo'ygan "ideal" dinning mohiyatini tushunishning asosiy sharti bo'lib xizmat qilishini aytadi. Bu umumbashariy din, "ruh dini" yoki "abadiy din" bo'lib, u albatta boshqa dinlarning barcha kamchiliklari va illatlaridan xoli, lekin ayni paytda "eng yuqori sintez"dir.

Radhakrishnan dinning o'ziga xos fazilati haqida gapirganda, u biron – bir alohida e'tiqodni emas, balki mavhum universal dinni yoki "ruh dini"ni nazarda tutadi. Din insonning ijtimoiy, irqiy va milliy mansubligidan, siyosiy e'tiqodi va yashash joyidan qat'i nazar, uning turmush tarzi ekanligiga asoslanib, faylasuf fanga zid emasligini isbotlashga intiladi. Din va ilm-fan o'rtasidagi tub farqlarni inkor etmaydi, buni u birinchisi ma'naviy va insonning "ichki tabiati" bilan shug'ullanuvchi, ikkinchisi esa empirik va undan tashqarida bo'lgan barcha narsalar bilan shug'ullanuvchi "ichki tabiatga ega" ekanligini ta'kidlaydi. Ammo ular orasidagi farqlar nisbiy, umumiyliги va o'zaro bog'liqligi esa, aksincha, mutlaqdir.

Din talab qiladigan tajriba zaruriyati shundan kelib chiqadiki, barcha bilimlar empirik tarzda olinadi va diniy tajriba orqali Hudo anglanadi. Bilish vositalari u bilan muloqot qilish vositasi bo'lib xizmat qilishi kerak. "Hudoning mavjudligi, – deb yozadi Radhakrishnan, – bu, mavjudotning haqiqiy yoki mumkin bo'lgan tajribasini anglatadi. Diniy tajribada biz mutlaq haqiqat haqida ham, xudo bilan shaxsiy aloqada ham bilimga egamiz"². Aynan mana shu diniy tajribaning o'ziga xos xususiyati dinga "amaliy" yo'nalish beradi va uni inson hayotining barcha jabhalariga ta'sir etuvchi ta'sirchan kuchga aylantiradi.

Radhakrishnan din va shaxs o'rtasidagi munosabatlar muammosini insonparvarlik nuqtayi nazaridan hal qilishga intiladi. U insonning e'tiqodga bo'lgan o'tkir ehtiyoji uning erkinlik, baxt va axloqiy kamolotga bo'lgan tug'ma intilishlarini aks ettiradi va din aynan shunday "hayot yo'li" bo'lishiga inontiradi. Bu orqali "hayot yo'li" insonlarga mutlaq haqiqatga olib boruvchi yo'l ekanligini ko'rsatib beradi. O'zining diniy-falsafiy ta'limotida insonparvarlik g'oyalarini ilgari surgan bo'lib, insonning eng chuqur orzu-umidlari va oliy ideallariga javob beradi.

¹ Литман А.Д. Сарвепалли Радхакришнан. – М.: "Наука", 1983. – 71 с.

² Литман А.Д. Сарвепалли Радхакришнан. – М.: "Наука", 1983. – 72 с.

Dinning oliy maqsadini shaxsni yuksaltirishda, uning ichki uyg'unligi va o'z qadr-qimmatini tuyg'usini tasdiqlashda ko'radi. Zamonaviy diniy ta'limotlar o'zining dogmatizmi va aqidaparastligi bilan insonda ichki nizolarni keltirib chiqaradi, ruhni tanaga qarama-qarshi qo'yadi va shu orqali insonparvarlik bilan ziddiyatga kirishadi. Har bir din insonga bo'lgan hurmatni rivojlantirishi kerak. Faylasufning aytishicha aynan dinlarning fundamental muammolardan, jumladan, ijtimoiy muammolardan ajratilishi odamlarni tashvishga solmoqda.

Uning fikricha, dunyoda ateistik tuyg'ularning o'sishining manbayi dindir, ayni paytda, din o'zining ideal ifodasida ijtimoiy hayot bilan uzviy bog'liq bo'lib, insonning har xil hayotiy qiyinchiliklarda ma'naviy panohiga aylanadi. U shunday deydi: "Din bilan ijtimoiy hayot o'rtasida keskin chegara qo'yib bo'lmaydi. Barqaror ijtimoiy tuzum – madaniyatli hayotning asosidir. Har bir din insonga va shaxs huquqlariga hurmatni rivojlantirishi kerak".

Aynan dinning bizning zamonamiz odamlarini tashvishga solayotgan asosiy jihati shundan iboratki, jumladan, ijtimoiy muammolardan ajralishi Radhakrishnanning fikricha, dunyoda ateistik tuyg'ularning kuchayishiga sabab bo'lmoqda.

Umumjahon dini mavjud hamma narsaning birligini tasdiqlab, tabiiy ravishda butun insoniyatning birligini nazarda tutadi. U odamlarni hech qanday ijtimoiy yoki intellektual xususiyatlarga ko'ra ajratmaydi, balki ijtimoiy va milliy mansubligidan, siyosiy yoki boshqa tomondan qat'i nazar, barchaning tengligini targ'ib qiladi. Barcha odamlarning tengligi to'g'risidagi bu dinning "inqilobiy" tabiati, uning ijtimoiy hayot bilan bog'liqligida namoyon bo'ladi va shu yerda uning insonparvarlik xususiyati yotadi.

Ideal dinning ana shunday insonparvarlik xususiyatiga alohida e'tibor qaratilishi faylasufning turli mamlakatlar va hukumatlarning konstitutsiya va deklaratsiyalarida e'lon qilingan tenglik o'rnatilishiga to'sqinlik qiluvchi kapitalizmning aksilgumanistik mohiyatini bilishi bilan ham bog'liq.

Radhakrishnanning tenglik mohiyatini tushuntirish va ta'riflash usuli shuni ko'rsatadiki, dinning gumanizmi mavhum teologik insonparvarlik bo'lib, insonning haqiqiy hayotiy ehtiyojlaridan yiroq, odamlarning haqiqiy tengligini tasdiqlashning har qanday samarali vositalaridan mahrumdir.

Mutafakkirning diniy bag'rikenglik va dinlar o'rtasidagi hamkorlikka ishtiyoqli da'vati nafaqat uning mavhum insonparvarlik intilishlari, balki Hindistonda diniy-jamoa adovatining manbayi bo'lib kelgan va shunday bo'lib qolayotgan kommunalizmga dushmanlik bilan ham ta'kidlangan. Faylasuf talqin qilgan umuminsoniy dinning antikommunistik yo'nalishi ham uning "gumanistik" tabiatining ifodasi bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, unga ko'ra, dinlarning birlashishi insoniyatning "ma'naviy inqirozi"ga olib keladigan materialistik g'oyalar tarqalishining oldini olishga imkon beradi. "Zamonaviy inqiroz sharoitida, – deb yozadi u, – dunyoning ma'naviy kuchlari birlashishi, buyuk diniy an'analar rasmiy tafovutlarni yengib,

ularning birligini ta'kidlab, materialistik determinizmga qarshi turish uchun zarur energiyani olishi kerak".

Demak, boshqa dinlarni rad etish emas, balki ularning fundamental tamoyillar asosida birlashishi insoniyatga umuminsoniy yoki "abadiy din"ga yo'l ochadi. Faylasuf bunday dinni mavjud dinlar negizida yaratish mumkinligiga qat'iy ishonchini bildiradi: "Bizda ilmiy, axloqiy, ma'naviy va umumbashariy bo'lgan dinni rivojlantirish imkoniyati mavjud, chunki biz e'tiqod qilayotgan dinni ruhiy dinga yaqinlashtirish uchun uni o'zgartirish joizdir. Ishonchim komilki, har qanday din bunday o'zgarishlarga mos keladi"¹.

Shu bilan birga, umumbashariy yoki "abadiy" din zamonaviy e'tiqodlarning hech biriga o'xshamaydi, ular bilan bog'liq holda u "transsendental"dir, chunki u har birida mavjud bo'lgan asosiy, doimiy, universal tamoyillarni o'zida mujassam etgan. Bunga asoslanib, Radhakrishnan uni sanskritcha sanatana dharma² deb ataydi. Undagi g'oyalar ijtimoiy hayotning mohiyatini belgilaydi.

Shunday qilib, faylasuf "abadiy din"ning ijtimoiy-tarixiy rolini belgilashga yaqin keladi. Uning eng muhim vazifasi butun insoniyatni bir oilaga birlashtirish deb e'lon qilinganidir. Albatta, bu vazifani amalga oshirish nafaqat shaxsning tabiatini, balki butun ijtimoiy munosabatlar majmuasini ham o'zgartirishni nazarda tutadi. Shu nuqtayi nazardan, Radhakrishnan sanatana dharmani madaniy, ijtimoiy va siyosiy aloqalar va munosabatlarni global miqyosda o'zgartiruvchi kuch sifatida ko'radi. U "ruh dini"ni jahon sivilizatsiyasi rivojlanishining "buyuk omili" deb e'lon qiladi, uning o'rnatilishi va g'alabasi real hayotda dogmatizm va fanatizmni yengish bilan birga asta-sekin, lekin faol ijodiy jarayon bo'lib ko'rinadi. Faylasufning fikricha, bu jarayonning ko'rinishlarini turli xalqaro diniy birlashmalar va forumlar faoliyatida allaqachon kuzatish mumkin: "Barcha mamlakatlarda, – deb yozadi u, – va barcha dinlarda "ruh dini" uchun ishlaydigan ijodkor oz bo'lsa-da, mavjud. Biz dunyo qayta tug'ilishining birinchi harakatlarini his qilyapmiz"³.

"Abadiy din" tizimi asosan borliqning mohiyatini tushuntirish uchun emas, balki inson muammosini hal qilish, uning tabiatini o'zgartirish yo'llari va vositalarini ishlab chiqish uchun mo'ljallangan bo'lib, u oxir-oqibatda unga haqiqiy baxtni topishga yordam beradi. Radhakrishnan konsepsiyasi shaxsni ijtimoiy munosabatlar mahsuli sifatida ko'rib chiqishga asoslanadi. Faylasuf uning ko'p qirrali tabiatini tan oladi va "biologik inson, ijtimoiy inson, siyosiy inson va individual inson" borligini ta'kidlaydi. Insonni boshqa barcha tirik mavjudotlardan tubdan ajratib turadigan bir qator xususiyatlar bilan ta'minlangan eng yuqori darajadagi biologik mavjudot sifatida ham farqlaydi. Bu farqni u birinchi navbatda, tana, aql va ruhning birligida

¹ Литман А.Д. Сарвепалли Радхакришнан. – М.: "Наука", 1983. – 76 с.

² Sanatana Dharma atamasi, – deb yozadi Javoharlal Neru, – qadimgi dinni anglatadi, qadimgi hind dinlarining har qandayiga (jumladan, buddizm va jaynizm) nisbatan qo'llanilishi mumkin.

³ Литман А.Д. Сарвепалли Радхакришнан. – М.: "Наука", 1983. – 78 с.

ekanligini ifodalaydi. Uning tabiatida shunday element borki, u oddiygina emas. Obyektiv jihat insonga tabiiy dunyoda o'ziga xoslikni beradi. Radhakrishnan shaxsni fikrlash mashinasi yoki aqlli hayvon sifatida ko'rish mexanizmini haqli ravishda rad etib, insonning haqiqiy ijtimoiy mohiyatini sezmaydi, moddiy ishlab chiqarish faoliyatini uning o'ziga xos xususiyati sifatida e'tibordan chetda qoldiradi. Faylasufning so'zlariga ko'ra, asosiy narsa "U qadriyatlarni tan olishi bilan yerdagi ilohiylikning eng aniq timsoli" ekanligini tushunishdir. U ruhiy mavjudot sifatida "tabiiy va ijtimoiy olam darajasidan yuqoriga ko'tariladi. U obyekt emas, subyektdir". Shunday qilib, inson butun atrofda voqelikdan ajralib turadi va uni obyektlar orasida obyekt sifatida qabul qiladigan yondashuv unga tegishli emas¹.

Inson mohiyatini shunday talqin qilishdan "abadiy din" tizimining gumanistik jihatini ifodalovchi erkinlik muammosi kelib chiqadi. Radhakrishnan ham bu muammoni idealistik tarzda izohlaydi: erkinlik tabiat va jamiyatdagi sabab va zaruriyatga qarshi, ya'ni erkinlikni ongli zarurat sifatida dialektik ta'riflashga yo'l darhol yopiladi. Radhakrishnan konsepsiyasida u inson faoliyati bilan tabiat va jamiyatning obyektiv qonuniyatlari o'rtasidagi munosabatni ko'rsatuvchi kategoriya emas.

Hudoning substansiya sifatidagi g'oyasiga va insonda "ilohiy" mavjudligiga asoslanib, faylasuf bu muammoni teologik nuqtayi nazardan ko'rib chiqadi. Uning tizimida Hudo "ijodiy erkinlik" vazifasini bajaradi. Bu shuni anglatadiki, u dunyoni yaratish masalasida so'zsiz iroda erkinligiga ega va uning ijodining mohiyatini sabab-oqibat munosabatlari bilan mantiqiy ravishda aniqlab bo'lmaydi. Radhakrishnan dunyoning ma'lum bir determinizmini tan oladi, lekin u har qanday zaruratni istisno qiladigan asosiy sabab bo'lgan ilohiy irodaga to'g'ri keladi.

Mutafakkirning so'zlariga ko'ra, umuminsoniy din umuminsoniy axloqqa mos keladi, bunda birinchisi ikkinchisini to'ldiradi. Har ikkisi ham nisbatan uzoq tarixiy davrda tashkil etilgan. Zamonaviy jamiyat diniy va axloqiy me'yorlarning inson ongiga kiritilishiga to'sqinlik qiladigan sinfiy, milliy va diniy to'siqlarga bo'lingan. Shuning uchun dunyoda u yoki bu tarzda hozirgi sharoitga moslashgan "vaqtinchalik axloq" hukmronlik qiladi.

Faylasuf mutafakkir va gumanist sifatida umuminsoniy axloq va "abadiy din" tamoyillarining g'alaba qozonishiga burjua jamiyatining ijtimoiy qarama-qarshiliklari ham to'sqinlik qilayotganini payqamay qolmasdi. Natijada u beixtiyor insonparvarlikning yuqorida tilga olingan teologik talqinidan tashqariga chiqadigan g'oya-ga moyil bo'ladi. Umuminsoniy axloqning gumanistik tamoyillarining g'alabasini odamlarning turmush sharoitlarining o'zgarishiga bog'laydi. "Gumanizm, – deb yozadi u, – insonni tabiatda o'rab turgan ezgulik va yomonlik jamiyatida ildiz otgan.

¹ Бурмистров С.Л. Очерки индийской философии XIX – XX веков. – Москва.: "Прогресс", 1993. – 45 с.

Agar u o'zgartirilsa, uning ezguligi namoyon bo'ladi, taraqqiyotga erishiladi"¹ – deb faraz qiladi. Ko'rinishidan, xulosa to'g'ridan -to'g'ri umuminsoniy axloqqa erishish uchun voqelikni tubdan o'zgartirish zarurligini ko'rsatadi.

Faylasuf uzoq kelajak muammolarining umuminsoniy axloqiga qo'shimcha ravishda, "sinfiy kurashga asoslangan vaqtinchalik axloq" deb ataladigan narsalar borligi haqida bayonotlar beradi. Umuminsoniy axloqni va u bilan birga "abadiy din"ni egallashga insonda ma'naviy tamoyillarni har tomonlama rivojlantirish orqali erishiladi. Aql o'z-o'zidan bu muammoni hal qilishga ojizdir, garchi u shaxsning ma'naviy tabiatining asosiy elementlaridan biri bo'lsa-da. Bu uning hayotida muhim rol o'ynaydi. "Bu, – deb ta'kidlaydi Radhakrishnan, – inson tabiatining tubida ruh tomonidan amalga oshiriladigan e'tiqodni qayta tiklash orqali vujudga kelishi mumkin. Biz ma'naviyat xaziralarini ochishimiz kerak va ularni shakllantirishimiz va undan foydalanishimiz kerak"².

Umumjahon axloqi "ruh dini" bilan uzviy bog'liq bo'lganligi sababli, uning asosiy asoslari dinlarda mavjud. Har bir insonda umumjahon haqiqat ruhini ko'rganimizda, biz eng zaif mavjudotlarni o'zimiz kabi sevamiz. Bu oltin qoidani barcha dinlar o'rgatadi.

Radhakrishnanning axloqiy konsepsiyasidagi sevgi toifasi bilan bevosita bog'liq holda zo'ravonlik qilmaslik kategoriyasi yotadi. Faylasuf Gandi singari, uni ahimsaning eng muhim Jain prinsipidan (lot. "zarar bermaslik") oladi. "Agar biz har bir insonning ichida ilohiy narsa borligiga ishonsak, odamlarga bo'lgan munosabatimiz zararsiz bo'lishi kerak. Ahimsa – bu nafratni inkor etish. Hech shubha yo'qki, qo'rquvdan xoli bo'lganlarning hammasi muhabbat va rahm-shafqat ruhida harakat qiladilar. Sevgi har bir sivilizatsiyaning asosidir".

Radhakrishnanning fikricha, sevgi qonuni kabi zo'ravonlik qilmaslik tamoyili ham tez-tez buziladi. "Bu dunyoda zo'ravonlikdan saqlanish mumkin emas" va uni yengishning yagona usuli – zo'ravonlik qilmaslik tamoyiliga qat'iy rioya qilishdir. Ahimsa – bu inson doimo o'z oldida tutishi kerak bo'lgan idealdir" – deb ta'kidlaydi. Sevgi va zo'ravonliksizlik kategoriyalaridan axloqiy jihatdan komil inson qiyofasini yaratadi. Bu, axloqiy illatlarni yengib o'tgan, o'zining "ilohiy" tabiatini anglagan va ruhiy rivojlanishning eng yuqori darajasiga yetgan shaxs.

Umuminsoniy axloqni, shuningdek, "ruh dini"ni talqin qilishning pafosi "abadiy din" tizimini falsafiy va nazariy asoslashda yotadi. U insonning tabiiy ehtiyoji bo'lgan e'tiqod ma'lum bir mafkuraviy ta'limot bilan qo'llab-quvvatlanishi kerakligidan kelib chiqib, "Bizga konstruktiv falsafa, biz yashayotgan dunyo haqidagi yakuniy qoidalarni tushuntira oladigan din kerak. Bunga faqat doimiy falsafiy tafakkur orqali erishish mumkin", – deya ta'kidlaydi.

¹ Литман А.Д. Сарвепалли Радхакришнан. – М.: "Наука", 1983. – 82 с.

² Литман А.Д. Сарвепалли Радхакришнан. – М.: "Наука", 1983. – 82 с.

Shunday qilib, hind mutafakkiri “abadiy din” tizimining diniy-axloqiy rejasidan bevosita uning falsafiy tomoniga o’tadi va uni falsafiy tizim sifatida tavsiflaydi.

Xulosa. Radhakrishnan ta’kidlaydiki, e’tiqodni anglashga har qanday falsafa ham yordam bera olmaydi. Shunday falsafa bo’lishi kerakki, bizga dunyo va hayotda har tomonlama va chuqur tushuncha berishi lozim. Uning fikricha, “Biz yashayotgan dunyo haqidagi yakuniy bilimlarni tushunish uchun, bizga konstruktiv falsafa kerak. Bunga faqatgina chuqur falsafiy fikrlash natijasida erishish mumkin. E’tiqod esa, maqsadga muvofiq bo’lishi zarur”.

Bu ta’limotning o’ziga xos jihatini faylasuf hayot bilan bog’liqlik, deb bildi. Shuning uchun o’z mehnatida hayot bilan falsafaning aloqasini birdek o’rinda olib borishga harakat qildi. Falsafiy izlanishlar samarasiz bo’lmaydi, deb hisoblab, inson hayoti va harakati falsafa bilan chambarchas bog’liq, deb ta’kidlaydi. Chunki, falsafa inson hayotini belgilab beradi va boshqaradi. Hind falsafasi Radhakrishnan fikricha, spirtualistik ko’rinishga ega. “U inson hayoti bilan qiziqadi, hayotdan tashqaridagi sfera bilan emas. U o’z boshlanishini hayotdan olib, falsafiy maktablardan o’tib, yana hayotga qaytadi“, – deydi. Falsafiy tizim asoschilari xalqning ijtimoiy-ma’naviy ongini kuchaytirishni taklif etadilar. Shundagina maqsad qilib qo’yilgan yutuqlarga erishish mumkin.

Shunday qilib, Radhakrishnan Hindistonga yangi falsafiy tizim kerak, deb hisoblaydi. U yangi falsafiy tizimning zamonaviy bosqichini tarixda qolishi uchun xizmat qilishi lozim, deb biladi. U bunday falsafiy tizimni qanday tasavvur qiladi. Birinchi o’rinda u zamon bilan hamnafas bo’lishi zarur. Hozirgi zamon falsafasi bugungi kun bilan mos bo’ladi, o’tmish bilan emas. Shuning uchun u hech bir falsafiy tizimga o’xshash bo’lmaydi. Kelajak hayot bilan bog’liq, u harakat sababchisidir. U o’ziga xos bo’lishi zarur va o’zi tasvirlovchi hayotni shaklan va tarkiban rivojiga asosiy turtki bo’lishi kerak. Radhakrishnan bunday holat mohiyatda tabiatshunoslik bilan bog’liq, deb biladi. U falsafa texnik rivojlanish yutuqlarini hisobga olmasligi mumkin emasligini yaxshi anglagan va ko’p ta’kidlar edi.

Falsafiy rivojlanish jarayonida uning rivoji nazardan chetda qolishi mumkin emas edi. Falsafaning kelajakda rivojlanishi tabiatshunoslik va psixologiya yutuqlarini ham ko’zda tutishi zarurligi muhim omil ekanligini ta’kidlaydi. Radhakrishnanning kelajak haqidagi fikrlari uning umumiy xulosalaridan kelib chiqdi. Yangi davr falsafasining boshqalardan ajralib turish jihatlari, haqli va nihoyat tabiatshunoslik bilan aloqadorlik tomonlari yaxshilab tahlil qilindi. Bu tizimning yana bir jihati shunda ediki, dinni ma’rifiy ilm bilan bir qatarga qo’yish edi. Din bo’lajak dinning mustahkamlovchi yadrosi bo’ladi, deb aytadi Radhakrishnan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Литман А.Д. Сарвепалли Радхакришнан. – М.: “Наука”, 1983.
2. Бурмистров С.Л. “Очерки индийской философии XIX – XX веков. – Москва.: “Прогресс”, 1993.

3. Аникеев Н.П. Философские и социальные взгляды Сарвапали Радхакришнана. – М.: “Наука”, 1984.
 4. Radhakrishnan S. Religion and its place in human life // Radhakrishnan S. Occasional speeches and writings. – К.: India, 1965.
 5. Радхакришнан С. Индийская Философия (в 2-х томах). Пер с англ. – М.: Издательство иностранной литературы .1956.
 6. Radhakrishnan S. Religion and culture. - New Delhi, 1968.
 7. Radhakrishnan S. Revoverey of faith. London. 1956.
 8. Radhakrishnan S. The Indian Approach to the Problem of Religion. – Philosophy and Culture East and West. East – West Philosophy in Practical Perspective. Honolulu. 1962.
 9. The philosophy of Sarvepalli Radhakrishnan. London. 1956.
-

Bosishga ruxsat etildi 30.03.2025. Bichimi 1/16. Shartli b.t. 13,75.
100 nusxada, original-maket asosida bosildi.
Buyurtma № Bahosi kelishilgan narxda.

Toshkent davlat sharqshunoslik universitetining
kichik bosmaxonasida bosildi.
Toshkent, Amir Temur ko'chasi, 20.

© Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, 2025